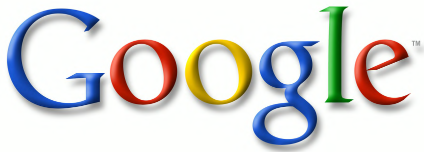
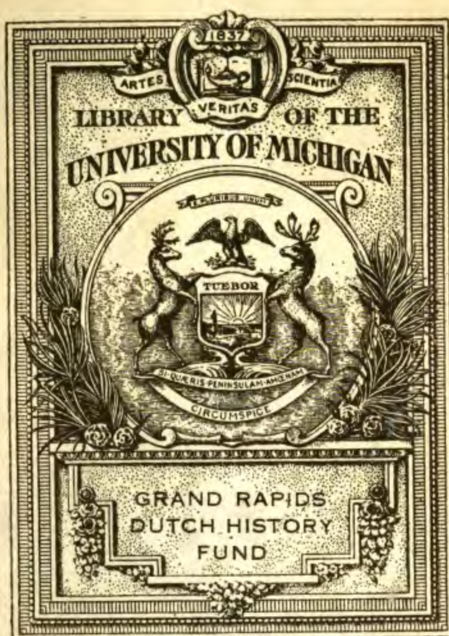

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE
GRAND RAPIDS
DUTCH HISTORY
FUND

BIJDRAGEN

VOOR DE

GESCHIEDENIS VAN HET BISDOM

VAN

HAARLEM.

VIERDE DEEL.

HAARLEM,
W. KÜPPERS.
1876.

SNELPERS-DRUKKERIJ SINT JACOBS-GODSHUIS TE HAARLEM.

INHOUD.

PLAATSBESCHRIJVING
DER S. BAVO-KERK TE HAARLEM.

Het doel, dat wij ons bij het schrijven van dit opstel hebben voorgesteld, is geen ander dan eenigszins aanschouwelijk te maken, hoe dat Haarlems schoone Kathedraal van binnen ingerigt en versierd moet zijn geweest tot op den noodlottigen beeldstorm van 29 Mei 1578, den dag der „Haarlemsche Nonen." [1]) Een kort overzigt van de geschiedenis van haren bouw, en eenige geschiedkundige mededeelingen over de vicarien der kerk zullen tevens, naar wij vertrouwen, niet te onpas gegeven worden.

De bronnen die ons bij deze studie ten dienste stonden, zijn de volgende:

1. Twee opgaven [2]), die in de eerste helft der 17e eeuw in schrift gesteld zijn door den Haarlemschen kapellaan en kanunnik *Jan Bugge* († 9 Sept. 1636). De schrijver heeft daartoe twee exemplaren genomen van den platten grond der kerk, zooals die bij Ampzing [3]) voorkomt; hij heeft die afzonderlijk op papier opgezet, en zijne verklarende aanteekeningen aan den kant geschreven. In de Latijnsche Batavia Sacra (II pag. 290) heeft van Heussen op gelijke wijze eene „Ichnographia" der S. Bavo gegeven, waarbij hem ongetwijfeld dezelfde opgaven van Bugge zoowel tot model als tot bron hebben gediend.

1) Het spreekt echter van zelf dat dit niet al te letterlijk verstaan moet worden. Wanneer wij melding maken van versieringen, die volgens onze bronnen in den loop der middeleeuwen aangebragt zijn geworden, dan kunnen wij er niet voor instaan dat die allen nog op 29 Mei 1578 aanwezig waren.

2) Afkomstig uit het Archief van het voormalig Haarlemsch kapittel, en thans berustend in het Bissch. Archief.

3) Beschryvinge ende lof der Stadt Haerlem 1628, tegenover bl. 503.

Zooals wij zeiden, hebben wij *twee* beschrijvende kaarten van Bugge's hand. Zij stemmen echter niet volkomen met elkander overeen. De eene is in het *Hollandsch* opgesteld, en min of meer slordig geschreven; de andere is in het *Latijn* gemaakt en blijkbaar met zorg behandeld. Men zou hierom geneigd zijn, om, waar verschil tusschen beide opgaven bestaat, zich aan de tweede te houden. En zoo heeft ook de schrijver der Batavia Sacra, op eene enkele uitzondering na, de tweede opgaaf gevolgd. De *Hollandsche* draagt echter eene Latijnsche aanteekening voorop, waarin zekere personen genoemd worden, volgens wier herinnering de opgave is geschreven, gewis personen die in hunne vroegere dagen de kerk met hare altaren, beelden, muurschilderingen enz. gekend hadden. Het opschrift luidt:

„Ex memoria Jacobi Poss alias Fruytiers descripsit „praeclarus vir D [1]) ..... Crabmoes, et confirmavit Joannes „Fabiani ab Alto". Wie zijn deze personen? We weten alleen te zeggen dat er in de laatste helft der 16ᵉ eeuw een Pieter Crabmoes te Haarlem woonde „op het Sparen in het huis van de Engeliche groet". Hij was gehuwd met „Engel Simons". Zij waren „rijcke borgers en van de treffelicste van Haerlem" [2]). Ab Alto kan eene vertaling zijn van den familienaam van der Hooch, of ook Verhooch, die in Haarlemsche doopboeken voorkomt van de eerste helft der 17ᵉ eeuw. Uit het opschrift: *descripsit Crabmoes* volgt dat Bugge's Hollandsch handschrift eene copie is. Aan de *Latijnsche* opgaaf ontbreekt alle aanduiding aangaande herkomst, zoodat we het er wel voor mogen houden, dat deze eigen werk van Bugge was, waarbij hij misschien ook van andere inlichtingen gebruik maakte, die hem grond gaven om van Crabmoes' opgave af te wijken.

---

1) De voornaam is onvermeld gebleven.
2) Aldus klopje Catharina Jans.

Overigens mag het verschil tusschen beide opgaven hier en daar meer schijnbaar dan wezenlijk gerekend worden, dewijl een en hetzelfde altaar, bijv. in den mond des volks, meer dan éénen naam zal gedragen hebben. In ons opstel zullen wij eenvoudig met „Crabmoes" de Hollandsche en met „Bugge" de Latijnsche kaart aanduiden, terwijl wij aan de door ons gegeven kaart de laatste tot grondslag zullen leggen.

2. Buiten deze twee opgaven waren ons twee handschriften [1]) van dienst, die beide eene alphabetische lijst der altaren bevatten. Het eene is een boek, dat getiteld is: *„van de Heeren Vicarissen van S. Baefskercke tot Haerlem*" en afschriften bevat van de meeste der vicarie- en kapellanie-stichtingen van de S. Bavo, en zeer zeker vóór 1574 is aangelegd. Nog staat er voorin: *„Pertinet ad Collegium memorie sive vicariorum Harlemensis Ecclesiae Cathedralis.*" Het andere handschrift is een copieboek, welks behoud aan den Haarlemschen Proost Zaffius te danken is, die er daarom eigenhandig voorin schreef: *Zaffii cura et industria supersum.* Daarin bevinden zich aanteekeningen, die bij de *bisschoppelijke visitatie van het jaar* 1571 gemaakt zijn, over beneficiën en officiën, die in verschillende kerken, waaronder ook de S. Bavo, gefundeerd waren. Wij zullen deze aanteekeningen hierachter als Bijlage geven.

3. Niet weinig bijzonderheden eindelijk zijn wij verschuldigd aan het doorzoeken van de *Registers* of *Rekenboeken* van de kerkmeesters der St. Bavo [2]). Deze boeken behelzen aanteekeningen van „Ontfanck", en van „Uytge-

1) Mede uit het archief van het voormalig Haarl. kapittel afkomstig en thans in het Bisschopp. archief berustend.

2) Met de meest onbekrompene bereidvaardigheid hebben Heeren Kerkvoogden ze aan ons ter inzage verstrekt. Het zij ons vergund, HunEdd. hier openlijk onzen dank te breugen.

ven", zooals: inkomsten van de „beden" of kollekten, van testamenten, van „clock ende graff", en uitgaven aan wedden, aan wijn, oly, was en misbroet, aan arbeytsloon en aan „alrehanden parcelen" enz. De Registers beginnen met het jaar 1400, doch er ontbreken, helaas, zeer vele jaargangen aan. Zoo volgt op het jaar 1400 reeds aanstonds 1412, dan 1421; de jaren 1422 tot 1467 volgen tamelijk volledig elkander op, maar tusschen 1467 en 1485 zijn slechts 1473–75, 1478 en 1481 voorhanden. Met 1485 zet zich de reeks voort, tot 1547 ingesloten, maar dan zijn de Registers weder afwezig tot 1569. Van dit jaar af zijn ze zeer beknopt en schraal van inhoud; en dat ze na het jaar 1578 voor ons doel van geen belang meer zijn, begrijpt de lezer van zelf.

Beginnen wij met een overzigt van den *bouw der Kerk*. De oudste datum, op welken wij van eene S. Bavo-kerk gewag gemaakt vonden, is het jaar 1307, wanneer er spraak is van eene „Fraternitas beatae ac perpetuae Virginis" (hetzelfde wat later „Vrouweghilt" heet?) welk broederschap in de S. Baaf was opgerigt. [1]) De oudste Vicarie, die wij in het voormelde boek der „Vicarissen van S. Baefskercke" gevonden hebben, is van het jaar 1336, gesticht op het H. Kruis-altaar door Heynric van Bertenneve. Doch ook buiten deze bewijzen om staat het vast, dat er op zijn minst in het begin der 14e eeuw eene S. Bavokerk op dezelfde plaats stond waar wij de tegenwoordige aanschouwen. Uit de bul toch van Paus Bonifacius IX van 12 Kal. Aprilis 1397, [2]) blijkt dat er in dat jaar eene S. Baafs-kerk bestond die *herstel en instandhouding* vor-

---

1) Zie *v. Heussens* Historia Episc. Harlem. pag. 51.
2) Nog in originali aanwezig in het Bisschopp. Archief.

derde. De Paus schonk in dit jaar, op verzoek van Hertog Albert van Beijeren, Graaf van Holland, (cujus dominio ipsa ecclesia consistit) den aflaat van Portiuncula aan allen die op den eersten Zondag na het Pinksterfeest de S. Bavo bezoeken zouden en de behulpzame hand zouden bieden tot het herstel en de instandhouding der kerk (ad reparationem et conservationem hujusmodi manus porrexerint adjutrices). En in den considerans wordt gezegd: „Cum itaque sicut accepimus parochialis ecclesia de Haerlem.... honestis et sumptuosis edificiis *de novo reparetur* opere *non modicum sumptuoso* et *reparatio* hujusmodi absque fidelium suffragio *ad optatam* et *convenientem consummationem perduci nequeat.*"

Uit de aangehaalde woorden van de Bul volgt duidelijk, dat de Pauselijke gunst *staande de verbouwing* gevraagd en verkregen werd, opdat de ondernomen bouw gelukkiglijk *ten einde* mogt *gebragt* worden. Dat „opus non modicum sumptuosum" nu bestond voor dat oogenblik in den bouw van het tegenwoordige *koor*, hetwelk reeds *in het jaar* 1400 *voltooid* moet zijn geweest. Dit blijkt, vooreerst uit een verdrag, tusschen den vice-cureyt en de kerkmeesters ten jare 1473 gesloten [1]), en in welk verdrag het volgende gezegd wordt: „door welke brieven kracht „dat *choor van die voorseyde kerck is hier voermaels insti-„tueert ende getymert;*" ten andere blijkt het uit eene kapellanie-stichting van 14 Mei 1400. [2]) Alstoen stichtten de executeurs van Jonkvrouwe Catharina van Bakenesse eene kapellanie ter eere van de HH. Catharina en Maria Magdalena „in altari noviter construendo, aedificando et „conservando; [3]) en de stichtingsakte werd opgemaakt

1) Medegedeeld door *de Koning*. Tafereel der stad Haarlem 1807 I bl. 111—124.

2) Boek der Vicarissen fol. 28—30.

3) Vergelijk beneden No. 7. Altaar van S. Catharina.

„in Haerlem *in aedificio novo* parochialis ecclesiae ibidem", alzoo in het *nieuw gebouwd gedeelte* der kerk.

Dat *nieuwe koor* nu werd, naar het ons voorkomt, in dier voege *aan de oude parochiekerk* aangebouwd, dat van deze de volgende gedeelten staan bleven: het *schip* en het *kruiswerk*, tot welke gedeelten buitendien nog behoorden: een *vonthuis* (doopkapel), *groote toren* aan het westeinde der kerk, en *klein torentje* op de kerk.

1° Van de *oude kerk* [schip] wordt nog voortdurend tusschen 1400 en 1470 melding gemaakt. [1]) (In 1470 werd de oude kerk afgebroken, zooals we straks zullen zien.)

Wel vinden wij ook nog gewag gemaakt van het oude *koor* [2]), maar wij meenen dit te moeten verklaren van den *bodem* van het oude koor *binnen* in de kerk, welks bodem, gelijk tevens blijkt, *lager* [3]) lag dan die van het nieuwgebouwde koor. [4])

2. De oude kerk had nog een *kruiswerk*. Terwijl wij uit de Registers zien dat er in 1445 een *nieuw* kruiswerk gebouwd werd [5]): vinden we reeds verscheidene jaren vroeger van een kruiswerk gewag gemaakt. [6])

---

1) A° 1426 meermalen: „een graff in *die oud kerc*."

A° 1432 „een graff... ende legt in *die oude kerck* bij Sinte Maertyns-autaer."

A° 1434: „ghegeven van die *oude ende nuwe kerck* te veghen."

A° 1436: „een graff *in die oude kerc* an die noirtzide by sinte joestoutaer;... neffens dat oude vont biden toern,... voir onser vrouwen outaer die noet Gods,... bi die preeckstoel enz.

A° 1455: „een nw graf ende legt voer die suyddoer in die *owde keerck*."

2) A° 1412: „Item ontfaen van willems wedue van assendelf van erlewiin hairs vaders legherstede, so hi *up den ouden koere* begraven woirt.

3) A° 1428: „Item bertout van assendelf 1 graf *op 't oude koer*";... baertouts moeder van assendelf 1 graf *op oude choer*;... „item overlevert jan van bakenes bartouts moeder graf *op choer beneden*."

4) Denkelijk lag het oude koor tusschen de tegenwoordige kolommen 11—16.

5) A° 1445: „Wtgheven van den *nuwen cruyswerck* als hier na gescreven staet. In den eersten heynric achte daghen ghewrocht int fundament" enz.

6) A° 1433: „jan meynersz. van den balc te maetselen *boven int cruis*-

3. Reeds in 1422 vinden wij gewag gemaakt van eene *vont* (dat hier doop*kapel* moet beteekenen) [1], terwijl er A° 1423 een *nieuw vonthuis* gebouwd werd [2], hetgeen nogtans niet verhinderde dat het oude vonthuis staan bleef. [3]

4: A° 1412 is er spraak van eenen *toren* waarin klokken hangen [4] en tevens van eenen *kleinen toren* die *op de kerk* gemaakt wordt. [5] De groote toren stond aan het westeinde [5][6] der kerk, had twee deuren [7] en was versierd met de beelden van onzen Heer [8], O. L. Vrouw en S. Willibrord. [9]

Wij meenen alzoo veilig te mogen vaststellen dat *aan het kruiswerk* der oude kerk het tegenwoordige koor, reeds in het jaar 1400 *aangebouwd* was.

---

werk..., noch deze heynenzoen vant *cruuswerc* boven te decken." Item 1434 „vant *cruuswerc* te decken." A° 1439: „een goot an die *noertzide upt cruyswerck*."

1) A° 1422: „voer dat *vont an die zuytzide* een pant (in een glasvenster) verloet" (van nieuw lood voorzien).

2) A° 1423: Wtghegeven van drincgelde viij d. nae pinxterdach int jaer ons heren mcccccxxiij *doc ment niewe vonthuse anleide*, xj lewen."

3) A° 1436: „een graff... in die oude kerc neffens dat *oude vont* biden *toern*." De plaats van eene doopkapel is in den regel het westeinde der kerk

4) A° 1412: „Item jan simonisz. van dat hi up den *toerne* in der kercken ende *die raden dair die clocken in gaen* verwairt ende versien heeft" enz. Er komen ook uitgaven voor van *beyeren* (carillon spel) op de hooge feestdagen.

5) A° 1412: Item jan dul van *den cleinen toern up die kerck* te maken."

6) A° 1428: „Item van die straet te maken voer die toern *nae die hal* ende *nae dat sant*" [De oude Hal stond op den hoek van Warmoesstraat en Spekstraat].

7) A° 1462: Item vj stuvers ghegeven om ij ribben dair jacob die beeldsnijder ij pilaers of gemaect heeft *buten an die toirn doeren*." „Item heynric die scilder ghegheven van die *twee doeren* te stofferen ende te versien voer den toern x gul.

8) A° 1421: „Ghegeven van die lantaern die voer *onse vrouwe* hanghet in den toern"; A° 1426: „Item lauitgen van verwen *onse vrou* in die toern ende te vergulden ende binnen an den toern *onser God* te ververwen.

9) A° 1462: „Item Willem van Zantvoirt ghegheven vj rins gulden opten pinxter avont van *sinte wilboirt* te maken an den toirn." — „Item den dreghers dat sy die beeld sleepten ende droghen after voer den toorn. v st."

Het groote werk van den kerkbouw ging weder eene groote schrede vooruit, toen van 1445 tot 1447 het [tegenwoordige] *nieuwe kruiswerk* of transsept gebouwd werd. Op S. Maria Magdalenenavond 1445 begon men het fundament te leggen. [1]) De bouwmeester was naar het schijnt, een Antwerpsch steenhouwer, *Mr Evert* genoemd; [2]) in 1447 moet de bouw voltrokken zijn geweest, ten minste zóóver dat de bouwmeester vertrekken kon. [3]) Onder de bouwmaterialen vonden wij ook meermalen „steen van andwerpen" genoemd.

Al was, gelijk wij zoo even aannamen, de bouw van het nieuwe kruiswerk in 1447 voor de hoofdzaak voltrokken: het blijkt uit de Registers der volgende jaren, dat er aan den verderen afbouw nog veel arbeid en kosten besteed zijn geworden. Onder anderen werd, naar het schijnt, het *kleine torentje* dat op het oude kruiswerk zal hebben gestaan, door een nieuw vervangen. [4])

Van de oude kerk stond nu nog het schip met den toren, totdat in het jaar 1470 besloten werd den nieuwen bouw geheel te voltooijen. De overeenkomst tusschen kerkmeesters ter eenre en Godevaert de Bosser met Steven Elen genaamd Affelgem, ter andere zijde, op den 30 Sept. 1470 gesloten, betreffende den bouw van het *tegenwoordige schip* der kerk, berust nog in het stedelijk Archief. [5])

---

1) A° 1445: „Up sinte mari maddalene avont *fundament* toe *gheleyt* dat cruysweerck." Vergelijk blz. 6 noot 5).

2) A° 1445: „Item *Mr Eevaert, steenhowder, wonende tot antwerpen*, onse meesters [meester ?] van den cruysweerck hem gheloeft hebben wij kerckmeesters voer *sijn wedden elkes jaers* twalef gouden rijders."

3) A° 1447: „Item Mr Evert ghegheven *van dat hi hier lest was* van ij ½ dach iij gul."

4) A° 1465: „Item tot [aan] lowtgen ij sc. j. k. doe wy dat *cruys* besteden opt *cleyne toerntgen*." — „Item thomas die potgieter ghegeven xj st. van die pyp in die weerhaen te maken."

5) Zie *Mr. A. J. Enschedé*, Inventaris van het archief der stad Haarlem. I bl. 163.

Gelijk in het boven (bl. 5) aangehaalde stuk van het jaar 1473 gezegd wordt, [1]) werd „die oude kerck tot der aerde toe afgebroken en heel ter neder gheleyt" tusschen de jaren 1470 en 1472. [2]) De pilaren voor den nieuwen bouw kwamen van Antwerpen. [3]) Onder de werklieden worden geregeld op de eerste plaats genoemd: *Henric onse meester* en *Martyn onse appeleerder*, en dan *Roel steenhouwer*.

Op het jaar 1478 vinden wij vermeld, dat de *drie meesters* [4]) te Haarlem waren om het werk te bezien. [5]) De bouw was toen echter nog verre van voltooid, want bijna onmiddelijk daarop volgt de post: „item ghecoft van „der kerckenweege *lx dusent leijen*." In 1483 waren de *steenen*-gewelven van de noorder en zuider *zijbeuken* voleind, zooals in den noordwesterhoek van den noorderbeuk op het gewelf geschreven staat:

Anno dni mcccclxxxiij

Er werden ook nog andere gedeelten van de kerk verder afgewerkt en verfraaid. Zoo werden A° 1486 de 15 *loveren* [6]) van den *zuider kruisgevel* opgemaakt. [7]) In 1490

---

1) Zie *de Koning*. Tafereel der St. H. I bl. 117.

2) Daar de kerkregisters van 1468 tot aan 1473 ontbreken, kunnen we tot ons leedwezen hierover geene bijzonderheden mededeelen.

3) A° 1473: „Item betaelt jan rembrantsz. van de pellaern te brengen *van andwerpen te haerlem*; item betaelt gheryt jans de scipper... van een scip... ende pellaern, eerst xxiij h. gl. *van boven tot andwerpen* en viij rh. gl. *van andwerpen te haerlem*." Dit „van boven" wordt misschien verklaard door den volgenden post: „Item noch besteet maerten die bewaerder van den *put* [mijn] *van affligkem*, vier vormen... tot andwerpen te leveren."

4) Namelijk „*Govaert die bosscher*, *Steven elens* en *Wouter van renighem*. In het jaar 1481 was Steven Elens overleden en „Govaert die bosscher wt den lande van brabant ghebannen."

5) A° 1478: „Item doe die drie meesters te haerlem waren om twerck te besien van cost ende de meesters gegeven te samen v rinsse gulden.

6) *Kreuzblume* en *Bossen* in het Duitsch.

7) A° 1486: „Item *dirck jacobsz.* die beeltsnier van die xv loveren op te maken, die op dat suuijer cruuswerck staen xviij rins. gul. vij st."

werd het *zuider-portaal* met steen gewelfd. [1]) In 1496 werd het groote *O.L. Beeld buiten in den gevel* van den noorder kruisarm door Dirck jacobsz. den beeldsnijder gemaakt. [2]) A° 1500 werd het *steenen gewelf* midden in de kerk met de twee groote bogen gebouwd, volgens het opschrift, dat nog heden in de kerk te lezen is:

Doe men screef mcccccc waren kercmeesters jacob engbrechtsz
dirc claesz de vriese jan bruyn harmansz de welke dit wulft
mit de twe grote bogen in dat jaer deden maken.

Het werd nog in dat jaar beschilderd met bloemen en goud. [3])

Het was nu tijd, dat er in de plaats van de met het oude schip afgebroken toren, een flinke *toren op de kerk* gebouwd zou worden. Het moest een *steenen* toren worden. In 1505 werd *meester anthonys* [4]) als bouwheer aangenomen voor

---

1) A° 1490 (29 April) „Item matheeus kellenaer off kellerman van machelen is ons schuldigh te leveren tsestich posten... ende nog tseventich voet ogiven die men behoefven in dat *zuder poertael* om dat daermede te *wulven.*"

2) A° 1496: „jan diricz. en henric die haesse styenhouders hebben ons ghelient ix voet steens daer of ghemacht is dat *marienbeelt buten int noert cruiswerck.* Item diric jacopsz. ghegeven vij $^1/_2$ rh. gul. van onsse liefve vrou te maken int noerder cruuswerck *buten an die ghevel.*"

3) A° 1500: „Item *piter willemsz.* (D[r] van der Willigen las hier verkeerdelijk: pater willemsz.) scilder sal ons *voerwen het wylft mits in die kerc* met bloem ende oeck goud legghen, daert te doen heft,... ende sal ons alle die *sloetstien* verwen ende goud legghen, daert van noet wesen sal ende werc eysken sal, dyervoer is hem toegezeyt by die sexluden [borgen] xvj $^1/_2$ r. guld. des soe sullen wy gout betalen." Item *claes van waterlant* heft ons vergult alle die bloemen, die onder die sloetstien staen onder ant vilf myts in die kerc, ende daer isser twaelf heel ende vier half ende een groet midden in die sloetstien. — „Item *diric jacopsz. beeltsnyder* heft die kerc ghemacht twaelf hele bloemmen ende vier halve bloemmen ende een groette bloem met een scilt daeronder midden onder die slotstien, daervoer sal hy hebben xiiij $^1/_2$ rh. gul.

4) Item *meester anthonys* is *anghenomen* opten eersten dach van Junio anno xv[c] ende vijf ende hy sel hebben voir praesency des jaers xviij rinse

zoolang de bouw duren zou. In 1506 leverde hij het patroon van den toren bij de kerkmeesters in. [1]) Ampzing meldt echter (bl. 46) met aanhaling van de Divisie-kronijk XXXII, kap. XXIV, dat men *reeds in het jaar* 1502 begon met den steenen toren op S. Bavo te maken. En inderdaad, wij hebben in de Registers op dat jaar eene post [2]) gevonden, die op bouw*plannen* schijnt te doelen, welke de kerkmeesters „door bevel van burgemeesters" dachten uit te voeren.

Dan helaas! „in den jare van 1515 werd die selve Toorn weder *afgebroken*, want die kerke den last niet dragen en mogte, mitsdien welken veel verloren kosten gedaen worden". (Holl. Chron. Divis. XXXII t. a. p.)

Bij Guicciardini [3]) vinden wij vermeld, dat er een pilaar te zwak bleek om den last te dragen [4]), en dat de toren tot eene manshoogte was opgebouwd. Het komt ons echter voor, dat de hoogte van eene manslengte wel wat onbeduidend mag gerekend worden, zelfs al zou men niet vóór 1506 aan het bouwen gegaan zijn.

Wij hebben verder ook reeds op het jaar 1514 eene post van afbreken vermeld gezien, die ons echter niet al te duidelijk is [5]). Duidelijker echter zijn vele posten op

---

gulden ende syn jaer sel eynden in junio xv[c] ses ende zo voirt van jaer tot jaer als die kerck tymmert."

1) A° 1506: „Item meester anthonys ghegeven ix rinsche gulden van *tpatroen van den toern* te maken."

2) A° 1502: „Item *diric tybautz. beeltsnijder* ghegeven van een *patroen* te maken ende noch twe patronen te maken daer men nae werken sal midden op die kerc duer bevel van die burgemeesteren ix r. gul. ende wat hy daer meer an verdient heft, dat gyft hy die moer die heylieghe kerck om goetwillen."

3) Description de touts les pays-bas par messire Loys Guicciardin gentilhomme Florentin. Amsterdam 1609 bl. 245.

4) Naar hetgeen door Guicciardini hier onmiddelijk achter vermeld wordt, dat namelijk de altaarsteen van het schildersaltaar barstte, schijnt pilaar No. 17 bedoeld te zijn.

5) A° 1514: „Cornelis ende jacop leis tymmerluyden hebben angheno-

de jaren 1516 en 1517 van Maart tot Maart, waar omstreeks 18 bladz. gevuld zijn met arbeidsloonen aan „*ofbreken*", „*breke upten toern*" en „*steen te breken*" [1]), tot dat ten laatste voorkomt „op ten xvj dach van maert a° xv^c^xvij [1517] betaelt dese naeghescreven parsonen *van die witte steen te stapelen*".

Men bouwde nu den tegenwoordigen houten toren met lood bekleed, die voltooid was op 25 September 1520; toen althans werd het kruis er op gezet. Dit kruis was gemaakt door Jacob Simonsz van Edam die er in het voorg. jaar omtrent Pinkster aan begonnen was [2]). Het werd echter in 1781 door een nieuw vervangen [3]).

Aan de voltooijing der kerk ontbraken echter de gewelven nog boven koor, schip en kruiswerk. Tot nu toe zag men onder uit de kerk onmiddelijk tegen het dak aan. In 1529, of liever 1530 [4]), werd begonnen met het houten gewelf dat het koor overdekt en dat op 1 Januarij 1532

---

men die *vier toernen uyt die cap over die clock* of te breken ende te brenghen dat hout daer ons beliefde om v rh.

1) „Item anno xv^e^ ende zesthien inde maent van den maert zoo zijn hier nae volgende alle alsulcke costen ende oncosten van houtwerck ende yserwerck als aengaende onse toerne van dese kercke mit des arbeytsloon gescreven."…. „Van dyt na ofbreken dat mychyel of ghebroken heeft."

2) „Item claes van waterlant ghegeven een pont groet flaems op rekeninghe van verwen vant cruys opten torn staet, dat *gherecht* [opgerigt] was *dinghes daechs voer sinte michiel* die xxv^n^ dach van september smorghens twysken tiennen ende elve A° dusent vyfhondert xx, ende was *begonnen* a° xix jaers daer the vore *omtrent pynster* by een ghenoemt *jacob symonsz.* gheboren van eedam in hollant."

3) *J. Wolff.* Beschrijving der groote of S. Bavo-kerk te Haarlem, 1846, bl. 19.

4) A° 1529: „Item hier nae vollicht dat die gemeent tot *dat wolleff* gegeven hebben."…. „Item ontfanghen tot *dat wolfft te duen beghynnen te maken* over dat choer."…. „Pieter jansz. schilder heeft gevrocht an dat wolliff om te *vergulden* ende die *cappeteels*." A° xv^c^ ende xxxj voer paeschen *ghingen die burghemeesters* met die *kerckmeesters om doer die heele stadt* met die scaellen, ende daer quam in onder die heele gemeent hondert

voleind werd, volgens de opschriften thans nog op het gewelf van het koor te zien, namelijk:

aan het oosteinde: 1530 m ccccc xxx

aan het andere einde bij het midden der kerk: voleynt Aº 1532 1 Jaº

Op den 2ⁿ Zondag na Pinksteren van het jaar 1535 werd begonnen aan het gewelf van *het schip* der kerk [1]). Voor het dekken der kosten hadden de burgemeesters, de vicecureit, de kapellanen en de kerkmeesters drie dagen lang eenen omgang gedaan door de stad en op het groote Bagijnhof [2]); ook te Overveen werd daarvoor gekollekteerd [3]). Bouwmeester schijnt zekere *meester Jacob Symonsz* geweest te zijn [4]). Het schilder- en verguldwerk werd door *Pieter Jansz* gedaan [5]).

---

ende xliij r. g. xj st. tot *dat wolliff* ende noch gecreegen" enz. Later volgt arbeidsloon aan „*dat leste vack* dat daer compt an dat wolleff in die mits [midden] van die kerck."

1) „Item dat hier nae volcht sien die dachhuyeren van arbeytsloon, dat men ant wolf ende aen die kerc ghewrocht hebben, *beghynnende die afterkerck te verwolfden* anno xv^cxxxv die anderde sunnendach nae pynster." [De uitgaven loopen tot 3 Octob. 1535.]

2) „Int jare xv^cxxxv die xiij aprilis hebben drie daghen die burghemysters, vicecureit, cappellanen ende kercmeesteren over die stede omme ghegaen swoensdach, donredaechs, vrydach ende upt grote bagijnhoff begherende *subventie tot dat wolft* ende ghecreghen cliiij karolus gulden."

3) Item die derde sunnendaech na paesken te weten sunnendach nae die voers. woensdach heeft damiaen die beeltsnyder van die kercmeesters weghen met die *capelsmeesters van overveen* by die huysen tot *overveen* omme ghegaen begherende subventie tot dat wolfft, als die die preeckte aldaer by den priester begheert was [by gelegenheid dat een der Haarlemsche geestelijken verzocht was geworden om te Overveen te komen preken], ghecreghen xx st. min een deuyt."

4) Aº 1535: „Item betaelt *meester jacop* die dat *wolft anghenomen* heeft die twe achtervaken [vakken] van syn zeyt [tijd] dat hij hier quam twee r. gl.... Item jacop symonsz. is ghereyst [vertrokken] sinte jacobs avont ende verlof ghenomen ende hem betaelt van sijn daachgewerck twee r. g."

5) Aº 1535: „Die derde octobris gherekent met *pieter jansz.* die *stof-*

Gedurende de jaren 1536–38 werd aan het gewelf voortgewerkt [1]) tot dat in 1538 [2]) de overwelving van het schip voleind was, zoals ook het opschrift op het gewelf te lezen geeft aan het westeinde boven het orgel:

An° dni m ccccc xxxviij

Na de voleinding van het gewelf boven het schip, is het niet mogen gelukken, ook de overwelving der kruisarmen tot stand te brengen. Eerst in het jaar 1585 [3]) hebben deze *nog maar eene zoldering* ontvangen, en verder zijn ze altijd onverwelfd gebleven, gelijk ze thans nog zijn.

We mogen ons overzigt van den kerkbouw niet besluiten zonder eerst de opmerking gemaakt te hebben, die wij ook vonden bij Mr Eyck tot Zuylichem [4]), dat namelijk „deze kerk voor *steenen gewelven* aangelegd is

---

ferer, van die twee vaken te stofferen vant wolfft ende betaelt x r. g.; item an wolfft *an goudt* ghegaen te weten an die twee vakken voers. met cappiteels met een met anders xij^c^ gouds dat hoendert xxvij st."

1) A° 1536: „Upte octave van die visitacie van onse lieve vrouwe, luytgen ende jacob onse gravemakers hebben wy die *pylaren boven laten uytbreken van wolft* om die *formelen* weder te hooghen ende daer up te moghen wolften... Item cornelis gerrytsz. metzelaer ghewrocht ant wolft boven *die pilaernen* te hoghen... Item van vijf *carbelen* helpen up haer stede brenghen." A° 1537: „Van testamenten die de kerck besproken worden specialiken tot dat wolfft of wat inde *roe*[roode] *kist* staende daechlix inde kerck midden bevonden wordt." A° 1538: „Item van die *twalef loveren* beneden vant wolft van de afterkerck tot xvj elck, elf st. an goudt... Item damiaen van dertien *slotschyven* die hy int eerste vack ghemaekt heeft."

2) A° 1538: „Sonnendachs nae sinte lucas. Item die graefmakers besteedt die gaten te stoppen van die afterkerck dair die masten in gheleghen hebben ompt wolft te slaen ende te witten ten eynden toe voer iiij $^1/_2$ r. g

3) Volgens het nog aanwezige jaartal in den noorder kruisarm.

4) Kort overzigt van den bouwtrant der middeleeuwsche kerken in Nederland, bl. 126. Hier zij tevens vermeld, dat ook in het Keulsche *Organ für Christl. Kunst* van 1856, bl. 124, de S. Bavo besproken wordt door eenen bouwkundige, die in dat jaar verscheidene onzer Nederlandsche kerken bezocht had en in het Organ beschreven heeft. Hij geeft ook eenige teekeningen en détail en eenen platten grond der kerk met hare gewelven.

geworden, hetgeen zoowel uit de zwaarte der zuilen als uit de opengebleven kasten voor de springbogen [boven in de buitenmuren] kan blijken". Naar het ons voorkomt hebben wij hier te doen met een dier gevallen, die in de geschiedenis van onze nederlandsche kerken meer voorkomen, dat men namelijk naderhand, voorzeker uit gebrek aan middelen, niet kon afwerken wat men in den beginne aangelegd of ontworpen had. Zoo noemt M[r] Eyck tot Zuylichem verschillende nederlandsche kerken op, waarbij zoo iets heeft plaats gehad [1]. Gebrek aan geldmiddelen laat zich trouwens ook zeer goed verklaren, als men denkt aan den mislukten torenbouw, die volgens Schrevelius [2]) 1186 Carolus gulden kostte. Wij hebben dan ook boven gezien, hoe langzaam de bouw der gewelven voortging. Negen jaren verliepen na voltooijing van den houten toren, eer men in 1529–1532 het koor overwelfde. Weer verliepen 3 jaren eer men het schip begon te welven, welk werk nogmaals drie jaren vorderde en daarbij door kollekten, tot zelfs in Overveen gedaan, ondersteund moest worden. En eindelijk, men heeft het nooit zoover kunnen brengen dat de kruisarmen *eenig* gewelf ontvangen hebben.

Uit dit overzigt van den bouw der kerk blijkt, dat er wel anderhalve eeuw is omgegaan, eer de S. Baaf volbouwd was zooals wij haar thans kennen en bewonderen.

ALTAREN.

1. **Hoogaltaar.** Over den titel van het hoogaltaar hebben wij geene voldoende zekerheid kunnen verkrijgen. Dat S. Bavo als patroon der kerk, de patroon ook van het

---

1) Zooals de S. Maria-kerk te Vianen, en de S. Maartens-kerk te Tiel bl. 117, de S. Nicolaas-kerk te Kampen bl. 119. Volkomen hetzelfde als met de S. Bavo gebeurde met de Hooglandsche-kerk te Leiden bl. 113 en de S. Jans-kerk te Wijk bij Duurstede bl. 140.

2) Harlemias, 1648 bl. 22.

hoogaltaar was, zou volgens kerkelijk gebruik van zelf spreken. Nogtans geeft Bugge *O.L.V. Hemelvaart* op [1]), en Crabmoes daarentegen: „t Opperste outaer *van de Passie ende het Lyden onses Heeren* en saelichmaeckers J. C., terwijl hij een altaar „van S. Baef om den hoeck" van den ingang achter het koor plaatst. Zie n° 27. De Registers, in plaats dat zij licht geven, vermeerderen de duisterheid, daar zij eens spreken van het hoogaltaar van onze lieve Vrouw Geboorte [2]).

In het jaar 1412 liet men, en dat wel op bevel van de Raden der stad, een *altaar-tafel* (altaarstuk) beeldhouwen door eenen meester van Brugge (of van Brussel misschien). Voor men daar echter toe overging, moest eerst Sint Maartens-tafel te Utrecht bezien worden, die gewis den naam had van zeer schoon te zijn [3]). Aangezien meester michiel de *beeldsnyder* mede ging en men met den bak [den romp die het snijwerk omvatten en omgeven zou] ook blokken [4]) [boomstammen volgens Oudemans: [5])

1) „Altare summum titulum et contubernium habuit Beatissimae Mariae Virg. de Assumptione."

2) A° 1514: „Item jan jansz. beltsnider betaelt xxx st. vant opdoen dat hoghe outaer onse lieve vraue gheboert."

3) A° 1412: „Item hughe jelysz. ghegeven bi behiet den raden vander stede doe hi *tutrecht* voir (naar U. ging) met *meester michiel* ende syn ghеselle om *sinte maertyns tafel* te besien vj gouden wilhelmus scilde... Item ontfaen van hughe jelysz. van den ghelde dat hi wederbrocht van utrecht doe hi ende *michiel die beeldesnider* ende die goede man die *meester van brugge* tutrecht geweest hadden om sinte maertyns tafel te besien xiiij st... Item willem van scoten ende hughe jelysz. ghegheven bi behiet den raden van der stede totter *outairtafel*, doe si den *bac senden tot broesel* viij eng. nobel... Item den draghers van den *bac te scepe te draghen* ende dien *blocken* xiiij st. viij d... Item aernt henricz. van den *bac* ende de *blocken* te voeren tot *antwerpen* ghegh. v ℔."

4) Uit de Registers blijkt dat de kerkmeesters meermalen zelven het hout aan de beeldsnijders leverden. Bijv. A° 1434: „Item also die houtvesters die kerckmeesters een *boem* ghegeven hebben totter kerken behoef *beelden of te maken*" enz.

5) Bijdr. tot een middel- en oud-ned. woordenboek. Arnhem 1869 volgg.

naar Brussel zond, komt het ons het waarschijnlijkst voor, dat het altaarstuk van hout gesneden was. Het moet ook van *toeslaande deuren* voorzien zijn geweest [1]). Op het jaar 1436 vinden wij van stofferen [polychromeren] van den altaartafel gesproken [2]). Nog hing boven het hoogaltaar een *troonhemel* [3]) en een *net* (conopaeum) [4]).

Nadat de kerkmeesters een altaarstuk hadden laten *schilderen* door *Jacob Willemsz*, lieten zij in 1485 aan den altaartafel *vier geschilderde deuren* maken; twee zouden beneden over het middelstuk toeslaan, twee halve deuren zouden in het bovenste gedeelte gemaakt worden. Hiervoor werden op 29 December 1485 de twee broeders *Mouweryn* en *Claes Symonsz van Waterlant* aangenomen. Zij moesten hun schilderwerk beter maken dan Jacob Willemsz het gedaan had, want het schijnt dat men van dezen meester niet zeer te vreden was en niet verder met hem werken wilde [5]). Op 31 Augustus 1487 wer-

---

1) A° 1432: Item Simon beeldesnider, gegheven van den *tafel op te doen* ende den beelden te veeghen i jaer iij phil. scild."

2) A° 1436: „Item also een goet man *Wm Coel* gheheten *van brussel* om onse *tafel te stofferen* ende hi daer om lette [tijd verlette] hem voir cost gheg. ij phs. scild."

3) A° 1412: „Item jan symonsz. van *dat hemelt* dat upt outaer staet, van maken x st. viij d." A° 1422: „Item gase die lindrair van een rieppe daer *die trone* an hanghe over grote outer ij [?]

4) A° 1426: „Item maddaleen gheg. om een *neette* boven grote outer iij beijers gul." A° 1440: „Item een wyftgen ghegeven van dat *net* te stoppen over dat groot outaer xiiij wit d."

5) A° 1485: „Opten xxix^sten dach in decembry a° lxxxv soe hebben wi kerckmesters der parochiekercke van Haerlem besteet te maken... Mouryn Simonsz. ende Claes Zymonsz. een *pand* ant *zuyd eynd* ende een *pand* an die *noortzyde int grote outaer*, dat nu an malkander comen sal mits [midden in] dat nouwe (nieuwe) werck dat ghemaect is int middel ende noch dair toe *die halve taeffeltjes* an beyden zyden *boven den back* alzoe groet alst boven begrepen heeft tot besneden toe van de taeffel met die vanghen niet daer of vuyt gesondert. Noch zynt voorwaerden dat Mouryn ende zyn broeder voerschr. zullen dit werck bet maken hetzy in vergulde gulde la-

den nog weder twee vleugeldeuren of panden aan de twee broeders uitbesteed [1]), en in 1489 de *twee buitenste deuren* [2]). In 1489 besteedden de kerkmeesters ook nog aan dezelfden, dat ze op beide de deuren met de twee bovendeuren *„de destructie van Jerusalem"* zouden schilderen [3]); en eindelijk werd in 1490 hun opgedragen om op de twee zwarte velden beneden *de stam van Jesse* aan te brengen [4]).

Maar nog vóór dat het hoogaltaar voleind was, hadden de kerkmeesters in 1487 een ander altaarstuk aan dezelfde broeders aanbesteed, in hetwelk wij geneigd zouden zijn, *een tafel voor S. Bavo's altaar* te zien. Immers het moest zoo schoon zijn dat ook *„S. Baaf daar eer van hebben zou"*,

---

kenen te legghen ende anders dat wercklnyden zullen kennen, dattet *bet ghemaect is dant Jacob willemsz. dat middelpant ghemaect heeft* of beter of dat wercluden van de ambacht kennen sullen"....

„Item *jacob willemsz.* is *by dadinghe* met hem gemaect, nae dat hy dat eerste parck opgheloven ende ter goede trouwen zonder voorwaerden gemaect hadde, betaelt ende gegeven, in als voir ende nae dien begrepen die apostelen ende een bort gehanghen boven dat hoich outaer int koor, samen xx ℔ groot... Noch betaelt mouwerin ende claes van waterlant voor zeker werck dat zy int werck van jacob willemsz. gemaect hadden" enz.

1) A° 1487: „Opten laesten dach van augusto a° lxxxvij soe hebben wy kerckmesteren eendrachtelyck besteet *Mouryn Symonsz. ende Claes Symonsz.* ghebroederen *twee panden* in *derselver tafel* daer zy twee panden inne ghemaect hebben vore in ghelice mate ende opter selver condicien van *beter gout te legghen dan jacob willemsz. ghedaen heeft*"....

2) A° 1489: „Opten xx[n] dach in julio anno lxxxix soe hebben wy kerckmeesteren besteet die twee butenste deuren van de hoech outaer mouweryn simonsz. ende claes symonsz. gebroederen."

3) „Opten eersten dach van maert anno lxxxix soe hebben die kerckmeesters besteet mouweryn simonszoen ende claes simonsz. ghebroederen die tafel van de hoechouter *bute op beide die dueren* te maken *die desstruxie van jerusalem* metten twe boven dueren."

4) A° 1490: „Item op den xij dach in julio anno xiiij[c] ende xc ghedraecht ende ghecomposiert met mouryn ende claes ghebroederen... behoudentlic dat die twee ghebroeders voers. noch sullen maecken in *die twe leghe zwarte velden* byneden in die groete tafel *den stam van Yesse* zierlic ghemaect met menigherleye verwe af gheset."

en *op S. Bavendag van* 1488 moest het kant en klaar wezen. En het zou overigens ook een bijzonder kunststuk moeten worden, want de schilders moesten beloven dat zij voor het schilderen der „aangezigten” den besten meester die er maar in Holland was, ter hulp zouden nemen [1]).

Nog moet men zich, naar het ons voorkomt, het hoogaltaar voorstellen als *omgeven van kolommen*, waarop *engelen* stonden, en aan welke kolommen tevens *gordijnen* hingen die het altaar, althans van achteren en van bezijden, afsloten [2]).

Ten laatste, in 1574 werd achter het hoogaltaar eene

---

1) A° 1487: „Dit aldus gheschiet van de lesten tafel, voert zoe hebben wy kerckmesteren voirschr. noch bestaet derselver broeders *die ander tafel* te maken, dats te verstaen, alzoe dat *dit werck een ander const eyscht* ende elcke pandt *bysonder van gout te legghen* van contrifeiten van *sonderlinghe aensichten* daer inne te maken ende van *sonderlinghe verwen* daerin te maken, soe hebben dese broeders voirschr. gheloeft ende gheloven als goede mannen van trouwen dat syt alzoe maken zullen *met alzoe goede mester die zy te hulpe nemen als in hollant es*, die dit werck contrifeiten sal met aensichten ende anders alzoe alst werck eyscht, dat zy daer eer of hebben zullen dat zy dit werck gemaect hebben. Ende waert by alzoe dat hierinne enyghe ghebreken ghevieleu als wy hopen dattet nyet en sal, zoe zullen die ghebroederen voirschr. dat alzoe beteren by den kerckmesteren ende wercklude dle daer verstant op zullen hebben, *dat sinte baef dair eer of sal hebben*... zoe hebben mouryn ende syn broeder voirsch. dit werck volmaect met alle zyn condicien te leveren van sinte bavendach anno voirschr. tot sinte bavendach anno lxxxiij gheheel en al volmaect op dat outaer.”

2) A° 1519: „Item ontf. xvj r. g... tot die derde *calumme van dat hoghe outaer*.... Item noch twee r. g. tot die derde calampne. A° 1537: „Item een st. van die *calumne van deynghel* [den engel] te rechten. Item damiaen van arbeytsloon van die *calumne op choer van derde enghel* die te paesken ghestoffeert was te setten ende te voeghen [vegen].”

„Item anthonis damianen zoen van een snoer an die *gardinen vant hoechoutaer* die dachlix [de daagsche] die verbernt [verbrand] sien op ende toe te halen als die beste en van een paleytgeu [katrolletje] ghegeven een stoter. Item hem gheg. van zyn arbeyts loon dat hyt ghestelt heeft ende mede gewrocht heeft int *choer* daer die toertsen staen dat zy an die pilaren nyet en comen” [d. i. de gordijnen niet in brand steken].

lange kast gemaakt met *drie opgangen;* waartoe die echter dienen moest, vonden wij niet vermeld [1]).

2. Altaar van de **H. Drievuldigheid** of **S. Barbara** van het *Metselaarsgild.* Crabmoes noemt het altaar naar S. Barbara alleen, en ook op Bugge's kaart is S. Barbara later bijgeschreven. Nogtans is de vereeniging van beide namen niet zoo moeijelijk te verklaren. Dat op het altaar der H. Drievuldigheid het beeld van S. Barbara, die ter eere der Triniteit hare drie vensters in den toren liet maken, niet ontbroken heeft, is ligt te begrijpen [2]). Ook zouden we zonder haar, de patrones der bouwmeesters, moeijelijk verklaren kunnen, waarom dit altaar van het metselaarsgilde was.

In een stuk van 23 April 1568 wordt dit altaar ook het *Proosten-altaar* genoemd, waarschijnlijk omdat de Proost van het kapittel gewoonlijk aan dit altaar de H. Mis gelezen zal hebben.

Op 19 Maart 1402 stichtte Gerbrandt de Couster die cureit was, eene vicarie op dit altaar [3]). Anno 1532, 2 Sept. wordt eene vicarie, op dit altaar gesticht, aan Gerard van Assendelft opgedragen. Den 9 Sept. daaraanvolgende hecht de Bisschop van Utrecht er zijne goedkeuring aan [4]). Op 7 Junij 1537 draagt Floris van Cralingen zijn regt van patroonschap aan Gerard van Assendelft op [5]).

A° 1568 op 23 April verklaart Mr Reijer Lambrechtsz van Amsterdam, gelijk hij ook reeds op 17 Junij 1561 notarieel verklaard had, dat hij collator en patroon was van eene vicarie op dit altaar, van welke wijlen zijn oudoom Jan van der Horst bezitter geweest was; dat die vicarie

---

1) A° 1574: „Den 17 October heeft gysbert poellenburch ghemaekt een lange kas met drie opgangen after het hoochoutair van onsse houdt [de kerk leverde het hout], daer an verdient ix guld."

2) Vergelijk: *Alb. Thijm.* De Heilige Linie bl. 165—66.

3) 4) 5) Sted. Archief.

eertijds in de *parochiekerk van Beverwijk* was op het altaar van S. Aachte; dat de vicarie altijd belast was geweest met ééne H. Mis ter week, en eindelijk dat de fundatie- en translatiestukken al vóór lange jaren verloren waren geraakt [1]).

Nog in het jaar 1608 op 21 Julij begeeft Andries Lambertsz van der Horst als patroon en collator de vicarie, vakant geworden door den dood van Philip Coggeman, aan „Joannes fil. Guillielmi Reyneri de Monnickedam [2]).

3. Altaar van **SS. Petrus en Paulus.** Dit was het altaar van de [Broederschap der?] *pelgrims naar de graven der Apostelen* „peregrinorum ad Limina Romana". Aangaande vicariën van dit altaar hebben wij niets aangeteekend gevonden. Het altaarstuk was volgens van Mander [3]) door *Albert van Ouwater* geschilderd. In de „binnentafel waren twee staende beelden groot alst leven wesende eenen S. Pieter en eenen S. Pauwels. Onder den voet vant altaer was een aerdigh Landtschap, in welck waeren ghemaeckt verscheyden Wandelaers oft Pelgrims sommighe reysende sommighe rustende, etende en drinckende" [4]).

4. Altaar van **S. Nicolaas** van het *Comansgild* [5]).

In 1407, op 28 Sept. werd door „Hugo Gerardi curatus ecclesiae paroch. in Outdorp et Procurator Praeposituræ Westfrisiae" eene vicarie gesticht „in altari B. Nicolai *ad partem septentrionalem* quod communiter *altare merca-*

1) Boek der Vicarissen. Bissch. Archief.

2) Biss. Archief.

3) Hetschilderboeck door Carel van Mander t'Amsterdam A° 1618 fol. 128*b*.

4) Dewijl hier van een *altaartafel* spraak is, kunnen de ontdekte *muurschilderingen* die S. Pieter en S. Pauwels voorstellen, niet die van Albert van Ouwater zijn, zooals de Heer *v. d. Kellen* (Muurschilderingen Plaat II) gist. Daarenboven zijn die muurschilderingen aan pilaar N° 6 ontdekt, terwijl onze bronnen pilaar N° 4 aanwijzen voor het altaar der twee apostelen.

5) Coman = koopman, en van daar Komenij = koopmannij: winkel waar van alles te koop is. *v. Lennep en ter Gouw.* Uithangteekens I bl. 117.

torum nuncupatur" van ééne H. Mis ter week, te bedienen door eenen priester uit zijne familie; na zijnen dood zou het collatieregt zijn aan den „Decanus et procuratores *confraternitatis B. Nicolai* in oppido de Haerlem" [1]. Op donderdag na S. Severinus van dat jaar werd de confirmatie gegeven door den Bisschop van Utrecht die „primaria vice" den stichter zelven als vicaris institueerde.

Dat dit altaar gezegd wordt in het *noordelijk* gedeelte (ad partem septentrionalem) der kerk te staan, ziet waarschijnlijk op eene andere standplaats die het vroeger had, of op een ander dat ergens anders in de kerk gelegen was.

Zoo even zagen we reeds in het jaar 1407 eene S. Nicolaasgilde genoemd: op het jaar 1438 vinden wij ook *een glasvenster van het gild* vermeld [2]).

5. Altaar van het **H. Graf des Heeren.**

Om de redenen, die beter straks bij altaar N° 7 kunnen behandeld worden, meenen wij hier van Bugge te moeten afwijken die dit altaar naar S. Catharina noemt, om ons aan de opgave van Crabmoes te houden, die aan pilaar N° 6 het altaar plaatst *„vant H. Graf ons Heeren"*. Welligt was dit het altaar der „ridderlijke Broederschap van den Heiligen Lande."

In het jaar 1405 op 14 Mei werd door Florens Janszoon Stoddi (of Scoddi?) en Nicolaas van den Weege, burgers van Haarlem, een altaar, kapellanie of vicarie („altare quoddam, capellaniam seu vicariam") gesticht in de S. Bavo ter eere van den almagtigen God en Zijne glorievolle hemelvaart. De stichters behielden aan zich zelven, en na hunnen dood aan Rolewijn Pauwels hunnen oom, het

---

1) Het orig. stuk in het Sted. Arch., copie in het Boek der Vicarissen.

2) A° 1438: „Item van die *comansglas* ende dat heylghe cruisglas jan meynartz. xiij dage ghewrocht die posten te versetten ende ments van colen viij dagen te samen des dagen 1 guld."

patronaatregt voor, en zij begaven de vicarie aan Wilhelmus van den Wege. Onder de getuigen komt voor Joannes Uterwyck proost en deken van Kennemerland. Ofschoon in dit stuk nergens spraak is van een altaar van het *H. Graf:* zoo wordt toch in het meergemelde Boek der Vicarissen, dat eene kopie der akte bevat, zoowel door den kopist als door Bugge in den Index, de vicarie genoemd: „*Super sepulchrum Domini*"; en zoo ook in het kopieboek van Zaffius. Maar ten overvloede dient tot bewijs dat, toen in 1440, op 31 Aug. de prior en het convent der Reguliere kanunniken buiten Haarlem op de Woerd [1]) zich verbonden om op dit altaar eene fundatie van drie H. Missen ter week te stichten voor jonkvrouwe Bartrada van der Scure en familie, dit altaar aldus beschreven wordt: „op dat altair geheten dat heylige graff in der prochikercke van haerlem neven die sakerstye doere, dat nu floris jans scodjen soons cappelle heet".

6. Altaar van S. **Eligius** [2]), van het *Smidsgild.*

Over dit altaar hebben wij niets gevonden dan de aanteekening, dat tijdens de Bisschoppelijke visitatie van 1571 de inkomsten verloren waren, en dat het Gild anders gewoon was op zon- en feestdagen eene H. Mis op dit altaar te hebben. Dat de gouden klokken, ringen en kruisen die die in den rand van de ontdekte muurschildering voorkomen [3]) betrekking hebben op het smidsgild waartoe ook de goud- en zilversmeden behoorden, is wel duidelijk.

7. Altaar van S. **Catharina** [4]) en van SS. **Cosmas en**

---

1) Waar thans de bekende buitenplaats *het Klooster* ligt.

2) S. Eligius, Bisschop van Noyon en Doornik † 660, was zelf vroeger goudsmid geweest.

3) Zie *D. van der Kellen Jr.:* Muurschilderingen der groote of St Bavo's-kerk te Haarlem. Plaat V. Fig. B.

4) S. Catharina, Maagd en martelares, onder keizer Maximinus, wordt afgebeeld met een getand rad als martelwerktuig. Patrones der Wieldraaijers.

Damianus [1]). De *Wielemakers* en ook de *Chirurgijns* hadden hier hun altaar. Bugge heeft van dit ééne altaar er twee gemaakt en aan deze pilaar (N°. 8) het altaar van SS. Cosmas en Damianus geplaatst en aan pilaar N°. 6 dat van S. Catharina. Ten onregte, want een afzonderlijk altaar van SS. Cosmas en Damianus wordt noch in het Boek der Vicarissen noch in het kopieboek van Zaffius opgegeven, terwijl in beide gezegd wordt, dat S. Catharina-altaar van het Chirurgijns-gilde was. Wij oordeelen dus ook hier Crabmoes beter ingelicht, die zegt „SS. Cosmas en Damianus ende S. Catharina bij t gildt vande Chirurgijns ende Wielemaeckers".

Op den 14 Mei 1400 stichtten de executeurs van jonkvrouwe Catharina van Bakenesse, volgens haren uitersten wil eene kapellanie ter eere van S. Catharina en S. Maria Magdalena in de S. Bavo, op een altaar dat nieuw gebouwd zou worden. Zij begaven de kapellanie aan Joannes van den Werve. Het collatieregt zou zijn aan Gerardus Kenckma en Theodorus van den Werve en bij uitsterven aan de fabriekmeesters der S. Bavo. Het stuk werd opgemaakt „in aedificio novo parochialis ecclesiae". Op zaturdag na zondag Jubilate (de 2e na Paschen) van dat jaar keurde Gerbrand de Couster, als cureit van S. Bavo, de stichting goed en op vrijdag na zondag Cantate (3e na Paschen) werd ze door den Bisschop van Utrecht bevestigd en Joannes van den Werve als vicaris aangesteld.

8. Altaar van **S. Gertrudis** en **S. Lucia**, van het *Bakkersgild.*

Op 28 Januarij 1518 herstelt Dirk van Bekestein als collator, eene kapellanie van twee H. Missen 's weeks, op S. Geertruids altaar in S. Bavo gesticht door Dirk Wil-

---

1) SS. Cosmas en Damianus, waren broeders en geneesheeren. Zij werden gemarteld in het jaar 303. Patronen der Chirurgijns.

lemsz van Wouden en Jan van Bekesteyn. Hij verkoopt de landerijen der oude stichting, die te zeer belast waren, en koopt nieuwe in de plaats.

In het jaar 1563, 17 Mei verklaart Mr Jan van Zuyren, burgemeester van Haarlem, schuldig te zijn aan Wouter van Bekesteyn, oud-burgemeester, als patroon „van de cappelrye op t backers outaer" en aan Mr Gerrit van Berckenroede als „tegenwoordich possessoer der voors. cappelrye", eene jaarlijksche rente van 8 carolus gulden 3 st.

Het *altaarstuk:* de jongelingen in den gloeijenden oven, was in 1575 geschilderd door *Pieter Pietersz Aertsen.* Het is later naar de Commanderij van S. Jan overgebragt, en thans nog te zien op het stedelijk muzeum [1]).

De gouden *bakkersovens* en *schoppen* die in den rand van de op pilaar N° 11 ontdekte muurschildering gevonden worden [2]), bevestigen ten overvloede, dat de bakkers hier hun altaar hadden.

9. Altaar van **S. Olof** en van **S. Christoffel** van het *Schippersgild.*

De eerstgenoemde Heilige was de patroon der „nautae majores" (groote schippers) die de groote zee bevoeren, de tweede der „nautae minores" (kleine schippers) die op de kleinere stroomen voeren. Waarschijnlijk hebben wij onder den naam van nautae majores het *Schoonevaardersgild* te verstaan, dewijl er in 1535 van een *Schoonevars outer* [3]) gesproken wordt, of was althans dit gild onder het „Grootschippersgild" mede begrepen. Daar namelijk het Schoonevaardersgild handel dreef op Schoonen aan de Oostzee, is de keuze van S. Olof tot patroon zeer goed te verklaren, aangezien S. Olof (S. Olaus) een Noorweegsche koning

---

1) In den Catalogus: N. 1.

2) *Van der Kellen* Muurschilderingen. Plaat. V. C.

3) A° 1535: „Pieter pietersz. timmerman ghegeven x st. van... ende dat schonevars outer te reformiren beneden."

was († 1030), die in heel Scandinavie zeer vereerd werd. Men weet, dat de S. Olofs of Oudezijdskapel te Amsterdam ook haar ontstaan te danken heeft aan den handel met de Noordsche kooplieden.

Vóór dit altaar, dat is tusschen de pilaren N° 12 en N° 14, hangen nog tegenwoordig *drie houten scheepjes*, gewoonlijk de Damiate-scheepjes genoemd, als herinneringen aan den moed door de Haarlemmers bij de verovering van Damiate, omstreeks 1219, getoond. Zij zijn echter al meermalen vernieuwd, en wij vinden ze in de 17e en 18e eeuw eigendom genoemd van het Schippersgild. In hoever hunne plaats vóór het Gilde-altaar welligt ook aan *ex voto's*, uit dankbaarheid bijv. na eene behoudene zeereis daar opgehangen, kan doen denken, durven wij niet beslissen. Waren het ook welligt modellen der bodems van de Schoonenvaarders?

10. Altaar van **S. Jan den Dooper**, van het *Scheepmakersgild*.

In 1407, op 5 Nov. stelden Hugo Goudsmidt, pastoor van het Bagijnhof en Ghiselbertus Jacobsz Douwe priester, die te zamen met Gerrit Heikenzoen, inwoner van Haarlem, aangesteld waren als patroons en collators van eene vicarie door Willem Jansz. op dit altaar gesticht, als nieuwen collator aan (Gerrit Heikenzoen was overleden) den Prior van het Regulieren klooster (domus B.M.V. canonicorum regularium Ord. B. Augustini) bij Haarlem op de Woerd. Dit klooster was toen juist door Hugo Goudsmidt gebouwd [1]). Welligt is bovengenoemde Ghiselbertus Jacobsz Douwe dezelfde als Gijsbert Dou, dien wij vermeld vonden als stichter van een ander klooster der Vergadering van Windesheim [2]), namelijk te Amsterdam.

---

1) Chronicon Windesemense Lib. I. Cap. xxxix.

2) Chron. Wind. Lib. I. Cap. xliij.

Reeds in 1431 vinden wij het **S. Jans-altaar** opgegeven als naast het Bakkers-altaar gelegen [1]).

Vóór dit altaar, gelijk mede voor het Brouwers-altaar, stond eene *Communiebank* [2]).

11. Altaar van **S. Jacob de meerdere**, van S. Jacobs *Broederschap*, die naar het schijnt voor de *bedevaarten* naar het graf des Apostels te *Compostella* was ingesteld. In den rand der muurschildering die op dezen pilaar N° 4 ontdekt is, worden dan ook S. Jacobsschelpen gevonden, „en paauwenvederen" zegt de Heer van der Kellen [3]). Het wil ons echter voorkomen, dat de afgebeelde figuren veeleer op kalabassen gelijken, die met de schelpen zoo eigenaardig tot het kostuum van de pelgrims behooren.

S. Jacobs-altaar vonden wij genoemd op het jaar 1475 [4]).

12. Altaar van **O. L. Vrouw** en van **S. Severus**, van het *Linnenweversgild.*

Op 21 October 1363 maakt Jan van Sassenem, burger van Haarlem, eene testamentaire beschikking waarbij hij „een altaar doteert" in Goidts eeren ende onser Vrouwen in de prochiekerck van Haerlem, om dagelijks eene H. Mis te doen en „tot syne grave te gaen". Hij confereert het beneficie aan Heer Florens Jan Borchtmanszoen zijnen neef en maakt het collatieregt aan twee van zijne erfgenamen.

In het copieboek van Zaffius heeft Bugge aangeteekend

---

1) A° 1431: „een graf in den nyeuwen kerc twisken sint jans outaer ende backers outer."

2) A° 1543: „Item van die bancken als men *moyeghen* [monegen, monigen, muynighen = communicare: de banken waar men de H. Communie uitdeelt] te repareren ende te vernyewen, die de steenhouwers verbrant hadden voert *brouwers-outaer* ende *sint jans outaer*, *als men ten heylighen sacrament gaen.*"

3) Muurschilderingen. Plaat IV. D.

4) A° 1475: „Item van twye missen te doen op sint jacops outaer.

dat deze fundatie eigenlijk op het Hoogaltaar gevestigd had moeten zijn, doch dat zulks verzuimd was.

In 1380 „op Sinte Lebuynsdach in den winter" stichtte Lijsbet Dircxs wed[e] van Cralingen, om den uitersten wil uit te voeren van haren ouden vader Claes die Gruytere, eene vicarie „*op onser Vrouwen outaer dat Heer Jan die Gruyter daer toe heeft doen maken*, opdat „Jan de Gruytere Claes zijns zoons zoon die doe ter tijt clerck was" het beneficie bezitten zou. Het collatieregt zou wezen aan zijne wettige nakomelingen. O. L. Vrouwe-altaar moet reeds anno 1434 kostbaar zijn geweest, dewijl er onder de dienaren der kerk een met de bijzondere bediening van het te „bewaren" belast was [1]). Het altaar schijnt een *gebeeldhouwden altaartafel* te hebben gehad [2]). Er is ook nog een *missaal* van het Linnenwevers-altaar bewaard gebleven, een schoon stuk van de eerste helft der 15[e] eeuw, keurig verlucht. (N[o] 2 der handschr. van de Stads-Bibl. Catal. I Dl. bl. 2). Daar staat voorin geschreven:

„Wij Burgemersteren metten gemeijnen rade der goeder stede van Harlem Ende mitten vieren kercmeesteren van sinte bave kercke staende in den voirs. stede Doe conde allen lude, dat wi gesamelike gheconsenteert ende gegeven hebben der linnen wevers ambacht ende mede poerteren binnen onser voers. stede een outaer daer si hoer ghilde op houden sullen, staende in sinte baven kercke voirs. ende is geheten Onser Vrouwen outaer te noet goets, met allen sinen toebehooren dat daer nu ter tijt toebehorende is often hier namels wesen sal, ende geloven hem luyden dair in te stiven ende te stercken om besit te behouden van den voers. outaer Ende niet te vercorten in enigher wijs het si met verlatinge, van of setten ofte yemant anders dair op te brengen opten voirs. outaer. Ende des sellen de linnen wevers

1) A[o] 1434: „Item claes gherit die kaersemaecker ghegeven soe hy onser vrouwen outaer bewaert ende voir zyn hoghe tyt van Kersavont voir syn ganse een guld.

2) A[o] 1436: „Item jacop [allerwaarschijnlijkst de beeldsnijder] van een sint jan in onser vrouwen tafel iij philippus schilden 1 guld.

voirs. dat voirnoemde outaer houden eerliken in missen ende misgewade ende ander sieringhe die totten outaer dienen sullen In alre manieren als ander goede gildebruederen hoer outaer houden in der selver voirs. kercke Wtgheseit die middelste kers die sal die kerc houden als costumeliken is. Ende alle dinc sonder argelist."

Midden in het missaal voor het Officium de Sancto Bavone, staat geschreven:

„Item dit missael is onser liever vrouwen outaers voer die noot goeds in de prochikerc van Harlem Ende is daertoe ghecoft, dattet daer allien ewelic eyghentlic bliven sel ende niet van daer vervreemden."

Daarachter volgen de akten der fundatien:

1° van 7 Sept. 1410, waarbij Jan Willem Dirc Symonszoenszoen, sticht drie missen ter week op „onser vrouwen outaer gheheten die noot gods in der prochikerc van Haerlem" en daarvoor aanwijst eene jaarlijksche rente van drie Engelsche nobels gevestigd op een stuk land in den banne van Uitgeest.

2° van 14 Aug. 1411, waarbij Jan Eylaertszoen twee missen ter week sticht des maandags en woensdags, op hetzelfde altaar, daartoe besprekende eene rente van twee gouden engelsche nobels 's jaars gevestigd op een stuk land in de Vennep.

en 3° van eene gift aldus luidende:

„Int jaer ons heren Mccccxxxvij waren kercmeesters van der prochikerc tot Hairlem Jan Dirc Tymansz., Vechter Woutersz., Gherijt Pietersz. van Bennebroec, Pieter Roeper ende deden maken van der aelmissen tot onser Vrouwen behoef die totten Altaer ende totten kasuffel ghegeven sijn, dat rode kasuffel van den gulden laken mitten noot gods sittende midden int Cruus Ende dat nerghent te besighe noch te vervreemden dan opten autaer te noot gods te Hairlem voirnoemt, overmits dat die aelmissen in dusdaniger manieren voirs. daer toe ghegeven sijn."

In het jaar 1535 had zekere Dirk Potter *drie lampen*

doen hangen nevens dit altaar, die branden moesten van Bamis [1]) tot S. Gregoriusdag [2]).

13. **H. Kruis-altaar**, van de *Bontwerkers* en de *Pottebakkers.*

In 1336 op woensdag na S. Luciendag stichtte Heynric van Bertenneve [of Berrenneve] eene „cappelrie in die prochikerke te Harlem". Het collatieregt zou zijn aan den oudste van zijne naasten van moederswege. Hij begaf de kapellanie aan „Willams Claes mijns broeders sone". Dat deze kapellanie op het H. Kruisaltaar behoort, staat niet in de stichtingsacte zelve, maar het is door den copist in het Boek der Vicarissen aangeteekend.

In 1341 „op onser vrouwen avend dat si gheboren was" oorkonden Schout, Schepenen en Raad van Haarlem, dat Ghisebrecht Janssone eene kapellanie gesticht heeft in „onser vrouwenbroeder [Karmelieten] kercke", waarvan de kerkmeesters der kerk van Haarlem het collatieregt hebben. Hij behoudt zich echter voor, dat of hij zelf of de kerkmeesters de kapellanie op eene andere plaats zullen kunnen „ordeneren". Dat deed hij zelf in 1341 en ordineerde bij laatsten wil, dat men de vicarie „ewelicke verdienen sal in die prochikerke van haerlem in *'s helichs cruis outaer*", met herroeping van zijne vorige beschikking. De stichting werd in 1345 door den Bisschop van Utrecht goedgekeurd en bekrachtigd.

In het jaar 1556, 31 Aug., werd door den Bisschop van Utrecht, krachtens commissie van Kardinaal Polus als Legatus a latere, deze kapellanie vereenigd met eene

---

1) S. Bavo-mis, 1 October. In den ouden tijd een geregtsdag en betaaldag van renten.

2) 1535: „Item ghysbrecht claesz. slotemaker betaelt vant yser daer die lamp van potter an hancht nevens de wevers-outaer." 1536: Item van die drie lampen die dirck potter ghemaeckt heeft te barnen van bamis tot Gregorij... vant opsteken" enz.

andere van deze kerk. namelijk: „divi Erasmi nunc beati Nicolai".

A° 1353, 30 Aug. getuigt Gertrudis weduwe van Nicolaas van den Beke, met Mattheus Ghisberti Walen als haren voogd, dat haar zoon Mattheus, die priester en onlangs gestorven is, eene kapellanie gesticht heeft en aan zijne moeder en naaste erven het collatieregt heeft gemaakt. Zij begeeft die vicarie aan zekeren Nicolaas van den Beke. Deze kapellanie is op dit altaar overgebragt van de *H. Kruiskapel* die aan *de Vischbrug* [thans Melkbrug] stond. Het schijnt dat deze kapel opgeheven en afgebroken is geworden in het jaar 1535 en dat toen altaar, beelden, klok enz. mede naar de S. Bavo zijn overgebragt [1]).

Meermalen vonden wij in de Registers een *H. Kruis* genoemd, zonder dat het ons echter bleek of het zijne plaats op dit altaar had. Met het jaar 1501 kwam er een kruis te hangen in den boog boven de pilaren 15 en 16 [2]). Welligt stond er op dit altaar een *zilveren beeld van S. Helena* [3]), die, gelijk men weet, om hare bemoeijingen

---

1) A° 1535: „Item die graefmakers... van die beelden vant *heylich cruysoutaer* vant *viscopers capel* met een barstel scoen te maken ende te reinigen." A° 1536: „Item sinte chrystoffels dach... is dat *heylich cruys capels* clock ghewoghen" enz.

2) A° 1500: „Item jacob smit heft ons ghelevert bowen in die *boghe die gesleghe is boven sinte baef* [zijn beeld. Zie beneden] een oeck [een oog] ende wecht hondert en de zewen pont ysers daer dat *nuwe cruis* au hanghen sall." — A° 1501: „Item lammert lammersz. heft ghelevert dinghesdachs nae kersdach een *ysser gedraeyt daer dat heylic cruis in hanghen sal*".

3) S. Helena, moeder van keizer Konstantyn den Groote † 328.

A° 1508: „Item steven die beeldsnyer gh. van een beelt van *sinte helena* xxv st.

A° 1505: „Item die kosten van *ellena* an sulver xij^{m} xj^{c} tot xxx st. [het] ons, somma hondert vychtich [vyftig] rinsse gulden xvij st. ende oert, item an fasen mit die onkosten lx rinsse gul., item x rinsse gul. an gout om medde te vergulden; item vij rinsse gul. van patronen te maken; item

voor het terugvinden van het H. Kruis des Zaligmakers, met het kruis wordt afgebeeld. Dit beeld werd op den H. Kruisdag (feest van Kruisvinding, 3 Mei) en den avond te voren, op eene tafel midden in de kerk ter vereering geplaatst [1]); waarschijnlijk was dan met dit beeld een partikel van het H. Kruis uitgesteld. Ook brandde er eene lamp [2]) voor het H. Kruisaltaar.

In 1565, op 20 December getuigen broeder Huych Dircxs kelder[-meester] des *convents van Warmond*, broeder Pieter en broeder Cryn van hetzelfde convent, op verzoek van Mr Claes Jansz, als oom van Jan Gerritsz priester te Haarlem: dat in 1545, toen het klooster van Warmond verbrand was, mede verbrand waren zeven brieven van eene vicarie op het Kruis-altaar in S. Bavo, tegelijk met eenen kelk van het convent. Evenzoo had ook in 1560, op 22 October Margriete Arentsdochter als collatrix van een beneficie op dit H. Kruis-altaar, met haren man Jacob Jansz. getuigenis afgelegd, welke landgoederen tot dat beneficie behoorden.

14. Altaar van S. **Lucas**, van het *S. Lucas- of Schildersgild.*

Op 28 Febr. 1504 doen Burgemeesters Schepenen en Raden van Haarlem kond: 1° dat kerkmeesters van S. Bavo voor hen getuigd hebben, van Katryn Florisdochter van Adrichem Jan Florisz. weduwe ontvangen te hebben 400 Rynsse guldens ten behoeve der kerk en tot stichting

---

xvj rinsse gnl. van de voet ende stofferen somma in als [alles] ij hondert rinsse gul. ende xxxiij r. g. xvij st. ende oertgen heft het *belt van ellena* ghecost."

1) A° 1508: „Item up heylich crusdach in mey soe set men dat beelt van helena *op een taffel* myt onse lieve vrou ende sint baef." — A° 1535: „Item voert beelt van sint helena dat stondt op heylich cruysavont *midden in de kerck* ghecomen x st.

2) A° 1515: „Item van die *lamp* voer dat heylighe crus-outaer te repperereren iij st."

van drie HH. Missen ter week op S. Lucas-altaar, te lezen „door die oudste ende naeste van haeren bloede; 2° dat Deken, vinders en gildebroeders van S. Lucas-gild beloofd hebben, dat zij, wanneer zij met hun gild op een ander altaar gaan, zorgen zullen dat die drie HH. Missen gedaan zullen worden aan dezelfde pilaar waar S. Lucas altaar is.

Op 18 Junij 1511 werd door den Wijbisschop van Utrecht Jacobus Ridder de Kalker, Ord. Praed. het altaar van S. Lucas-gild geconsacreerd „ad procurationem Fraternitatis S. Lucae."

Op 16 Julij 1517 verleende Christophorus de Forlivio, kardinaal van den titel van S. Maria de Ara coeli, op aanzoek van Bartholomeus Pons, schilder, eenen aflaat van honderd dagen aan hen die in de S. Lucas-*kapel* een Pater noster en Ave Maria zouden bidden. Op 22 Junij 1518 echter werd dezelfde aflaat verleend aan hen die voor het *altaar* van S. Lucas datzelfde bidden zouden, waarschijnlijk omdat het verzoek van Bartholomeus Pons in dier voege begrepen was als of er eene S. Lucas-*kapel* bestond, hetgeen niet zoo was.

Op 17 Mei 1522 stichtte Margareta van Bekesteyn, weduwe van Dirck van Bekesteyn, op S. Lucas-altaar eene vicarie van eene H. Mis ter week. Het collatorschap zou zijn aan „die ouste ende die naeste van Dirck van Bekesteyn's geslachte affgecomen wesende hetsy man of wyff". Zij presenteerde tot vicaris Ripprandus Jansz. de Craeck priester. Zij had daags te voren tot het stichten dier vicarie de vergunning ontvangen van Georgius de Teemske Utr. J. D. „praepositus et archidiaconus ecclesiae de Cassele et Haerlebeecken, nec non curatus ecclesiae S. Bavonis in Haerlem" Op 23 Mei daaraanvolg. gaf de Bisschop van Utrecht zijne goedkeuring en bevestiging met aanstelling van den voorgestelde tot vicaris.

Het *altaarstuk* was in het jaar 1532 geschilderd door *Maarten van Heemskerk* (1498–1574), en stelde S. Lucas voor, bezig met de H. Maagd en het Goddelijk kind te schilderen. Volgens van Mander [1]) vereerde hij zijne gildebroeders met dat stuk „tot zyn foy oft adieu tsijner Roomvaert" [toen hij Rome zou gaan bezoeken].

In het altaarstuk is dan ook een aangespijkerd briefje geschilderd, waarop het volgende te lezen staat:

Tot een memorie es Dese taeffel gegeuen
Van Mertin Heemskerck diet heeft gewracht
Ter eeren Sinte Lucas heeft hijt bedreuen
Ons gemeen gesellen heeft hij mede bedacht
Wy mogen hem dancken by dage by nacht
Van zyn milde gifte die hier staat present
Dus willen wy bidden mit al ons macht
Dat goids gracie hem wil zyn omtrent
Anno Duyst V^c XXXII ist volent
23 May.

Dit schilderstuk is bewaard gebleven, denkelijk door de zorgen van het S. Lucas-gild [2]) dat door de Reformatie heen tot aan de Fransche revolutie in wezen bleef. Het stuk berust thans op het stedelijk museum.

15. Altaar van den **H. Geest** en van **S. Cornelius**, van het *Mandenmakers-gild.*

Crabmoes, die dit altaar ook noemt naar *S. Paulus den eersten Eremyt*, verklaart ons tevens daardoor, waarom de mandenmakers hier hun altaar hadden, dewijl gezegde H. Kluizenaar († 342) doorgaansafgebeeld wordt, door een kleed gedekt uit palmbladeren gevlochten.

Op 2 Jan. 1539 getuigt Pieter van Foreest, welke de landrenten en pachten zijn van zijne kapellanie op dit

1) Het Schilderboeck fol. 164.

2) Vele bijzonderheden over dit gild zijn door *Dr. A. van der Willigen Pz.* verzameld in zijne Geschiedk. aanteekeningen over Haarl. schilders Haarlem 1866. Fransche uitgave 1870.

altaar, en ook het Boek der vicarissen heeft een lijstje van renten van het jaar 1538, geteekend door Maria de Wit „receptrix fructuum dictae vicariae."

De plaats van dit altaar aan de 18de pilaar wordt bevestigd uit eene plaats der Registers waar spraak is van de groote boog in het kruiswerk die op de 16de en 18de pilaren rust [1]).

16. Altaar van **S. Josef**, van de *Timmerlieden;* zoo plaatsen wij het volgens de opgave van Bugge; doch Crabmoes plaatst hier (pilaar 19) het altaar van S. Anna en noemt een altaar van S. Thomas als dat van de timmerlieden (pilaar 22, volgens Bugge dat van S. Adriaan of S. Joris.)

De lezer zal, vooral in de hierna volgende altaren verschil ontwaren tusschen de opgaven van Crabmoes en Bugge. Het zou daarom kuunen zijn dat er in de laatste jaren vóór de Haarlemsche nonen (vóór 1578) nog veranderingen in de altaren hadden plaats gehad, en dat we welligt daaraan dat verschil in de opgaven wijten moeten.

Aan dit altaar was eene kapellanie verbonden, die op 11 Aug. 1368 door Willem Albrechtsz. pastoor van Riederkercke gesticht was, eigenlijk in de kerk van Alkmaar mits de abt van Egmond daartoe vergunning zou geven; anders moest de kapellanie in de kerk van Haarlem gefundeerd worden, hetgeen dan ook geschied blijkt te zijn. Het patronaatregt maakte de stichter aan zijnen broeder Dirck Albrechtsz. pastoor van Graft en aan ridder Floris van Adrichem. Deze stichting werd op 14 Sept. 1368 door den Bisschop van Utrecht goedgekeurd.

---

1) A° 1499: „Item wy hebben ghecoft op de kuil [steengroeve] buten anwerpen xxvij voet voetsteen... ende vyftich voet naganc steen... dese steen brack [ontbrak, schoot te kort] an die twe boghen die [men] slaen sullen over dat *heyllig cruis outer* ende over *sinte cornelis* outer mits in die kerc."

Op 26 Dec. 1372 gaf Dirck Voppensz. kannunnik van O. L. V. in den Haag, als cureit der Haarlemsche kerk zijn consent voor de stichting dezer kapellanie in S. Bavo.

In 1455 lag er een altaar van de timmerlieden in het zuideinde van de kerk [1]). Deze plaatsaanduiding baat ons echter weinig, dewijl er toen slechts van het oude schip der kerk sprake kon wezen.

17. Altaar van **S. Sebastiaan**, van de *jonge Schutters*.

Op de kaart van Bugge vinden wij drieërlei soort van schutters vermeld, die elk een altaar hadden: „Sacellum et altare S. Georgii: *armigerorum veterum*; altare S. Sebastiani *armigerorum juniorum*"; en „altare S. Adriani, seu Georgii junioris: *armigerorum recentiorum*". Bij Crabmoes lezen wij: „S. Joris [altaar] van de *ouwe Schutters;* [altaar] van S. Sebastiaen bij de *Schutters van de handtbooch;* en S. Ariaens[altaar] van de *Schutters van de Cloveniers*". Op den Inventaris van het archief der stad [2]) treffen wij ook nog schutters *van den voetboog* aan. Het is ons echter niet mogen gelukken uit te maken, of eene verdeeling der schutters naar de wapenen zooals voetboog, handboog, vuurwapenen, beantwoordt aan de verdeeling, door Bugge aangenomen, in oude, jonge en nieuwe schutters. Ook wat de plaatsing der schutters-*altaren* betreft, kunnen wij onze beide opgaven onmogelijk overeen brengen. Zoo wijst Crabmoes het altaar dat wij thans behandelen aan de *Cloveniers* toe en noemt het naar *S. Adriaan.* Het veiligst zullen wij handelen met de Schutterijen te verdeelen naar de bescheiden die in de Stads-archieven berusten. Volgens die stukken (waarvan de hoofdzakelijke inhoud ons met hoogst verpligtende welwillendheid is medegedeeld) had

---

4) A° 1455: „een nwe graff int suid cende beneden an der *timmerluyden altaer.*"

1) Bl. 235—37.

men in de middeleeuwen: de *oude* schutters „van den edelen *cruysboge*", de *jonge* schutters van den *voetboog* van *S. Joris* en de *handboog*-schutters van *S. Sebastiaan.* In 1402 was er eene voetboog-schutterij met S. Joris tot Patroon opgerigt, wier leden door alle tijden heen „de jonge schutters" werden genoemd. Zij hadden reeds in 1464 hunnen Doelen digt bij de Ramen. In 1467 werd er eene nieuwe ordonnantie voor de schutters van den handboog van S. Sebastiaan vastgesteld, waarbij deze geheel gescheiden werden van die jonge schutters van den voetboog. Die van den voetboog mogten nu voortaan geene schutters meer kiezen of tot zich trekken uit de handboog-schutters. In 1560 kwam er weder eene geheele omkeering met de „Ordonnantie voor de schutters van den edelen cruysboge" Volgens resolutie van de Heeren van den gerechte werden de schutterij van den handboog alsmede de andere twee schutterijen opgeheven „ende daeruyt gecoren ende gemaect twee schutterijen, de eene van den cruysboge ofte voetboge (Patroon *S. Joris*) ende d'andere van den Colvener (Patroon *S. Adriaan*)." Niemand zou voortaan tot schutter worden aangenomen, die niet minstens 100 ponden vlaamsch bezat. Die 60 jaar oud waren of twee zoons bij de schutterijen hadden, mogten haar verlaten en zouden dan schutters van *S. Sebastiaan* wezen en tot misgeld van S. Sebastiaans outaar zes stuivers geven, enz. enz.

Naar het schijnt wordt in 1434 een altaar van S. Sebastiaan vermeld.[1]) In het jaar 1507 hadden kerkmeesters van dit altaar een buitengewonen post van ontvangst, welken zij „om de nieuwigheid" van het geval, als volgt boekten:

---

1) A° 1434: „Item symon die glasemaker een gulden van dat *glas over S. Sebastiaen.*"

„Om nuwicheyt. Item een hen gebroet onder die voetscamel van die jonghe scutten altaer, ix kuyckenen daer af ghecomen: iij ende een halve groet"

Van het beneficie dat aan dit altaar, blijkens de visitatie van 1571, verbonden was, hebben wij geene nadere bijzonderheden gevonden.

18. Altaar van **S. Anna**, van de *Weduwen*.

Het werd misschien in 1488 gebouwd [1]) Crabmoes plaatst hier het altaar der Transfiguratie. (Zie N° 20)

Op 12 December 1515 stichtten Claes Gerritsz. van Houten, burgemeester van Haarlem, ook „houten Claes" genoemd, en zijne vrouw Alydt Hendrixsd^r eene vicarie of „capelrye in S. Baven prochiekercke binnen Haerlem, ande noortzyde op Sinte-Anna outaer dat in heuren naeme fundeert ende geconsacreert is" onder aanwijzing van landerijen als fonds, en met verpligting van eene H. Mis „alle heylighe daegen onder de hoogmisse". Collators zouden zij zelven zijn en hunne regte erven. De vrouw confereerde de vicarie aan „Mr. Gerrit Jansz. clerck haer zuster zoen". Op den 20 Dec. daaraanvolgende werd de stichting door den Bisschop van Utrecht, Frederik van Baden goedgekeurd en bevestigd, en Gerrit Jansz. als vicaris aangesteld.

A° 1542, op 14 April stichtte Josyna, vrouwe van Schagen, weduwe Joost van Borselen, twee vicariën: eene in de kerk van Schagen op het H. Sacraments-altaar „in myn ende in myn ouders capelle ande zuytzyde der

---

1) A° 1488: „Dit is die onkost vant outaer.
Item jan jansz. steenhouwer iij st. van die outer steen te houen; item doef ij daghen ant outaer v st.; item jacop dolf die kuel iij st.; item jan boedynsz. ghegeven van arbeytsloon van dat outaer te maecken xxx st.; jan jansz. timmerman van die voetscamel an *sinte annen outaer* iij st. Item twee sparren dat stuc een braspenninck." Zie echter ook hierachter N. 23. Altaar van S. Cunera.

kerck", de andere in S. Bavo te Haarlem op S. Anna-altaar, van 4 missen alle weken. Het collatieregt zou na haren dood aan hare leenvolgers zijn, „alternis vicibus". Zij begaf verder de vicarie aan Mr Claes van Castricom. Op 24 April daarna gaf Georgius van Egmondt, Bisschop van Utrecht, zijne goedkeuring en bevestiging, met aanstelling van Claes van Castricom tot vicaris.

19. Altaar van **S. Adriaan**, *„seu Georgii junioris"* van de *nieuwe schutters*. Crabmoes noemt deze de „schutters van de Cloveniers" doch plaatst hun altaar aan pilaar 20 en noemt dit altaar naar „S. Thomas apostel, vande kistenmaeckers ende timmerlyden." De aanteekening over dit altaar bij de visitatie van 1571 gemaakt, is te vinden in de Bijlage hierachter.

20. Altaar van de **Transfiguratie des Heeren**, van het *Kleermakersgild*. Dit altaar wordt door Crabmoes genoemd „van S. Aerent [Arnulphus] van de meystressen vant groot bagijnhof", waarover later onder N° 28.

Op het jaar 1428 vonden wij een „Snydersoutaer" vermeld [1]) doch overigens vonden wij van dit altaar niet veel anders, dan dat zekere Mr Jacob Verdel een legaat gemaakt had tot plegtige viering van het feest der Gedaanteverandering des Heeren. Zie de Bijlage hierachter. Ook beoefenden de gildebroeders „de kunst van rhetorycke" blijkens een nog op het stedelijk archief voorhanden „Waghenspel van den berg Thabor, dwelck de snijders tot Haerlem plachten te spelen in den grooten ommeganck van St. Jansmisse." [2])

21. Altaar van **S. Andries**, van het *Zakkendragersgild*.

---

1) A° 1428: „Van *dat glas by die snyders outer....* van dat glas an westwert van snyders outer glas.

2) Zie in: *De oude tijd*, 1873 blz. 253, Oude adreskaarten IV. door C. J. Gonnet.

Ook van dit altaar vinden we slechts eene aanteekening uit de visitatie van 1571; zie de Bijlage.

Dit altaar had een *altaarstuk* dat geschilderd was door zekeren meester *Jacob van Haarlem* [1]), terwijl de deuren er van gedaan waren door *Ryckaert Aertsz.* of Ryck „met de stelt" [2]) eenen schilder van Wijk-aan-zee, die er onder anderen tafereelen uit de geschiedenis van Jozef in Egypte in geschilderd had.

22. Altaar van **S. Joost**, (Judocus), van de *Droogscheerders.*

Wij vinden in het jaar 1436 een S. Joosten-outaer vermeld, in de oude kerk [3]).

Op dit altaar was in 1535, 30 Nov. door Aeff Gerrits den Vroen dochter, poorteresse van Haarlem eene kapellanie gesticht van vijf HH. Missen 'sweeks. Na haren dood zouden de vier H. Geestmeesters collators zijn. Als eersten vicaris presenteerde zij Mr Sybrant Jansz. klerk en subdiaken van het sticht van Utrecht. Wanneer de beneficiant tot zijn 24ste jaar zou gekomen zijn, moest hij priester wezen en zelf de kapellanie bedienen. Op 19 Jan. 1536 werd deze stichting door Bisschop Georgius van Egmond goedgekeurd en de voorgedragen beneficiant aangesteld. Daar echter de stichtster te weten was geko-

---

1) v. Mander's Schilderboeck fol. 149 verso : „Jan Mostart heeft de schilder-const... gheleerdt by eenen meester *Jacob van Haerlem* die een redelyck goet schilder was, van welken was in 't groot Kerck te Haerlem des *draghers altaer.*"

2) Ibid. „Van zyn werck waren *de deuren* van het Draghers Altaer: welcken altaer wel eer was ghedaen van meester Jacob den meester van Jan Mostart. In dees deuren maeckte *Ryck*, daer Josephs Broedern om cooren comen in Egypte, daer Joseph als een Coning sit in grooter heerlyckheydt, en dierghelycke dinghen."

3) A° 1436: „Item ontfangen van lou zieuwen van een graf dat gheleghen is in die oude kerc an die noirt zide bi sinte joest outaer xij wilh. scild."

men, dat de memoriemeesters zwarigheid maakten, omdat onder de aangewezen fondsen ook eene „losrente staende op die wyn excys" voorkwam, en zij vreesden dat „daervan in toecomende tijden quade betalinge comen mochte": zoo stelde Aeff Gerrets op 3 Maart 1536 in de plaats daarvan „een andere losrente brieff op een stuk lants." Op 24 April 1549, schonk *Mr. Maerten van Heemskerk Jacobsz., schilder* in handen van de H. Geestmeesters, als patronen en collators der vicarie van Aeff Gerrits die Vroen^{dr}, eene jaarlijksche losrente van 25 gouden carolus gulden ten behoeve van den tijdelijken vicaris, die op dat oogenblik Nicolaes Albrechts was

23. Altaar van S. **Cunera**, van de *Maagden.*

Blijkens een stuk door van Heussen medegedeeld [1]) bestond er in 1496 een Broederschap van priesters, maagden en weduwen, welke een altaar had aan SS. Cunera, Elisabeth, Anna en Ursula gewijd. Nicolaas Ruyter, als proost of cureyt van de kerk, stond hun toe, op elk der feesten van de vier genoemde Heiligen eene gezongene H. Mis op S. Cunera's altaar te hebben.

Aangezien we onder de leden ook *Weduwen* en onder de vier Heiligen ook S. Anna genoemd zien, zou misschien de gissing niet ongegrond kunnen zijn, of we soms onder het S. Anna-altaar, hetwelk in 1488 gebouwd werd [2]), dat van S. Cunera te verstaan hebben. Misschien hebben dan later de weduwen zich tot een afzonderlijk broederschap vereenigd. Dit kon dan geschied zijn omstreeks het jaar 1515, omdat wij boven van het altaar van S. Anna gezien hebben dat het „fundeert en geconsacreert" was „in naeme" van twee echtelieden die in 1515 eene vicarie

---

1) Hist. Episc. Harlemen. pag. 12; of Oudh. en Gest. van Kennemerland I, bl. 28.

2) Zie boven onder N. 18.

daarop stichtten. Verder zie de lezer de aanteekening van de Visitatie in de Bijlage.

Wij hebben ons nu te begeven naar de altaren die rondom het koor aan den muur geplaatst waren.

24. Altaar van **S. Jan den Evangelist.**, van het *Kuipers-gild.*

Op 29 Januarij 1508 word door den Officiaal van den Aartsdiaken van Utrecht uitspraak gedaan in een geschil over collatieregt van eene vicarie op dit altaar.

Den 11 Dec. 1517 brengt Marikina Jansd^r als patrona haar juspatronatus over op het *S. Margrieten-convent* te Haarlem.

A° 1561, op 2 Oct. vinden wij eene lijst opgemaakt van de „Redditus vicariae M^ri Judoci Reyneri fundatae in honorem B. Joannis Evang."

Op 24 Nov. 1574 getuigen de nonnen van het S. Margrieten-convent, als „patronae et collatrices" der vicarie, thans door Mr Simon Gregorii bezeten, dat zij nooit brieven van den vicarie gehad of gezien hebben.

25. Altaar van **S. Laurentius** en **S. Blasius**, van het *Molenaarsgild.*

Op 13 Sept. 1499 sticht Jacob Tymansz., priester des stichts van Utrecht, eene vicarie op dit altaar van drie HH. Missen in de week. Hij behoudt aan zich zelven het collatieregt en het bezit der vicarie, doch na zijn dood volgen hem de kinderen op van zijnen broeder Dirk Tymansz., en zoo deze er niet meer zijn „de pater ende pastoer van dat groote bagijnhoff". Na des stichters dood zal het eerst als vicaris gepresenteerd moeten worden Gerrit Matheusz. van Zaenden. In de stichtingsbrief heet dit altaar: „*Gerit Albouts outaer*", en zoo ook reeds in 1439 [1]). Nu komt er ook in het stedelijk Archief [2]) op

1) A° 1439, „Een graff voir *gheryt albouts outaer.*

2) Mr Enschedé's Inventaris I, bl. 190.

het jaar 1430 een Gheryt Albout voor, die alzoo van dit altaar de eerste stichter kan zijn geweest.

Op 13 Mei 1501 getuigen de vier „curatores" van het Molenaarsgild 1° dat zij zilveren pullen, eene „theca" en twee altaardwalen voor hun altaar ontvangen hebben, en zij aan Jacob Tymansz het gebruik van het altaar en altaar-geraden voor zijn leven lang hebben toegewezen.

2° dat Jacob Tymansz zijn beneficie, door den Bisschop van Utrecht goedgekeurd, in perpetuum aan het altaar verbonden heeft en

3° dat hij ook nog eenige Rijnsche guldens 's jaars gefundeerd heeft voor waskaarsen.

26. Altaar van **S. Rochus** en **S. Erasmus** (later van *S. Nicolaas*), van de *Rietdekkers* en de *Klompenmakers.*

In 1522, den 10 Mei stichtte Claes Gerritsz van Houten oudburgemeester van Haarlem [1]) op dit altaar eene vicarie van zeven HH. Missen in de week. Het collatieregt zou, na den dood van hem en zijne vrouw, aan beider nakomelingen zijn bij beurten en in geval van uitsterven aan den oudsten memoriemeester en de „twee outste vicarissen van jaeren, poirters kinderen en selver in persoon residerende." De vicarie moest begeven worden aan „een poerterskynd die van syn selfs patrimonium geen tytel en heeft." De stichter presenteerde Pieter Florensz van Heemstede, die door den Bisschop van Utrecht bij zijnen bevestigingsbrief van 21 Mei 1522 aangesteld werd.

In de Registers vonden wij dit altaar in de jaren 1517 en 1537 genoemd [2]) Wij moeten hier aanmerken dat de drie aan den koormuur geplaatste altaren, waarover we

---

1) Vergelijk over hem N. 18. Altaar van S. Anna.

2) A° 1517: „Item op onser vrowen dach natyvytas heeft anghenomen meester frans heynrixz. die *mysse op synte rochens outaer.*"

het laatst gehandeld hebben No 24, 25 en 26, gelijk mede dat van S. Antonius waarover zoo aanstonds (N° 27), op de kaart van Bugge telkens in den hoek geplaatst zijn, die door den muur en den beer of pilaster gevormd wordt, zoodat het altaar zijne oostelijke rigting kon behouden. Vergelijk hierachter onder N° 27: een graf „after sint anthonis-tafel."

Ofschoon Crabmoes zegt „om den Hoeck [voor den binnentredende] 't altaar van S. Rochus," schrijft hij het toe aan „*de devote vrijers*", waarmede denkelijk een broederschap van Jonkmans bedoeld wordt; hij plaatst het altaar van de *Rietdekkers* echter een raam verder naar den linker- of noorderkant [1]) zeggende „onder 't vrouwengilt glas van gichtigen menschen [2]), van de Rietdekkers".

Maar geheel en al vreemd klinkt, dat hij op N° 25 aldus aanteekent:

van *S. Sebastiaen* by de *schutters* van de *handtbooch* aen d'andere syde
van *S. Jeroen* by tgildt vande *schoenmaeckers* aen d'een syde."

En daarbij plaatst hij op N° 24[b]: „van *S. Vechter* [S. Victor?] by 't gildt van de *Moelenaers*". Wij durven hier geene keuze doen; maar houden ons eenvoudig aan de opgave van Bugge, te meer dewijl wij noch in het Boek der Vicarissen noch in dat der Visitatie van 1571 zoo min van S. Jeroen als van S. Vechter een altaar genoemd vinden.

A° 1537: „Item dat *glas voert outaer van sinte rochus* besteet... die posten... te vernouwen."

1) Op de plaats door ons met N: 25*b* geteekend.

2) Dit schijnt te moeten beteekenen, dat het glasvenster op die plaats door het vrouwengild gegeven was, en dat het de genezing van den kreupele uit het Evangelie afbeeldde.

Toch moet er, misschien reeds in 1422, ergens in de kerk of althans in 1537 in de nabijheid van het H. Sacramentshuis een altaar van het schoenmakersgilde gestaan hebben [1]), maar dan zal dat naar SS. Crispijn en Crispiniaan genoemd zijn geworden en de titel er van later naar het S. Joris altaar zijn overgebragt (Zie hierachter N° 33).

27. Altaar van S. **Antonius**, van het *Slagersgild.*

Op de plaats van dit altaar teekent Crabmoes weder zeer bevreemdend aan: „om den hoeck van S. Baef byt [van het] Schoonevaers gilt."

Reeds op het jaar 1412 vonden wij melding gemaakt van eene *bank* [2]) bij S. Antonius-[altaar?], op het jaar 1439 uitdrukkelijk van een S. Antonius-*altaar* [3]) en op 1455 van een *altaarstuk* van S. Antonius. [4])

In het jaar 1482, op 13 Junij stichtte vrouwe Catharina van Zantvoort, weduwe van Laurens Pietersz. med. Doctor, eene vicarie van S. Antonius op zijn altaar, van eene H. Mis op elken Maandag, Woensdag en Vrijdag. Het collatieregt zou na haren dood komen aan hare zuster Catharina, weduwe van Willem van Zaenden en de kinderen van deze. Zij begiftigde met de vicarie Mr Gerrit van Zaenden Willemsz, die bij de approbatie door den Bisschop op 10 Dec. 1483 gegeven, aangesteld werd.

In 1510, 28 April stelde Mr Florens Boll van Zaenen als possessor, patronus en collator der vicarie, een ge-

1) A° 1422: „Item noch ij pand wt *die scoenmakers glas* ghenomen. A° 1537: „Item ghewrocht an een glas byt *scoenmakers outaer*;.... gewrocht in die kerck *over theylich sacramentshuys.*"

2) A° 1412: „Item Wouter die scrienemaker van die *banc* te maken by *sinte anthoniis.*"

3) A° 1439: „Een graff an *S. Anthonys outaer.*"

4) A° 1455: „Item tomas van hoghendorp een nw graff *after sint anthonis tafel.*"

deelte land in de plaats van de helft van een huis, waarvan in de stichtings-acte spraak was. En op den 6 Januarij 1529 schonk Gerrit Harmansz Ramp priester, die toen bezitter was van de vicarie, met Cornelia Harmansd^r^, als patrona en collatrix, grond en land aan de vicarie alsook nog 60 Rijnsche guldens aan de memoriemeesters, welke vermeerdering van de vicarie op 11 Januarij 1529 door den verkozen bisschop van Utrecht werd goedgekeurd.

28. Altaar van **S. Arent** (Arnulphus) [1]).

Boven op N° 20 hebben wij gezien dat Crabmoes dit altaar aan den 23sten pilaar stelt. Hier op N° 28 plaatst hij S. Antonius-altaar. Ook wij stellen het altaar van S. Arent slechts pro memorie op deze plek van de kerk, omdat het op de kaart van Bugge niet voorkomt. Opmerkelijk is het, dat van Heussen [2]) wel onder zijn N° 38 het altaar van S. Arnulphus noemt, doch vergeten heeft, op de plaat het daarop betrekkelijke nummer te plaatsen. Doch de volgorde der nummers geeft bij hem dezelfde plaats te verstaan, als wij hier veronderstellen.

Op den 2^n^ Julij 1484 fundeerden Arnold Jansz. Keuningh en Dieuwertje Jansd^r^, echtelieden een beneficie „ad usum altaristae sive altaris S. Arnulphi, *nieuwelings* in de kerk gefundeerd en opgerigt, van drie HH. Missen 's weeks. Het beneficie zou moeten bediend worden „per honestum sacerdotem saecularem".

In 1509 op 12 Julij echter stichtten hunne kinderen Mr Adrianus Keuningh priester, en Brechta op hetzelfde altaar „een officie van zes missen ter weecke, te doen door een eerbaer seculier priester van de geslachte der

1) S. Arnulphus, Bisschop van Soissons, † 1087.

2) Batavia Sacra II, pag. 290 Hist. Ep. Harlem. pag. 18. Oudh. en Gest. van Kennemerland I, bl. 38.

fundatoren" of een ander. Zij regelden daarbij nog zeven andere Missen door drieërhande personen op hetzelfde altaar gesticht. Zij begeerden eindelijk dat na hunnen dood de *meesteressen van het groote Bagijnhof* toezigt zouden hebben en daarom ook zeker gedeelte van de renten genieten zouden Het boek der vicarissen bevat dan ook nog copie van een stuk dd. 3 October 1536, hetwelk ten titel voert: „Hoe de meesterssen het Autaar sullen regieren ende wat jaerlyx voor den Beggynhoff sal genoten worden".

Nu rest ons nog, de altaren te bespreken die hunne plaats in *kapellen* hadden; waarbij wij gelegenheid hebben de kapellen zelven te behandelen.

Reeds in 1496 vinden wij de *noorder* en de *zuider kapel* genoemd [1]). Wij hebben geene reden om te veronderstellen dat deze andere zijn, dan die wij onder denzelfden naam bij Ampzing aantreffen. [2])

De *Noorder kapel* is dan de *Kerskapel* waarin het *Kersgild* zijn altaar had, namelijk:

29. het altaar van de **Geboorte des Heeren**.

Op den 19 September 1417 stichtte Jan Pietersz. Voet, cureit der parochiekerk van Rijnsburg, eene vicarie, die later aan dit altaar is verbonden geworden. Hij behield de collatie daarvan aan zich, welke na zijn dood komen zou aan den oudste en naaste van zijn geslacht. De vicarie werd door hem begeven aan zekeren Willem Stuyfzant.

Toen in April 1492 bij den opstand van het Kaas-en-

---

1) A° 1496: „Item opten vierden dach van november [14]96 besteet jan dircz. ende henric die haes dat harnes te maken in die vyf glaessen staende int *noerder kapel* ende salse maken dat harners also goet als dat harnes int *suder kapel* staet beter ende niet quaet, ende hiervoer sal sy hebben alst werck ghemacht is xxvj rh. gul. ende zes pont kaerssen."

2) De noorderkapel werd echter in 1557 geheel herbouwd. Zie volg. bladzijde 49.

broodvolk, de schout der stad Claes van Ruyven en twee schepenen vermoord waren geworden, moest de stad, volgens de op 6[n] Junij 1492 door den Hertog van Saxen als Stadhouder-generaal [1]) opgelegde boete, onder anderen ook eene kapellanie stichten van eene dagelijksche Mis „opt outaer in de groote kercke binnen Haerlem daer die voors. Claes begraven leyt". Het jus patronatus daarvan zou zijn aan den Graaf van Holland. Hieraan werd gevolg gegeven op 1 Julij 1497 door stichting der kapellanie op het altaar van de Geboorte des Heeren.

Het *Kersgild* was een broederschap, omstreeks het jaar 1350 opgerigt, en uit 54 leden bestaande, zoo mannen als vrouwen, gehuwden als ongehuwden. Het gild onthaalde jaarlijks op Kersmis 13 schamele armen, ter gedachtenis aan het Avondmaal des Heeren met zijne 12 Apostelen, op eenen maaltijd, waarbij de Gilde-broeders en zusters de armen bedienden, en waarna zij zelven zich aan eenen feestmaaltijd vereenigden Het Gild had daarenboven HH. Missen gefundeerd: vier in elke week en drie hoofddiensten in het jaar op S. Jansdag (24 Junij), op Kersdag en op Onnoozele-kinderendag. De leden werden gezegd eenen *stoel* te bezitten; welke stoelen, indien er niet bijzonderlijk over beschikt was, op den naasten erfgenaam overgingen, het mannelijke oir echter vóór het vrouwelijke. Wat er na betaling der jaarlijksche uitgaven van de inkomsten overschoot, werd des winters tot aalmoezen aan de armen besteed.

Het Kersgild heeft Reformatie en Fransche revolutie overleefd en bestaat nog, met een Bestuur van Deken en twee Vinders (Assistenten). Ook beide maaltijden worden jaarlijks gehouden, al geschieden ze niet meer op den-

---

2) Hij was door Maximiliaan van Oostenrijk, die voogd was over den pas veertienjarigen graaf Filips, tot stadhouder aangesteld.

zelfden dag. De Fundatie-missen worden, nu de eigene kapel in vreemde handen is, in de Kathedrale-kerk te Haarlem gelezen.

Of het Kersgild reeds *van den beginne af* een eigene kapel gehad heeft, is ons niet gebleken De tegenwoordige kapel is gebouwd in het jaar 1557 door *Pieter van Dorp*, gestorven in 1565 als regerend burgemeester van Haarlem. De bouw kostte aan den stichter over de drie duizend gulden aan ruw werk behalve het altaarstuk en verdere versierselen. In het gewelf van de kapel staat op den eenen sluitsteen zijn wapen en op den andere het jaar der stichting. Pieter van Dorp werd ook in de kerskapel begraven onder een groote blaauwe zerk, waarop het wapen van *Adrichem* stond, gequartileerd met *Dorp of Uytelier*. Op de regterhoeken stonden de quartieren Adrichem en Zanen, op de linkerhoek Dorp en Almonden; rondom de zerk stond: *„hier leyt begraven Pieter van Dorp fundatoer deesser capelle en starff burgemeester van Haarlem* xv[c] lxv *den* xx *May*". Ook was er in de kapel een eikenhouten gestoelte aangebragt van vier zitplaatsen, met vier wapenschilden als op de zerk en met de letters A. V. G., als gegeven door *Adriaan van Groeneven* (van Adrichem) jongeren broeder van Pieter van Dorp [1]).

De *Zuiderkapel* was van het *Brouwersgild*, en daarin stond:

30. het altaar van S. **Maarten.**

Op 4 Januarij 1401 stichtte Simon van Zaenden, eene kapellanie op dit altaar, het jus patronatus zou na zijnen

1) Deze bijzonderheden hebben wij ontleend aan een H.S. van de 17[e] eeuw, dat geschreven is door Pieter van Adrichem van Dorp „overoverkleinzoon van gemelden Adriaan van Groeneven." Het berust in het Bissch. Archief. Pieter van Dorp had in 1556 als broeder van het gild bezit genomen van den 39sten stoel; ook Adr. van Groeneven was gildebroeder en verkreeg in 1558 den 18[den] stoel.

dood komen aan zijne afstammelingen, uit welke ook bij voorkeur de vicaris zou moeten gekozen worden. Voor de eerste maal presenteerde hij Dirk van Zaenden, zijnen zoon.

In 1459, 25 Oct. fundeerde Nicolaas Roberts, priester van Haarlem, een eeuwigdurend beneficie van eene H. Mis 's weeks op dit altaar. Na des stichters dood zou het collatieregt komen aan Simon van Adrichem en zijne erven. Hij zelf begiftigde met het beneficie Arnoldus van Adrichem.

Over de *kapel* zelve hebben wij geene bijzonderheden aangetroffen, dan alleen dat voor het Brouwers-altaar eene *communiebank* stond [1])

De sluitsteenen van het gewelf zijn versierd, de oostelijke met de beeldtenis van S. Maarten, de westelijke met die van S. Bavo.

Aan de oostzijde van de kerskapel ligt de *kapel der zeven Weeën.* [2]) Reeds was er in 1307 (zie boven bl. 4) een broederschap van de H. Maagd in de kerk gevestigd, en later vinden wij een *Vrouwegild* geneemd, hetwelk zelfs een zilveren O. L. V. beeld bezat [3]). Dat broederschap schijnt in deze kapel gevestigd te zijn geweest, hetgeen wij meenen te mogen opmaken uit eene vicarie-stichting van 1530, straks te vermelden.

De kapel moet omstreeks 1454 gebouwd zijn, gelijk zoo aanstonds blijken zal bij de behandeling van het

31ste altaar, van **O. L. V. der zeven Weeën.**

Op 7 Julij 1454 stichtte Engbert Dircksz Cock eene kapellanie op „het altaar van O. L. V. dat in het *nieuwe*

---

1) Zie boven N 10. Altaar van S. Jan den Dooper.

2) Na den katholieken tijd is zij de *Schagens-kapel* genoemd, naar den grafkelder der familie van Schagen.

3) A°. 1537: „Item noch heeft brechts arendsdr besproken haer beste riem met die ghestienten daer in, dat silveren beelt van onse lieve vrouen marien dat *vrouwen ghilt* behorende tot cieragie met de condicie voers. om nyet te vercopen".

werk van het *noordelijk* gedeelte der kerk geconsacreerd moest worden (in novo opere borealis partis ecclesiae consecrando.)

Hij presenteerde tot vicaris zijnen zoon Dirck. Na het sterven des fundateurs zou het patroonaatregt overgaan op zijnen oudsten zoon en zoo vervolgens. Op 14 Julij volgde de goedkeuring des Bisschops met aanstelling vau den voorgestelde.

Eerst in 1530 echter schijnt kapel en altaar aan de *zeven Weeën* te zijn toegewijd, immers, toen op den 11 Mei 1530 Pieter Jacobs, priester van Haarlem, hier eene vicarie stichtte, werd van het altaar gezegd: „in altare *noviter erecto* ad honorem *Septem Dolorum B. M. V.*" De vicarie was van vier HH. Missen in de week. Collators zouden zijn de twee oudsten vicarissen der parochiekerk, doch wanneer zij zouden „discorderen int presenteren", dan zou „*de deeken van onsen lieue vrouwen ghilde*" beslissen. De vicarie zou bediend worden door „den oudste die van myn oems ende moyen kinderen vuyt gecomen is".

Tot „meerder sustentacie" der vicarie maakte dezelfde Pieter Jacobs op 11 Julij 1530 nog zijn huis met inboedel aan den tijdelijken vicaris.

32. Altaar van S. **Gregorius**, van het *Wollenweversgild.*[1])

Het stond aan den oostelijken muur van het noorderkruispand, hetwelk dan ook wel *Drapeniers-kapel* genoemd werd [2]). Crabmoes noemt het altaar „van de *Hemelvaert marye* byt gilt van de *Draepeniers*", en Bugge zegt: S. Gregorii et *Albae Dominae*. Moeten wij dit „Alba Domina" door *witte Lieve Vrouwe* vertalen? En zou het dan soms een naam zijn, ontleend aan de witte kleur van een O. L. V. beeld, dat op dit altaar stond? Wij zijn

1) Ook Lakenwevers en Drapeniers genoemd.

2) A° 1535. Item int trapeniers-capel [uitgegeven] van witten."

niet in staat hier eene nadere verklaring te geven. Alleenlijk zij vermeld, dat voor een viertal jaren in de kerk van S. Thomas Aquinas alhier, een beeld op den zolder werd gevonden dat de H. Maagd zittend voorstelde met het Godd. Kind op den arm. Het is van albast en op den achterkant is ingegrift: *Bavo* 1411. Dit opschrift kan echter moeijelijk ouder zijn dan de 16e eeuw. Ofschoon het veelkleurig „gestoffeerd" was, bleek de eerste stoffering niets meer geweest te zijn dan gouden strepen en sterren, op het witte albast aangebragt.

Op 4 Januarij 1546 sloten de Vinders der draperienering met *Maarten van Heemskerk* een contract over het leveren van deuren voor dit altaar [1]). Ten tijde van van Mander [2]) waren deze (twee) deuren nog te Haarlem in „de Suydkamer" van het Princenhof. Aan de binnenzijde waren ze beschilderd met „de *gheboorte Christi* en de *dry Coninghen* „wesende twee rycklycke Historien met veel werck, en wel geschildert daer verscheyden Conterfeytsels van eenighe slechte [geringe] menschen en oeck zyn eyghen in comen, en seer wel ghedaen zijn. Den Engel is seer vreemt en cierlyck toeghemaeckt: de onderste slippen zyn purperigh, welcke ghedaen zyn van Jacob Rouwaert die op die tydt by hem woonde... Hier siet men oock een onghemeen waerneminghe, dat is, den Enghel, die op een marber glat plaveytsel schyn geeft oft spiegelt, of hy op ijs stonde, twelck op gepolyste marberen wel geschiet".

---

1) Mr. Enschedé's Inventaris v. h. Archief der St. H. I bl. 271. Het contract bij v. d. Willigen l. c. bl. 126 (168)

2) Schilderboeck pag. 164 vso. Op bl. 165 meldt hij nog dat die deuren daar te zien waren „aen de Kinderdoodinghe van Cornelis Corneliss." Dit schilderstuk is thans in het Mauritshuis te 's Hage. De deuren zijn onlangs aldaar op zolder teruggevonden, en worden hersteld, om weder bij het schilderij van den Kindermoord te worden aangehangen.

Het regt daartegenover liggend kruispand heette de *S. Joris-kapel.* Daar stond

33. het altaar van **S. Joris**, van de *Oude schutters* [1]), waaraan, volgens Bugge, later ook de titel van *S. Crispijn* en *S. Crispiniaan*, als altaar van het *Schoenmakersgild*, werd toegevoegd.

Wij vonden het *altaar* in 1439 [2]) genoemd, en de S. Joris-*kapel* in 1535 [3]), waarin ook een *lessenaar* stond met *getijdeboek* [4])

34. Kapel van het **H. Graf.**

Zeer gewoon waren in de middeleeuwen de voorstellingen van het H. Graf des Heeren, een gebeeldhouwde groep namelijk van Christus ligchaam, in het graf liggend en door engelen beweend. Dikwijls was er eene afzonderlijke kapel voor gebouwd; zóó althans in S. Bavo sedert het jaar 1432. Het was eene kapel, waarvan wij twee vensters genoemd vonden en die een eigen dak had [5]).

---

1) Vergelijk boven No. 17. Altaar van S. Sebastiaan.

2) Aº 1439: „Een graff aen S. Jorys outaer".

3) Aº 1535: „Item pieter jansz die stofferer... arbeytsloon van sint jorys capel. Item comen dibbout van verwen in sint jorys capel."

4) Aº 1537: „Item Mr gysbrecht van koedyck ghegeven xxxij st. van tboek te verbinden dat lach in sint jorys capel int pulremtrom [pulpitum] twelck is een scoen lighend ghety boeck in stof gescreven, ende [er] was een sextarn van dat eerst van die souter wyt geschoert, ende is nu int choir gheleyt."

5) Aº 1432: „Item den kerckmeesters hebben claes camp besteet te maken een *ligghende god*, voir xxxix phil. scild". Er volgen verder posten van *timmer- en metselwerk* en daaronder „vant *graf* te maken gegh. 1 gulden, item claes camp gegh. van de *engelen ende aensichten te houwen* in den heylighen graef iiij g. gulden; item van ij *raem veynsteren* xiiij cromst. item om 15c *plavysen* xv cromst; item jan dul [leidekker] gegeven vant *heylig graf te decken* ij guld; item zweer gegeven vant *graf te stofferen* 1 phs scild ende 1 gulden."

Aº 1436: „Item katryn van dam van een *kerspen doek* [doek van krip of floers] *over onser goot* te leggen int heyligh graf 13 cromst; item van een *stoeltgen* in dat heylige graf den scrienmaker 24 with. d. Aº 1440: „Item

Of die kapel toen al op deze plaats stond zouden wij, de veranderingen in aanmerking nemende die dit gedeelte der kerk na 1432 ondergaan heeft, bezwaarlijk durven beweeren. De thans nog aanwezige kapel heeft een steenen gewelf, dat ook in het midden door een steenen pilaar gedragen wordt. Ze is echter van de kerk afgesloten geworden, en wordt als woning verhuurd; hetgeen reeds tijdens Crabmoes het geval schijnt te zijn geweest, daar hij zegt: „Dat nu 't kerckenhuysje genoemt wordt, van outs t H. Graff".

Ofschoon Bugge aanteekent: „*Altare* sepulchri Dominici, cum Imagine ejusdem", oordeelen wij het veiliger, in het midden te laten of deze kapel ook bepaaldelijk een *altaar* heeft gehad. Zooals wij toch boven (bl. 23) zagen stond het „altair geheten dat heylighe graff" in 1440 *naast de sacristie-deur*, en wanneer men van sacristie gesproken vindt zonder nadere bepaling, zal er toch wel gedacht moeten worden aan de groote sacristie, die in den regel bezijden het koor staat.

Opmerkelijk is het, dat zoo wel door Bugge als door Crabmoes het H. Graf-altaar, terwijl zij het eene verschillende plaats geven, in verband gebragt wordt met de *Heeren van Assendelft* [1]).

35. Cellebroers-kapel.

Na het midden der 14[de] eeuw, toen zware pestziekten Europa teisterden, waren de conventen der Cellebroeders ontstaan, wier liefdewerk was, de kranken te verplegen

---

jacob dirx van *die eynghel* in dat heylich graf ij gul; item heynric van stofferen ij gul." A° 1444: „Item van een *kerspendoek op ouse lieue heer got* in heylighe graf 1 gul." A° 1543: „Item van te maken die *doernen croen* die int heylich graff handt vier st."

1) „Altare sepulchri Dominici cum Imagine ejusdem, *dictum etiam Sacellum Dominorum de Assendelfft*" (Bugge)
„van t H. Graf ons Heeren *van den geslachte der H. H. van Assendelft*" (Cr.)

en de dooden te begraven [1]). Hunne kapel [2]) zullen wij dus wel als de *begrafenis-kapel* mogen aanduiden. Bij het volk werden zij gemeenzaam met den naam van „*die broederkens*, *broertgens*" genoemd, en reeds in 1428 schijnen zij ergens aan de noordzijde der kerk hunne kapel te hebben gehad. [3])

Na de Reformatie heeft deze kapel den naam van *Hondeslagers-kapel* gedragen. Deze naam kan echter nog zeer goed uit de middeleeuwen herkomstig zijn, en behoeft niet bloot in het beeldwerk gezocht te worden van den pilaster aan de westzijde van den ingang, welk beeldwerk namelijk eenen man voorstelt die met de zweep eenen hond verdrijft. Immers de Cellebroers- of Begrafenis-kapel kan reeds in de middeleeuwen tegelijk de zetel van den Hondenslager zijn geweest, en deze bestemming kan zelfs de smaak en vinding van den beeldhouwer geleid hebben. Dat er overigens voorzorgen tegen het rondloopen van honden genomen werden, is ons uit de Registers gebleken [4]).

36. **Vonthuis** (doopkapel) en **Doopvont.**

Zoo als wij boven (bl. 7) reeds gemeld hebben, had ook de oude kerk eene vonthuis en werd er in 1423 weder een *nieuw* aangelegd; doch ook dit kan de *tegenwoordige* doop-

---

1) Verg. Prof. Moll. Kerkgesch. v. Ned. II, 2, bl. 159.

2) „Locus Cellitarum" (Bugge); „Cellebroers capelle" (Crabmoes).

3) Aº 1428 „Item an die noertzijd inden *glas over* [boven] *die broerthjens*, vj nuwe tafelen."

Aº 1461. „Item een nw graff an di noirtzide vande kerck *by die broertgens*"

Aº 1497: „Item van pauwels jansz een hoet calx vervrocht an die *broertgeshuisken* xvij st."

4) Aº 1434: „Item Ot die smit van *iiij ysers daer die honden meed vast ghemaect* zien, beyde an die zuytzyde ende an die noertzyde ghegeven een phs scilt."

kapel niet zijn, dewijl deze laatste in het gedeelte ligt dat eerst sedert 1470 gebouwd werd. Wij mogen dus drie vonthuizen, achtervolgends gebouwd, aannemen.

1° Het *alleroudste* lag aan het zuidwesteinde der kerk bij den toren [1]).

2° In 1423 werd er een *nieuw* vonthuis gebouwd [2]). waarvan wij echter de plaats niet met zekerheid kunnen aangeven; denkelijk zal het wel de gewone plaats aan het westeinde zijn geweest. Het werd in 1425—26 beschilderd met zon, maan en sterren boven in, en verdere versierselen [3]) Met *traliewerk* werd in 1433 het vonthuis afgesloten [4]). Eene *doopvont*, die gemaakt schijnt te zijn, moest over den Briel aankomen. [5]) Dat de doopkapel ruim aangelegd moet zijn geweest, blijkt, dunkt ons, uit de bijzonderheid dat er *banken aan den wand* in waren aan-

1) A° 1422: „Voer dat vont *an die zuydzide* een pant verloet." A° 1436: „Item van een graf dat ghelegen is in die *oude kerc* neffens dat *oude vont* biden *toern*."

2) A° 1423: „Wtgaef tot den *nieuwen vont*, jacop die wael xv karren sant ende van kalc te voeren tsamen saterdachs nae pinxter xxix lewen. Item die travers van tfoudament.... tsamen xlix lewen. Item wtghegeven van drincgelde vijj dache nae pinxterdach int jaer ons heren mccccxxiij *doe ment niewe vont huse an leide* xj lewen."

3) A° 1425: „Item sweder die beeldeverwer ghegeven van vonthuis *boven verwen* tot drie steden [op drie plaatsen]. Item reyntgen beelverwer ende lauitgen samen ghegeven ij gulden... van *boven* int fonthuus in scilt *die sonne ende die mane ende sterrekens*, een beel [beeld] in die hoec" A° 1426: „Item lauitgen van... dat fonthuus *roet te verwen* ghegeven iiij beijer gul. ende v. th. — „A° 1438: Lambrecht die beeldeverwer van dat fonthuis te verwen iiij gul."

4) A° 1426: „Item doe men *die tralye* van den *vonte* bestede te maken wort verdroncken tot [bij] louwerys janszoens vij st. ij d.". Aan de Thesauriers rekeningen der Stad ontleend door Jac. Koning in zijne Bijdr. tot de Geschied. der Boekdrukk. Haarlem 1818. bl. 76."

A° 1433: „Item die maetselaers van den *traly* te setten voirt fonthuus xxij cromst."

5) A° 1426: „Item willem van loe waghenaer van *varen in den briel* om dat font ij goud. cronen."

gebragt [1]. Weder schijnt eene *nieuwe doopvont* te zijn gemaakt in 1465 [2]).

3° Het derde, dat is het *tegenwoordige* vonthuis, werd in 1475 aanbesteed, bij den bouw van het nieuwe schip, tegelijk met het zuiderportaal [3]) Van deze doopkapel vinden wij genoemd: eenen *looden kom* [4]), die in de doopvont zelve geplaatst werd, een kastje [5]) tot bewaring der *H. Olie*, en de *traliën* [6]), denkelijk het ijzeren hek dat thans nog de kapel van voren afsluit.

37. Koor.

Het eerste wat op het priesterkoor na het hoogaltaar, dat we boven behandeld hebben, onze aandacht vraagt, is:

a) het H. SACRAMENTSHUIS. Zonder twijfel is er, althans sedert den bouw van het tegenwoordige koor, altijd een H. Sacramentshuis tot bewaring der H. Eucharistie aanwezig geweest. Reeds op het jaar 1412 vonden wij

---

1) A° 1428: „Item ij sticken hout van claes gheritsz. daer die *lysten* of ghemaect syn in dat vonthuus beneden *an die want* boven die *bancken* voer xij th."

2) A° 1465: „Item tot lowys van scoten... doe wy hem *dat font besteden* te maken". — „Item die meyster tot uutrecht van *dat vont te maken* sel hy hebben xij rh. gul."

3) A° 1475: „Item soe hebben wy kercmesters besteet een wtlaet [uitgang] jan willemz opten ij dach van Septemb. alt hoeit [hout] werck te maken... ende oeck al dat an die *suyder vuytlaet* van hoeitwerick behoeft ende daer an te doen heeft *myt dat vont huus* daer mede ingherekent" enz.

4) A° 1486: „Item thomas thomasz. ende zyn nazat ghelefert iiij° ende ij ℔ loet om dien *kom* te maken *die in dat font wesen sel*".

5) A° 1498: „Item jacob jansz smit heeft ghemackt een *traly doertjen* int fonthuisgen daer die *heylighe oly* in staet... vj rh. gl. — „Item diric jacopsz. beeltsnider ghegeven van aerbets loen van *dat huisgen* ghemaeckt heeft int font daer die heylic oly in staet vij rh. gl."

6) A° 1498: „Item arys dircx ghegeven van den *traly ant fonthuys* van scoen maken, van verwen, van spaensgruen ende van vernys te samen xxvj ende 1½ gl. — A° 1515: „Noch van die *tralyen voer dat vont* te verven ende te verghulden."

eene kroon vermeld, die voor het H. Sacrament hing [1]). In 1431 werd er een H. Sacramentshuis gemaakt, terwijl het *oude* aan die van Akersloot verkocht werd [2]).

Wij moeten ons een middeleeuwsch H. Sacramentshuis, en dus ook dat der S. Bavo, voorstellen als een groot vrijstaand tabernakel, dat onmiddelijk op den grond rustte. Met de Reformatie was het, volgens Bugge's opgaaf, geplaatst bij pilaar N⁰ 3; (Crabmoes zegt bij pilaar N⁰ 1) doch vroeger, in de vijftiende eeuw, moet het in eene *afzonderlijke kapel* hebben gestaan. Anders toch kunnen wij ons moeijelijk voorstellen, hoe er van *vijf ramen* in het H. Sacramentshuis sprake kan zijn [3]). *Steigeren* [4]) aan het H. Sacramentshuis laat zich nog wel denken, zonder eene afzonderlijke kapel aan te nemen, maar dan moet toch het tabernakel van tamelijke grootte en hoogte geweest zijn. Voor eene afzonderlijke kapel zou ook pleiten, dat we *tweemaal* traliën aan het H. Sacramentshuis gemaakt zien; de eerste [5]) dienden welligt om het tabernakel te omgeven, de andere [6]), later gemaakt, om de kapel af te

---

1) A⁰ 1412: „Item lourys aerntsz van der *croen* die voir theilighe sacrament hanghet v 𝕿 v st."

2) A⁰ 1431: „Item ghegeven van rasters ende van sparren ende waghenscot dat gegaen is ant *sacramenshuus* cost vj gul." — A⁰ 1432: „Item die van akersloet syn sculdich den kerc van harlem vant *oud sacramenshuus* xx phil. scilt te betalen opten pallemdach" Daarachter staat: „Int jaer mccccxxxiij betaelt x phil. sc. saterdach na ambrosiusdach."

3) A⁰ 1432: „Item daniel die glazemaker van den *glaes* int sacramenshuus te maken vj gulden; item vant glas te maken ende 't harnas [das Maszwerk] xxxviij gul.; item van den *ramen* int sacramentshuus te maken ix cromsteerten; item van v *ramen* int sacramenthuys ix cromst."

4) A⁰ 1434: „Item dirc heymensz van ij *daghen te steygheren* en dat heylich sacramentshuys xxiij cr."

5) A⁰ 1432: „Item van den *traly* ant sacramenshuus te maken xxvj cromst".

6) A⁰ 1439: „Item om een man die upter kercken cost ontboden wart om die *tralien* te maken *omt* sacramentshuys hem ghegeven voir syn cost xvj wit d." — A⁰ 1467: „Van sacramenthuys. Item dit is die *trali* ende die deur die wy besteet hebben te maken jan arentsz die smit dat hondert

sluiten. Ook vonden wij eenen *stoel* bij het H. Sacrament [1]) en *H. Sacraments-banken* [2]) vermeld. Dat het H. Sacramentshuis, hetwelk in den beeldstorm verwoest is, een zeer groot tabernakel moet zijn geweest, blijkt daaruit dat het van eenen *trap met leuning* voorzien was [3]). Van Heussen [4]) meldt, dat het in 1574 gebouwd is; wij vonden hiervan echter in de Registers geene melding gemaakt.

Op de binnenzijde van den boog die op de pilaren 1 en 3 rust, alzoo in de onmiddelijke nabijheid van het H. Sacramentshuis, zijn vóór eenige jaren *muurschilderingen* ontdekt, die op de H. Eucharistie betrekking hebben, en door den Heer van der Kellen [5]) volgenderwijze beschreven worden. „Op een hemels-blaauwen grond met „gouden sterren... ziet men hier aan elke zijde 4 naar „boven zwevende engeltjes in aanbiddende en verheerlij„kende houding. Tusschen hen fladderen witte cedels, „waarop inscriptien. De eerste is genomen uit het Evan„gelie van Johannes VI, 49.

Qui manducat hunc panem vivet in aeternum.

d. i.

Die dit brood eet, zal leven in eeuwigheid.

[pond ijzer?] voir xj rinsche gulden, ende wy sellen hem leveren dat yser ende hy sel die beloken [?] hebben van yser" Er volgt eene geheele bladzijde met uitgaven; en jan arents werkte er aan van nieuwe jaar tot in het laatst van Maart.

1) A°. 1535: „Item anghenomen nelletgen... om *te sitten in de stoel byt heylich sacrament* smarghens van vyven tot elven ende savons een ure voer ende naet lof ende sal die kaersen bewaren vercopen tot die kercke profyt... als claesgen ghedaen heeft, ende sal een halve st. daechs hebben. En dat se trowe is, daer is alyt van paenderen borch voer."

2) A° 1537: „Item damiaen ende zoen anthonis heeft twee clampen ant *heylich sacraments-bancken* an ghesmeten [geslagen]."

3) A° 1576: „Hyllebrant de smyt van de *leninck* aen de *trap* van het heylich sacramenthuys."

4) Hist. Ep. Harl. pag. 11.

5) Muurschilderingen enz. Plaat X.

„Het tweede is onleesbaar. — Het derde is ontleend „aan den kerkhymne „Lauda Sion" vers 21.

Ecce panis angelorum.

d. i.

Zie het brood der engelen.

„Deze boog en de engeltjes op plaat I zijn stellig het „schoonste schilderwerk uit de geheele kerk, en kunnen „gewis alle vergelijking met de beste werken dier tijden „doorstaan. Het edele fijn gevoel in deze figuurtjes, de „verschillende houdingen, en die toch allen hetzelfde „uitdrukken, de fijne tinten, dat alles is niet genoeg te „bewonderen, en verheffen deze kunstwerken tot verreweg „het schoonste, wat wij hier te lande nog van muurschil„deringen, ten minste naar de afbeeldingen te oordeelen, „onder het oog hebben gehad".

b) KOORBANKEN. Wij moeten hier aanstonds onderscheid maken tusschen het *hoogere* en het *lagere* gedeelte van het koor. Op het *hooge koor* zal ongetwijfeld, zoodra de S. Bavo kathedrale kerk geworden was (1560), de *Bisschoppelijke zetel*, volgens liturgisch voorschrift aan de Evangelie zijde [1]) opgerigt zijn geworden. Daartegenover moet aan de Epistelzijde [2]) het *gestoelte voor den celebrant en zijne assistenten* zijne plaats hebben gehad. Het is duidelijk dit gestoelte dat wij vermeld vonden als versierd met de beelden van *O. L. Vrouw*, *S. Sebastiaan* en *S. Antonius* [3]).

Op het *lage koor* vinden wij de *koorbanken* ten gebruike der *kanunniken* en *zangers*. Reeds op het jaar

---

1) Tusschen de pilaren N° 1 en 3.

2) Tusschen de pilaren N° 2 en 4.

3) A° 1529: Item daem heynricksz. heeft ghemaeck an *die stoel opt hoech choer* onse lieve vrou sinte sebastian ende s. anthonis.

1439 vonden wij *banken op het koor* vermeld [1]). De banken die nog heden bestaan en thans in hunnen oorspronkelijken vorm hersteld zijn [2]) werden in 1512 gemaakt.

In den laatsten tijd is meermalen de vraag gesteld, of de koorbanken zich vroeger niet verder westwaarts hebben uitgestrekt, dewijl zij thans het voorkomen hebben van ingekort te zijn op de plaats waar zij zich aan het koorhek aansluiten; de laatste zitplaats toch geeft ter naauwernood plaats om te zitten, ja mist zelfs geheel den opslaanden klap. Men heeft daarom gegist, dat na de Hervorming het koorhek oostwaarts verplaatst en daarbij de banken ingekort zouden zijn. En inderdaad, op het eerste aanzien moet het bevreemden, dat het koorhek niet aan de 15de en 16de pilaren gevonden wordt, waar toch eigenlijk eerst het koor ten einde is. Dan zouden ook de pilaarschilderingen en de Apostelbeelden, waarover later, zich allen binnen het koorhek bevinden, hetgeen zekerlijk het natuurlijkste zou zijn.

Nogtans, hoezeer het niet te ontkennen is, daar de voetstukken der pilaren het bewijzen, dat het koor er althans op aangelegd is om zich tot aan de 15de en 16de pilaren uit te strekken: [3]) zoo meenen wij toch te moeten vasthouden, dat het koorhek hetwelk nu bestaat, nooit eene andere plaats heeft gehad, en dat de koorbanken die nog aanwezig zijn, nooit grooteren omvang gehad hebben. Vooreerst toch geven onze bronnen niet alleen aan het koorhek geene andere plaats, maar zij laten daarenboven de 9de en 10de pilaren zonder altaren; welk laatste duidelijk zijne verklaring vindt in het gewoel dat

---

1) A° 1439: „Item om iij rinsch deelen ghegeven een gulden daer die *bancken upt koer* meed gehoecht zien."

2) Zie de beschrijving er van in de *Bijdragen* II D. bl. 49.

3) Ook als wij de kerk verdeelen in *koor*, *kruiswerk* en *schip*, wordt het gansche gedeelte met de 16 pilaren bedoeld, en in geen anderen zin is ook boven op bladz. 5 tot 7 van *koor* spraak geweest.

de beweging om, naar en uit het koor noodwendig veroorzaken moest. Maar ook ten andere, wat wij over den bouw der koorbanken in de kerkrekeningen gevonden hebben, komt nog tamelijk wel overeen met den tegenwoordigen vorm van het koorgestoelte. In 1512 namelijk werden de koorstoelen aanbesteed aan *Jaspar Pietersz*, namelijk:

de pilaren van de stoelen, het stuk voor				13	stuivers.
de paneelen	〃	〃	〃	3$^1/_2$	gl. vl.
de leeween [leuningen?] .	〃	〃	〃	2	stuivers.
en nog dertig kleine pilaren	〃	〃	〃	3	〃
alles te zamen voor 31 rijnsche gulden				7$^1/_2$	〃 [1]).

Onmiddelijk na dezen post van uitgaaf hebben wij een anderen gevonden, waarin spraak is van vijf stoelen die door een ander dan Jaspar Pietersz. gemaakt waren [2]). Nu is het opmerkelijk, dat bouw en maaksel der koorbanken vrij wel met deze verschillende posten overeen komt. Vooreerst toch telt men van de altaarzijde af gerekend, eerst *zeventien zitplaatsen*, waarvan zestien met beschilderde paneelen, die door 15 kleine pilaartjes van elkander gescheiden worden [3]). Deze zeventien plaatsen maken allerduidelijkst één stuk werk uit, zooals blijkt uit de deelen en de laschpunten van het houtwerk. Ook

1) A^0 1512: „Item besteet opten vastelavont jaspar pietersz die *pillarnen* van die stoelen stuck om xiij st. ende die *panelen* stuck om iij$^1/_2$ gl. vls ende die *leeween* stuk om ij st. ende xxx *cleyne pyllaern* stick iij st. somma te samen xxxj ryns gulden vij$^1/_2$ st."

2) A^0 1512: „Item bet. *mychel claesz.* van syn arbeyts loen *van die vyf stoellen* op te maeken xxxij$^1/_2$ rh. gl. — Item bet. van dat hout van *die voirs. vyf stoellen* x rh. gl." Duidelijker, wij moeten het bekennen, ware het, wanneer wij *nog eens* vijf stoelen vermeld hadden gezien, dewijl er vijf aan elke zijde gevonden worden.

3) Vijftien pilaartjes aan elke zijde maken juist het getal 30 uit, die aanbesteed werden. Er is slechts één pilaartje aan weerszijden meer, namelijk tusschen het eerste ledige en het tweede beschilderde paneel

bevindt zich aan het einde der zeventien plaatsen een pilaartje dat zwaarder is dan de overige, en op zijn kapiteel een beeldje draagt, aan de noordzijde een vrouwebeeldje met rozenkrans in de hand, aan de zuidzijde een mansbeeldje met gordeltasch. Dit gedeelte houden wij dus voor het oorspronkelijke werk dat aan Jaspar Pietersz. aanbesteed was, maar hetwelk spoedig, om aansluiting te maken aan het koorhek, dat in 1512 voor het grootst gedeelte *voltooid* was, met *vijf stoelen of zitplaatsen* werd uitgebreid. En dat het koorhek toen reeds op de tegenwoordige plaats stond, blijkt juist uit dat zesde overschietende gedeelte, hetwelk nu het voorkomen heeft van eene ingekorte zitplaats te zijn.

De *wapens* die zich op de paneelen in den rug der zitplaatsen bevinden, zijn van personen van hoogen rang onder adel of geestelijkheid; doch de reden, waarom juist *hunne* wapens daar zijn aangebragt, of de bijzondere betrekking waarin die personen tot de koorbanken of de S. Bavo staan, is nog niet voldoende aangetoond. Alleen laat zich de aanwezigheid der wapens van Haarlems twee eerste Bisschoppen van zelf verklaren, wijl de S. Bavo sinds 1560 hunne kathedraal was.

c) KOORHEK. Op welke wijze het koor van den beginne afgesloten is geweest, daarvan hebben wij geene aanteekeningen aangetroffen. Eene of andere afsluiting van het koor moet er volgens het oude kerkelijke gebruik wel altijd geweest zijn. In het jaar 1509 was men bezig met voor het koorhek, de *traliën voor het koor* zooals men het noemde, bijdragen in te zamelen. Zekere Willem van Loo althans beloofde toen 55 rijnsche gulden te zullen bijdragen, mits de tralien vóór S. Bavo-dag 1510 gemaakt zouden zijn [1]) Het blijkt echter dat ze volstrekt

1) A° 1509: „Item *willem van loo* heeft de kerk besproken tot huylp

niet zóó spoedig gereed zijn geweest, omdat wij voor het eerst in 1512 [1]) het schuren van de traliën vermeld hebben gevonden [2]) en omdat eerst in 1513 aan den *maker* van het *koperwerk*, *Jan Fyerens van Mechelen* eene obligatie werd voldaan [3]), en *Steven de beeldsnyder*, die het patroon van de traliën gemaakt had, zijne twaalf rijnsche gulden ontving [4]). Ook was eerst in 1513 [5]) het bovenste gedeelte van het koorhek „*die foeye* [6]) van die tralyen" gemaakt, en het werd 20 Februarij 1517, eer dat de *rest van de traliën* gereed en gesteld was [7]).

---

van de *tralyen voirt coer* lv rijns gul. xvij ½ stuver, behoudelic dat die tralyen besteet sullen wesen ende gemaekt voir bamys aᵒ xvᶜ x. Dese voirs lv rijns gul.... sal betalen pieter hayrmansz d'oude ende dat van die proffyte vant molenhuys" enz.

1) Hier moet echter gezegd, dat het jaar 1511 onder de Rekenboeken ontbreekt.

2) Aᵒ 1512: „Item van *schueren die tralyen* des dinxdachs van paeschen x st. Item betaelt van die *tralien te scueren voer dat koer* iiij rh. ende vij st."

3) Aᵒ 1513: „Item betaelt *jan fyerens* een oblygacye van de tralyen voir coer."

4) Aᵒ 1513: „Item gheven *steven belsnyer* vant patroen van de tralyen xij ryns gl.

5) Aᵒ 1513: „Itam in bamys mart aᵒ xvᶜ xiij ontfanghen van jan fyerens vijᶜ [700] lviij pont werx tot die foey van die tralye. Item betaelt voir elck hondert ij [?] v s. vls. somma te samen xvij [?] j s.

6) Het woord „foey" of „voey" dat wij meermalen in de Registers ontmoet hebben in den zin van bekrooning van het een of ander bouwstuk, schijnt wel hetzelfde te zijn als „Voye" dat Kiliaen als volgt verklaart: *Voye oft frise van de koetse*: frons lecti, pars anterior superiorque fulcri... *Voye van de kercke:* ambitus, circuitus templi, superior peribolus, murus solarium ambiens... *Voye*, *kanteelen*: acroteria, eminentia fastigii aedificiorum, pinnacula et signa, pinnae.

7) Aᵒ 1516: „Item oep den xiij dach in jaewaerius hebben wie gheweghen daet *meettallwerck oep die baelck* ende heeft gheweghen xx hoendert een ende xxxvj poent." Item in paes mart aᵒ xvᶜ xvj gheven *jan fyerens van machelen* op xij armen die hy leveren sal in dese pienxter mart ende oock *op die tralye* die hy oock leveren sal voir bamys op rekeninge die somma van xlij ryns gul." Item noch ontfanghen in koude mart daer an volgende *die reste van die tralyen* te weten *ses groote stucken* viij *pinnen met haer bloemmen* weeghende te samen xᶜ lxxxvj pont. Item *jan fyerens*

Het koorhek nu, dat in de jongste dagen, dank zij der zorgen van de HH. Mr. A. J. Enschedé en A. van Stralen, die zich, onder toezigt van Kerkvoogden, sedert lang bezig houden met eene restauratie der kerk, weder zoo veel mogelijk in zijnen schoonen vorm is teruggebragt, is in den stijl der latere gothiek uit eikenhout opgebouwd, strekt zich uit van pilaar 9 tot pilaar 10, en verleent door twee deuren toegang tot het koor. Lambrizering, posten en kroonlijst zijn van hout en dragen en omvatten de geel koperen traliën, die met hun geslingerd bloemwerk en „stralende koperstakkels", „de ten outaar voltrokken geheimenissen voor de oogen der leeken (plagten) te sluyeren" als „eene blijkbare afbeelding van het braambosch op den berg Gods Horeb." [1])

De *lambrizering* heeft op hare 16 paneelen in beeldhouw- en schilderwerk de wapens der steden: Haarlem, Leiden, Gouda, Alkmaar, Enkhuizen, Monnickendam, Dordrecht, Delft, Amsterdam, Hoorn, Edam, Medemblik en Beverwijk. [2]) Op elke der twee deuren vindt men twee, en dezelfde wapens, doch die nog onbekend zijn.

Op de twee uiterste paneelen der lambrizering ziet men de zeer eigenaardige en plastische voorstelling van den spreekwoordelijken *pilaarbijter* [3]): eenen man en eene vrouw uit het volk, die de tanden geslagen hebben in eenen kerkpilaar. Vóór de beide middelposten zijn twee

---

gheven in koude mart op rekenynge x ℔ vls. Item opten xx dach van febrywario a° xv^c xvij gheven *den knapen van jan fyerens*, die *dat werck ghestelt heeft* vj rynse gul."

1) Alb. Thijm, De Heilige Linie bl. 122.

2) Nog twee wapens: een gouden leeuw op groen veld meent men aan S. Bavo te moeten toekennen (Verg. *Bijdragen* II Deel, bl. 51.); een derde wapen is nog onbekend.

3) Kiliaen zegt: „Pylerubyter: Hypocrita in aede sacra; superstitiosus, qui assidue, anili superstitione imbutus, in aede sacra desidet. — Hipocrite, bigot".

leeuwen gezeten, vóór de twee eindposten twee honden, reu en teef, die een bedelzak om den hals en hunne jongen bij zich hebben. Naar eene verklaring die ons aan de hand is gedaan, zouden de beide leeuwen zinspelen op de kracht der ware godvruchtigen, terwijl de valsche godsvrucht gehekeld zou worden in de beide honden. Deze toch, in de onmiddelijke nabijheid der pilaarbijters gezeten, zouden wijzen op de behoeftigheid waartoe zij noodwendig geraken, die altijd in de kerk zittend, hunne beroepspligten verwaarloozen. Achter een der paneelen werden bij de restauratie de woorden ontdekt: *Wilhelmus Ban.* 1550. Wat echter de naam van dit lid der Haarlemsche familie Ban op deze plaats beduidt, is nog niet opgehelderd; welligt was Wilhelmus Ban kerkmeester, toen er in 1550 misschien eene vernieuwing aan het koorhek plaats had. Reeds in 1481 komt zekere Jan Ban als kerkmeester voor. Het Register van 1550 ontbreekt.

Wat *stoffeerwerk* (polychromie) aangaat, wordt op het jaar 1529 zekere *Pieter Jansz* als stoffeerder genoemd [1]).

De *kroonbalk*, die uit één stuk van de eene pilaar tot de andere reikt, draagt thans nog maar een gedeelte van zijn koperen loverwerk. Wat boven de deuren was [2]), is na de reformatie door een houten middenstuk vervangen, hetwelk echter nu weer op zijne beurt weggenomen is, en weldra door een passenden middenrand zal vervangen worden.

De „foey" droeg ook waarschijnelijk *koperen armblakers*

1) A° 1529: „Item gherekent met pieter jans die stofferer... van dat clockhuis te verwen, die toren boven ende de *tralyen voert choer* soe comt hem xij r. g. bij staende rekeninge, hier in is gherekent van die vanen te vermalien."

2) A° 1513: „Item in bamys mart a° xv^{c}xiij ontfanghen van *jan fyerens* vy^{c} pont werx tot die *foey van die tralye.*" — A° 1529: Betaelt michiel draeck gheelgieter drie st. vant souderen vant *coperwerck boven die dooren* van die tralyen."

en misschien stond boven den grooten balk nog een klein balkje [1]). Zeker is het, dat er A° 1574 boven de deuren een *kruis* stond, waarschijnlijk als Calvarieberg [2]) met O. L. V. en S. Jan. Overigens is onlangs bij de restauratie van het koorhek een opschrift voer den dag gekomen, dat op de beide zijgedeelten van den balk aan de binnen- of koorzijde geschreven is, en allerduidelijkst de aanwezigheid van het kruis op den balk bewijst. Het luidt:

aan de zuidzijde. O crux gloriosa, o crux adoranda, o lignum preciosum et ammirabile signum,

aan de noordzijde. [su]per quod et dyabolus est victus et mundus cristi sanguine redemptus alleluia.

Voor het schuren van de traliën gebruikte men een opzettelijk daartoe dienend steiger, en negen, soms tien, ja elf dagen waren de schuursters, soms vier in getal, bezig met tegen de hooge feestdagen aan het koperwerk den feestelijken glans te geven [3]).

1) A° 1528: „Item men barnt in de voirsz. mis [de heylich sacraments misse] xliij kaersen meer dan men plach, te weten voer onse lieve here ende onse lieve vrouwe, voer de engelen, voer de xij apostelen, twe upt hoech outaer besiden 't heylich sacrament, vier upt croentgen, *derthien upte balck*, drie voer sinte baef, voer sinte wilboert een, upt 't heylich cruys outaer ende onse lieve vrouwen outaer elcx een, ende voer onse lieve vrou in de son twe. Item *opt cleyn balckgen* worden iiij of v kaersen gestelt in de weeck voer kermis ende tegen kermis al vol gestelt." — A° 1542: „Die schuersters .... hebben .... die *tralien met die cleyne blakertgens voert choer* na ouder ghewoente gheschuert."

2) A° 1574: Den 31 mey melchior gegeven van die heylygest ofte die duyff te vernissen ende het *berrichgen daer het cruys op staet op die balck*."

3) A° 1535: „Item die x dach in mey [feest der overvoering van S. Bavo's Reliquiën] jacob die graefmaker gheg. vj st. van dat hy an die tralyen voert choer *die steygheringhe* gheset ende verset ende of ghenomen heeft *nae ouder ghewoenten*. Item gheg. *die schuersters* van *die tralyen te scuren* daer sy neghen *daghen over* waren, opten selffden voersz. dach xviij schellinghen groot vlaems. — A° 1541: Die *tralyen gheschuert* teghens

De vijf posten van het koorhek zijn met beelden versierd geweest, die thans niet meer aanwezig zijn, maar tot welke waarschijnlijk de *vier Evangelisten* behoord hebben, elk met eenen *armblaker* [1]) vóór zich. Eindelijk diende het koorhek om gedurende den vastetijd het *velum quadragesimale* (door de Duitschers *Hungertuch* en de Franschen *Drap de faim* genoemd) te dragen [2]), een groot gordijn namelijk, dat hoewel het in het midden kon opengeschoven worden, den blik in het koor volkomen belette wanneer het gesloten was. Ongetwijfeld hing het aan den grooten balk, tegen de binnenzijde der traliën.

d) Behalve het hek *voor* het koor, was er, gelijk nog, een HEK OM HET KOOR. Wij vonden dit genoemd op het jaar 1535 [3]) en geen twijfel of dit is het zelfde houten hek waarvan wij het voortreffelijk snijwerk nog bewonderen. Door dit hekwerk echter verstaan wij slechts wat tusschen de 3de en 5de en de 4de en 6de pilaren gevonden wordt. Naar wij wagen te veronderstellen, hebben deze traliën zich nooit verder uitgestrekt. Tusschen de 1ste en 2de pilaren moeten wij de WASCHBEKKENS (piscina, lavato-

---

pynster a° xlj *onder hem vieren* voert choer ende *daer over gheweest tien daghen* daechs elcx iij st. facit sess r. g." — A° 1542: „Item die schuyrsters jacob jacobsdr quiryn jansdr met noch twee die sy tot hem luyden ghenomen hebben gheschuert dat coperwerck te weten die tralyen voert choer dat zeer vervuylt was met *die cleyne blaekertges* tot vyven toe daer over sy gheweest sien ellif daghen daechs drie stuvers facit vj rh. g. xy st. Die xxviij july A° xliij jacob die graefmaker vj st."

1) A° 1537: „Item ghegeven van schueren teghens paesken van die cronen candelaers upt choir, int kercken huysgen, int heylich graff voer den apostelen *voert choer die evangelisten* sinte baef" enz. — A° 1544: „Item van een *blaker voer sinte lucas voert choer* ix st."

2) A° 1544: „Item betaelt damiaen van tou *an de traly tegens de vaste de gardinen* an te doen iiij st" — Vergelijk: *Fr. Bock*: Geschichte der liturg. Gewänder des M. A. III bl. 135.

3) A° 1535: „Item damiaen heynricxs [van elders blijkt dat hij beeldsnijder was] betaelt van zyn wedden die portalen ende *die tralyen ompt choer, met die foyen van die latrynen* scoen te houwen".

rium, het „lavoer", of „de latrinen" zooals de kerkregisters spreken) zoeken. Dáár was de plaats „ingericht om het water op te nemen en in de gewijde aarde af te voeren, dat diende bij de handwassching des priesters of ter reiniging van gewijde vaten, altaarlinnen enz." [1]). Reeds in 1439 vinden wij een „*cleyn latryntgen*" [2]) genoemd. Met de hooge feestdagen werd de latrina behangen met „de hoogtijds kleeden" [3]). Dat de latrinen met beeldhouwwerk gesierd waren, blijkt voorts uit verschillende posten [4]). Ook het eigenlijke „lavoir" hebben wij vermeld gevonden [5]).

Gelijk de traliën *vóór* het koor, zoo droegen ook die welke *om* het koor heenliepen, *kandelaars* of blakers; of er waren althans „ribben" of balken aangebragt waarop kandelaars staan konden. En om de nabijheid van het H. Sacraments-huis is het zeer natuurlijk, dat het H. Sacraments-gild de kosten droeg, die het aanbrengen der „ribben" gevorderd had [6]).

e) Gelijk tusschen de 1ste en 3de pilaar mede plaats was voor het H. Sacramentshuisje, zoo was daartegenover tusschen de 2de en 4de pilaar, de zoogenaamde „LOCUS ASINI cui insidet Christus Dominus triumphans" (Bugge). Van Heussen [7]) zegt: „Locus in quo servabatur imago

---

1) Zie *Het Gildeboek* Iste Jaarg. bl. 53. De piscina, door G. W. van Heukelum

2) A° 1439: „Van dat cleyn latryntgen te vermaken".

3) A° 1445: Jacob die beeldsnider.... van de *hoechtyts cleede* an die lataryn te hanghen ende weder of te nemen."

4) 1528: Item damiaen [beeldsnijder] ghelapt... ende *xj loveren op die latrinen.*" — A° 1535: „... die *foyen* van die latrynen scoen te houwen."

5) A° 1544: „Item opt *lavoer* ghemaeckt een *decklis* met drie platen van coper tsamen xij st."

6) A° 1541: „Item die kerck heeft van die *ribben daer die candelaers ompt choer up staen* ghegeven xxx st. een blanck, ende xx st. van arbeyts loen compt dat heylich sacraments ghilt die selffe te betalen, daer Mr Cornelis die rectoer voer gheseyt heeft."

7) Hist. Ep. Harl. pag. 13.

Christi insidentis asinae ac triumphantis". Men moet hier niet aan het eene of andere *schilderwerk* denken, dat den Zaligmaker voorstelt op eenen ezel gezeten [1]); maar op deze plaats moet eene kast of tabernakel hebben gestaan, waarin een houten beeld van Christus op den ezel zittend bewaard werd. Zulk een beeld stond op rollen en werd op den Palmzondag in de processie gebruikt, waarbij het door een „ductor asini" geleid werd [2]).

f) Midden in het koor stond de groote LESSENAAR, ten dienste der voorzangers („providerers, providierers, proydierers"), die in 1498 aanbesteed werd aan *Jan Fyery* [3]) van Mechelen, eene *pelikaan met hare jongen* moest voorstellen, en op S. Crispynsdag 1499 op het koor gesteld werd. Zekere *Aryaen Janszoon* hielp de kosten voor het grootste gedeelte bestrijden [4]). Het schijnt, dat er tegelijkertijd spraak van geweest is, om door denzelfden Jan Fyery nog eenen lessenaar te laten maken voor de *koorknapen*.

---

1) Verg. *D*r. *L. J. F. Jansen*. De ontdekte muurbeschild. te Haarlem, en *D. van der Kellen* Jr. Muurschilderingen enz. Plaat I Noot 3.

2) Verg. Prof. *Moll*. Kerkgesch. van Nederl. II D. 3 St. bl. 219. Vóór eenige jaren zagen wij zulk een beeld in het Aartsb. muzeum te Keulen.

3) Zouden wij hier niet met denzelfden man te doen hebben, die later de traliën van het koor maakte en toen *Jan Fyerens* genoemd werd! Verg. boven bl. 64.

4) Ao 1498: „Item besteet jan fyery van machelen een *pullumtrum* [pulpitum] staende op dat koer daer die provydierers an staen sullen, ende sal wesen een *puplikaen met haer jongen* na uutwysinge de patroen die ons daer of comen sal, ende deze saeke sal ons tot een goet ende brengen *aryaen janszoon* onse poerter, ende dit werric gemaect wesende soe isser een goet persoen die de kerric daertoe te hulp commen sal ix ℔ gl. vlaems, ende hierop betaelt ende gegeven aryaen jansoon keetelboeter de somme van xxx enkel gulden gerekent xxvij st. somma an guld. current xj½ rh. gul. current; solvit aernt jansz op rekeninc opte derde dach van Septemb. noch ghegeven xxxvij½ rh. gl. current waleberts gelts ende noch vier r. g. ende tien st. waleberts gelts, dus ys die pellekan betalt. Item dat hondert van dat pultrum sal costen xv r. g. current ende salt ons leveren

Om de pelikaan heen was houten *tralie-* of *hekwerk* aangebragt en, denkelijk in de nabijheid van den lessenaar, stond de GROOTE KANDELAAR of PAASCHKANDELAAR, die insgelijks door hekwerk omgeven was [1]).

Tot onze bevreemding vonden wij bij Wolff [2]) vermeld dat de koperen Pelikaan in het jaar 1506 gemaakt is door *Johan Floris*; een ander jaartal alzoo en een andere maker dan die door ons in de kerkregisters gevonden zijn, en die daarom als verkeerd moeten worden aangemerkt. Hij meldt echter ook dat de lessenaar *op S. Crisdynsdag* gesteld werd, en die dag (de patroondag der schoenmakers) laat zich best rijmen met hetgeen wij verder bij Wolff vermeld vinden, dat de Pelikaan door het *schoenmakersgild* ten geschenke was gegeven.

g) Ook gaf volgens hem hetzelfde schoenmakersgild tevens eene KOPEREN KROON aan de kerk, die tijdens Wolff (A° 1845) nog op het koor hing. „Rondom deze kroon, zegt hij verder, vond men vroeger kleine beeld-

---

in die waghe t antwarpen daer wy af ontfangen hebben tot haerlem x° hondert pont ende xlv pont twelcke in als [alles] suver ghekost heeft xxix ℔ gl. ende x sc., ende *is op dat koer gestelt* op *sinte crispyns dach* a° mccccxcix; ons comt de vracht van *pultrum van jan fyery* ende hy soude mede gemaect hebben voir een gelt daer die kinderen [koorknapen] op brovidieren [provideren], soude [sonder?] daermede beterynge of te hebben ende xv st. van vracht dat mede te eisken van jan fyery".

1) A° 1537: „Item gherekent met aernt claesz. *kistenmaker* sinte jelis dach A° xxxvij van die *tralyen om pellicaen* ende die *grote candelaer* ende... vant om die pellicaen vyftich st. ende om die candelaer xxxv st." A° 1521: „Item katryn reyersdochter heeft angenomen te schueren... die *pellecaen*, die *grote kandelaer op coer*" enz. — A° 1537. Op een los briefje: „Die kerckmeesters sallen gelieven te weten dat ic marytje pieter jans wyf die tralyen, die croenen ende blakers ij mael in een jaar sal scureu ende het font, die *pullicaen* ende *paeskaler* iiij mael tsjaers.... die kalairs opt hoge outair alle lieve vrouwen avonts". — Deze laatste woorden, het zij ter loops aangemerkt, geven duidelijk te kennen, dat het *hoogaltaar O. L. V.* tot patrones had.

2) Beschrijving enz. bl. 152.

jes, rustende op zoo vele ronde balletjes, en schoenmakers voorstellende; van welken er echter nog slechts een is overgebleven, zijnde de anderen ontvreemd of weggeraakt." Waarschijnlijk is het deze kroon, waarvan wij op het jaar 1537 melding gemaakt vonden [1]).

h) MUURSCHILDERINGEN. Wij behandelen die bij het koor, omdat er tot nu toe geene andere dan alleen *in het koor* voor den dag zijn gebragt. Hoe gaarne wij ons overigens de *geheele kerk* zouden willen voorstellen in den kleurrijken gloed van beschilderde wanden: sommige posten uit de Registers schijnen die voorstelling niet te wettigen. Zoo werd in 1438 de geheele kerk gewit, waaraan men 40 dagen lang bezig was. [2]) En dat het met echte witkalk geschiedde, blijkt mede duidelijk. [3]) In 1467 zien we het koor en den omgang witten [4]) en in 1535 werd de kerk bij vakken gewit, enz. [5]).

Aan de pilaren nu van het koor waren reeds in 1825 muurschilderingen ontdekt, maar weer aanstonds overgewit [6]). Toen echter [7]) „in den herfst van 1860 de kerk op nieuw gewit werd en het vroeger gevondene weder te voorschijn kwam, stelden de Heeren A. J. Enschedé

---

1) A° 1537: „Item ghegeven van scuren tegens paesken van *die cronen candelaers upt choir.*"

2) A° 1438: „Item jan meynaerts.... van *die hele kerc te witten*, dair over *gewrocht xl daghen* tezamen 23 gul."

3) A° 1438: „Item jan menten dochter van *dat wit* [er is bijgeschreven *„van die kalc*] *of te vegen* van die bancken gheg. x cromst."

4) A° 1467: „Dit heeft ghecost dat *coer* te veghen ende *te wytten* ende die *ommegang* te veghen ende *te wytten* ende die afterkerc te veghen" Er volgt één bladzijde met arbeidsloon. „Som al te samen xxvij rynsche gulden en xxvij st". Men schijnt er zes of zeven dagen aan gewerkt te hebben.

5) A° 1535: „Item luytgen die graefmaker heeft *ompt choer van die cruyswercken* ghewit *xxj vaicken*, dat vack vj st." — A° 1542: „Item betaelt damiaen van dat hy als *alle dat choer ghewit was* die gardynen ofnam van die apostelen, vant heylich cruys, sinte baef ende sinte willeboert."

6) Zie *Wolff:* Beschrijving enz., bl. 185.

7) *v. d. Kellen;* Muurschilderingen enz.

en L. G. Vernée oogenblikkelijk alle pogingen in het werk, om thans eene overwitting te voorkomen. Terwijl de Kerkmeesteren bevel gaven, het werk op de bewuste plaatsen te staken, wisten genoemde Heeren, bijgestaan door den Heer Janssen [1]), die zich hier weder even ijverig als altijd toonde, het Kon. Oudheidk. Genootschap en anderen, de noodige gelden bijeen te brengen, om eene betere bewaring aan de schilderijen te verzekeren. Dien ten gevolge zijn ze nu bedekt met draaibare zinken luiken, die gewit zijnde, geene stoornis aan de algemeene kleur der kerk geven."

Sinds de Heer van der Kellen dit schreef, is men echter begonnen, en op het oogenblik nog bezig, met de schilderingen, de eene na de andere, van de zinken luiken te ontdoen en op waardige wijze te restaureren. Nu het uitzigt dus geopend is, dat eerlang alle muurschilderingen weer gezien zullen kunnen worden, knnnen wij onze beschrijving bekorten.

Niet alle muurschilderingen der pilaren zijn even oud. Als oudsten noemt de Heer van der Kellen, „vooreerst die met beelden, en verder die waar een klein ornament in rijen naast en onder elkander herhaald wordt, en waar de kleuren tegen elkander gezet zijn zonder zwarte omtrekken... De lateren, bestaande uit banden, ranken, bladeren en vruchten, zijn zwaarder, weelderiger en rijker met sterke donkere omtrekken". Tot de lateren behooren ook die, welke randschriften dragen, ontleend aan het Symbolum der Apostelen.

De muurschildering ontdekt op den boog die op de pilaren N° 1 en N° 3 rust, is boven, bl. 59, reeds door ons beschreven.

---

1) Dr L. J. F. Janssen schreef vóór den Heer v. d. Kellen, een opstel in No 42 van de Algem. Konst- en Letterbode 1860, over de ontdekte muurbeschilderingen.

Pilaar N° 1 heeft een ruitvormig ornament van ligt zeegroen op oranjerooden grond.

Pilaar N° 2 vertoont een bruinachtig groenen grond met witte figuren en gouden leeuwtjes. In den rooden boven- en linker-zijrand wordt een opschrift gevonden, dat hoe goed zigtbaar ook, niet te ontcijferen is. Zou het kunnen zijn, dat als patroon voor deze schildering eene zijden stof gediend heeft, uit dát tijdvak der weefkunst afkomstig hetwelk het Arabisch-Italiaansche genoemd wordt, (1150-1350) en in welk tijdvak dikwijls Arabische letters in het ornament werden ingeweven? [1])

Op pilaar N° 3 vindt men wit ornament op zwarten grond, en in het onderste gedeelte der schildering is de figuur van een knielend engeltje te zien, dat gekleed is in violet en rood, met vleugelen van rood en blaauw, en een spreukband in de handen draagt, waarop *Dominus* te lezen staat. Het schetsje bij v. d. Kellen (Plaat V. letter A.) doet ons denken aan den engel der Boodschap aan de H. Maagd; welligt stond dus op den spreukband: *Ave gratia plena, Dominus tecum.*

Pilaar N° 4 heeft een tapijt, blaauw van grond met groene harpvormige figuren, waar tusschen gouden bladeren. Onderaan hangt een franje van goud en wit. Het tapijt is geschilderd als „opgetrokken aan de zijden, zoodat onderaan een zware plooi valt die eene roode voering laat zien." Van boven zijn twee engeltjes geschilderd in eene houding alsof zij het tapijt vasthouden.

Pilaar N° 5. Een tapijt van oranjeroode verw met de figuren van gouden valken die paarsgewijze op een hartvormige vruchtknop gezeten zijn. De rand is zwart, met bloemstengels versierd.

---

1) Vergelijk: *Lübke*: Vorschule zum stud. der kirch. Kunst. Leipzig 1878 bl. 234, en *Jacob*: Die Kunst im Dienste der Kirche. Landshut 1870 bl. 315.

Pilaar N° 6. Het tapijt is, zooals de Heer van der Kellen meldt, zóó beschadigd, dat daarop geen enkele figuur maar slechts vlekken van rood en goud te vinden zijn; alleen de blaauwe rand moet op sommige plaatsen nog vrij duidelijk zijn, en herhaalde malen achtereenvolgend het wapen van S. Joris (het roode kruis op zilver) vertoonen, alsook een gouden voetboog met witte pees en eene figuur, gelijkende op eene lier met vier witte snaren [1]).

Pilaar N° 7. Afwisselende groenblaauwe en gouden banden, waarop bloemen en bladeren in de tegenovergestelde kleuren. De verklaring der gouden klokken, kruisen en ringen, die in den blaauwen rand voorkomen, is boven (bl. 23, N° 6) door ons gegeven.

Pilaar N° 8. Deze schildering, die tot de latere behoort, bevat op een groenen grond slingerende banden van rood, waarin en waartusschen gouden bloemen en bladeren. Men vindt er niet onduidelijk het welbekende patroon van den zoogenaamden „granaatappel" in terug. De boven- en welligt ook de benedenrand van het tapijt geeft het zesde artikel van het Symbolum der Apostelen te lezen: *Ascendit ad coelos, sedet ad dexteram Dei Patris omnipotentis;* op den eenen zijrand worden afwisselend eene bloem en een gouden kruis gevonden; de andere rand gaf waarschijnlijk te lezen: *S. Bartholomeus* [2]).

Pilaar N° 9. Op gelijke wijze als de voorgaande pilaar is deze met gouden gebloemde banden op groenen grond versierd terwijl het tapijt, zoo boven als onder, tot randschrift draagt het negende artikel van het Symbolum: *Sanctam Ecclesiam Catholicam Sanctorum communionem.*

---

1) Wij bespreken straks de schilderingen die op dezen pilaar N° 6, gelijk ook op pilaar N° 8, gevonden zijn aan de zijde van den kooromgang, om eerst de binnen- of *koor*zijde der pilaren af te handelen.

2) Zie aangaande deze gissing wat straks gezegd wordt.

De gouden cirkels die in de zijranden met gouden sterren afwisselen, en waarin „blijkbaar letters gestaan hebben," zijn juist van een genoegzaam getal om „*S. Jacobus*" omsloten te hebben. Onderaan draagt het tapijt een wapenschildje waarop het jaartal 1506.

Pilaar N° 10. Hier heeft het tapijt een rooden grond met een gouden ornament in bloemwerk. In den tapijtrand wisselen witte duifjes, met gouden kroon en in gouden stralenkrans, met gouden kruisen af. Die duifjes, welke blijkbaar symbolen zijn van den *H. Geest*, geven ons grond voor de gissing, dat dit tapijt nog het achtste artikel van het Symbolum te lezen heeft gegeven, namelijk: *Credo in Spiritum Sanctum*.

Pilaar N° 11. Het tapijt vertoont een rooden grond, waarop gouden ornament dat uit gekruiste balken en bloemwerk bestaat. In de eene rij van de ruiten die door het ornament gevormd worden, ziet men een rad met een daarop zittend mansbeeldje.

De paarsche rand, waarin gouden bakkersovens en schoppen gevonden worden, is boven reeds door ons verklaard (bl. 25).

Pilaar N° 12. Hier wordt het tiende artikel van het Symbolum gevonden: *Remissionem peccatorum*, in den bovenrand namelijk van het tapijt, dat een groenen grond heeft en met soortgelijke slingerende banden versierd is als Pilaar N° 8. De bovenrand draagt ook het jaartal 1507, en de onderrand de woorden: *Michee* 7. *Deponet deus omnes iniquitates nostras*, d. i. God zal onze ongeregtigheden wegnemen; welke woorden bijna geheel overeenkomen met den tekst van den profeet Michaeas, VII, 19. De zijrand bevat aan de oostzijde bij afwisseling het wapen van het geslacht Assendelft en een ander wapen dat nog niet teregt is gebragt (gouden kruis op blaauw veld met eene gouden roos in elk der kwar-

tieren). Aan de westzijde is de rand verloren gegaan, doch bevatte misschien de woorden „*S. Simon*".

Pilaar N° 13 heeft het laatste artikel van het Symbolum: *Et vitam æternam. Amen*, hetwelk in den bovenrand tweemaal voorkomt en nog eens herhaald wordt in den benedenrand, waarbij het jaartal 1507. De zijrand aan de oostzijde heeft de woorden *S. Mathias*. Het tapijt zelf is oranjerood van kleur en heeft slingerende banden van bruin en goud in den trant van die der 8e, 9e en 12e pilaren.

Pilaar N° 14. Hier is door den Heer Janssen draperieschildering gezien, die echter niet nader door hem beschreven wordt. De Heer v. d. Kellen zegt, dat de figuren van het tapijt onherkenbaar waren, en dat slechts de blaauw-groene kleur met goud te zien was. In den gouden rand zag hij grijze S. Jacobs-schelpen en paauwen-vederen De lezer gelieve te vergelijken wat wij over dezen rand boven (bl. 27) hebben aangemerkt.

Pilaar N° 15 draagt insgelijks weder tapijtschildering in den trant der 8e, 9e 12e en 13e pilaren. Het was den Heer van der Kellen niet duidelijk of de grond rood of wel groen geweest is. De slingerende banden zijn blaauw met goud. De regterrand is paars met gouden lelien en sterren. In den bovenrand heeft de Heer Janssen gelezen: *Ora pro nobis beate pater Wilhebrorde.*

Pilaar N° 16 eindelijk is niet door deskundigen onderzocht geworden, daar hij reeds weder geheel was overgewit vóór dat men kennis droeg van de ontdekking. Het zou ons echter zeer bevreemden, als er niet ook op dezen pilaar muurschilderingen aanwezig zouden zijn.

Tot hiertoe hebben wij alleen de pilaarbeschilderingen besproken welke op de *binnen-* of *koor*zijde ontdekt zijn. Op twee pilaren echter zijn er ook aan de zijde van den *omgang* des koors schilderingen gevonden, die stellig ou-

der zijn, dewijl ze gedeeltelijk door de tapijten overschilderd zijn. Op Pilaar N° 6 namelijk vond men de beelden van S. Petrus en S. Paulus geschilderd, waarvan de eerste den sleutel in de regterhand, en de tweede in de linkerhand het zwaard heeft en in de andere een gesloten boek. Op pilaar N° 8 werd een dergelijk beeld gevonden, hetwelk wij, om het boek dat het in de regterhand draagt, zonder aarzelen ook voor eenen Apostel houden. Het kenteeken dat het beeld in de linkerhand draagt, is niet duidelijk genoeg te voorschijn gekomen om er veilig een oordeel over uit te spreken. Zonder twijfel zal, wanneer van *al* de pilaren ook die zijden onderzocht worden (hetgeen in 1860 niet geschied is), welke naar den omgang des koors gekeerd zijn, nog veel aan het licht komen.

Wij zouden de pilaarschilderingen van het koor niet voldoende bespreken, als wij ze niet in verband beschouwden met

i) de BEELDEN IN HET KOOR. Bugge berigt ons, dat aan de pilaren N° 1 en 2 de beelden hingen van *Christus* en *O. L. V.*, aan de twaalf volgenden (3—14) de beelden der 12 *Apostelen*, zes aan elke zijde, en aan de twee laatste pilaren (15—16), die van *S. Willibrord* en van *S. Bavo* [1])

Zooals uit de registers blijkt [2]) hebben wij hier te doen met *steenen of houten beelden*, die op voetstukken tegen

---

1) „Ad has columnas pendebant Imagines S. Salvatoris a dextra et B. Mariae Virg. a sinistra; et in 12 columnis ad occidentem tendentibus imagines 12 Apostolorum ad australes sex, et boreales totidem." „Imagines SS. Bavonis et Willibrordi ad duas columnas suspensae erant."

2) A° 1496: „Item noch jacob jansz. bet. van *onzen heere an die calumpne* te voernwen [verwen]. — A° 1412: Item reiner de *beeldevoirwer* van... onser *vrouwenbeelde, sinte bave*... te stofferen ende scoen te maken ende te houden — A° 1453: [gift] „tot *onser liever vrouwen* beelde die te maken es ende *int koer hangen sel*" — A° 1481: „gelevert... twe halve capitelen... die opten cruys pylaeren staen boven *sinte baef* ende *sinte willeboert.*" — A° 1428: „Item gheg. lammetgen... van *sinte bave swaert* te vergulden ende van *sinte pieters slotel* te vergulden." — A° 1518: „Item

de pilaren aanleunden, met baldakijns boven hunne hoofden. Zij stonden aan die zijde der pilaren, welke naar den binnenkant van het koor gekeerd is. Op het *midden* der tapijtschilderingen zijn overal onbeschilderde plekken gevonden, ten bewijze dat dáár de beelden met hunne voetstukken aan den pilaar gehecht waren; in het *bovenste* gedeelte kon men evenzoo duidelijk de plaats waarnemen, waar de baldakijns waren vastgemaakt geweest.

Reeds op het jaar 1422 vonden wij melding gemaakt van kaarsen die voor de Apostelen brandden op kandelaars of armblakers [1]), van welke er in 1516 twaalf nieuwe gemaakt werden door Jan Fyerens van Mechelen, denzelfde die de traliën van het koor geleverd had [2]). Ook de beelden van Christus en O.L.V. hadden blakers vóór zich. [3])

Het was in de middeleeuwen niet ongebruikelijk, de voorstelling der *twaalf Apostelen* in verband te brengen met de *twaalf artikelen des geloofs*.

De overlevering toch meldde, dat de twaalf Apostelen, alvorens zich na het Pinksterfeest te verspreiden ter pre-

---

heeft jaspar pietersz. anghenoemen te *snyen* die *tabbarnaekel over sinte willemboert*. — A° 1422: Item gheg. van een *captiel* dat over *sinte jans* hoeft staet. — „Item Symon die beeldesnyer van een *reprys* over sinte *pieters* hoeft". — A° 1423: „van een cappitel bove *sinte* pieter" — van een *repriese* onder sinte *andries*" — A° 1425: „een *capiteel* over sinte *bertelmeus* ij gouden cronen, item noch van een *reprys* onder sinte bertelmeus, item noch ghegeven van thout daer men reprys of gemaect wart". A° 1428: „van sinte *thomas* beelde claes camp vj wilh. scild. van ophangen ende van die haken". — „item van sinte *simon* van ophangen enz."; „item van sinte *matheus* op te hangen" enz. — A° 1438: Item lambrecht van vj *apostelen an die pilaern* die velde verwaschen" enz. enz.

1) A° 1422: Wtghegeven... iiij ℔ [kaarsen] *voer die apostelen*. — Item kanis slotenmaker van een *kandelaer* voer *sinte andries*.

2) A° 1516: *van de armen voir die apostelen*. [Er volgen verschillende posten van ontvangst daarvoor] Item in paes mart A° xv° xvj gheg. jan fyerens van machelen op *xij armen* die hy leveren sal in dese pienxter mart" enz.

3) A° 1515: „Item mychyel van die *blakeren* te zetten voer *salvator* ende voer *onse lyvrou*.

diging van het Evangelie, een kort begrip der geloofsleer met elkander hadden opgesteld, waartoe elk der apostelen zijn artikel had aangebragt, zoodat er twaalf artikelen ontstaan waren, die naar hen het Symbolum der apostelen genoemd zijn [1]. Hierom dan werd dikwijls, als zij met hun twaalven voorgesteld werden, aan elk hunner zijn eigen artikel, op eene spreukrol geschreven, in de hand gegeven. Iets dergelijks heeft ook in de S. Bavo plaats gehad. Op de tapijtschilderingen van den jongsten trant (de pilaren N° 8, 9, 12 en 13) zijn de artikelen van het Symbolum aangebragt, en bij het laatste artikel vond men den naam van den apostel S. Mathias. Bij de oudere tapijten zijn noch artikelen noch apostelnamen ontdekt; maar wij meenen toch in de schildering van pilaar N° 13 genoegzamen grond te vinden, niet alleen om ook bij de drie andere nieuwste tapijten de apostelnamen als geschilderd te veronderstellen, maar zelfs, om met het Symbolum in de hand, aan elk der apostelbeelden zijne plaats aan den pilaar aan te wijzen. Zoo zal dus aan pilaar N° 8 het beeld van S. Bartholomeus, aan pilaar N° 9 dat van S. Jacob den mindere, aan pilaar N° 12 dat van S. Simon en aan pilaar N° 13 dat van S. Mathias gestaan hebben.

Toch heeft de rangschikking der apostelen aan de pilaren (N° 3—N° 14) zijne, niet geringe, moeijelijkheid. De ontdekte artikelen staan in dier voege aan de pilaren, dat er vóóraan eene plaats te weinig en achteraan eene plaats te veel is, indien er orde in de plaatsing zal moeten bestaan. Hoe wij ook getracht hebben, de apostelen over de pilaren te verdeelen: altijd geraakten wij tusschen de ontdekte tapijten vast, totdat wij ten laatste

---

1) Vergelijk: *Durandus* Rationale divinorum officiorum. Lib. IV, cap. 25 en *Crosnier*. Iconographie chrétienne. Paris 1848 bl. 229-21. Wij hebben op de bijgevoegde kaart de Artikelen met de namen der Apostelen tot gemakkelijker overzigt bijeengezet, zoo als ze door Durandus worden opgegeven.

gemeend hebben, eene gissing te moeten wagen als voorloopige uitkomst, in afwachting dat verdere ontdekkingen licht zullen geven. Daar wij namelijk het ártikel: Carnis resurrectionem of S. Thaddeus bezwaarlijk ergens anders plaatsen konden dan aan pilaar N° 11, zoo bleef ons pilaar N° 14 geheel open. En aangezien nu de muurschildering van dien pilaar duidelijk op S. Jacobus den meerdere wijst (zie bl. 27), wiens altaar zich daar bevond, zoo hebben wij gegist dat het beeld vanS. Jacob den meerdere aan *dien* pilaar zal hebben gestaan. Zoo verkregen wij vooraan eene plaats ruimte; en nu, met S. Petrus beginnende aan den pilaar waar zijn altaar stond, en S. Jacob op zijne plaats overslaande, konden wij al de Apostelen op de rij af zóó plaatsen, dat ze ook met de ontdekte artikelen overeen uitkwamen.

Van de oudere tapijtschilderingen vermeenen wij melding te zien gemaakt op het jaar 1438, wanneer er spraak s van *de velden* der Apostelen aan de pilaren [1]): welligt hadden toen ter tijd de beelden de spreukrollen met de 12 Artikelen in de hand [2]). Later zagen wij sommige apostelbeelden genoemd, die verguld en gestoffeerd of gerepareerd werden. [3]).

En het blijkt dat de jaartallen 1506 en 1507 door

---

1) A° 1438: „Item lambrecht die verwer van vj apostelen an die palaern *die velde verwaschen* gheg. 1 gul."

2) A° 1439: „Item lambrecht van... *die rollytgens voir die apostelen* te stofferen te samen ij gulden. Item katryn van dam van *gout* ende verwe xvj wit d."

3) A° 1502: „Item *synte phylleps* heft ghecost te *verguden* met dat cleet vergult...... xliij½ rh. gul." — A° 1506: „Item gheg. die beeldesnyer van reperasy van *sinte matie* [Mathias] ende van sinte *simon juda* x st." — A° 1535: „Item pieter jansz. die stofferer om verwen te copen om die *pylarnen daer die apostelen an staen* te versien. Item die goutslagher... an goudt dat an *die apostel sint jacop die meerer* ghegaen is... Item van verniss dat pieter jansz. die stofferer behoeft heeft an die *pilaernen daer die apostelen staen* te vernissen ende an *blaeu lasuer* dat ande apostelen ghegaen is die hy repareerden dat blaeu." „Anno xlij [1542] den

den Heer v. d. Kellen goed gelezen zijn. Immers in 1506 werden er door sommige personen bijdragen „gelooft ofte ghegeven om *sinte matys te vergulden ende te stofferen*", en in 1507 werd dat stofferen van het *beeld met den pilaar* aanbesteed aan *Claes Meynertz* voor 40 rijnsche gulden [1]). Nog in het jaar 1510 was men met de stoffering van pilaren en apostelen bezig [2]). Dat de stoffering rijk en prachtig was, mag men ook hieruit opmaken, dat er *gordijnen over de apostelbeelden* werden gemaakt, die op de hoogtijden en aposteldagen konden worden opengeschoven [3]).

Uit reparatien, die in 1535 aan de apostelbeelden gedaan werden, schijnt te mogen worden afgeleid, dat het *houten* beelden waren, alsook dat aan pilaar N° 4 niet

---

xvj dach van desember soe syn gecordeert die kerrickmeesters met die nuwe koster vant maken van die clom opt coer ende is nu besteet *kungter die stofferer* te stofferen als die andere clom an die suutsyde beter ende niet arger om xij rins gl." — A° 1544: „Item *symon claesz. waterlant* betaelt ij r. g. van dat hy *drie pilaernen* te weten *die sceepmakers, die metselaers* ende *Salvator* [waar het beeld van Christus aan stond] *versien* heeft *dat vergaen was* ende van nieuws gherepareert heeft."

1) A° 1507: „Item *claes meynertz* is besteet den heylighen apostel *sinte mathes te stofferen mit die pilaern daer hy staet* voir viertich rinsce gulden current; ende dese penninghen voirs. hebben bybetaelt ende ghegeven." enz.

2) A° 1510: Item ghegeven van die *patroenen* te maken *van die letteren over die apostelen* viij$^{1}/_{2}$ st.

3) A° 1507: „Item *claes dircksz van paneren* heeft gheg. xlv stuvers om te copen laken daer men *sinthe mathys mede behanghen.*" Deze Claes van Paenderen had in het voorg. jaar xx r. g. gegeven; dit was de helft van de geheele kosten. — A° 1507: „Item geven om xxxiij ellen lynne laken elke ellen iij groot *om gardynen of te maecken tot die apostelen*, facit te samen lj st." — A° 1510: Item gegeven *bartolmees die borduerwerker* up dat *werck over die apostelen* ij rh. gl. — Item neel pieter ponsen up rekening van die *gardynen om die apostelen* ende *onse lieve vrou in die son* ses rh. gl. — Item jan jansz. beeldesnyer is angenomen van die kercmeesters om ... ende die *gardynen* van dat crucifix ende die *apostelen up ende toe te doen up die hoechtye ende alle aposteldage.*" — A° 1520: „*roode* gardynen voer die apostelen".

alleen een S. Pieters- maar ook een *S. Pauwelsbeeld* gestaan zal hebben [1]).

Aan den 15[en] pilaar stond *het beeld van S. Willibrordus*, waarschijnlijk wel reeds in 1428, toen er ook onder zijn beeld eene *bidbank* stond, welke wij ook in 1531 vermeld vonden. [2]) Zeker stond het beeld in 1481 aan gezegden pilaar. [3]) In 1513 werd door *Jaspar Pietersz.* een tabernakel [baldakijn?] boven S. Willibrordsbeeld gesneden [4]) en in 1515 werd het beeld met zijnen pilaar beschilderd. [5]) Ook blijkt het dat S. Willibrordus evenals de apostelbeelden een armblaker voor zich had. [6])

Tegenover het beeld van S. Willibrordus [7]) stond aan den 16[n] pilaar het *beeld van S. Bavo.* Dat wij reeds van

---

1) A° 1535: „Daem die beeltsnyder *sinte pouwels die apostel* zyn mes vermaeckt ende *sinte pieter* zyn nus [neus?] betaelt vj st". — Item daem die beeltsnyer an die kerck gevrocht van die apostelen te reformeren dat of ghebroken *ende ontlympt* was ende voert een foy ant casgen ende *sint philippus* een cruys". — Damiaen doe die vyf apostelen of ghenomen worden dat hy reformeerde dat an *derse tabernakelen* [hunne baldakijns?] ghebroken was". Denkelijk waren bij het welven van het koor (1530—1532) de beelden beschadigd.

2) A° 1428: „Item aelbert scrienmaker gheg. van *die stoel* te maken *onder sinte willibort, daer men in sit te bidden* vj arnold gul. Item hanis die slotemaker van ij sloten an die stoel xiij st." — A° 1531: „Item betaelt pieter jansz. timmerman van werken aan *die stoel onder sinte williboert*... ghegeven x st."

3) A° 1481: „Gelevert... twe halve capetelen.... die opten *cruyspylaeren* staen *boven sinte baef ende sinte willeboert.*"

4) A° 1513: „Item in die pinxter heylige dagen heeft jaspar pietersz. anghenoemen te snyen die *tabbarnaekel over sinte willemboert*, ende salt al voldaen hebben voir kersmys naestcomende ende heeft daer voir gheeyst xx rynse guldens, ende voirt ist dat wercklunyden van dien ambacht niet en seggen dat daer an verdient is xxx rynse gulden, alsoe vel min als sy kennen dat daer minder an verdient is, is jaspar voirs. te vreden dat hy an hem lunyden kere."

5) A° 1515: „Item besteet *jan joosten* scylder *te voeren* [verwen] *synt wilbort* myt die pellaern te samen om xx rs. gl.

6) A° 1521: „Item.... anghenomen te schueren.... ende *onder voir synte willembroert* ende *voir synte baef*".

7) Zie op deze bl. de 8e noot.

den beginne af [1]) zijn beeld ontmoeten, zal niemand verwonderen, evenmin dat wij meer dan één beeld van den H. Patroon der kerk aantreffen. [2]) Nog heden staat er een van zijne beelden, het eenige dat den beeldstorm ontkomen is, in den zuidergevel van het kruiswerk. In 1462 werd er een beeld van S. Bavo gemaakt door *Mr Willem van Santvoirt*, dat met verscheidene rijnsche guldens betaald werd. [3]) Sinds dien tijd komt ook onder het bedrag der beden voor, wat ingekomen is „onder" of „voer S. Baef." Het beeld had eenen *kandelaar* of *armblaker* voor zich. [4]) Weder werd in 1497 door *Steven den beeldsnijder* een S. Bavo-beeld gemaakt, dat naar den prijs dien het kostte te oordeelen, slechts klein moet zijn geweest in vergelijking van hetgeen Mr Willem van Santvoirt gesneden had. [5]) Doch naauwelijks twee jaren later besloten kerkmeesters, S. Bavo „op een nieuw" te laten maken, en wel in het *zilver* door *Aelbert van Hoghendorp* [6]), den goudsmid. Maar nog luisterrijker zou de

1) A° 1412: „Item reiner de beeldevoirwer van... *sinte bave*... te stofferen." — A° 1428: „Item ghegeven lammetgen van... *sinte bave* swaert te vergulden."

2) A° 1488: „Item ghegeven *claes van waterlant* van *sinte baef boven* te verwen." — A° 1490: „Item ghegeven *claes van waterlant* die *scilder*... van *sinte baeff* te verwen op dat *overdecsel over die preecstoel*."

3) A° 1462: „Item *mr. willem van santvoirt* ghegeven.... iij rinsche gulden up dat *beeld van sinte bavo*, noch.... v rinsche gul., daechs na copperoges dach... ij rinsche gul." Later volgt nog tweemaal „iij rins. gul."

4) A° 1485: „Item jacop jansz. die smit vant yser daer die *candelaer* op staet *by sinte baef*." — „Item dirc die bossemaker heef ghemaect een *arm van yser voer sinte baeff* die weecht xlvj ℔.

5) A° 1497: „Item betaelt *steven die beelsnyer* van sinte baef te snyden ij rh. gl."

6) A° 1499: „Item wy hebben weder besteet *aelbert van hoghendorp sinte baef weder oppen nu te maken* ende hebben ghelevert *dertien marct gebrant sulver* troeske vecht, ende noch hem nae ghelevert elf loet sulver coelske vecht ende sal hebben van maken vierdalf gouden rh. gl. van marck nae die leste walewasy [valuatie] van jaer acht ende tneghentich. — Item sinte baef *weecht* xiij marck twe ons ende twe engels ende een halve engels. —

vereering van den H. Patroon worden toen, in het volgend jaar 1500, door den abt van S. Baafs-abdij te Gend [1]) eene schoone reliquie van den Heilige, namelijk gebeente van den arm, aan de kerk geschonken werd. Uit dankbaarheid en tot voortdurend aandenken, beloofden die van Haarlem jaarlijks eene kaars van een pond was in Gend te zullen offeren, op den 1sten October, den feestdag des Heiligen. [2])

De Reliquie werd in zilver [3]) ingezet, en zoo, naar het schijnt, in een grooter tabernakel bewaard, hetwelk door *Jan Mostert* beschilderd was met de legende, dat is de geschiedenis des Heiligen. [4]) Jaarlijks werd voortaan de

---

Item daer is in een coperen wysel [vijsel, schoor, spil] ende wecht een half marck daer hy of ghehat heeft van faetsoen als vant sulver, dus beloept syn som ses ende viertich gouden rh. gul. waleberts gelt ende vij½ st. gouts gelts van faetsoen, dus hebben wy hem te volle betalt ende ons brecht [ontbreekt?] an hem van dat wy hem tover [te veel] ghegeven hebben twe ons ende xvij½ engels ende daer en boven drie st. een oert.

1) S. Bavo was een edelman uit het geslacht der Karolingers, die zich onder de leiding van den H. Bisschop Amandus tot een streng en afgezonderd leven begaf, na geld en goed aan de armen te hebben uitgedeeld. Een klooster te Gend waarin hij eenigen tijd gewoond had, werd later naar hem de Abdij van S. Bavo genoemd. Na den dood des Heiligen (omstr. 655) werd het de bewaarplaats zijner H. Overblijfselen.

2) Aº 1509: „Item ghegeven van *een pont was* die men stellen sal *voir synte bavo tot ghent* op synte bavodach." Aº 1512: „Item betaelt van die *kaers* die gheoffert is *op synte baefendach* tot gheent vij st." — Aº 1520: „Item betaelt in de *abdye tot gheent* vant jaer xvᶜxix, xx, ende xxj te samen xviij st."

3) Aº 1500: „*Aelbert van hoghendorp* is die kerc sculdich van sulver van sinte baef dat hy tover had twe ons ende xvij½ engels ende noch daer en boven drie st. een oert. Item noch comt ons van aelbert van hoghendorp van dat *reliquy van sinte baef* een half loet troeyske wecht." — Aº 1501: „Item claes harmansz. onsse glasemaker heft *int relyquy van sinte baef* int *sebory* iij glaes gemaekt een st."

4) Aº 1500: „Item *jan mostert* soen besteet die deren [deuren] te maken te weten in die een deer onse liever vrou ende in die ander deer buten *sinte baef buten op die deren* met een tabernakel daer boven ende *binnen xij parken* de *legende van sinte baef* wel gewrocht ende ghemaket met gouden vorwe, dat wy sullen reden hebben hem te bedancken, hiervoor sal

overbrenging der Reliquie op den 10den Mei herdacht met een feest, dat de *„translacie van sint baef"* genoemd werd en zoo plegtig gevierd werd alsof het paaschdag was. [1])

---

hy hebben asset werck volmaket is xx r. g. current, hier op hem ghegeven vj r. gul., solvit noch vj r. gul. ende noch vj rh. gul. vrydachs voer sinte andries solvit noch ij r. gul. saterdaechs nae jaersdach al betaelt." — „Item noch heeft aryan jansz. ketelboetter ghegeven tot die stoffering van die *doeren van sinte baef* die ghestoffeert syn met *sint bave legent* binnen ende buten sinte baef ende onsse lief vrouw met haer taebbernakel tien rh. gul. current ende noch heft hy daertoe gheloeft tot die stofferincx van sinte baef acht rh. gul. curr."

1) Ao 1502: „Item opten *tienden dach van mey soe ist translacio van sinte baef* ende die vier men dan in die kerc *of paesdach waer*, *alle die apostelen* steeck op *hoer ceerssen* ende dat *relyquy van sinte baef selmen op een taeffel met sinte baef ende onsse liefve vrou midden in die kerc*, ende doen op [open] dat hoghe outaer ende setten daer op *alle die reliquien* ende oeck die *sakrementen* ende behanghen dat *koer* met die *roedde cleer* gheliken paesdach." — „Item anno xv hondert ende twe opten tienden dach van mey *wast translacio van sinte baef* die wy alle jaers daerof hoectyt houden moetten gheliken vrouwendaghen ende gaen *prosessy* om sant [processie over en om de markt] ende werpen wywater in die kerc ende sitten met die *reliqui* van sinte baef midden in die kerc op een taeffel ende met *twe caerssen* elc van een half pont ende *een toers* barnende den avont ende den dach tot elf uerren voer heylicdoem van sinte baef, ende [de Heeren] *vant gerecht* sal ment doen weten, die sal dan gaen met haer cleen van der stat in prosessy after *die kinder* ende voer die pristers elc met een brief van sinte baef onsse patroen ende men sal *te voren condichgen op die precstoel* te jacopinen, vroenbroers [vrouwenbroeders, carmelieten] augustynen ende te minnebroers ende in gasthuis opt begginhof ende op bakenes met briefgens." — A⁰ 1504: „Item opten *eersten dach van augusto* zoe selmen houden van nu voirt an ten ewyghen daghen die translacy van onse heylighe patroyn sinte bavo. [Dit was eigenlijk het feest der *Elevatie* van S. Bavo's reliquien, ter gedachtenis, dat in het jaar 660 zijne reliquien uit het graf opgeheven en in zijn klooster te Gend overgebragt waren.] Item wy hebben se nu ghehouden op ten dach voirs feesteliken in onse kerke ghelyc den heylighen paschen dach mit *sangh ende orgelen* ende mit dat *luen mitter clocken*, mitten dieners inder missen... Item zoe hebben wy gheset die heylighe *reliqui van sinte bavo* ende ons lievrou ende *die sulveren sinte bavo....* ende daer *een priester bysittende* beghinnende in der mitten tot dat die vrouwelof ghedaen is.... Item die *ghildebroers* ende die *ghildesusters* sellen gaen met hoir briefgis in die *prosessi* after die scoelkinder.... — Item die *visecoreyt* van die vesper ende die homis te singhen

Dan werd de Reliquie met „den zilveren patroon" [1]) en het (zilveren?) beeld van O. L. Vrouw midden in de kerk op eene tafel ter vereering uitgesteld, met brandende toorts en kaarsen; een priester zat er voortdurend bij.

Even als de beelden der apostelen had ook S. Bavo's-beeld, dat aan den 16^en pilaar stond, zijne gordijnen tot betere bewaring van de „stofferinghe" [2]); en gelijk onder S. Willibrord, was er ook onder S. Bavo eene *bidbank.* [3]) In of bij deze bank zat Margryet, Maddaleen, Nelletgen, Guertgen, of hoe ze ook heette, die Sinte Bavenbeeld bewaren moest. [4]) Ook was er nog eene bijzondere reden,

---

iiij st. Item die *providierers* elc een stuver ende die *dieners* een st. elcx. Item *ghovert* ghespeelt met *die grote oirghel* den avont ende den dach ende onser vrouwenlof iij st. ende die blaser [orgeltrapper] een st. Item die *scoelmeesters* mit *die kinder* van die vesper ende die metten ende die hoechmis te singhen iiij st. Item die *trompers* ende die *claroenen* die voir treliqui blasen tsamen iiij st. Item die *luers* van die vesper ende die mis ende dat lof mit *salvator* te luen ende voirt mit alle ander clocken ghelyc men doet op den heylighen paschendach sellen se of hebben x stuvers."

1) A° 1503: „Item machtelt claes dochter heeft die kerke ghegeven in testamente een koralen paternoster met een silveren spon ende begheert dat men *den silveren patroen* om synen hals sal hangen soe lange als sy leeft."

2) A° 1535: „Item jan gerrytsz. van zuyers iij st. betaalt van een lyn daer men die *gardinen van sinte bave* mede toetreckt." — A° 1542: „Item een stuver damiaen, van coperdraet ghegeven an die *gardinen over sinte bave.* Item ghegeven vj stuvers damiaen van tmes [het zwaard] van *sinte bave midden in de kerck* dat al vergaen was *die stofferinghe symon claesz. waterlandt*, die te geven van syn arbeytsloon."

3) A° 1576: „Rem baerentsz. van een stuck houdt daer *sinte baeren banck* af ghemaeckt is de somme van ij gul. x st.

4) A° 1508: „Item betaelt *margryet die daer syt onder sinte bavo* van vierendeljaers van sint jacop tot allerheyligen die somme van xxx st." — A° 1513: „betaelt *sint baven gryet.*" — A° 1541: „Item pieter jansz. die stofferer van sinte baef te stofferen die *onder sinte baef by guertgen* staet... xiij st." Evenzoo elders: A° 1422: „*allert die onse vrou bewaert....* een ghans [op kersavond]." — A° 1428: „Item van onser vrouwen twe *beelden te bewaren* xij cromst." — A° 1436: „Item *magdalien* van onser vrou te bewaren een gul." A° 1442: „*magdalene die beghyn* van dat sy onser liever vrou bewaert 1 gul." — A° 1508: „Item het *vroutgen int heylick graf*

waarom zij daar wel zitten mogt, dewijl het „verloren goed" dat gevonden werd, onder S. Baaf gebragt werd, om wanneer de eigenaar na vijf of zes weken niet was komen opdagen, ten voordeele der kerk verkocht te worden. [1])

Het koor uittredende vinden wij de *lampen* die *voor het koor* hingen, volgens de testamentaire beschikking van zekeren Willem van Loo. [2])

38. Verdere **beelden in en buiten de kerk.**

Buiten het gebruikelijke kruisbeeld van het hoogaltaar [3]) en dat van het koorhek [4]), kwam er in 1505 op de scheiding van koor en kruiswerk onder den triomfboog [5]) die op de 15e en 16e pilaren rust, een zeer *groot*

---

ghegeven vant vierendel... van dat sy daer syt xx st." Ao 1514: „Item *ermlgen* in heylich graefhuys xx st." — Ao 1535: „Anghenomen *nelletgen*... om te sitten in de *stoel byt heylich sacrament.*"

1) Ao 1502: „Item jan van duerren is met die kercmeesters overghecomen dat hy vercope *alle dat goet dat verloren woert* ende wort onder sinte baef gebrocht, en als men houde vyf of zes weken soe vercoeptet die kercmeesters tot den kercken behoef." — Ao 1503: „Item jan van duerren heeft vercoft out rommelinc van vyftichgen [paternosters], busken ende ander ruisraet [sic] dat in die kerc onder sinte baaf ghecomen is."

2) Ao 1540: „Item meester *jacob van ylpendam*, *pastoer van wormer* dier cappellaen plach te wesen ghegeven xxv st. van een instrument te maecken als notarius vant testament van *willem van loe* saliger memorie van *die vyff lampen voert choer.*"

3) Ao 1412: „Item wouter sloetemaker.... van den boghel [beugel] dairt *cruus* in staet *over tgroot outair* ix gl."

4) Zie boven bl. 67.

5) Ao 1500: „Item jacob smit heft ons ghelevert boven in *die boghe* die gesleghe is *boven sinte baef* een oeck ende wecht hondert ende zewen pont ysers, daer dat *nuwe cruis* an hanghen sal. Item dit yser is te cort, dus isser toe gemackt noch een oeck slutende op dat oeck van yser ende wecht hondert ende xj pont yser. Item noch jacop smit heft ons ghelevert an *die grote boghe* boven sinte baef iiij grote yseren roen ende weghen hondert ende ses ende viertich pont. Item noch jacop smit heft ons ghelevert an die grote boghe boven sinte baef twe grote ysers ende weghen vyf ende vyftich pont." — Ao 1501: „Item lammert lammersz. heft ghelevert dinghesdachs nae kersdach een *ysser ghedraeyt* daer dat *heylic cruis* in hanghen sal."

kruisbeeld te hangen, met engelen en beelden er bij. Reeds in 1500 was men bezig met toebereidselen er voor te maken, doch het werd 1505 eer het opgehangen was. [1]) Het werd ook behangen met gordijnen, die open en digt konden geschoven worden. [2])

Wij mogen hier niet onopgemerkt laten, dat dit groote kruis hier in de onmiddelijke nabijheid hing van het H. Kruis-altaar (boven, bl. 30, reeds behandeld). Overigens hing of stond er reeds wel vroeger, waar dan ook in de kerk, een H. Kruis dat insgelijks van groote afmeting moet geweest zijn. [3])

Midden in het transsept onder den toren hing sedert het jaar 1506 [4]) een groot *O. L. Vrouwebeeld*, hetwelk

---

1) A° 1503: „Item die kerc heeft die wyncoep betalt van dat *cruis dat midden in die kerck hanghen sal* ende is besteet te vergulden *mouweryn ende claes van waterlant* gebroderen voer hondert r. g. ende sestich r. g. current." — A° 1505: „Dit is *die oncost van theilighe cruis op te hanghen.* Item lambert die smit heeft noch ghelenct [langer gemaakt] dat yser daer dat heylighe cruis an hanct vierhondert ende xxv ℔, facit thondert lvj st. Summa summarum xx rh. gl. ende xij$^1/_2$ st. die cost vant cruis top te hanghen. Item *claes van waterlants* kinderen hebben van *cruis mit alle enghelen en beelden so als daer hanct* te stofferen hondert ende lx rinse gulden current."

2) A° 1505: „Dit nagescreven is die *oncost van dat cruus te behanghen.* Item jacop jansz. die sloetemaker heeft ghehat van yserwerck te maken *daer tlaken an hanct* xlv st., item een *gardynroed* van iij st., item jan vetermaker ij$^1/_2$ st." — A° 1541: „Item damiaen van dat hy *dat cleet gaende omt grote heylich cruys* int choer *rontom* op hem selven gheveecht heeft ende scoen ghemaeckt dat men of plach te nemen vyff st."

3) A° 1436: „Item om een *grote nuwe metalen kandelaer* voir dat heilighe cruys ix phs. scild." — A° 1438: „Item van die *gardyn* voir dat heylge cruus *van xxj ellen* te ververwen xxj leeuwen ende van *achtien ellen nuwe lakens* die ellen een braspenninc, samen xxviij brasp. ende j leeuw."

4) A° 1505: „Dit nagescreven is die oncost van *onse lieu vrou* te verhanghen viij rinse gul. xij st. Item die langhe roeden mit die wartelen daer onse lieve vrou an hanct *die boven doer twelft gaen* die weghen hondert ℔ ende drye pont. Item onse lieve vrou wort ghehanghen *int cruuswerck onder twelft* anno xv^c ende vj op sint sebastiaens avont. Item van onse lieve vrou die in dat cruyswerck hanck te vernissen viij st."

„O.L.V. in de Son" [1]) werd genoemd naar de stralen die het omgaven, en welk beeld ook weder door gordijnen [2]) verhuld kon worden. Wanneer wij niet telkens van slechts twee blakers en twee kaarsen [3]) gesproken vonden, zouden wij geneigd zijn om in dit Mariabeeld eene kerkkroon te zien, dewijl dikwerf eene dergelijke voorstelling van O.L.V. in die kroonen aangebragt werd. Het zilveren O.L.V.-beeld van het Vrouwengild, en het steenen Mariabeeld in den noordergevel van den kruisarm zijn boven [4]) vermeld.

Wanneer wij eenen post, die op het jaar 1513 voorkomt [5]) wel verstaan, dan stond achteraan in de kerk, wij gissen tegen den westergevel in den noorder zijbeuk, een beeld van den *kruisdragende Christus*, achter traliën. [6])

Dat in de kerk *S. Christoffels* beeld niet ontbroken heeft, spreekt wel van zelf. [7]) Ook *S. Pancras* en *S. Hieronymus* vonden wij genoemd, [8]) die wij daarom afzon-

1) 1509: „Opten vj dach in maert besteet jan joosten *ons lieve vrowe in de son* te vergulden." — A° 1575: „Den 25 juny betaelt cornelis tybouts van iiij wagheschotten daer *die sonne* af ghemaeckt is *van het maryenbelt* het stuck tot xiij st."

2) A° 1510: „Item betaelt *bartolmees borduyrwercker* twerck over onse vrou in die son op rekening xx st. Noch betaelt bartolmees van dit werck en van die lyst over onse lieve vrou in die son iij½ rh. gul. Item ghegeven neel pieter ponsen up rekening van die *gardynen* om.... ende onse lieve vrou in die son ses rh. gul."

3) A° 1522: „Item katryn die scuerster van... die *ij blaekers* die hanghen voer *onse liven vrou midden in die kerck* xvij st. — A° 1528: „Item men barnt in de voirsz. mis [de H. Sacraments-mis]... voer onse lieve vrou in de son *twe* [*kaersen*].

4) Zie Noot 3 op bl. 50; alsook bl. 10.

5) A° 1513: „Item betaelt claes pietersz. van iiij½ dach die hy gevrocht heeft met zyn zoen an die voet van *den cruysdraegher achter an die kerck* xxxvij st.

6) A° 1485: „Item willem cornelisz van die *traly te setten after in die kerck.*"

7) A° 1438: „Item lambrecht die verwer van *sinte christoffel* te vernissen ende te ververwen geg. xxv gul.

8) A° 1436: „Item van een bort van *sinte jeronimus* te hanghen." — A° 1439: „Item jacop die beeldesnider van die foey ende vier beelden en *sinte pancraes* te samen xvj gul."

derlijk vermelden omdat wij van geene altaren van die Heiligen weten. Eindelijk treffen wij *Engelen*-beelden aan, voor welke ook kaarsen brandden en van welke er een zelf eene kaars hield. [1]) De Engelen van het Hoogaltaar zijn boven door ons besproken. [2])

39. Geschilderde glasramen.

Daar wij meenen te mogen onderstellen, dat wanneer wij het een of ander venster met eenen eigen naam genoemd vinden, bijzonderlijk van personen, zulk een glasraam door ingebrand schilderwerk van andere onderscheiden zal zijn geweest: zoo vermelden wij hier eenige van die ramen. Van niet allen echter kunnen wij de plaats aanwijzen waar zij zich bevonden.

Hoewel wij boven, [3]) waar spraak was van een „*Comansglas*", deze uitdrukking verklaard hebben als het „glasvenster van het Comansgild", hoewel wij ook een „*snijdersouter glas*" [4]) vermeld vonden: meenen wij toch de bemerking niet te mogen achterhouden, dat even goed met die uitdrukkingen eenvoudig bedoeld kan zijn, dat die glasramen zich boven het Comans- of Snijders-altaar bevonden, in denzelfden zin als elders gezegd wordt: het „*glas over* [5]) *S. Sebastiaen*" [6]), het „*heylighe cruusglas*", [7]) het „*glas over die heylighe geeststoel.*" [8]) Van den anderen

---

1) A° 1412: „Item reiner de beeldevoirwer van *die enghelen*... te stofferen ende scoen te maken ende te houden." A° 1422: „Wtghegeven iiij ℔ [*kaersen*] voer die enghelen ende van iiij ℔ *die die enghel hout.*"

2) Bl. 19 en Noot 2) aldaar.

3) Bl. 22. 4) Boven bl. 39. Noot 1.

5) *Over* is menigmalen in het Middel-nederlandsch gelijk met *boven.*

6) A° 1434: „Item symon die glasemaker een gulden van dat *glas over S. Sebastiaen.*

7) A° 1438: „Item van die *comansglas* ende dat *heylge cruysglas* jan meynartz. xiij dage gewrocht, die posten te versetten."

8) A° 1543: „Item heynric die steenhouwer van arbeytsloon vant *glas over die heilighe geeststoel* die posten te setten, maecken ende steen betaelt

kant echter, zou het ons niet te zeer bevreemden, wanneer die glasramen welke zich over of boven, in allen gevalle vlak bij, de gilde-altaren bevonden, juist door die gilden met gebrand schilderwerk versierd waren geworden. Met meer zekerheid kunnen wij, naar het schijnt, spreken van een *glasraam*, waarin het *Vrouwegild* de genezing van den kreupele uit het Evangelie had laten aanbrengen [1]), welligt in 1543 door *Simon Niels* aangenomen, en waarvoor drie personen, waarschijnlijk geestelijken, beloofd hadden de kosten te betalen. [2])

Sommige glasvensters droegen den naam van bijzondere personen, en zullen daarom wel gerekend mogen worden, door hen geschonken te zijn. Zoo vinden wij een glasraam naar zekeren *Frans de Wit* genoemd [3]), een ander naar de *Vrouwe van Schagen* [4]), een derde naar zekeren „*Mr. Gerrit Harmens*” [5]), een vierde heette „*van de Vicarie*” en was dus waarschijnlijk door de Vicarissen der kerk

---

die vierden dach novembris a° xliij xlvj st.” — „Item betaelt vant glas drie nachten met hem tween te waken dat glas *nevens die heylighe geeststoel* dat open stondt om die posten te verniewen ses st.”

1) Zie boven, bl. 44 en Noot 2 aldaar.

2) A° 1543: „Item die xiij july heeft *symon niels* dat glas vant vrouweghilt anghenomen aftervolgende die patroen, in alle voersproken woerden by heer *pieter dirck* ende heer *pieter huyghesz.* ende m[r] *hieronymus wis*, te leveren voer bartholomei toecomende, ongheval wytgheseyt, voer die somme van xxiij r. g.”

Hierop hieronymus hem ghegeven vj rh. g. ende een oert wyt zyn selffs buych [bucht = beurs, alzoo: uit eigen beurs].

3) A° 1538: „Item overmits dat *frans die witten glas* dat harniss wyt ghebroken was ende weder vernieut worde, waerop die kerck open was, hebben seven nachten jacob die graefmaker met die coddy ghewaeckt snachts ij st. facit xiiij st.”

4) A° 1543: „Item.... van calck behooft an *die vrowe van scaghers glas* ghegeven sonnendaechs voer kersavont.”

5) A° 1537: „Item luytgen ende jacop die grafmakers ghewackt vij nachten doe dat harnes van *mr. gerryt harmensglas* nieuw ghemaeckt wordt xiiij st.”

geschonken. [1]) Het groote glasraam van den noorder kruisarm was *„van den Graaf van Oostervant"*; daarin was een kruisbeeld geschilderd, om hetwelk te vernieuwen aan tien panden (vakken) van het raam gewerkt moest worden. Het daartegenover staand raam in den zuider kruisarm was van *„Hertog Philippus"* (denkelijk Graaf Philips den schoone overl. 1506) en waarschijnlijk in 1498 gemaakt. [2]) Nog was er ergens in de kerk een glasraam, door *Sebastiaan van Craenhals* [3]) gegeven, waarin hij eene voorstelling der H. Drievuldigheid had laten aanbrengen alsook zich zelven met zijne vrouw in aanbidding daarvoor nedergeknield. [4]) In het jaar 1542 schonken *Burgemeesters* der stad een glasraam dat „boven het koor

1) A° 1543: „Item jacob die graefmaecker heeft helpen *dat glas van die vicarie* boven int choer int beginsel van die vasten betaelt van syn arbeytsloon aftervolgende zyn kerfstock vier st."

2) A° 1543: „Item betaelt *Dirck Willemsz.* glasemaker, die eerste dach in may a° xliij aftervolgende syn eygen handt xxiiij r. g. vant *glas die graef van oestervant* int noerder cruyswerck te *vernuen dat cruycifix*, en *twee panden* in *hartoch ph[ilippu]s glas* int zuyt cruyswerck; *twalof panden* ellic pandt ij r. g." — A° 1498: „Item wy hebben betaelt baernt die glasemakersknecht van dat hy te brosel [brussel] was om myns heerren....[?] om in scrift te hebben *myns heeren ende myns vrouwe wapenen* om int *suder glas* te setten, indien dat wy met baernt overeen quamen vant glas te maken; ende wij en conden niet met hem overeen comen, dus hebben wy syn ghegeven die die reys dede van derthien dagen dat hy uit was voer syn cost iiij$^1/_2$ r. guld."

3) Hij was schout van Haarlem en Drost van Kennemerland en werd in Julij 1577 op zijne hofstede te Bergen door eene bende straatroovende soldaten vermoord.

4) Zie *Bijdragen* I^ste Deel, bl. 75: Sebastiaen van Craenhals was „seer devoot tot de H. Drievuldicheyt, een *glas* gevende *inde grote kerk*, liet seer treffelik de *H. Drievuldicheyt wt schilderen* (soomen gemeendelyk die selfden is wtbeeldende inde kercken) hy ende syn huisvrou daer onder op haer knien diezelfden aenbiddende, tgeen dat lange jaeren inde kercke gestaen heeft; maer de ketters niet cunnende verdraeghen die H. beelden, hebben die schilderie van de H. Drievoudicheyt wtghenoomen, met ongebacken glas ghestopt, de vader ende moeder int glas latende blijven, hy becleet met syn gheweer als een officier ende de moeder met een faly (als men plach van outs op het statieste te kercken te gaen)."

aan de noordzijde prijkte, met de wapens der stad versierd was, en 42 gulden van 40 grooten vlaamsch gekost heeft." [1])

Onder de boete aan de stad door den Hertog van Saxen opgelegd [2]) tot straf van den opstand van het *kaas- en broodvolk*, kwam ook deze bepaling voor: „Item die van Haerlem, Alcmaer ende dorppen voorsz. [van Kennemerland en Westfriesland] sullen voort betaelen der weduwe ende erffgenamen of heure vrinden ende magen voorsz. in heure name binnen drye maenden eerstcomende twee hondert gulden van veertich groten tstuck omme daermede te doen maken *twee glasen*, deen inder kercken tot *haerlem* ende dat ander inder kercken tot *alcmaer*, in welcke glasen ondergescreven sal staen dat delict geperpetreert ende gedaen aen den persoon van voorseyden wylen *Claes van Ruyven* in wat jaer ende up wat dach." [3]) Het bedoelde glasraam nu heeft volgens van Oosten de Bruyn [4]) zijne plaats gehad „in den omgang van het koor aan de oostzijde." Men zag er Claes van Ruyven op afgebeeld, knielende voor eenen bidstoel; een gebeden-boek lag vóór hem en terzijde helm en degen. Vier familiewapens waren bezijden het hoofd aangebragt. Deze voorstelling was ten jare 1616 nog aanwezig; ze werd toen afgeteekend, en naar deze teekening voegde van Oosten de Bruyn eene koperen plaat aan zijne beschrijving toe. Wij hebben echter reden om te onderstellen, dat er behalve de figuur van Schout van Ruyven nog wel de eene of andere gewijde voorstelling in het glasraam te zien zal zijn geweest, die al spoedig na de Hervorming er „uitgenomen en met

1) Wolff: *Beschrijving* enz. bl. 138.

2) Vergelijk boven bl. 47—48.

3) Volgens den tekst der fundatie-akte van 1 July 1497 in het „Boeck der Vicarissen."

4) Mr G. W. van Oosten de Bruyn. De Stad Haarlem en hare Geschied. bl. 315.

ongebakken glas gestopt" was. [1]) Ampzing deelt (bl. 36) een versje als bijschrift mede, hetwelk wij echter aarzelen voor het oorspronkelijke te houden, en dat ook verder van geen belang is.

In den westergevel, waartegen thans het groote orgel staat, werd in de jaren 1539–42 een groot glasraam geplaatst, hetwelk door *Georgius van Egmond*, Bisschop van Utrecht geschonken was. [2]) Ook vóór dien tijd was daar een glasraam, maar dat ongetwijfeld niet zoo groot was. [3]) Reeds in December 1538 werd *Arent Harmensz.* als steenhouwer aangenomen om het harnas van het raam te maken [4]), en voor het glas zelf werd de Leuvensche

1) Vergelijk wat zoo even over het glasraam van Sebastiaan van Craenhals gezegd is.

2) A° 1539: „Item vier st. van een paer wanten ghemaeckt luytgen en jacob die graefmakers, dat sy *inde after gevel dat steenwerk wytbraken*, voert byten van de kalck sint jorys dach. — Item van *stygherhout* after ande westgevel penultimo maij a° xxxix — Item damiaen... die grote orghel te veghen als die afterghevel wyt gebroken was omt *harnas vant glas* daer in te setten vant grote stoff dat in de kerck ghecomen was a° xv^c^xxxix. Item claes gerrytsz. van *yser te slepen* after ant glas in de ghevel."

3) A° xv^c^ ende xxxix daechs nae ons liefheeren hemelversdach heeft wouter kerstensz. kerckmeester ghelevert in de waghe [aan] ewart die smit xxvj hondert pont *ysers* ende xij pont dat *ghecomen is wyt dat afterglas in de westgevel* van de kerck; ende is bevorwet [bevoorwaard] dat alt yser dat int *nieuwe* glas aldaer an gaen sal al soe wel die *windtysers* als die *balcken* die hy evert weder die kerck leveren sal an dat yser boven die ponden voers. bedragen, dat sal die kerck, altyt cortende haer yser van die superplus, dat pont hem betalen voer elff penninghen."

4) A° 1538: *Arrnt Harmensz.* steenhouwer is aughenomen by de kerckmeesters *voer m^r^ steenhouwer te wercken* dat *harniss vant glass in de westghevel* ende sal wercken daechs van nu voer dan xiiij daghen voer kermiss a° xxxviij van smarghens dat hy sien mach tot savont ende sal twysken dit ende halfvasten hebben daehs vyff st. ende after halfvasten sal hy sochtens te vyven smargens wercken tot savonts te seven ure ende onder met tenen telcken een half ure ende sal alsdan daech hebben vij st. ende sal wyt dat werch nyet scheyden oft twerck sal volwrocht wesen buiten consent van kerckmeesters. In kennisse myn selff merck hier onder gheset dinghes daechs nae conceptionis mariae.

(Geteekend) a (plaats van het merk.) h

glasschilder *Gerrit Boels* aangenomen, misschien wel te zamen met Meester *Bernard van Orley*, den hofschilder uit Brussel: de post namelijk in het Kerkregister is niet geheel duidelijk. [1]) Zeker is het in allen gevalle, dat *Gerrit Boels* de maat is komen nemen van het glas [2]); en dat in 1542 het glas in den gevel geplaatst is. [3]) Uit dankbaarheid voor het bisschoppelijk geschenk onthaalden Burgemeesters, van wege de stad, in Junij 1545 den

---

„A° xv^c^xxxviij daechs nae conceptionis marie hebben wy kerckmeesters voer intituleert anghenomen *arent harmensz.* steenhouwer aftervolgende die voerwarden inde laeste zyde van dit boeck verhaelt [hetzelfde wat vlak hierboven gedrukt staat] ompt harnas vant glas in de westerghevel te maeken ende hebben met hem *twee meesterknechts* mede anghenomen als *joest van ransbeecke* [de tweede naam is niet ingevuld] die welcken hoer arbeytsloon wat sy ghehadt hebben ende verdient up tyen als wy hen weecks betaelt hebben hier after an gespecificiert staet ende wat wy van steen ende andere oncosten daer of ghehadt hebben per ordinem als wyt wytghegeven hebben ende ant maecken daer toe behovende ghegeven hebben van die kercken weghen ende eerst up die eerste sonnendach te weten upte octave van die conceptie van onse lieve vrouwe verhaelt." — Nu volgen 17 bladzijden met dagloonen aan steenhouwerswerk van Dec. 1539 af tot den 17 Zondag na Pinkster 1541. Onder de *steenhouwers* worden op den duur genoemd: „Hubrecht destinant van loven, joost van ransbeecke, rombout van mechelen, jan die wael, hans van dordrecht, claes sceepcan." — Na Mei 1541 komt voor: „Item huybrecht die steenhouwer weder anghenomen up die ouwe vorwarden om die kerck te wercken an posten ende andere behoeften", waaruit wy besluiten, dat alstoen zijn werk aan het glasraam gedaan zal zijn geweest.

1) Onmiddelijk onder de nota over de aanneming van Arent Harmansz. tot steenhouwer (in de voorgaande noot vermeld) volgt:

„Item meester *baernaerdt van oerlen* die scilder van de K. M^t^. wonende tot *brussel* over sinte gheruchskerck.

Item die glasemaker tot *loven* meester *gerryt* [„boeles" is eerst geschreven, doch toen doorgehaald] *boels* heeft dat glas an ghenomen in die westghevel."

2) A° 1541: „Item ghegeven die laetsten dach in junio meester *gerryt boeles* tot loeven glasemaker a° xlj, die quam nemen die maet in die westghevel vant glas van *myn g*[*enadigen*] *h*[*eere*] *van uytrecht* vyf r. g. ende betaelt syn costgelt verteert tot hillegont ysbrant jacobsz. weduw xx st."

3) A° 1542: „A° xlij betaelt hillegont ysbrant jacops ix ryns. gl. viij½

Bisschop van Utrecht, met zijnen suffragaan (wijbisschop) en vele edelen en voornamen op eenen maaltijd, waarvan de Thesauriers-rekeningen der stad de geheugenis bewaard hebben. [1])

Van dit glasraam is het oorspronkelijke patroon („'*t patroen van Egmont*" zooals er op geschreven staat) nog aanwezig bij de Kerkvoogden: eene prachtige teekening op de ware grootte, in Renaissance-stijl. Volgens dat patroon was Bisschop Georgius zelf er op afgebeeld, op eenen bidstoel geknield liggende in aanbidding van de H. Drievuldigheid. God de Vader namelijk, op eenen troon gezeten, houdt met de eene hand het kruis, waaraan God de Zoon hangt, en dat op den tweeden trap des troons rust, overeind; met de andere hand wijst Hij op den H. Geest die, in de gedaante van eene duif met gloriekrans, in de lucht zweeft. De Bisschop knielt met den staf in de hand, en den mijter aan zijne voeten. In het kleed dat over den bidstoel hangt, is bij afwisseling 's Bisschops wapen en zijn naamcijfer (G. E. in elkaar gevloch-

---

st. van costgelt dat *diegeen diet glas geset hebben in die aftergevel* [de rest van den zin is in de pen gebleven] ende die smit gegeven ende betaelt xiiij rins. vant yser dat hy an[t] glas leverde."

1) Zie *Wolff:* Beschrijving, bl. 138: „Jan geryts van berkenroe betaelt die somma van een en veertigh ponden van veertich grooten vlaems tpond voor de maeltyden, teercosten, wynen, banquetten en andere tractementen die de burgermeesteren van wegen deser stede in de maend van junio ten huse van den voirs. berkenroe te coste gedaen ende geschoncken hebben den eerwaerdigen en welgeboeren heeren mynen heeren den bisschop van Vuytrecht, den bisschop van hebron zynder E suffragaan, mynen jonckheer van toutenberg ende veel andere personagen ende edelen mannen soe van de familie van mynen voirs. heere den bisschop als andere by die van de wette gerequireerd waren, *omme mynen voirs. heere ende zynder E. geselscap te helpen festiveren ende bedancken* van den *glasveynster* gestelt ende geschoncken in de achtergevele van de prochykercke der voirs. stede, bedragende de voirs. teercosten, wynen ende banquetten mitter wagenvrachten tot in den haege oick met de gratuiteyt ende moeyten van de voirs. berkenroe ende der voirs. bisschops cock ende coeckenmeester tsamen ter voors. somme van xlj ponde vlaems."

ten) ingeweven. Onderaan in het raam leest men zijne wapenspreuk: *Pietatem exerce.* Achter den Bisschop staat als beschermheilige de H. Gregorius van Utrecht, met den mijter op en een kruis in de hand, volgens de gewone voorstelling bezig met aan eenen armen kreupelen man eene aalmoes uit te reiken. Het bovenwerk van het glasraam bestaat uit bouwkunstig werk „metselrye" waarop vrouwebeelden staan die de werktuigen van de Passie des Heeren dragen; op den bovensten top staat eene pelikaan met hare jongen; een engel ook houdt eene vaan omhoog waarop het jaartal : 1541. Ter zijde van den Bisschop staan acht wapenschilden boven elkander die het geslachtswapen van den Kerkvoogd en zijne kwartieren van vaderszijde bevatten, namelijk van boven af: Egmond, Meurs, Arkel, Kleef, Lijnnigen, Zarwarden, Gulik en Berg.

In 1595 werd het glasraam in den westgevel „vermaakt" door den glasschilder Willem Willemsz. Thybaut.[1]) Waarin dat vermaken bestaan heeft, zouden wij, met het oog op hetgeen aan het glasraam van Sebastiaan Craenhals geschiedde (zie boven) op goede gronden kunnen raden. Doch wat meer zegt, Bisschop van Egmond zal voor zijn glasraam niet meer genade te Haarlem hebben gevonden, dan hij te Gouda ondervond, waar hij ook, in 1555, een glas aan de kerk geschonken had. De Lange van Wijngaerden namelijk verhaalt: [2]) Boven [in] dit glas was.... God de Vader, op zes nu gele ruiten geschilderd: dan, daar in eene kerk der hervormden de afbeelding van God den Vader in eene menschelijke gedaante onvoeg-

---

1) Zie *v. d. Willigen* Geschiedk. aanteekeningen enz. bl. 217: „1595, 1 Dec. betaelt aan m[r] Tybaut voor het groote glas in het westeinde te vermaken blykende by zyn declaratie ons overgeleverd 170 ℔."

2) De Goudsche glazen door C. J. de Lange van Wyngaerden. 's Gravenhage 1819. bl. 2.

zaam was, is dit glas in het jaar 1621 daar uitgenomen op order van de burgemeesters, en wordt in de kerkmeesterskamer nog bewaard."

Eindelijk moet er in de kerk nog een glasraam geweest zijn, dat geschonken was door den *Bisschop van Luik.* [1])

Behalve de cartons van het „patroon van Egmond", worden er nog een paar andere cartons van glasramen, doch slechts in fragmenten aanwezig, door Heeren kerkvoogden bewaard. Op het eene daarvan ziet men een gedeelte van een knielend ridder die achter zich een gemijterden abt als patroonheilige heeft staan; op het andere is eene adellijke dame knielend voorgesteld. Beide cartons zijn in denzelfden Renaissance-stijl als waarin het glas van den Utrechtschen Bisschop ontworpen is.

40. Preekstoel.

In 1434 werd er een *nieuwe* preekstoel gemaakt, waarvan wij ook deur en trap genoemd vinden. [2]) In 1490 had de preekstoel een *beeld van S. Bavo* op zijn „overdeksel." [3]) Die welke er in 1535–38 was, stond, zoo al niet op de plaats van den tegenwoordige [4]), dan toch zeker *in het schip* der kerk, dewijl er vermeld staat, dat het gesneden werk van den preekstoel afgenomen werd [5]),

---

1) A⁰ 1641: „Item ghegeven van die patroen van die *biscop van luycx glas.*"

2) A⁰ 1434: „Van nuwe predicstoel. — Item thomas van *die doer* te hanghen ende dat slot ende andere iiij phs. scild. Item *jacop die beeldesnider...* te zamen xix pietr. Item ot die smit van anckers daer men die stoel meed vast maect een gul. Item jan meyntsz. van die stoel te setten een gul. Item dirc heynenzoen van *die trap* te maken ij daghen iij gul.... Item jacop ende wouter noch gegeven van den stoel op te preken ix gul.

3) A⁰ 1490: „Item ghegeven *claes waterlant* die schilder van *sinte baeff* te verwen *op dat overdecsel* over die preecstoel."

4) Het behoeft voorzeker niet nader bewezen te worden, dat Wolff (bl. 140) dwaalt als hij zegt, dat de *tegenwoordige* preekstoel in 1432 gemaakt is, dewijl de stijl bezwaarlijk ouder van dagteekening kan zijn dan de 17ᵉ eeuw.

5) A⁰ 1535: „Item damiaen ghegeven van die preeckstoel boven te veghen ende die caspenelen [kast-paneelen?] ende dat *gesneden werck* of te nemen

opdat er geen letsel aan komen zou bij het overwelven van het schip, wat van 1535 tot 1538 geschiedde. (Zie boven bl. 13–14). Over of boven den preekstoel hing het „*bord van de geboden.*" [1])

41. Biechtstoelen.

In de plaatsing der biechtstoelen hebben wij de opgave gevolgd der kaart van Bugge, die tevens meldt, wie der vier kapellaans (sacellani curati) van S. Bavo in elk der stoelen gezeten was, volgens zijne plaats in de orde en de titel van zijn beneficie.

a) Tegenover S. Cornelis-altaar zat de kapellaan die de eerste was in de orde en de kapellanie had van het altaar van *S. Jan den Evangelist;*

b) de tweede kapellaan zat over S. Lucas-altaar. Hij had de kapellanie van het *H. Kruis*-altaar;

c) de derde zat in den stoel bij de Doopkapel; en had de kapellanie van het *H. Kruis*-altaar die vereenigd was met die van *S. Nicolaas*-altaar;

d) de kapellaan die in de orde de laatste was, zat over het Snijders-altaar en bezat eene kapellanie van het hoogaltaar in het *Oude gasthuis.*

42. H. Geest-stoel.

Zoo noemen wij de eikenhouten bank met twaalf zetels, die aan het einde van den zuider zijbeuk tegen den westergevel staat. Wij meenen toch, dat met dit woord van eenen post [2]) der kerkregisters niets anders dan die

---

voert wolven ende naderhandt weder up te setten ende te veghen ende te repareren dat ghebroken was vier st." — A° 1538: „Damiaen ghegeven ende anthonis zyn zoen van die *foyen* ende *gesneen werck* van die preeckstoel of te nemen *overmits dat wolfften* ende weder op te setten."

1) A° 1538: „Item damiaen van dat *bordt van de gheboden* over die preeckstoel te reformeren xx st."

2) Zie boven Noot 8 op bladz. 91.

bank bedoeld kan zijn. Hier zaten de H. Geest-meesters, de armverzorgers der middeleeuwen [1]), om uitdeelingen van brood en andere aalmoezen te doen; zooals ook op de zijstukken der bank in het snijwerk wordt aangeduid, waarin wij aan de eene zijde eenen man afgebeeld vinden, die in eene dergelijke bank gezeten aan eenen armen kreupele brood en vleesch uitdeelt, en aan de andere zijde een arm huisgezin: vader met den bedelzak, moeder en kind [2]) voorgesteld zien. Boven deze twee voorstellingen is telkens Christus afgebeeld, hier staande en predikende met den wereldkloot in de hand, dáár met de verheerlijkte wonden op den troon gezeten, als regter. In den rug der zitplaatsen staan teksten, die op de naastenliefde, de ligchamelijke werken van barmhartigheid enz. betrekking hebben. Bezijden de bank is in den kerkmuur een groote steen ingemetseld, waarop de tekst is ingegrift van drie fundatien tot uitdeeling van brood enz. vooral aan arme jongens, die een ambacht leeren en op Zondag ter schole komen. Volgens Wolff zijn nog tot 15 April 1810 uitdeelingen aan deze bank geschied.

43. **Orgelen.**

Reeds in het jaar 1412 vonden wij een *klein* orgel vermeld, dat te Leiden gemaakt werd. Zonder twijfel was er dus ook reeds een *grooter* orgel aanwezig. Organist was „*here Hughe.*" [3])

---

1) Vergelijk over de H. Geest-meesters: *Mr. A. J. Enschedé.* Verslag over de geschiedenis en den eigendom van eenige godshuizen. 1861. bl. 101.

2) Eene *H. Familie* kunnen wij er niet uit maken, zooals Wolff doet bl. 80.

3) A° 1412: „Item den *orghelist* tot syn hoechtyt; item die *oirghelblasers* [trappers]. — Item *here hughe* die orghelist ghesent tot leiden, by behiet den raden van der stede om *twerc* te besien *tot den cleiner oirghel* ghegeven xx st. — A° 1423: „Item van der *cleyn oirghel te vermaken* vj gouden scilde. Item aen hout onder die cleyne orghelen tot trappen ghegeven xxij c.

In het jaar 1422 stond er een orgel in het westeinde der kerk, naar het schijnt hoog aan den muur, althans boven een glasraam. [1]) Organist was toen Heer *Dirk Boghemaker.* [2])

In de eerste helft der 16e eeuw waren er *drie orgelen* in de kerk:

a) het *kleine orgel* behoorde aan het *Vrouwegild* en was geplaatst in den noorder zijbeuk boven den toegang tot de kapel van O.L.V. der Zeven Weeën. [3]) Toen er in 1523 een *b*) *nieuw orgel* aan de overzijde van het kleine, in den zuider zijbeuk, geplaatst was, werd er tusschen burgemeesters en kerkmeesters van de eene zijde en deken en vinders van het Vrouwegild aan de andere, bij overeenkomst bepaald, dat desniettemin ook het kleine orgel in de kerk blijven zou; zelfs schijnen de kerkmeesters dit orgel overgenomen te hebben tegen betaling van 120 rijnsche gulden. [4])

---

1) Ao 1422: „In dat westent *onder die orghel* ij pant [in het glasraam] vermaect."

2) Ao 1422: „Item tot hoechtyt ghegeven tot paeschen, die organist *heere dirc boghemaker*, item syn knecht" enz.

3) Vergelijk boven bl. 50 en 51.

4) Ao 1527: „Item betaelt meester cornelis sluybeeckx ende maerten wolfert als vinders van dat vrouweghilt hier in de prochykercke wt die naem van dat selve vrouweghilt ter cause van de *oude cleyne orghel* an de *noortzyde* vande prochyekerck die by compositie van de burgemeesteren ende die kerckmeesteren an deen zyde ende die deecken ende vinders... van de selve ghilde overghecomen syn *dat selve orgel inde kerck bliven sal* ende oeck *die nyeuwe orgel* an de *zuytzyde* van de voers. kerck totter eeren goeds ende dit nae wysinge vande copie van dat instrument tusschen beyde partien daer of gemaect breeder ende claerder uutwyst van date duysent vyfhondert xxiij, xj in maert..., daervoer die kerckmeesteren beloeft hadden te betalen hondert ende xx rh. gulden te betalen op drie jaeren, altyt onse lieve vrouwen hemelvaert, daer assumpcio marie anno xvc ende xxv die eerste termyn was ende nu xxvij die leste termyn was ende daervoer betaelt ter volle betalinge alst blyct by haere quyttancie die gehecht is ande copie van dat instrument die somme van xl rh. gulden." — Ao 1535: „Item damiaen van die *cleyn orghel* te veghen doese gerepareert was,"

c) het *groote orgel* had zijne plaats boven de 13[de] en 15[e] pilaren van het koor [1]); en in 1535 werden er belangrijke herstellingen aan gedaen. [2]) Ook werd in dat jaar, blijkens de rubriek „Clock ende graff" van het Register, „*Meester Heynric Govertsz.* organist" begraven en in 1512 „*Mr. Govert* Orgellyst", welligt de vader van den zoo even genoemden Heynric Govertsz. [3])

In 1545 werd het „posityff" van het Witte Heeren convent „voor an de stoel van den grooten orgel geset ende gevoucht." [4])

Volgens Wolff (bl. 155) werd het *kleine* orgel in 1594 vernieuwd, doch in 1765 weggenomen; het *nieuwe* dat in 1523 gemaakt was, werd in 1668 naar den muur achter den preekstoel geplaatst, en in 1791 naar de Nieuwekerk overgebragt; van het *groote* orgel werden bij den bouw van het tegenwoordige (1735) de pijpen gebruikt, doch de kast, de deuren enz. zijn nog tot in het jaar 1773 in wezen gebleven.

44. Klokken.

Zooals boven gemeld is, (bl. 7) had de oude kerk, of

---

1) Nog tijdens Ampzing stond het daar. Zie de plaat bij hem tegenover bl. 504.

2) A° 1535: „*Oncosten van die grote orghel.* Er volgen twee bladzijden met uitgaven; daaronder „Item op sint jans avont [23 Juny] jan engelbertsz. *die blaser* ghegeven een phs. gulden ende een horentges gulden up syn arbeytsloon dat hy van sint jorys dach [23 April] of dorghelmaker *int reformeren van dorghel* heeft gheblasen. Item hem ten volle betaelt iiij rh. g. current in alles." — „Item pynster *damiaen die beeltsnyder* van arbeytsloon dat hy an die orghel ghesneen heeft an die tabernakel ende midden voer die grote lae ende beneen an die foy iiij rh. gl." — „Item twe minghelen biers betaelt doe sy *die dooren van dorghel* heynghen." — A° 1538: „Item damiaen van.... *onder die oerghel* dat *hooft ander haer up te setten* ende van *bellen an te hanghen* betaelt te samen xv st."

3) Zie verder over de Organisten: *Bouwsteenen:* Eerste jaarboek der Vereen. voor Nederl. muziekgeschiedenis. 1869-72, bl. 65.

4) Zie *De Navorscher* 1873, bl. 457, alwaar nog andere bijzonderheden over de orgelen vermeld staan.

liever dat gedeelte van de oude kerk hetwelk tot de jaren 1470–72 is blijven staan, een toren die op den beganen grond stond en van klokken voorzien was, ja zelfs van een carillon, dewijl er reeds in het jaar 1412 uitgaven voorkomen van „beijeren" op de hooge feestdagen. Van deze klokken vonden wij op het jaar 1439 de *Vesperklok* genoemd. [1]) Ook was er eene *groote klok* [2]), waarschijnlijk dezelfde die *klok Marie* genoemd werd en in 1375 gegoten was, [3]) en eindelijk eene klok die *Bavo* heette, maar die later, in het jaar 1440, gebruikt werd, met een klein klokje, om er eene nieuwe klok *Salvator* van te gieten. [4]) Echter werd toch tegelijkertijd weer een nieuw *klein klokje* gegoten. [5])

Tusschen de jaren 1470 en 1472 echter, toen men het nieuwe schip ging bouwen, werd met de oude kerk ook de toren afgebroken (boven bl. 9). Waar nu met de klokken gebleven? Op de kerk stond nog niets dan een klein

---

1) A° 1439: „Item van een ton tot die *vesper cloc*."

2) A° 1439: „Item den gesellen die die *grote cloc* luyden tgegen een groet onweder, en was op sinte pietersdach ad vincula geg. xxxij st. Item noch den vier wakers opten toorn, omdat sy by bevelen der burgemeesters alle dagen die grote clocke geluydt hebben opten middagh als die clocke xj sloech, duerende den helen somer uyt, om een knye gebet te doen, tot onser lieve heer ende tot onser lieve vrouwe als tegen die sterfte geg. iiij p." Uit de Thesauriersrekeningen, medegedeeld door den Heer *F. Allan* in zijne Geschiedenis en Beschrijv. van Haarlem I, bl. 171. Vergelijk ook aldaar, bl. 458, de tweede noot.

3) Zie: *Allan*: Geschiedenis enz. I, bl. 169. In 1444 werd ook de *cloc mari* over de dooden geluid, blijkens de kerk-registers.

4) A° 1440: „*Totter cloc* hebben wij ghelevert in den eersten een nu ton tins ende woech vj^{c}xliiij ℔, item c ende xiij½ ℔ an dat *cleyn cloectgen;* item *baef die cloc* woech xvij^{c} ende xxij ℔, item an out copperwerck c ende lxxxv ℔ enz. — Bij Allan bl. 458 uit de Thesauriersrekeningen van 1440: „Item by bevelen der burgermeesteren de wye bisscop omdat hy die *grote clocke* gewyet heeft ende oic drie daegen gevormet heeft voir sinen dienst ende arbeit gegeven vijj gouden phs. scilden."

5) A° 1440: „Item van dat *cleyn cloctyen* te gieten x sc. Item die bisscop ghescenct doe hise seghende ende doe hi voermde."

torentje (boven bl. 8). Plannen om een grooten toren, hetzij op hetzij vóór de kerk te bouwen, zullen bij de uitgaven die de bouw van het schip der kerk vorderde (1472–1483) vooreerst nog wel voor onuitvoerbaar gerekend zijn geworden. Wat was dus natuurlijker dan dat men in het jaar 1478 of 1479 het zoogenaamde *Klokhuis* op het oostelijk einde van het kerkhof oprigtte: eene soort van houten toren, die op een stevigen steenen onderbouw rustte [1]), en geschikt was om (voorloopig, tot dat men een grooten toren vóór de kerk kon zetten?) de klokken op te nemen. Maar toen er nu eenmaal een nieuw klokhuis was, kwamen er ook spoedig nieuwe klokken. Een nieuwe *klok Salvator* werd in 1483 door *Moer Gobelus* of *Gobel Moer* gegoten; zij woog 9322 pond. In het volgende jaar werd door denzelfden gieter *klok Bavo* gegoten, met een wigt van 6186 pond. *Klok Marie*, die 3436 pond woog en in 1375 gegoten was ging van hare oude in de nieuwe hangplaats, welligt met nog andere klokken over. Met Paschen van het jaar 1486 waren alle klokken in het groote nieuwe klokhuis en luidden zij voor het eerst. [2]) Nog kwamen er in 1488 twee nieuwe klokken bij, die insgelijks door Moer Gobelus gegoten waren, en van welke de eene *Martinus* genoemd 2152 ponden woog, en de andere *Willibrordus* 1520 ponden. Weder werden in 1500 op 4 Sept. bij „miester *Jan Gobelszoen* te Delf" *twee kleine klokken* aanbesteed, die wegen moesten

1) Zie *Dr. C. Ekama:* Het Klokhuis enz. Haarlem 1867, voor de hoofdzaak overgenomen bij *Allan* bl. 164 volg.

2) A° 1486: „Item Symon gheryt soons brouwer heeft der kercken betaelt want alle die clocken int grote nyeuwe clochuys voor dit *hoichtyt van paesken* gehanghen ende geluyt hebben xij rh. gl. — Item betaelt vant *clockhuys* die *tegelen of te nemen* ende dat by den dusent dats elck dusent iiij$^1/_2$ gul." — A° 1537: „Pieter pietersz timmerman van arbeytsloen dat hij gewrocht heeft ant clockenhuys dat die kinderen doer die veynsteren ende nyet boven moghen climmen."

„vyftien of sestien hondert of daer omtrent." De drie zwaarste klokken *Salvator*, *Bavo* en *Marie* werden over de dooden geluid, waarvoor eenig geld aan de kerkekas voldaan werd; doch wie die aalmoes niet betalen kon, mogt eene der andere klokken, die de *Buurklokken* heetten, voor niet laten luiden. [1]) Het klokhuis werd in 1804 afgebroken en de klokken verkocht. Men heeft toen echter gelukkiglijk de opschriften er van afgeschreven, die nageslagen kunnen worden in de latere beschrijvingen. [2])

Zoodra men in 1502 plannen ging maken om een toren op de kerk te zetten (boven bl. 11) werd er ook een uurwerk met klokkenspel, namelijk eene „*uurklok*" met „*zes of acht klokken tot een voorslag*" aanbesteed bij den bekenden klokkengieter *Gerrit van Wou*. [3]) Men was toen in de volle verrukking over den schat dien men uit Gend verkregen had [4]); wat wonder dat men eene uurklok be-

1) A° 1505: „Tluen van die clocken. Item *salvator* xxx stuvers. Item *bavo* xx st. Item *mary* x st. Item alle die ander clocken zonder dese drie voirs. die *mach een yeghelic luyen om niet* ende syenen [zijn] ghenoemt *die buerclocken*."

2) Bij *Allan*, I. bl. 167-170.

3) A° 1502: „Item diric tybautsz. beeldsnyder ghegeven van een *patroen* te maken ende *noch twee patronen* te maken *daer men nae werken sal midden op die kerc* doer bevel van die burgermeesteren ix rh. gul." „Item claes nievertsz. ghegeven van een *patroen* te maken *dat opten stathuis hant* ende *noch een ander patroen* af te setten dat in die kerc hant ende van een brief [die] voer heylic cruispilaern hant *daer die clocken in ontworpen syn* als een *uerscloc* ende die *ander clocken tot een voerslac*, voer al dit gheg. twe rh. gul. current." — Clocken. In manieren hier na gescreven hebben die burghermeesters mit die kerckmeesters bestaedt *meester gheryt van wou* die clockghieter van campen een *huyer* [*uur*] *clock* weghende tyen dusent van onse stof of daer omtrent scoen van gheluyt al sonder fauyt die die stem hebben sal van xij dusent [alsof het een klok was van 12 duizend pond?] *in ghelike resonancy ghelyc die huer clock heeft to ghent* als hy dat aldernaest raken kan, ende heeft beloeft te ghent daer om te reysen om die maet daer of te nemen opdat hy te sekerre [zekerder] ons daer in voldoen mach. — Item bestaet *ses of acht clocken tot een voir slach....* die grote clock sel hy ghieten to haerlem twisken paeschen ende pinxter int j aer xv° ende drie."

4) Vergelijk boven bl. 85—87.

stelde van *„gelijke resonance als de uurklok heeft te Gend"*. Deze uurklok werd inderdaad door Gerrit van Wou geleverd [1]) en doet nog heden haren dienst. Haar naam is *„Roelant die groot"*. Het opschrift dat naam, maker en jaar van stichting meldt, staat afgedrukt bij Wolff (bl. 20). Het duurde echter nog verscheidene jaren, eer men met het *voorslag* klaar kwam Ongetwijfeld zal de tegenspoed met den toren hieraan wel alle schuld hebben gehad. Eerst in 1524 werd de zaak weder opgevat, en maakte men eene overeenkomst met Mr *Cornelis Danielszoon* van Mechelen, om *elf klokken* te leveren die „op haren toon accorderen zouden tot een voorslag" en dat wel „op de noot *fa* als tot Antwerpen is op den toren van O.L.V. kerk." [2]) Toen echter Mr *Claes Glasemaker* en Mr *Jan de Zangmeester*, beide geestelijken van de kerk, in 1525 te Mechelen kwamen om de elf klokken in ontvangst te nemen, waren ze niet zoo als ze behoorden, noch in akkoord, noch in gewigt. [3]) Het gevolg was, dat Mr Jan den vroegeren klokkengieter van het jaar 1502, Mr Gerrit van Wou te Kampen,

---

1) A° 1503: „In het jaer xv^c^ ende drie zo hebben die kercmeesters gherekent met meester *gheryt van wou*... van die *hueyr clock* die hij die stede ghegoten heeft ende die hele som bedraech van die clock voirs. in als xiiij hondert rinse gulden current."

2) A° 1524: „Daechs nae sint jansdach syn gheboerte anno xxiiij syn die kerckmeesteren van die kercke van haerlem overeen ghecomen met meester *cornelis danielszoon* van *mechelen* als dat hy die kercke leveren sal *elff clockken* op haer toen accorderende *tot een voerslach* al so drae als hy mach ende die te mechelen te leveren twysken dit ende pynster toecomende waer voer, voer dat hondert, die kerck hem betalen sal viertien rh. gulden current ende vij½ st. ende dat te weten [enz. nam. in vier termijnen te betalen] Ende dit *op die noet fa* als tot *antwerpen is op die toren van onse lieve vrouwe*, tot vyff dusent toe of daer omtrent weghende ende soe wat clockspys dat wy hem leveren sal wesen tot offslach."

3) A° 1525: „Item *meester claes glasemaker* ende die *sancmeester van mechelen*, ende woent bynnen haerlem, hebben te zaemen te mechghelen gewest om te ontfanghen die xj klocken tot dat voerslach ende *zyen nyet gewest alsse behoerden* van accoerd ende van gewycht, vertert op die reys ende van haer versumenis ende voer haer moeyte te zamen xj rh. gul."

weder opzocht om over het voorslag te spreken. [1]) Hier echter kwam hij blijkbaar ook niet klaar; en toen hij dus kort daarop voor zijne eigene zaken naar Mechelen moest, ging hij bij Cornelis Danielsz. toch nog eens aan om te vernemen, niet uit naam van de kerkmeesters, maar quasi uit zijn eigen, hoe het wel met het voorslag stond. [2]) Zijn rapport moet zeker niet ongunstig zijn geweest; althans in 1526 reisde M[r] Jan weder met vier man naar Mechelen om te hooren of die klokken nu ten minste goed waren; maar neen, er waren er nog maar zeven gereed. [3]) En toch had men zorg gedragen, dat aan den klokkengieter een zeker instrumentje gezonden werd, waaraan hij den begeerden toon der klokken zou kunnen hooren. [4]) De zeven klokken werden nu geleverd. Ze wogen gezamenlijk 6051 pond. [5]) Aan de vier overigen kwam nog, eer ze gereed waren, *„meester Damiaen de Zangmeester te Brussel"* te pas, om te hooren of ze goed van akkoord waren. Deze

---

1) A° 1525: „Item *meester jan die sangmeester* van machelen geven doe hy te *campen* reysden om *meester gheryt* te spreken van dat voerslac."

2(A° 1525: „Item meester jan die sangmeester van machelen geven om dat hy te machgelen wesen wylde *dat hy daer te doen had van zyn zelfs dync* om na onse werck wat te vernemen als vant voerslac *nyet ut onse naem* maer dat hy daer zelver te doen had, die summe van xxv st."

3) A° 1526: „Item jan nannincz. brouwer, pieter jansz. als kerckmeestere, jeronemus wijs wijllemsz., meester claes glasemaker prijster zijen gewest tot machgelen, den vierden dach junius a° xxvj, ende oec myt meester jan sangmeester bijnnen deser ste, ende is van machgelen, om die xj klocken te hoeren of se goet waeren van ackoerd als wy se *cornelijs danielz.* van machgelen anbestaet hebben; zoe als zij daer gecomen zijn, *zoe en isser nyet meer ree gewest dan zeven.* Dese voerscreven vij klocken weghen te machghelen ses duissen ende een ende vychtyc pont."

4) A° 1526: „Item meester jan die sanc meester van een *laetgen daer die toen of die noet in lach* van die klocken die dirck jan die ketelboeter te mechgelen bracht ende een van een pijn [?] iiij st. j oert."

5) Op een los briefje dat in het Register ligt: „Item *die gewicht vant voerslach* voer die kerck van haerlem. — Item die groetste clock xv[c]lxxij ℔. Item die andere wecht xij[c]lxxxiij ℔. Die derde wecht ix[c] ende vj ℔. Item die vierde viij[c] ende lxxiiij ℔. Item karolus wecht v[c]ij ℔. Item v[c]lxij ℔. Item die aldercleynste van die seeven iij[c] ℔. Summa Summarum vj[m]lj ℔."

echter „waardeerde" de klokken wel goed, maar vergat weêr [aanvankelijk?] op den toon te letten, zoodat de kerkmeesters de klagt boekten, dat het toch niet was zoo als het behoorde. [1]) De vier klokken kwamen eindelijk ook naar Haarlem en wogen te zamen 774 pond.

Nog werd in 1536 voor den toren eene klok gegoten, ook *Bavo* genoemd, door *Ghobel Zael* klokkengieter in den Haag. [2]) In 1661–1662 echter werd een ander klokkenspel voor den toren vervaardigd door *Frans Hemony*, dat uit 32 klokken, groote en kleine, bestaat, 10500 Ned. ponden weegt [3]), en waarvoor het oude „voorslag" en de andere klokken hebben moeten wijken. Alleen Roland, de uurklok van Gerrit van Wou is gebleven, de eenige die ons nog van katholieke tijden spreekt.

---

1) A° 1526: „Item dirck janz. ketelboeter is gewest te machgelen om zyn zelfs boetscyn ende wy hebben hem macht mee geven dat hy die vyer klocken mee brengen zoude alzoe ver alsse ackerderden; zoe is hy gegaen *tot broessel* tot een geheten *meester damejaen*, *ende is sanc meester tot broessel*, die zoude die vyer klocken hoeren of ze goet van ackoerd waeren; hy heeftse goet gewaerdeert maer hy heeft nyet geacht dat wy hem gesonen [gezonden?] hadden daer hy ons om gescreven had, dat was om die toen of om die noet van dese klocken; hy screft dat hy se wech gebrocht had die hy daer behylt [behield]; alst daer toe quam dat hyse hoere zoude, zoe heeft meester dameiaen geseyt: had ic nu geen beter besceyt dan gy myn broucht zoe moechten wyt laeten blijven daert was of in diergelyck; hyer mach men mercken datter nyet is alst behoert."

2) A° 1536: „Item *ghobel zael* wyt den hage ghiter heeft een clock voer de kerck anghenomen te ghieten van twee houdert pont goet van gheluyt dat m[r] *jacob onse sangmeester* ende *onse beyerman* segghen sellen dat hy voldaen heeft, ende sal hebben een st. van wysselen vant pont ende vant niew dat hy daer toe doet drie st. ende indien dat sy nyet goet en is dat syt kennen, sal hy een ander leveren. Ende hier up hebben wy hem up die hande ghegeven acht rh. gl. Actum up sinte marie magdalenen avont. In kennisse daer waerheyt soe hebbe ick ghobel voers. myn naem met myn selfs handt ende sal dit leveren twysken dit ende sinte bartholomaeus, by my. (geteekend) ghoebel zael clockgieter.

Item ontfanghen van m[r] ghobel zael up die octave van sinte michiel een clock *bavo ghenaemp* ende weecht ij[c] ende acht, a° xv[c]xxxvj."

3) *Wolff*: Beschrijving bl. 20.

Van de *Damiaatjes* zagen wij in de kerkregisters geen gewag gemaakt. Wat de overlevering aangaat, dat er klokjes bij den kruistogt in Damiate buit gemaakt (A° 1219) te Haarlem in de S. Bavo zouden gehangen hebben (de *tegenwoordige* klokjes zijn van het jaar 1732), oordeelt Mr H. J. Koenen [1]) dat daaraan, naar het schijnt, niet dezelfde waarde kan worden toegekend als aan eene andere overlevering, dat de stad Haarlem aan de dapperheid, te Damiate betoond, haar tegenwoordig wapen zou te danken hebben. De heer Koenen deelt mede, dat in eene onuitgegevene Kroniek van het eiland Marken, geschreven door zekeren Muus Elbertsz, verhaalt wordt, dat de Damiaatjes in 1563 gegoten waren door zekeren Jan Dirks klokkengieter te Aalst, die ze aan de S. Bavo geschonken had om „zich door die gifte te willen verzekeren van die hulpe onzes lieven Heeren Jesu Christi tot syn waereltlicke ende eeuwige profyte, ende opdat syne clockegieterye in bloeie augmenteeren." Nogtans moesten de klokjes volgens verlangen van den gever „elcken dagh getrocken worden, om als *cloosterbellekens* voor de geestelicke broeders ende vrome susterkens te dienen, ende teffens om tot *herinnering te strekken aan synen voorsaat Wybo Wartena* (die voor Damiate het leven had gelaten), *zoowel als aan den roem ende heerlickheyt van Haerlems poorteren ende heur ghetrouwe helpers op haren toghte naer den Heylighen Lande, ende tot Damiaten,* tot eere onses lieven Heeren Jesu Christi." Ze werden dan ook voor het eerst op den 19 November, den verjaardag der inneming van Damiate, geluid, en verkregen, in allen gevalle met volle regt, den naam van „*Damiate-bellekens.*"

45. Sacristie en verdere aanbouw.

Er bestaat van de kerk nog eene oude afbeelding op paneel, die in het gebouw achter den preekstoel hangt

1) In zijn werkje : Over de oudheid en beteekenis van het wapen van Haarlem.

en door den Haarlemschen schilder *Geertyen van S. Jans* [1]) denkelijk tusschen 1517 en 1526 geschilderd is; immers men ziet er den tegenwoordigen toren op, doch nog zonder klokken. Op dit schilderij heeft de zuidzijde der kerk een aanzien dat van de hier bijgevoegde grondteekening op menige plaats verschilt. En wel vooreerst wat de *Sacristie* betreft. In de plaats van hetgeen wij de *Sacristie* en de *Sacristie der Vicarissen* noemen, zag men, toen Geertgen de groote kerk afbeeldde, vijf geveltjes van vertrekken, welke naast elkander en respectievelijk onder de ramen gelegen waren die in den zijbeuk tegenover de altaren N° 5–11 stonden. Boven op die geveltjes waren beelden aangebragt, van welke het schilderstuk ons met zekerheid S. Bavo en naar wij vermeenen ook S. Nicolaus en S. Gregorius van Utrecht laat zien. Wij aarzelen echter niet onder dezen aanbouw ook de toenmalige Sacristie te brengen. In 1428 toch was de Sacristie *aan de zuidzijde*, en kan zij dus bezwaarlijk ergens anders dan hier hebben gestaan. [2]) Welligt dekte een of meer van die gevels de Sacristie, en behoorden de andere tot kapellen. [3]) Ook kan de *Boekenkamer* tot een van deze vertrekken behoord hebben; immers eene „Librery” was er volgens de Registers. [4]) En nog is er boven in het tegenwoordige Sacristie-gebouw een schoon, met steen verwulfd vertrek, dat tot schat- of boekenkamer gediend kan hebben. Toen later (1560) de S. Bavo kathedrale kerk werd, heeft men welligt be-

1) Zoo geheeten omdat hij, schoon geen geestelijke, bij de S. Jans-Heeren inwoonde. *Van Mander* zegt in zijn Schilderboeck: „Noch is van hem te Haerlem binnen de groote kerck deszelfs kercks conterfeytsel, en hangt op de suytsijde, seer vast ende aerdigh gehandelt.”

2) A° 1428: „Item van leydecken *an die zuytside* de wtlaten *by dat sacristy.*”

3) Vergelijk wat boven bl. 23 gezegd is over het altaar van het H. Graf.

4) A° 1438: „Item dirc heymensz. van dat *kasyn op die librery* ende vant hout van die steygher.” — A° 1505: „Item claes die glaesmaker twintich stuvers die hy ant *glas op die libery* verdient hadde.”

hoefte gevoeld aan eene grootere Sacristie ten gebruike bij de pontifikale plegtigheden, en daarbij nog eene tweede [1]) aangelegd waar de vicarissen zich konden kleeden als zij de H. Mis of andere kerkelijke plegtigheden gingen doen, alsook eene derde [2]) ten gebruike der vier kapellanen op tijden dat zij biecht moesten hooren.

Gelijk de H. Geest-meesters eene bank en gestoelte hadden waar zij de aalmoezen uitdeelden, zoo hadden zij nog hunne kamer, die *de H. Geest-tafel* [3]) heette en waar ook broodbedeelingen gedaan werden. Nog is daar in den sluitsteen van het gewelf eene duif, het bekende symbool van den H. Geest, aanwezig.

Men vindt ook op het schilderij van Geertgen ten westen van de Doopkapel een vertrekje, dat door Bugge wordt aangegeven als de *Kamer der Meesters van het Leprozenhuis* (thans het Buitenhuis) „Rectorum Leprosarii olim recessus."

Eindelijk zijn wij met onze beschrijving zoo ver, dat wij door de *portalen* de kerk verlaten kunnen. De lezer zal op onze kaart drie portalen gemist en drie andere gevonden hebben. De tegenwoordige oostelijke en zuidelijke portalen zijn namelijk niet op het schilderij van Geertgen van S. Jans te vinden, en het komt ons voor, dat men die in den katholieken tijd ook niet zal hebben aangelegd. Vooral is eene *hoofd*-ingang die in het *koor* achter het *hoogaltaar* geplaatst zou zijn eene ongehoorde zaak. Ook de bouwtrant der tegenwoordige portalen behoeft naar onze meening niet ouder gerekend te worden dan 1578. Daarentegen hebben wij wat bij Ampzing „Kerkmeesters-kantoor" heet, tot *zuidelijk portaal* gemaakt. Op het schilderij toch vinden wij het als zoodanig afgebeeld, en nog heden is de aanleg zoowel van de binnen-

1) „Sacristia Vicariorum" bij Bugge.

2) „Sacristia Sacellanorum curatorum" (Bugge).

3) Volgens *Wolff*, bl. 84.

als van de buitendeur duidelijk te onderkennen. Ook is het portaal later verhoogd en van een bovenvertrek voorzien geworden, waarschijnlijk in 1668, toen het in 1523 vervaardigde orgel (zie boven bl. 102 en 103) naar de nis boven het kerkmeesters-kantoor verplaatst werd. Deze nis was vroeger het glasraam, gelijk nog op de plaat bij Ampzing (A° 1628) te zien is. Regt tegenover dit zuiderportaal was er aan de andere zijde der kerk een *noorderportaal*, welks vroegere aanwezigheid nog bewezen wordt door de gesteldheid der muur, welke op die plaats de sporen van verbouwing draagt. Ook de kerkregisters bevestigen het gezegde. Terwijl men namelijk met den bouw van het nieuwe schip bezig was (1472–1483) werden in 1474–1475 de de portalen („uitlaten") aanbesteed [1]). Uit den hier medegedeelden post blijkt, dat er *ook aan het koor* portalen waren; doch wij kunnen niet zeggen wáár. Alleen hebben wij een paar malen eene *noorddeur* [2]) vermeld gevonden, en wij gissen, dat hiermede het deurtje kan bedoeld zijn waarvan nog sporen bestaan in den noordoostelijken muur der kerk, tegenover den eersten pilaar. De overlevering zegt nog, dat deze deur de weg was, waarlangs de

---

1) A° 1474: „Item den ix dach in november a° lxxiiij dat wy *de wtlaten besteden*... ariaen symonsz ende jan willemsz alt houtwerck te maken" enz. Er volgen 23 bladz. met arbeidsloon van de eerste week na Paschen tot S. Bavo. — A° 1475: „Item soe hebben wy kerckmeesters besteet *een wtlaet* jan willemsz op ten ij dach van september alt hoeit [hout] werck te maken... ende oeck al dat an die *suyder wytlaet* van hoeitwerck behoeft.... *als van dat coer die wtlaten syn* betere ende nyet argher." enz. — A° 1488: „Wy hebben besteet heynrich buyse te setten xvj oude tafelen glas te weten viij tafelen over *dat niewe poertael* ghenomen" enz. „Item heynrich die leidecker vant *poertael te decken*. — A° 1490: „Item *matheeus kellenaer of kellerman van Machelen* is ons schuldigh te leveren tsestich posten... ende noch tseventich voet ogiven die men behoefven in dat *suder poertael* om dat daermede te wulven".

2) A° 1431: „Item ghetimmert anden *noerddoer*, dat heeft gecost van maetselen ende tymmeren iiij gulden" — A° 1439: „Item van een rol loets tot een goot an die *noertdoer* v gul".

Bisschop zich uit de kerk naar zijn paleis begeven kon, hetwelk in de St. Jansstraat gelegen was.

Aan het einde van onze beschrijving gekomen, meenen wij wel verschooning te moeten vragen voor de onbescheidenlijk groote ruimte die ons opstel heeft ingenomen. Moge tot verantwoording dienen, dat het stuk uit zijnen aard niet te splitsen was, alsook dat wij geoordeeld hebben, niets te mogen achterhouden van hetgeen voor de geschiedenis van Haarlem's oude kathedraal van aanbelang bleek te zijn. Hebben we in vele punten slechts gissingen kunnen geven: dan deden we het in de hoop, dat nadere onderzoekingen meer zekerheid mogen aanbrengen.

Haarlem, 5 October 1875. J. J. GRAAF.

TOEVOEGSEL

NA HET AFDRUKKEN NOODIG GEBLEKEN.

Toren op de kerk. Dat deze gebouwd is met gemeen overleg van kerkmeesters en burgemeesters, wat reeds op te maken is uit het medegedeelde op bladz. 11, en in de 3de noot van bl. 106, wordt nog bevestigd door de Resolutiën van Burgemeesters, blijkens welke op den laatsten September 1518 bekend werd gemaakt, dat de *bouwmeester* van den toren *Michiel Bartssoen* gestorven was, en consent gevraagd werd om door de Heeren van den Gerechte een ander te doen benoemen. Ook werd blijkens dezelfde Resolutiën in 1519 een patroon van den toren aan Burgemeesters vertoond.

Lampen van Dirk Potter. (ad pag. 29–30). Dewijl Dirk Potter blijkens „Clock ende graff", in 1505 overleed, heeft hij de lampen vóór 1535 laten ophangen, en wel waarschijnlijk zijn ze krachtens zijn testament daar gekomen. [1])

---

1) A° 1505: „Item *dirck potter* is doet, over hem gheluyt driemael alle die clocken. – A° 1505: „Item voir tieser [voor het ijzer] van die *drie lampen* ghegeven jacob jansz xv. stuvers".

Wapens van de koorstoelen. (ad pag. 63). Tot ons groot genoegen kunnen we melden, dat de gissing, door de Heeren Alberdingk Thijm, Gerlings en Enschedé gemaakt (*Bijdragen* II, bl. 63) aangaande het eenige nog onbekende wapen, zeer gelukkig is geweest. Het wapen is inderdaad van Nicolaas Reuter (Ruystre, Ruterus) die in 1485 pastoor van St. Bavo, in 1499 bisschop van Atrecht werd, en in 1509 gestorven is. Wij zijn daarvan, op onze aanvrage, verzekerd geworden door een eigenhandig en zeer welwillend schrijven van den tegenwoordigen Vicaris Generaal van het Bisdom van Atrecht, den HoogEerw. Heer Proyart.

Het blijkt ook uit de Registers, dat de vroegere pastoor, na zijne verheffing op den Bisschoppelijken zetel nog wel geraadpleegd werd; althans in 1507 werd zijn raad ingewonnen „aangaende der kercken saeck" [1]). Welke zaak dit was kunnen wij niet met zekerheid zeggen.

Muurschildering van Pilaar N° 10. (ad pag. 76). De zijranden van het tapijt bevatten blijkens de jongste ontdekkingen twee wapens: het eene met gouden leeuw op blaauw veld [S. Bavo?] het andere met gouden kruis op blaauw veld en eene gouden roos in elk der kwartieren, zooals op Pilaar N° 12.

O. L. Vrouwebeeld in het koor. (ad pag. 78.) Het beeld werd gemaakt, en wel voor eene belangrijke som, door *Herpert Lieven Meinaertsz.* [2]). Als stoffeerder vinden wij *Symon van Waterlant* genoemd [3]), die naar alle waarschijnlijkheid de vader was van de twee *gebroeders van Waterlant*, de schilders, over wier altaarstukken boven spraak is op bl. 17–19.

Damiaatjes. (ad pag. 110). Hebben de looden klokjes die aan elke zijde van den toren boven in het venster voor sieraad hangen, soms ook betrekking op Damiate. Sinds wanneer hangen ze daar? Op het paneel van Geertgen ziet men ze niet.

---

1) A° 1507: „Item twe kerckmeesters ende een burghermeester hebben gheweest te samen te brugge angaende der kercken saeck ende hebben *by rael van den biscop van atricht* in hulp ghenomen *meester willem heyda*".

2) A° 1453: „Item *herpert liwen meinaertsz* gheven onser vrouwenbeelt van maken xxx ryns gulden, xix stuvers voer een gulden".

3) A° 1453: „Item *Symon van waterlant* van.... dat beelt van onser vrouwe te stofferen [te zamen] xxxvj nob. ende iij gul."

BIJLAGE.

PRIMARIAE SACRAE AEDIS HARLEMIANAE ARAE ET BENEFICIA.

S. ANNAE.

Habet duo beneficia, quorum alterum fundavit et dotavit sexaginta florenorum Domina de Scaghen, cujus collator Dominus de Noortwijck Joannes, cujus possessor fuit D. Simon, capellanus in reynsborch, qui dicitur factus canonicus Leydensis et hoc beneficium resignasse; habetque, quae tamen non fiunt, septimanatim missas quatuor. Alterum vero beneficium habet Joannes Hugonis filius, qui item missas negligit, tenetur ad missam sub summo sacro diebus festis. Societas viduarum in eodem altari singulis septimanis die martis de beata anna missam cantari procurat. Officians D. Judocus Damasi et D. Simon Arnoldi. Rectores Orphanotrophij seu sancti Spiritus tenentur ad tres quatuorve missas in eodem altari singulis hebdomadis celebrandas.

S. ANDREAE.

Est bajulorum horumque sumptibus festis diebus in altari sacrificatur. Officians D. Laurentius Cornelij

S. ARNULPHI.

Habet missas quatuordecim, quas exolvit baguinagium et quas procurare est rectorum orphanotrophij ex legatione Johannis de naijer. Officians D. arnoldus et m. Simon gregorij.

S. ANTHONIJ.

Habet 7 florenos quos scimus, habetque duo beneficia; alterius possessor est nicolaus filius henrici quispel, alterius vero filius henrici egberti Slim, ejusque fundatrix est Catharina de Santvoirdt, habetque missam unam singulis ferijs. 2ª 4ª et 6ª, et praeter has ferias omnibus et singulis festivis et celebribus diebus. Officians D. Jodocus Damasi.

S. ADRIANI SEU GEORGIJ JUNIORIS.

Est altare Collegij Sagittariorum vulgo dictorum Clueveniers, quorum sumptibus solent fieri missae tres singulis septimanis. Officians D. Florentius.

S. CORNELIJ SEU S. SPIRITUS.

Est societatis vimenariorum quorum sumptibus bis in hebdomada sacrificatur, habent enim ad hoc certos reditus. Item ter

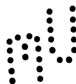
a
d
n
b
na
H
su
gu
Of
ph
in

E
crifi

H
proc
naije

Ha
posse
henri
habet
ferias
D. Jod

Est
quorun
Officiar

Est
mada s

sacrificatur ex legatione petri Joannis raedt, exolvuntque aediles, ex cujus legatione ijdem tenentur dare pauperibus calceos, camisias et cespites. Item ex legatione et fundatione magistri wilhelmi egidij memoria tenetur ad quotidianum sacrum. Habet idem altare 4 vel 5 beneficia de quibus rogetur magister Theodoricus wit et D. Florentius. Officiantes Swardt, D. Beraldus et D. florentius. Beneficia petri forestij.

S. Crucis.

Est pellionum et Figulorum qui omni die veneris procurant sacrum cantari, habetque octo beneficia, quorum primum admodum opimum habet m. Jacobus Judoci fischer sacell. Amsterd., alterum Theodoricus Lanceloti, quorum patronus et collator dicitur m. Theodoricus de bekesteyn. Tertium habet m. meynardus pater S. Annae, cujus collator est pastor. Quartum habet pater ursulae cujus collator est simon petri crijger. Quintum habet D. fredericus Joannis. Sextum habet pastor in hillegom. Septimum et octavum habent Capellani. Habet et meynardus hussenus beneficium.

In eodem.

Sacrificatur quater in hebdomade ex legatione et fundatione m. hugonis de assendelft et solvunt rectores S. Spiritus. Officians m. albertus canter.

S. Cunerae.

Est societatis virginum S. Cunerae habet tres missas fundatas vroutg [?], ubi latet anguis, nam Alardus scatterus vocandus erit. Ipsa societas habet sic satis amplos reditus curatque ter aut quater sacrificari.

S. Katharinae.

Est chirurgorum, habetque beneficium cujus possessor est m. franciscus capellanus. Item habet quoddam officium a Roep, rogetur gerbrandus custos. Item adhuc perpetuum officium duarum missarum diebus lunae et veneris ad quod habent rectores arae agros, fundatio hujus est apud aedituos.

S. Christophori.

Est nautarum, qui curant ter aut quater sacrificari. Habet item beneficium cujus possessor D. Florentius, qui et habet beneficium in velsen.

S. Crispini et Crispiniani.

Est sutorum seu calcareorum, qui solent semper omni die secundum procurare sacrum, aestate ad medium quintae hyeme vero ad quintam; nunc non fit quicquam.

S. Eligij.

Est fabrorum ferreorum qui solent habere diebus dominicis et festis sacrum, nunc nullum habent; habuere olim aliquot reditus quos perdiderunt.

S. Erasmi vel Nicolai.

Fuit olim calopodificum, cumque his nunc tectorum, tenentur ad duas missas, litterarum copia est in libro pastoris. Habet unum beneficium cujus possessor est m. Jacobus Arnoldi. In eodem altari tenentur rectores orphanotrophij procurare missam nam numerant altari decem stupheros, rogetur Christophorus vespillo.

S. Georgij.

Est collegij Sagittariorum vulgo dictorum..... [1]), solent omni die procurare missam ad horam decimam, habent enim ad hoc fere quadraginta florenorum. Ex minoribus reditibus et aliis sacrificatur nunc semel in anno in ipso Georgij. Habuit et officium cujus possessor fuit Zellius Albertus.

S. Geertrudis.

Est pistorum, solent diebus dominicis et festis habere missam, nunc non. In eodem altari beneficium habet m. Theodoricus wit, cujus collator m. Theodoricus a bekesteyn dicitur. Habet item haec ara officium quatuor missarum, cujus fundator petrus nicolai Alcmariae, officians D. florentius,

S. Gregorij.

Est Lanificum, qui solent habere sacrum omnibus festis diebus, nunc non. Habent beneficium cujus possessor est m. henricus talesius pastor spairnegnoud. Habet item beneficium 3 aut quatuor missarum a bekesteijneis fundatum. Habet et officium cujus possessor est Scorelius, collator Cornelius Kelouw.

S. Joannis Baptistae.

Est naupegorum, qui habent quotidie tertiam missam, habetque tria beneficia, quorum primum habet Dnus Laurentius cornelij unius missae singulis septimanis. Alterum petrus raecxinus, quod habet quotidianam missam. Tertium habet D. nicolaus Theodorici unius missae.

S. Johannis Evangelistae.

Est vietorum qui solent diebus festis habere missam, nunc non. Habet tria beneficia quorum alterum habent sacellani. Alterum

1) De stipjes staan in het handschrift.

m[r]. Guilielmus Assendelft. Tertium habet raerop, sine missis habitat amsterodamis. Habet et officium duarum missarum quae non fiunt, cujus fundator Surenus.

S. JOSEPH.

Est fabrorum Lignariorum, solent ceu alij habere missam. Habet beneficium cujus possessor est m[r] Johannes a daelen canonicus in Sircxzee.

S. JODOCI.

Est tonsorum panni, solent etiam habere sacrum ut alij, jam non. Habet officium 2 missarum quae non fiunt. Annuus census legatus societati seu contubernio S. Jodoci super prato sito in Schalcwijck. Habet etiam beneficium 5 missarum, cujus possessor est M[r] Adrianus Jodoci, pater Alcmariae, contra fundationem, collatores rectores Sancti Spiritus.

S. JACOBI.

Est societatis ejusdem quae etiam solet habere missam diebus dominicis et festis, habet enim sufficientes reditus. Beneficium in eodem habet D. Vincentius Cornelij. Dicitur praeterea esse officium perpetuum. Vocetur Cornelia mathei vidua in die Smeestraet, Corneelij Theeussdochter.

S. LAURENTIJ.

Est molitorum, solent ut alij missam habere diebus dominicis et festis. Habet et duo beneficia quorum alterum habet quidam boshusius Leydensis 3 missarum. Alterum habet filius florentij de alphen apparitoris hagensis, qui et patronus dicitur sine missis.

S. LUCAE:

Est pictorum, habentque ex aedilibus novem florenorum quos legarunt foreestij ad tres missas singulis septimanis, praeterea et ipsi solent singulis dominicis et festis procurare missam Habet etiam beneficium jam litigiosum unius missae, cujus se patronum et collatorem dicit m. Theodoricus de bekesteijn. Habet idem altare perpetuum officium duarum missarum cujus collator et patronus fuit Arnoldus de Scoten, possessor vero filius doctoris hanij, verum rus sub nemus situm, vendidit et alienavit, rogetur in quos usus expenderit neque enim missae celebrantur.

S. MARTINI.

Est coctorum cerevisiariorum qui solent omni die primum habere sacrum nempe aestate hora quarta hijeme vero ad medium quintae, jam nullum. Habet idem altare tria beneficia, quorum

unum habet D. franciscus Jacobi unius missae, alterum D. Jacobus gispius et utriusque collator Anthonius virburch. Tertium habet quidam hagiensis trium missarum; fabius fundator.

S. Mariae septem dolorum.

Habet quotidianam missam ex legatione et donatione Agnetis de paenderen ad medium undecimae quam exolvunt rectores orphanotrophij. Habet et beneficium quatuor missarum, possessor m. Wilhelmus Cornelij pictorius, collatores vicariorum antiquissimi. Societas S. Mariae 7 dolorum sabatho canit sacrum hora septima.

S. Mariae seu Severi.

Estque textorum, solentque sex habere missas, tres earum ratione perpetui officij uti testatur altaris missale. Agri siti in heemskerck. Istud officium habet m^r renerus rufus, tres reliquas procurabat societas textorum, nullae fiunt. Habet sex beneficia quorum primum habet D. nicolaus swart, qui et collator dicitur. Secundum D. Adrianus scorelius. Tertium D. Judocus hanius, wamelius collator, missas facit nullas. Quartum m^r Thomas nicolai, habetque missam quotidianam et facit nullam; sed in aede divi Gangulphi habet quotidianam missam. Quintum habet Cornelius boeckhorstius in voerhout. Sextum....[1]) Habet idem altare quotidianam missam ad horam decimam ex fundatione nicolai petri consulis p. m. cujus rationem et curam commisit magistris memoriarum, facit hanc D. petrus raecxinus.

Nativitatis dominicae.

Estque Contubernij ejusdem habetque missas quae cantantur duabus diebus martis et mercurij. Sacrificatur et veneris ex legatione et fundatione petronellae nannonis enchusanae sororis D. Ruardi Tapper. Habet duo beneficia, horum alterum m. Simon Simonis habet, habetque missam quotidianam. Comes collator. Alterum habet Leydensis quidam duarum missarum.

S. Nicolai.

Est mercatorum qui solent dominicis et festis diebus habere missam, nunc non. Habet beneficium, cujus possessor est m. Simon Gansius.

S. Olavi.

Est nautarum majorum qui solent habere sex missas singulis hebdomadis; habent enim reditus sic satis amplos nunc vero aut

1) De stipjes staan weder zoo in het handschrift.

raro aut nunquam sacrificatur. Officians m^r Thomas. Habet et pingue beneficium, cujus et possessor et collator, qui dicitur rotterodamensis, ignoratur; rogetur D. rufus.

S. Petri et Pauli.

Hujus rationem et curam solent habere romani; de reditibus et aliis rogetur gerbrandus custos.

S. Rochi.

Habet beneficium cum quotidiana missa quae nunquam fit, cujus possessor est filius Johannes Hugonis den houten. Habet et officium perpetuum cujus possessor est Gratianus pastor in reynsborch, nichil fit.

S. Sebastiani.

Fuit collegij sagittariorum, qui solent dominicis et festis diebus habere missam; insuper et diebus Lunae habebant missam cum organo; quos consules nostri exuerunt omnibus bonis et polliciti sunt augere cultum divinum, et nichil fit, rogetur hubertus sarcinator. Habet eadem ara beneficium cujus possessor est D. beroaldus Gualteri.

Sepulchri dominici.

Habet officium trium missarum ex legatione magistri hugonis de assendelft, quas exolvunt rectores Sancti Spiritus. Habet et officium trium missarum, ad quas tenentur canonici regulares qui hactenus negligunt dicuntque se eas facere in monasterio.

S. Trinitatis.

Est fabrorum murariorum qui et solent missas habere ut alij opifices. Habet et beneficium, cujus possessor D. philippus coggeman. Habet eadem ara beneficium valde opimum, cujus possessor olim fuit D. nicolaus ab assendelft; cum quo beneficio non bene agitur, rogetur D. Judocus Damasi et D. florentius.

Transfigurationis dominicae.

Est sarcinatorum; habentque reditus sic satis amplos.

Mr Jacobus Verdel legavit ecclesiae haerlemianae viginti quinque florenos, ut celebretur solemniter transfigurationis festum; executores testamenti fuere m^r anthonius timanny et D. Johannes hanius, haeres vero henricus wamelius. Conqueruntur nostri aeditui, se habere nichil quo poterunt summam praefatam exigere; quapropter cogendus erit wamelius ad tradendas obsignatas tabellas.

DE PAROCHIE DIEMEN.

Diemen had vóór de Reformatie eene schoone parochiekerk; het gewelf was beschilderd met eenige profetiën en hare vervulling in Christus; de drie klokken van den toren waren, zoo zeide men, door den Paus gewijd. Eene daarvan hing tot 1809 in den protestantschen tempel te Diemen en is toen, omdat zij gebersten was, verkocht. De parochiekerk stond onder de bescherming van Maria-presentatie; de pastorij werd, volgens pastoor van Houtem in zijn Memorieboek, door den H. Stoel van Rome begeven, en wel (naar L. van Ollefen, Nederl. Stad- en Dorpbeschrijver, 3e deel) beurtelings door den Paus en den Proost van Oudmunster. Dit laatste is niet onwaarschijnlijk, wijl Diemen oudtijds aan den bisschoppelijken stoel van Utrecht heeft behoord. Bisschop Otto II van Utrecht verkocht het aan de Heeren van Amstel; Gijsbrecht van Amstel werd het om zijn moord van Floris V door den Graaf van Holland ontnomen; het werd in 1731 aan Amsterdam verkocht.

De oudste Pastoor tot nog toe mij bekend, is A° 1494 „*Claes Pietersz.* pastoer oudt 40 jr." (Bijdragen gesch. Bisd. v. Haarl. II, 189). 1514 Mr. *Joannes Allertz.* uit wiens getuigenis wij hebben, dat de pastorij door den Paus en gezegden Proost bij beurten vergeven werd (Kerklijke historie en oudheden der 7 Vereen. Prov. IV. 222).

Hoe het hier met de Reformatie toegegaan is, vind ik niet aangeteekend; misschien zijn de schriften die dit konden mededeelen vergaan, want Diemen heeft veel van vuur en water geleden. Bij den Juliaansvloed van 1164 werd deze ban geheel overstroomd; de meeste bewoners werden met schuitjes van de daken hunner huizen gehaald en een groot deel hunner door het water verzwolgen; zóó of iets minder erg ging het ook in 1219, 1477, 1509,

1516 en 1530. In 1570 liep zelfs Amsterdam gedeeltelijk onder. In 1572 werd door het Staats-krijgsvolk onder Graaf van der Mark, Diemen half afgebrand; in 1573 door Sonoi; van den brand van 1652 staat opgeteekend, dat hij het schoutshuis en verscheidene privilegiebrieven verteerde. Ligt zijn door deze en nog meerdere rampen van vuur en water vele andere bescheiden verloren geraakt; en die men op het dorpshuis nog vindt, zijn door het water schier onleesbaar geworden.

Na de Reformatie, zoo teekent van Ollefen aan, verkreeg Diemen in 1595 met Ouderkerk één predikant en in 1607 zijn eigen predikant. Maar de Roomschen zien wij uitgeweken naar Overdiemen, eene buurt aan gene zijde van het riviertje den Diem, tusschen de Zuiderzee en de Muider-trekvaart, die in 1640 gegraven is. Daar kwamen, zooals de overlevering zegt, niet lang na de Reformatie de geloovigen, zelfs van de kanten van Muiden en Weesp, langs de Papenlaan en den Zeedijk, bijeen; eerst heimelijk in een boerenhuis bij den zeedijk en later, gelijk zeker is, in eene kapel aan den Diem. Daar stond namelijk reeds van vroeger eene kapel, onder de parochiekerk van Diemen behoorende en toegewijd aan S. Petrus-banden. Ook had er, nog weêr vroeger, eene kapel gestaan te Diemerdam, een dorp zoo ver in de tegenwoordige Zuiderzee liggend, dat Diemerdam en Waterland slechts door een sloot gescheiden waren. Nog in 1670 was de pastoor van Diemen ook pastoor van Durkerdam en de Zuiderzee dus misschien daar nog weinig breed.

In de kapel dan van S. Petrus-banden te Overdiemen werd nu onze H. Godsdienst uitgeoefend, het eerst door pastoor *Nicolaas Bollius*, geboren te Alkmaar, meester der vrije kunsten. [1]) Hij overleed in 1624, doch niet als

1) Magister Artium. Onder de Leuvensche faculteit der kunsten werden gerekend de philosophie, de letteren en de natuurkunde. Nuyens, Algem. gesch. des Nederlandschen volks. VI. 153.

pastoor van Diemen, en had tot opvolger *Joannes Ruyght*, meester der vrije kunsten, te Diemen geboren, die deze gemeente en ook Duivendrecht meer dan dertig jaren bediende. Deze stierf te Amsterdam in 1646 en werd opgevolgd door *Gerardus Craenland*, S. Theol. bacc. Hij bediende Diemen, Overdiemen en Duivendrecht. Hij overleed als pastoor van Diemen in 1652, en liet bij testamentaire dispositie al zijne goederen aan de kerk. Wij bezitten van hem nog een zilveren vergulden kelk, op welks voet de werktuigen van het lijden O. H. staan en onder dien voet: „Giertie Mo vrou van Wilhem Cornelisen S.G. heeft desen kelck aen Mr. Gerrit Kraenland vereert A° —." In plaats van den overledene werd *Jacobus Heynsius*, geboren te Edam, S. Theol. bacc., pastoor; deze ontving later om zijn ouderdom een kapellaan; in zijn tijd werd Duivendrecht van Diemen gescheiden en begiftigd met een eigen pastoor, namelijk Petrus Franciscus Plemp, een Amsterdammer. Heynsius vierde hier zijn zilveren priesterfeest, welks aandenken nog heden bewaard wordt in een schoon vers, waarvan wij een exemplaar bezitten op satijn gedrukt: [1])

VREUGDE-GALM, GESTELT OP DE SILVERE BRUYLOFT

VAN DEN EERWAERDIGEN HEER

JACOBUS HEYNSIUS,

PRIESTER EN PASTOOR

TOT DIEMEN, OVERDIEMEN, EN DURKERDAM.

Op den 23 September, Anno 1670.

—

Verplichte dankbaerheyd, vol yvers tot Godts Kerk;
Stelt keel en ſnare-ſpel en orgelle te werk,
En ſchijnt van vreugd vervoerd den Hemel door te dringen,
Dat *Overdiem*, en *Dieme*, en *Durkerdam*, op 't ſingen

---

1) t'Amsterdam, uyt de Boeck-winckel van Joachim van Metelen, Boeckverkoper, Anno 1670.

Weergalme, met een toon, van diepe erkentenis:
Die 't heuglijk *Silver-feest*, de Godtheyd ſchuldig is:
Terwijl *Heer* Heynsius, met loffang en gebeden,
Voor Godt en ſijn Gemeent als *Bruydegom* komt treden:
En draegd zijn Priesterſchap, zijn yver, dienst, en leer,
(Verheerlijkt door Godts gonst) ten offer aen zijn Heer.
En ſtort voor Godt op 't Feest, de rijkdom van ſijn zegen,
In *Vijf-en-twintigh Iaer*, door ziele-winst verkregen.
Doch rekent al dees vrught, vergadert, of geplant,
De eer van Christi Kerk, en 't werk van Godts hand.
Wil Godt, *als* werriktuigh, hem, in zijn dienst gebruijken,
En van ſijn arrebeyd, zielſaelge vrughte pluijken,
Hy voert zijn krachte vol van Godtsdienst, graeg ten top,
En draegt de gave Godts, de Godtheyd, vierigh op.
So ſiet men Heynsius zijn dienst, en yver wetten;
Om in Gods Kerk met vrucht, Gods waerheyd, voort te ſetten
Hy plant de kruisſteng, op ſint Pieters-ſchip hoe ſterk
't Geharnast ongeloof, (d' erſvyand van Godts Kerk)
Oproerigh aenhitst, om zijn Schaeps-koy te bevechten,
De Gods-ſpraek van ſijn mond, kan 't blint krakeel beſlechten,
Door duyſent waerhede, het Godtlijk woort onthaeld,
En by de Vaderen van eeuw, tot eeuw, vertaelt
Op eenen zin, en recht van uitſpraek, volgens wette,
Die Godt als gronde, van ſijn tempelbouw won ſette,
„So ſtopt zijn waerheyd hier, de kettery de mond:
„So triumpheert zijn leer op d'eer van 't Nieuw Verbond,
En trekt een yder, tot ſijn preekſtoel als een wonder:
En dringt het Godtlijk woord, ontzaglijk als een donder
Met vrucht ter boezem in, en *kneet* de herten dwee:
Royd ſoo het onkruyd uyt, maekt Godt den akker ree.
Dus weet hy 't hartſte hert gelijk een was te buygen:
Hier van kan *Waterland* en *Durkerdam* getuygen.
Dees vruchte trekt den *Diem* noch van zijn arrebeyd,
So voetzaem werd van hem Godts ſchaeps-koy hier geweyd,
Geſpijſt met 's Hemels brood vol kracht en heyligheden
Het eenigst Offer by de kettery beſtreden.
Doch door de Christen kerk van tijt tot tijt beweerd
Als offerhande die het kruys altaer vereerd.
So draegd hy 't Offer-lam aen Christi woord verbonden,
Eens bloedelijk geſlacht, voor hem en 's volliks zonden,
Op 't onbebloed altaer, in ſchijn van weyd en wijn,
En leert hun Christi doot met vrucht gedaghten zijn.
„So yverd Heynsius, met alles op te wecken,
„Wat hier ter zaligheyd, en Godes eer mach ſtrecken,

„Wat neemt zijn wakend oogh, tot voordeel niet in acht
Daer hy voor 't kerkelijk, hond onverposde wacht:
Befweten arrebeyd, en noyt vermoeyde forregen,
Dienstvaerdigh, nacht en dagh, zijn waren blijk, en borregen,
Hoe trouw zijn Schaeps-koy wert, in ernst bijgeftaen,
Zijn yver fiet geen werk, zijn dienst geen onweer aen.
Hy is een ieder alles, de weduwe een rader,
Kleynmoedigen haer troost, de wefen tot een vader:
Welmenent voor 't gemeen, den arremen een ftut,
In al zijn doen, beforright voor 't Kerckelijke nut.
Zijn voorforgh, tot zijn Kerk, fiet ghy veel verder fpringen,
Als 't tegenwoordige, 't fiet op nakomelingen.
't Is voor 't gemeen, al 't geen hy door den bou beleyd,
So eert hy 's volliks gonst, in loon van arrebeyd.
Sint Pieters Diem-kapel, met drie Patroon-altaren,
Toont waer haer miltheyd blijft, en wat hy wil vergaren.
De eer van Christi Kerk, verheerlijkt door 't cieraet,
Dat voor den dienst van Godt, en tot den Altaer gaet.
Is 't wonder dat dit *Feest* dan is vol lof en leevens?
Daer voor dees waerden Heer, nu fo veel ziele teevens,
(Erkennende de deughd haer heyl ten dienst geftaen)
Met algemeen verfoek, voor Godt ten Altaer gaen?
Een ieder looft de dienst, en trouwheyd van haer Harder,
Dankt 's Hemels milde gonst, bid, hem zijn goetheyd varder;
In dienst, en yver, fterk, en fo veel levens geeft,
Als hy tot noch van Godt, met vrucht genooten heeft.
Met dit verfoek, en wens, gaet ieders ftem na boven,
Om Godt eenparelijk te bidden, en te loven;
Terwijl het Priesterfchap, met een gewijde fchaer,
Den *Bruydegom op 't Feest*, geleyde aen 't Altaer;
Ghij fiet een gulle vreugd in ieders ooge leeven,
Het wierook klimpt tot God, 't gebloemt en kruiden geven
De Bruylofts Kerk geur, en aengename lucht,
't Mufijk vervult het koor, fo fmaeklijk is dees vrucht
Van dankbaerheyt aen Godt, op 't Silver-feest gegeven,
So wenslijk is de dienst, Heer Heynsi, van uw leeven.

A. D. G.

Hij stierf hier in het veertigste jaar zijner pastoreele bediening 13 Januarij 1692 en liet bij testament al zijn huisraad en zilver aan de pastorij. In zijn tijd kreeg Diemens kerk eene schoone aflaats-bul van Paus Clemens X, welke bul met looden zegel nog in het archief berust.

Blijkens dat perkamenten stuk was er in de kerk van Overdiemen eene broederschap ter vereering van het Allerheiligste Sacrament, wier leden vele werken van godsvrucht plagten te doen. Clemens geeft nu vele aflaten voor hen die lid worden of als lid sterven, of als lid op de feesten der broederschap gezegde kerk bezoeken, processiën bijwonen, dooden begraven, het Allerheiligste naar een zieke vergezellen, arme vreemdelingen gastvrij opnemen, den vrede met eigen of eens anders vijanden herstellen, onwetenden de godsdienst leeren, voor de afgestorven leden bidden. Gegeven te Rome, 13 Aug. 1671.

De Diemerkapel of kerk moet er in Heynsius tijd wel schoon uitgezien hebben met hare drie patroon-altaren, waarvan zijn feestdichter meldt; doch het zielenheil der gemeente liep onder zijn opvolger gevaar. Deze toch was *Cornelis Franciscus Krijs*, Amsterdammer, meester der vrije kunsten, Leuvensch Theoloog, Kanunnik van Haarlem, broeder en geestverwant van den Amsterdamschen pastoor Jacobus Krijs, welke Jacobus, een der onverbeterlijkste aanhangers van Codde, aan Varlet in 1719 gastvrijheid schonk, aan Varlet die C. Steenoven tot Jansenisten aartsbisschop van Utrecht wijdde in 1724.

Petrus Codde stelde Krijs aan tot pastoor, en David van der Meije landdeken van Amstelland preekte hem in; in 1715 deed hij om zijne zwakheid afstand, en vertrok naar zijn buitenplaats Oudmijl aan den Amstel onder Ouderkerk, waar hij nog in 1720 leefde. De Kanunniken van Haarlem waren terstond op hunne hoede om te zorgen dat geen Jansenist zich in die statie zou indringen. De internuncius Santini benoemde tot pastoor *Theodorus Huysman*. Deze nu verzocht, 't geen toen wel moest gedaan worden, admissie van den Bailluw (aan deze moest ook jaarlijks betaald worden voor de vrijheid). De Bailluw vroeg of hij toestemming had van het Kapittel van

Haarlem. Hij kon die niet toonen en werd dus niet tot zijne statie toegelaten. Nu wendde hij zich tot de Kanunniken, die na inzage van zijn benoemingsbrief hem terstond een schriftelijke toestemming gaven. (Bijdragen II. bl. 316). Huysman, te Harderwijk geboren, en Leuvensch godgeleerde, overleed 23 Sept. 1718. Omstreeks het feest van Simon en Judas verliet *Petrus van Elst* de pastorij van Elst in de Opperbetuwe en werd pastoor van Diemen, volgens het memorieboek van pastoor van Houtem eerst in 1719, en bleef het tot in 1741. Een oud, denkelijk overgeschreven doopboek, loopend van 1741 tot 1793 dient nu mede tot bron. Vooraan staat 1741 – 20 September *Joannes Baptista Wijmans*, Amsterdammer, als pastoor. Onder pastoor Wijmans vinden we ook doopelingen uit de Watergraafs- of Diemermeer aangeteekend.

Deze streek loopende bijna van de Amsterdamsche grenspaal tot kort aan Diemerbrug, was oudtijds werkelijk een meer, waarop in 1508 de Amsterdammers een oorlogschip hadden tegen de Gelderschen, en in 1573 tegen Sonoi, met goed gevolg. Het meer werd in 1629 door Amsterdam bedijkt en droog gemaakt. Ook vinden we onder Wijmans doopelingen uit de Bijlemer. In een stuk van 1615, behoorende tot het kerkarchief van Diemen, lezen wij van eene kapel in de Bijlemer, waaraan door iemand vermaakt werden acht Carolus guldens jaarlijks, te contenteren aan „de capelle meystere."

Op den 13 Maart 1754 werd Wijmans als pastoor van Diemen opgevolgd door *Wilhelmus Boom*, en deze weder in 1771 door den Zeer Eerw. en wijdberoemden Heer *Joannes Franken*, Aartspriester van Holland etc. Onder denzelfde bouwde men te Overdiemen een fraai pastoriehuis. De Eerw. Heer J. Franken als aartspriester verkoos voor zich de pastorij genaamd het Hert, op de Oudezijds Achterburgwal en hoek van de Heintje-Hoeksteeg te Amsterdam en is aldaar overleden. (Mem. van Houtem.)

In 1784 kwam als pastoor van Overdiemen *Joannes Hegeman.* Deze wilde de pastorij verplaatsen naar Diemerbrug als meer in het middelpunt der gemeente. De Kerkmeesters kochten daartoe op 6 Maart 1786 een buitenplaatsje, genaamd Nieuw-Welgelegen, van ouds genaamd „Haegse Bos", met een stuk land groot tachtig roeden, voor *f* 3000. In Maart van het volgend jaar werd door den Eerw. Heer Hegeman de eerste H. Dienst in de nieuwe kerk opgedragen. Intusschen was de kerk met *f* 12000 schuld belast.

Pastoor Hegeman vertrok als pastoor naar het Rustenburgerpad buiten Amsterdam in 1792 en werd vervangen door den Eerw. Heer *Theodorus Walkot*, Amsterdammer, die pastoor was te Hoogwoud. Deze is 13 December 1803 gestorven en 17 December begraven in de Diemerkerk. Onder hem werd voor omtrent *f* 1300 aan kerk- en huis zilver verkocht om – nog wel bij wijze van accoord – een aanzienlijk deel der schuld af te doen.

Zijn opvolger *H. F. Wijthoop* bestuurde de gemeente van 24 December 1803 tot 12 December 1821. Hij was geboren te Amsterdam, eertijds kapellaan te 's Hage. In zijn tijd werd anno 1809 aan de Diemerbrug de eerste protestantsche kerk gebouwd, ter vervanging der bouwvallig verklaarde, die te Diemen stond en voor de reformatie onze Katholieke voorvaderen onder hare schoone gewelven had zien bidden.

Op 16 December 1821 kwam reeds *Christianus Conradus van Houtem* als pastoor. Hij was geboren te Amsterdam 1788, werd na bijna 7 jaren kapellaan geweest te zijn in de kerk Geloof, Hoop en Liefde te Amsterdam, door den HoogEerw. Heer J. Cramer, Aartspriester, benoemd tot pastoor. Zeer vervallen waren toen kerk en pastorij, daarenboven met eene aanzienlijke schuld bezwaard; de gebouwen heeft hij zooveel mogelijk hersteld,

en zijn ijver mogt er in slagen om de kerk bijna geheel van hare schuld te zuiveren, waartoe ook het door hem in 1827 op zijn tuingrond aangelegde kerkhof niet weinig heeft geholpen, doch waarop hij zelf, helaas reeds in 1831 is begraven.

In October 1831 kwam als pastoor de Eerw. Heer *Joannes Berman.* Deze heeft hier slechts 5 jaren de herderlijke zorg gedragen, heeft haar toen nêergelegd en is te Leiden in hoogen ouderdom overleden. Na hem werd de HoogEerw. Heer *Franciscus Theodorus Frankemölle* in December 1836 pastoor, thans te Haarlem pastoor en Kanunnik Poenitencier. Zijn opvolger werd in April 1843, de Eerw. Heer *Joannes Guilelmus van Maaseland*, die vroeger pastoor te Tholen was. Hij werd in Febr. 1856 tot pastoor van Werfertshoef benoemd en vervangen door *Nicolaas van Gastel.* Deze mogt hier zijn 25-jarig priesterschap vieren, heeft de kerk-ornamenten en vooral het orgel verbeterd; ontving op zijn verzoek eervol ontslag den 6 Mei 1870 en overleed reeds 18 Junij daaraanvolgende te Utrecht. In zijne plaats was benoemd *Jacobus Hermanus Kappelhof*, thans pastoor en Deken van Purmerend. Hij is te Diemen den 17 Mei 1873 opgevolgd door den ondergeteekende, *Joannes Vermeulen*, uit Woerden, sinds 1866 Rector van het R. K. Wees- en Oudeliedenhuis te 's Hage. De parochie telt thans ongeveer 300 communicanten.

Diemerbrug, S. Andreae Ap. 1874. — J. VERMEULEN.

HET WONDER VAN HET H. BLOED
TE
BERGEN BIJ ALKMAAR.

Het volgende verhaal van het wonder des heiligen Bloeds te Bergen, in het jaar 1421 voorgevallen, is genomen uit een latijnsch handschrift, berustend in het gemeente-archief te Alkmaar, H. S. in octavo, 312 en 36 dubbele bl., op papier, met de zoogen. duitsche letter. De Stad Alkmaar ontving dit H. S. in het jaar 1627 [1]) van de Staten van Holland, alleen met de voorwaarde „daeruyt een dubbelt te doen leveren, soo wanneer sulcx van wegen de Heeren Staten versocht sal worden." Er bestaat een kopij van (in 1714 door Alkemade en van der Schelling gemaakt) in de bibliotheek der Academie te Leiden. Behalve de aanhef (eene uitbreiding en toepassing van Ps. 49 vs. 12 seq.) en eenige opmerkingen in den origineelen tekst, is het Leidsch H. S. een getrouwe en zeer nette kopij van het Alkmaarsche origineel [2]). Beide zijn door mij gebruikt.

Het H. S. wordt in twee stukken verdeeld. Het eerste houdt in: de eerste redactie van het *chronicon Joannis Gerbrandi a Leydis.* Daar dit hier van minder belang voor ons is, laten we het onbesproken. Ons verhaal is genomen uit het tweede gedeelte van het H. S. Dit gedeelte bevat, behalve eenige aanvullingen van het chronicon en ver-

1) Niet in 1597, gelijk bij abuis in den Inventaris van Dr. Scheltema is opgegeven.

2) Het Leidsch H. S. verschilt ook nog hierin, dat de *collectanea*, *achter* 't Alkmaarsch H. S. geplaatst, hier, tusschen de kronijk in, chronologisch geordend zijn. Een tweede kopij bestaat er nog te Praag.

scheidene bijzonderheden omtrent Alkmaar, vooral drie uitgebreide verhalen, waarvan dat van het bovengenoemde Wonder het grootste en het nauwkeurigste is [1]). Men neemt als zeker aan, dat dit tweede gedeelte *niet* van Joannis Gerbrandi is. Van wie mag het dan zijn? Men heeft verondersteld, dat de schrijver van het tweede gedeelte (vervolg op het chronicon), de zoogen. *continuator*, een Alkmaarder geleerde of geestelijke was, en maakte dit op uit de menigvuldige berichten, welke hij aangaande de stad Alkmaar geeft. Prof. de Hoop Scheffer neigt tot het gevoelen, dat aan *meerdere* continuatoren moet gedacht worden, en het door verschillende mannen van tijd tot tijd werd voortgezet. Aannemelijker echter komt ons zijn veronderstelling voor, "dat de continuator alleen *afschrijver* was en hem op zijn best genomen niet meer toekomt dan 't auteurschap der laatste aanteekeningen, terwijl al het ander sedert 1417 opgeteekende van een vroegeren continuator of van meerderen afkomstig is." Doch zou het niet

1) De twee andere zijn: *de miraculoso sanguine Alcmariae*, en het kettergeding te Haarlem: "de Edone Heresiarcha" getiteld. Dit laatste is reeds door prof. Moll in zijn kergesch. besproken. (II. 3. bl. 98.) Later is de lat. tekst er van uit het H. S. door prof. de Hoop Scheffer in de Stud. en Bijdr. op 't gebied der hist. theologie (1873 bl. 186) openbaar gemaakt Een kleine aanmerking vinde hier plaats. Ik lees in de kerkgesch. t. a. p. bl. 101 aldus: "Daar onze berichtgever te kennen geeft, dat hij zijn verhaal aangaande de leer en bestraffing der beide haeretieken uit zijn eigen geheugen putte, en dat hem sommige zaken niet helder meer voor den geest stonden (plura, quae tradidi oblivioni), achten wij het mogelijk, dat ook zijne opgave van de gepredikte en herroepene stellingen niet volkomen getrouw is." Wij veroorloven ons de aanmerking, dat deze opvatting ons ook niet volkomen getrouw voorkomt. Het geheele verhaal van het kettergeding is zóó nauwkeurig, alles zoo in de kleinste bijzonderheden beschreven, dat wij, gelijk ook prof. de Hoop Scheffer (t. a. p.) opmerkt, aan een ooggetuige te denken hebben. Het "*quae tradidi oblivioni*" zouden wij dan liever vertaald zien met: "*welke ik der vergetelheid heb prijsgegeven*", zoodat de andere ketterijën niet uit gebrek van herinnering, maar met opzet verzwegen worden.

kunnen zijn, dat hij gedeeltelijk afschrijver en gedeeltelijk ook continator is [1])? Hoe het zij, ik meen het, op zijn minst genomen, voor *zeer waarschijnlijk* te mogen houden, dat het verhaal van het heilig Bloed te Bergen een afschrift is van een stuk, dat in de Abdij van Egmond berustte, en door een tijdgenoot is opgemaakt, waardoor dus het verhaal een hooge waarde verkrijgt. Dat de continuator (of continuatoren) uit Egmonder stukken geput heeft, zou men kunnen opmaken uit hetgeen van den Alkmaarder pastoor VOLPERTUS SCHULT (1405–1441) gezegd wordt. In Bat. Sacra vind ik opgeteekend: „dimidio fere saeculo ante (d. is. vóór 1477) ex cod. M. S. quem teneo (*en dit is de codex Abbatiae* EGMUNDENSIS) laudatur ejus Ecclesiae pastor, cujus nomen, *quia abrasum erat*, mihi incognitum, ut viduarum protector singularis, qui postquam Ecclesiam Alcmariensem vigilantissime et summa alacritate rexisset, plenus operibus bonis in Domino ibidem quievit, cujus corpus cum maximo omnium luctu ad altare S. Sebastiani sepulturae traditur.” Hiermede nu komt letterlijk de continuator overeen, en, wat opmerkelijk is, bij hem vinden wij ook het uitgewischte gedeelte, dat aldus luidt en bij het voorgaande juist aansluit: „Anno 1441 Volperdus cognomento Schult de Gorinchem vir optimus et per omnia [2]) virtuosus, pupillarum ptector singularis, postquam annos triginta sex Eccliam Alcmariensem”, enz. De veronderstelling, dat ons verhaal uit de Abdij afkomstig is, schijnt derhalve door deze overeenkomst, niet ongegrond.

1) De continuator begint eerst in het jaar 1473 en eindigt met het jaar 1514. In den tekst wordt echter op het jaar 1464 gesproken van een gebeurtenis, die in 1516 voorviel, zoodat omstreeks dezen tijd de arbeid voltooid schijnt te zijn.

Het tweede gedeelte begint in ’t Alkmaarsch origineel op fol. 292 *verso* 1e kolom in ’t midden; in de Leidsche kopij op pag. 82.

2) In het H. S. van pastoor Kleef, aan de pastorie van St. Laurentius te Alkmaar berustend, staat abusief: „*poëta*.”

Ook is Prof. de Hoop Scheffer van meening, dat de oorsprong van het H. S. in een of ander klooster te zoeken is. Opmerkelijk ook is de kleine bijzonderheid, die in 't verhaal is opgenomen, aangaande het vertoeven van Magister Wilhelmus Molenaar in de Abdij van Egmond. Overigens is het geheele verhaal zóó nauwkeurig en daalt zóó in de minste bijzonderheden af (meer nog dan het verhaal van het kettergeding, dat men als waar geschied aanneemt), dat wij niet kunnen twijfelen of het is, na een nauwkeurig onderzoek op de plaats zelve, en uit den mond der daarin betrokken personen opgeteekend.

Meer grond vond ik nog voor mijne meening door de kennismaking met een H. S. in de koninkl. bibliotheek te 's Hage berustend (232). Het is een uittreksel, gemaakt in het jaar 1712 en voert ten titel; „Excerpta e codice vetusto sanae fidei, ducentos abhinc annos in *Abbatia Hecmundana* incerto auctore exarato." Ik vond daar hetzelfde verhaal letterlijk terug. Daarenboven bezit de bibliotheek van 't Seminarium te Warmond een H. S. indertijd door den Heer Westphalen van Egmonder papieren gecopieerd, en deze kopij bevat het kortere verhaal van het mirakel, letterlijk overeenkomend met het kortere verhaal, dat in het Alkmaarsch H. S. het meer uitgebreide voorafgaat [1]). Na deze noodzakelijke inleiding volge nu de getrouwe vertaling van het besproken verhaal.

---

1) Men kan over het besproken H. S. nog naslaan: Kroniek van het Hist. genootschap te Utrecht VIII bl. 152; en Navorscher 1866. bl. 180.

OVER HET MIRACULEUSE BLOED VAN HET DORP BERGEN.

Daar de gedachtenis der gebeurtenissen uit geschriften bestaat, die met blijvend woord, vele eeuwen nadien, de feiten van vroegere eeuwen verhalen, zoo heb ik het passend geoordeeld om eene belangrijke gebeurtenis, die *in onze tijden* in Holland voorviel, blijvend te boek te stellen, ten einde ze aan de vergetelijkheid van het nageslacht te ontrukken. In het jaar dan na 's Heeren geboorte veertien honderd een en twintig, dat is het jaar na het beleg van Leiden door Jan, Hertog van Beijeren, in den nacht van de heilige Elisabeth weduwe, geschiedde het, dat, naar het geheimvol bestel van God, wiens inwerking wij vaak zien zonder de oorzaken te kennen, een sints vele eeuwen ongehoorde storm ontstond, die, met buitengewone kracht, niet alleen de zee in vreeselijke golven opzweepte, maar ook de stranden overal en de nabij liggende dijken teisterde, zoodat zij door het geweld des waters doorbraken, en er voornamelijk in Holland alsook in Friesland en Zeeland, door het verwoesten van steden en dorpen en het omkomen van veel menschen en vee, groote rampen veroorzaakt werden. Toen ook is al het land, dat uit zeer vruchtbare weilanden bestond, tusschen siut Geertruidenberg en Dordrecht, met twee en zeventig dorpen, door de overstrooming verwoest, en het zeewater, dat door de zeeëngten van Zeeland binnenstroomt, daarover heengegaan: want zoo geweldig was de storm, dat geen enkele dijk van gemelde streken de kracht van het water weerstand kon bieden. Doch, ofschoon het daar zoo toeging, zijn toch de gevaren, die bij den zeedijk en omstreeks het dorp Petten ontstonden, al hoewel er minder schade werd aangericht, meer door de faam

verbreid geworden. Want behalve vele doorbraken van den dijk, waardoor de zee instroomend alle wei- en lagere landen overdekte, werden ook de zandklippen, die nabij Petten het land tegen de zee beschermden, door de sterke branding ondermijnd en weggespoeld, zoodat het water, met vreeselijk gedruisch inbrekend, kerk, huizen, menschen en vee mede sleepte, alle grondvesten wegrukte en met de graven medevoerde. Daar de storm des nachts, toen alles in diepe rust lag, onverwachts opkwam, en aan het gevaar niet te ontkomen was, haastten zich allen, door dit groote onheil opgewekt, met uitzondering van weinigen, die meer bij toeval dan uit opzet of overleg, naar de nabij gelegen heuvelen gevlucht waren, naar de kerk, zoowel uit godsvrucht als vertrouwend op de hechtheid des gebouws, en smeekten en verwachtten in dezen nood hulp van God, maar de schrik had hun alle beraad benomen. In 't begin toch, toen de zee nog maar langzaam begon in te stroomen, hadden ze langs zijwegen, even als eenige anderen, naar de hoogtens kunnen vluchten; maar in de kerk door de zee omringd begonnen ze eerst te smeeken, op hun borst te kloppen, de lichten der kerk te ontsteken; doch toen ze het gebouw hoorden kraken en zagen waggelen, toen was het een geschrei en gehuil, dat het zelfs voor hen, die op de hoogtens of elders in de verte waren, zoo vreeselijk was, alsof zij zelve de ramp ondergingen. Te vergeefs klemden zij zich aan de balken en binten en stijlen vast. De krachtige watervloed wierp de kerk omver, en sleepte haar en allen die er in waren, ten getale van omstreeks 400 in hare woedende golven mede. Drie slechts werden gered. Zij hadden zich aan de planken, waarvan de kerk gebouwd was, vastgehouden, en dreven door een wonderlijk toeval, tot op den vasten grond voort. Een van deze was Heer Adalardus, een priester, die later de eerste pastoor werd

van Groet [1]). Een beklom er, in dit groot gevaar, een hooiberg, en vond, tegen alle hoop in, door de goddelijke genade zijn redding. De goederen en het huisraad van Petten met alle benoodigdheden der kerk werden door de golven meêgevoerd, en kwamen hier en daar, het eene ver af en het andere dicht bij, naar het toeval wilde, op het drooge. Erbarmelijk een schouwspel was het toen voor wie langs den watervloed heenging: want de lijken der verdronkenen, naar het drooge gedreven, lagen daar zonder eenig ontzag voor sekse, eenigen ontkleed, anderen door het stooten en heen en weêr slingeren in de golven, misvormd. Doch onder alles wat te Berghen kwam aangedreven, was ook een heiligdom, waarin het eerbiedwaardig Sacrament van Christus lichaam, en de heilige olie der zieken met het chrisma bewaard was. Het werd gevonden door den Schout van Bergen, Heer Jan van Prucen, een man bij de zijnen om zijne rechtschapenheid zeer in aanzien. Toen deze den volgenden dag, wanneer de storm reeds bedaard was, uit was getrokken om de rondzwervende goederen, uit de golven hier en daar opduikend, in naam des vorsten in bezit te nemen, ten einde ze aan de zoekenden weder ter hand te stellen, zag hij, uit de verte, het liggen tegen de glooiing van een sloot. Door nieuwsgierigheid gedreven was hij er het eerst bij om te onderzoeken, en niet wetende wat het bevatten zou beraadslaagde hij een poos bij zich zelf, en eindelijk, na genomen beraad, brak hij de kist open, en schrok, toen hij daar een ciborie met andere heilige vaten van altaar en kerk in vond.

Bij al het andere wonderbare stond hij verstomd toen hij zag, dat de çiborie, na zooveel heen en weder kantelen van de kist, rechtop was blijven staan. Hij beval

---

1) Groet, bij Schoorl.

dan de kist, waarin deze heilige zaken berustten, eerbiedig naar het naast bij gelegen huis eener weduwe te dragen, en een priester met een bedienaar te roepen, opdat zij den schat der Kerk aan de Kerk zouden teruggeven en Hem naar den tempel brengen, die de grondslag en het fondament der Kerk is, door de kracht van wiens Geheim ieder die tot de kerk behoort voor den val behoed wordt. Heer Amelius derhalve, die toen Pastoor der Kerk was, spoedde zich met den Koster, Gerardus genaamd, die na deze gebeurtenis in den vastentijd priester gewijd is, en met eenige andere personen, ter aangewezen plaatse, en voeren met een schuit van Oesdorp [1]) tot aan het huis van voornoemde weduwe waar de geheimen van onzen H. Godsdienst door voornoemden Schout waren gelaten. Nadat zij met den diepsten eerbied de Godheid aanbeden hadden, trad de priester nader, nam de ciborie met de heilige olie en het Chrisma, en wees voornoemden koster aan om een ivoren pyxis mede te dragen, waarin hij meende, dat reliquieën van heiligen bewaard werden. Doch de koster, vermoedend, 't geen ook later als waarheid uitkwam, dat in vermelde pyxis misschien eenige partikels van het H. Sacrament zich bevinden mochten, weigerde het met bloote handen aanteraken en mede te dragen. Nu stond er een houten schotel bij de hand; daarin plaatste de priester voornoemde pyxis, en gaf ze zoo aan den koster te dragen. Daarna keerden allen in het vaartuig terug, terwijl de koorzangers hen opwachtten en vele andere personen uit de parochie in processie te gemoet gingen, ten einde met den verschuldigden en gebruikelijken eerbied, met hymnen en geestelijke zangen en het gelui der klokken, den Behoeder der Kerk naar de kerk te geleiden. Ter plaatse echter waar

1) Dit Oesdorp is bij Bergen gelegen.

het eerst deze schat des hemels gevonden werd, is ter eere van het heilig bloed een kapel opgericht, die ieder jaar, ter gedachtenis van zulk een groote gebeurtenis, op een bepaalden tijd, met buitengewone godsvrucht door het volk, dat van verre en van nabij komt toestroomen, tegelijk met het heilig bloed, in groote plechtigheid bezocht wordt. Toen nu heer Joannes, pastoor van Petten, vernam, dat het heiligdom met eenige kerkgeraden en kleinoodieën te Berghen was aangedreven, en in de kerk van dat dorp bewaard werd, haastte hij zich daarheen te gaan, ten einde zijn kerkgeraden op hun eigen plaats terug te brengen. En na de Mis te hebben opgedragen begaf hij zich met heer Amelius en diens koster voornoemd, ter plaatse waar alles berustte; en toen zij de ciborie openden vonden ze de heilige hosties ongedeerd en slechts weinig door het zeewater geschonden. Heer Joannes nuttigde ze eerbiedig, en vroeg toen naar de ivoren pyxis, waar die gebleven was? Want ook daarin, zeide hij, waren heilige hosties bewaard. Op het hooren daarvan werd heer Amelius hevig verschrikt, want kort te voren had hij de pyxis geopend en niets daarvan er in bespeurd. Toen ze nu heer Joannes was ter hand gesteld en hij ze geopend had, zag hij het hoogwaardig Sacrament van Christus ligchaam, door het zeewater bevochtigd, als een vormeloos deeg zonder de gedaante van brood te hebben, en, bij wijze van wol of vlas vastklevend en hangend aan het kussentje, dat in de pyxis was, en aan het linnen overdeksel [1]).

1) *Opertorium* heeft de tekst. Men denke hier niet aan een omkleedsel buiten om de pyxis, gelijk tegenwoordig ons *velum*, maar aan een soort linnen *corporaal* binnen in de pyxis. Deze *corporaal* schijnt aan het kussentje waarop de H. Hostiën rustten, verbonden te zijn en deze te overdekken, gelijk vroeger wel meer in gebruik schijnt te zijn geweest en nog op sommige plaatsen gebruikelijk is, soms ook wel als linnen bekleedsel aan den binnenrand der pyxis. Moeielijk is het anders te begrijpen, hoe

Ook dat nuttigde hij, schoon hij met de tong de overblijfselen, die aan het kussentje bleven hangen, moest aflikken. Doch daar in dezelfde pyxis veel zout water, ongeveer zooveel als een pint wijns, was, walgde 't hem dit te nuttigen, en stortte hij het, tegelijk met het overdeksel van gemelde pyxis, in voornoemden schotel, waarop eerst de pyxis, toen ze naar de kerk gedragen werd, gerust had, en overlegde bij zich zelf wat hij er mede zou aanvangen; want hij vreesde voor braking, wanneer hij het zoo bitter en onsmakelijk, als 't waarschijnlijk was, zou nuttigen; hij vond beter het eenigen tijd uittestellen, dan zulk een zaak met eenig gevaar te nuttigen. Hij besloot dan voormeld schaaltje onderwijl op een betamelijke plaats af te sluiten, totdat hij door rijper beraad zou weten hoe met deze zaak te handelen. Het schaaltje werd weggesloten en hij vertrok; maar daar 't nu uit het gezicht was, werd er niet meer aan gedacht, en bleef het gedurende een tijd van zes maanden, tot omstreeks Pinksteren namelijk, als vergeten. Nu gebeurde het op dien tijd, dat Heer Amelius, die van geboorte een Brabander was, naar zijn land toog om de inkomsten van kapelanieën en andere goederen, die hij in Braband bezat, te innen. Hij beval dan bij zijn vertrek aan heer Gerardus de zorg zijner kerk aan, dienzelfden namelijk,

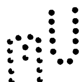
---

het „vormeloos deeg" aan 't kussentje in de pyxis en aan het linnen overdeksel vastkleefde, en het zeewater te gelijk met het overdeksel in de schotel werd uitgestort.

Bij Martigny (Dict. des Antiq. chret. op 't woord „colombe Euchar".) leest men, „La définition de Ducange (Gloss. Lat. ad vocem *columba*) suppose, en outre que la colombe contenait une autre pyxide, et un texte ancien, qu'il cite, atteste que la S. Eucharistie était enveloppée dans un linge, *in linteo mundo*, et que le tout était renfermé dans la colombe". Kirchen Lexicon (op 't woord: ciborium) „An vielen Orten ist in die Cuppe des Speisekelchs noch besonders ein linnenes Haübchen gelegt, welche den Wandungen desselben genau anpaszt, um eine Art von Corporale für die consecrirten Hostien zu bilden".

die tijdens de overstrooming koster was; want hij was onderwijl, gelijk ik boven aanstipte, priester gewijd en las de Mis. Toen heer Gerardus derhalve, getrouw aan zijn last, op zekeren dag in het dorp aan een meisje, dat aan de pest leed, die toen door het bederf van de lucht velen had aangetast, de communie had gebracht, en, naar de kerk teruggekeerd, de heilige geheimen weer op hun plaats had bezorgd, begon hij te denken over het weggesloten schaaltje en hetgeen daarop was uitgestort, en in welk een toestand het door 't verloop van tijd, zou gekomen zijn. Toen dan allen de kerk verlaten hadden. en hij in de kerk alleen was, ging hij, door een zekere nieuwsgierigheid gedreven, het slot openmaken waarachter het afgesloten stond; en toen hij de kleur zag, die voor die zaak of voor zeewater niet natuurlijk was, stond hij zeer verbaasd: de vloeistof was verdwenen en de stof droog, en gelijk bloed geverfd en gekleurd. Niet wetend wat van dit vreemd verschijnsel te denken, liet hij voormelden Schout, een man van uitstekend verstand, geloof en braafheid, bij zich roepen, om ook zijn oordeel over de stof en haar nieuwe voorkomen te vernemen. Daar gekomen werd ook hij door het ongewone voorkomen der zaak diep getroffen, en stond, als op het zien van een wonder, ten hoogste verbaasd, en de gedachte kwam bij hem op, dat hierin door Goddelijke kracht iets was teweeg gebragt, dat God deze plaats door de eer van zulk een wonderteeken had verheerlijkt. Ook sprak heer Gerardus, door het vreemde van die kleur getroffen: beste schout, is dit geen wonderbare zaak? Voorwaar, die kleur toont duidelijk, dat hierin iets is van eene bovennatuurlijke werking Gods. De schout stemde hiermede in, en, nadat zij nog lang en nauwkeurig de kleur beschouwd hadden, sloot de priester het schaaltje eerbiedig weer weg. Dit is die schaal,

die nog, in zilver gevat, met een weinig van die stof, in de kerk te Berghen bewaard wordt, en die ook aan de vreemdelingen en aan anderen, die het verlangen, wordt getoond. Daarenboven is, behalve de stof, die nog aan het schaaltje vastkleeft, een gedeelte van hetzelfde in een kostbare monstrans gesloten, 't welk voor hen, die de kleur en de zaak willen beschouwen, door een glas te zien is. Terstond nadat dit alles was voorgevallen, werd door de steden en plaatsen van Holland de faam er van snel verspreid, meldend, dat in het dorp Berghen het Hoogwaardig Sacrament der Eucharistie in de gedaante van bloed veranderd was. Dit gerucht wekte velen op, mannen en vrouwen, geleerden en ongeleerden; allen, zonder onderscheid, spoedden zich daarheen, om door eigen ondervinding zekerheid te verkrijgen van 't geen ze vernamen, en zich door eigen oogen te overtuigen of de waarheid aan het gerucht beantwoordde. Onder hen was de Eerwaarde Heer Henricus, suffragaan van den Bisschop van Utrecht. Alsook Magister Wilhelmus Molenaer van Leyden, doctor in 't kerkelijk recht, kanunnik en scholastieker te Utrecht in de St. Pieterskerk, welke heer toen bij den eerwaarden vader den heer Abt van Egmond, namelijk den heer Wilhelmus van Matenesse, vertoefde. Daar kwamen ook nog, behalve deze eerwaardige mannen, geletterde priesters en pastoors, te weten heer Volperdus Schult van Gorichum, pastoor te Alkmaar, heer Wilhelmus Keuser, pastoor te Heiligeloe [1]), heer Martinus, pastoor van Scoerll [2]), benevens vele andere geestelijken en leeken, niet op denzelfden tijd, maar afzonderlijk, naar dat ieder door de godsvrucht of het gerucht getrokken werd. Toen deze mannen de stof benevens haar voorkomen zagen, waren zij, na een

1) Heilo. 2) Schoorl.

ijverige bespreking, van oordeel, dat die kleur niet natuurlijk was, ook niet uit natuurlijke oorzaak, maar uit bovennatuurlijke kracht was ontstaan, en zij verzekerden, dat Christus in zulk een zaak moest verheerlijkt worden, daar zich hier duidelijk eenige teekenen vertoonden van Christus macht. Zij zeiden echter niet, dat daar het sacrament van Christus ligchaam en bloed was, die alleen onder de gedaante van brood en wijn tegenwoordig zijn, welke, zoo zij, door eenig bederf, hunne eigenaardigheid verliezen, niet het H. Sacrament onder zich kunnen bevatten. Daarenboven zeiden ze, dat voormelde stof, behalve om de werking die er in uitscheen, ook wijl ze vroeger de gedaante van brood was, waaronder, vóór het bederf, het H. Sacrament tegenwoordig was, vereerenswaardig was, en onder de heilige reliquiën moest bewaard worden. Nadat dit alles, gelijk vermeld is, geschied was, begon het volk langzamerhand daarheen te stroomen, eenigen uit godsvrucht om het te vereeren, anderen op hoop van bijstand in verschillende ellenden en nooden. Velen ook deden voor dit wonderteeken, als voor het heilig bloed, hun gebeden en geloften tot verlichting van ziektens en andere rampen, die dan ook, zooals verhaald wordt, meestal een gelukkige uitkomst ondervonden, en het verlangde doel van hun bedevaart erlangden. Dit is door machtige teekenen, volgens verklaring van velen, bevestigd.

In het H. S. gaat een korter verhaal vooraf. Dit schijnt een eerste redactie te zijn geweest. Het verschilt alleen hierin met het grootere, dat de kleine bijzonderheid van het bezoek des heeren Molenaer in de Abdij, ontbreekt, en bij de bezoekers van het mirakel te Bergen hier ook genoemd wordt na Volperdus de Goricom, pastor in Alcmaria: *Godefridus, frater ejus, Pastor in Scermaria.*

Ook geeft het eerste, kortere verhaal de plaats aan waar de kapel is opgericht, namelijk „*Zanegeest*", gelijk ook tegenwoordig nog deze plek, tusschen Alkmaar en Bergen gelegen, genoemd wordt. Ook is daar nog een dijk, die tegenwoordig nog „de Sakkerdijk" genoemd wordt, welke benaming waarschijnlijk van „Sacraments-dijk afkomstig is. Doch de verdere bijzonderheden, op deze geschiedenis betrekkelijk, zijn reeds, naar ik verneem, aan goede handen toevertrouwd. Ik bepaal mij daarom alleen met den Latijnschen tekst van het H. S. als historisch document hier te geven. Eerst volge dan de tekst van het boven vertaalde stuk, daarna het kortere verhaal, dat in het H. S. eigenlijk voorafgaat.

Leiden. F. J. POELHEKKE.

DE MIRACULOSO SANGUINE VILLAE BERGENSIS.

Quoniam quidem rerum gestarum memoria ex literis constat, quae stabili verbo multis retro saeculis facta priorum pronunciant, dignum duxi memorabile factum, quod nostris temporibus in Hollandia contigit, ne temporis cursu a memoria posteritatis defluat, scripto ligare. Sane anno a nativitate Domini millesimo quadringentesimo vicesimo primo, hoc est anno sequenti postquam civitas Leidensis obsessa erat per Joannem Ducem de Bavaria, ipsa nocte Sanctae Elizabethae viduae, ex divinae dispositionis arcano consilio, cujus frequenter facta cernimus, causas factorum penitus ignorantes, inaudita multis seculis tempestas exoritur, quae validissimis ventis undas maris non solum ingentibus procellis et fluctibus elevavit, verum etiam littoribus usquequaq. vicinis et aggeribus illisit, quibus vi aquarum ruptis, multa excidia, maximaq. damna in Hollandia specialiter, in Frisia quoque et Zeelandia, eversis oppidibus et villis, hominibus pecoribusq. multis submersis, contigerunt. Eo deniq. tempore infra oppidum Montis sanctae Geertrudis et Dordracum tota terra, quae pascualis et valde frugifera fuit, cum septuaginta duabus villis aquarum diluvio vastata est, quae, irrupto aggere, salsum mare, quod per Zeelandiae fauces progreditur, accepit: tanta

quippe vis tempestatis erat, ut nullus agger in praefatis partibus undarum molibus obsisteret. Sed quamquam ista sic ibidem gerebantur, pericula tamen, quae circa salsum aggerem, et circa villam de Petten contigerunt, licet minori damno, majori tamen fama sunt vulgata. Nam praeter multas rupturas salsi aggeris, quibus mare copiosissime influens terras pene omnes pascuales et declives suo diluvio operiebat, etiam scopuli arenosi, qui suo interjectu circa Petten oceanum ab influxu coërcebant, nimia undarum collisione excavati, motique sunt, ut maximo fragoris impetu irruens ecclesiam, domos, homines, armentaq. secum raperet, et omnía fundamenta, a suis sedibus avulsa, cum sepulturis traheret. Ea tempestate, cum periculum in nocte, cunctis pene alto somno sopitis, ex improviso surgebat, et inevitabile foret, omnes magnitudine calamitatis excitati, exceptis paucis, qui casu potius, quam industria, aut deliberatione ad vicinos colles transfugerant, ad ecclesiam, tum religionis gratia, tum fiducia aedificii firmioris, properarunt, ubi in tanta necessitate auxilium a Domino postulabant et expectabant, sed terror periculi omne eis consilium eripiebat. Nam in principio calamitatis, cum mare nondum cavatis et ampliatis meatibus passim influere coepit, etiam ad colles per quaedam compendia, ut alii nonnulli, evadere potuissent; sed circumventi in ecclesia ponto primo supplicare, pectora tundere, luminaria ecclesiae incendere coeperunt. Ubi vero fragor aedificii auditus, juncturaeq. laxari et solvi perceperunt, tum clamor et ejulatus, prout quemq. metus commoverat, fuit, ut etiam iis, qui in collibus, aut alibi longe erant, tamquam ipsi paterentur, miserabilis foret. Itaq. alii trabes, alii postes, ac cetera ecclesiae fulcimenta frustra amplexabantur. Nam impetus diluvii ecclesiam rapiens omnes secum numero quadringentos, vel circa, ponto mergendas trahebat, exceptis tribus, qui miro eventu tabulatis ecclesiae, quae ex lignis constructa fuit, inhaerentes, ad terram usque delati sunt, quorum unus erat Dominus Adalardus presbyter, qui postea primus Curatus, seu Pastor fuit in Grued. Unus autem in tantae rei periculo acervum foenis adscendens contra spem salutis dono divinae gratiae salutem invenit. Dum sic res villae de Petten cum ecclesiae utensilibus usquequaque fluctibus involutae raperentur, ut quodq. casus ferebat, alia prope, alia longe terram contingebant. Miserabile sane tunc erat spectaculum per ripam fluminis transire: nam corpora mortuorum, qui submersi fuerant, ad arida

usq. delata, sine ulla reverentia sexus, aliqui discooperti, alii deformati tunsionibus et confricationibus, jacuerunt. Verum inter cetera, quae villae de Berghen applicata sunt, etiam sacrarium, in quo venerabilia Sacramenta Corporis Christi, et extremae unctionis cum Chrismate conservata erant, pervenit. Quod sane ipse Scultetus villae de Berghen Dominus Joannes de Prucen, vir inter suos opinione et fama integritatis praestantior, cum altera die, sopita jam tempestate, res vagas a fluxu maris hinc inde emergentes occupare auctoritate Principis, et usum eorum, qui postea res suas periclitatas quaererent, cupiebat, innixum haerensq. vallo cujusdam fossati longe prospexit, ad quod dum curiosius, ut prius explorator, accessisset, dubius quid in se continebat, aliquoties revolvit, tandemq. consilio accepto, cistam vi aperit, in quo dum ciborium cum aliis altaris et ecclesiae vasis conspexit, intremuit. Inter cetera quoq. miraculo quodam rei attonitus tenebatur, cernens quod ciborium post multas revolutiones erecto stipite staret. Itaq. capsam sive cistellam, in qua sancta reposita erant, deferri reverenter jussit ad proximam cujusdam viduae domum, presbyterumq. cum clero vocari, ut ecclesiae thesaurum ecclesiae restituerent, et deferrent eum ad templum, qui basis est, ac templi fundamentum, cujus virtute mysterii quisq. ad ecclesiam pertinet a lapsibus conservatur. Itaque Dominus Amelius, qui tunc curatus ecclesiae fuerat, una cum custode Gerardo nomine, qui post hoc factum in quadragesima presbyter ordinabatur, et cum nonnullis aliis personis, concito illuc properarunt, navicula traducti ab Oesdorp usq. ad domum viduae praefatae, in qua sacrae nostrae religionis mysteria a Sculteto praedicto relicta fuerant. Qui postquam supplicibus votis caelestis vitae numina venerati essent, accessit sacerdos ad loculum, assumptoq. ciborio cum sacro oleo, atq. chrismate, assignavit custodi praefato unam pyxidem eburneam deferendam, in qua opinabatur aliquas sanctorum reliquias conservari. Porro custos animo suspicans, quod et rei eventus verum probavit, ne forte in memorata pyxide aliquae substantiae sacramentales essent repositae, sine involumento illam suis manibus nudis recusabat contingere atque deferre. Igitur cum ibi juxta staret lignea quaedam scutella, in hac presbyter pyxidem praefatam posuit, tradiditq. custodi portandam. Quo facto, omnes ecclesiam cum navicula repetebant, expectantibus eis, atque occurrentibus cum processione chori sociis, aliisque multis de parochia personis, ut deducerent cum debita atq.

consueta reverentia in hymnis et canticis spiritualibus, pulsantibus campanis, ad ecclesiam ecclesiae conservatorem. Porro in loco, ubi primo coelestis ille thesaurus repertus est, in honore sancti cruoris una capella erecta est, quae singulis annis ob memoriam tantae rei certo tempore mira populorum longe, propeq. concurrentium devotione, una cum sancto Cruore, magnaq. solemnitate visitatur. His talis ordine gestis, Dominus Joannes Pastor in Petten cum percepisset quod sacrarium cum aliquibus ecclesiae rebus, atque clenodiis Berghen essent applicata, atq. in ejus villae ecclesia conservata, festinavit illo ire, ut universas ecclesiae suae res ad proprias sedes reduceret. Et missa celebrata accessit cum Domino Amelio ejusq. custode praefato ad locum, ubi cuncta reposita erant, et aperto ciborio invenerunt hostias sacramentales pene integras, nec aqua maris multum a propria forma destitutas, quas cum idem Dominus Joannes reverenter sumpsisset, requisivit de pyxide eburnea, ubi foret collocata? nam et in illa dixit hostias fuisse reservatas. Quod cum Dominus Amelius audisset, vehementer expavit, recolens quod ipse paulo pridem pyxide aperta nihil in ea tale conspexisset. Quae cum praesentata Domino Joanni fuisset, ab ipsoq. aperta, videbat venerabile sacramentum Corporis Christi liquefactum ab aqua maris, veluti pastam sine specie panis informem, atq. in lanae modum, sive lanuginis haerens, impendensq. pulvillo, quod in pyxide fuerat, ejusq. opertorio lineo, quod etiam sumpsit, lambendo nihilominus reliquias pulvillo dependentes. Verum cum in eadem pyxide multum aquae salsae, fere unius pintae vinariae mensurae, continebatur, horrebat illam sumere, sed una cum opertorio praefatae pyxidis illam fundebat in scutellam praefatam, in qua pyxis primo, dum ad ecclesiam portaretur, posita erat, deliberans quid de ea faciendum esset: timebat enim vomitum, si illam ita, ut videbatur, amaram et insipidam insumeret, melius ratus aliquanto tempore differre, quam rem tantam cum aliquo periculo sumere. Decrevit igitur, ut scutella praefata interim in loco decenti clauderetur, donec ipse saniori judicio informaretur, quid de tali materia agendum foret. Clausa igitur scutella, ipse recessit; sed ipsa quoniam ex oculis erat neglecta, et quasi oblita sex fere mensium tempore, videlicet circa Pentecosten, permansit. Contigit autem eo tempore, quod Dominus Amelius, qui Brabantinus erat natione, patriam reviseret, redditusque etiam ex capellaniis et aliis bonis, quae in Brabantia habebat, levaret. Commendavit itaq. recessurus Do-

mino Gerardo curam ecclesiae suae, illi videlicet, qui custos erat tempore diluvii: nam interim, ut praefatus sum, presbyter ordinatus fuit, missamque celebravit. Igitur Dominus Gerardus in commissa pervigil, dum quadam die unam puellam in villa communicasset laborantem peste, quae tunc ex corruptione aëris per multos serpebat, reversus ad ecclesiam repositis in suo loco Christi mysteriis, coepit cogitare de catino recluso, et de materia in ipsum infusa, qualem jam forsan ex temporis decursu dispositionem haberet. Egressis vero cunctis ecclesiam, ipseq. solus in ecclesia cum esset, quadam curiositate ductus dum aperuisset clausuram, sub qua res signata stetit, vidissetque colorem, qui non videbatur esse naturalis illi rei, aut undis marinis, oppido mirabatur: erat enim materia exhaustis fluoribus sicca, et in modum cruoris tincta atq. colorata. Dumq. ille haereret judicio de novitate rei, quae apparebat, fecit Scultetum praefatum, virum ingenio, fide et probitate praestantem, ad se vocari, ut ejus etiam sententiam de materia, ac nova ejus qualitate, audiret. Itaq. cum venisset, insolita specie rei motus valde et ipse, quasi miraculo quodam conspecto, obstupuit, hoc apud se in animo revolvens quod aliquid in ea divina virtute patratum sit, quod Deus locum illum tanti signi honore sublimasset. Etiam Dominus Gerardus novitate coloris permotus ait: optime Scultete, nonne mirabilis est res ista? Sane hac specie apparet aliquid in ea esse super naturam divini operis. Quod cum Scultetus approbasset post multam suiq. coloris considerationem presbyter denuo catinum reverenter reclusit. Hic est ille catinus, qui adhuc argento inclusus cum aliquanta materia in ecclesia de Berghen conservatur, qui et peregrinis, aliisq. desiderantibus ostenditur. Insuper praeter materiam adhuc catino inhaerentem aliqua pars ejusdem materiae monstrantiae operosissimae est inclusa, quae volentibus colorem, atq. rem considerare per crystallum conspicabilis est. Post haec statim fama allata ocyus rei indicium per civitates et oppida Hollandiae detulit, asserens quod in villa de Berghen venerabile Sacramentum Eucharistiae in specie cruoris sit conversum. Quo rumore multi excitati promiscue viris foeminae, ac doctis indocti eo properarunt, ut de re, quam audierant, proprio sensu indicium ac certitudinem sumerent, oculataq. fide cognoscerent, si famae veritas responderet. Inter quos erat venerabilis vir Dominus Henricus suffraganeus Episcopi Trajectensis. Item Magister Wilhelmus Molenaer de Leidis Doctor Decretorum, Canonicus et Scolasticus Trajecti ad Sanctum

Petrum, qui tunc apud reverendum Patrem Dominum Abbatem Egmundensem, Dominum videlicet Wilhelmum de Matenesse, morabatur. Venerunt illuc praeter istos venerabiles etiam et literati viri curati et Pastores, videlicet Dominus Volperdus Schult de Goricbom Pastor in Alcmaria, Dominus Wilhelmus Keuser [1]) Pastor in Heiligeloe, Dominus Martinus Pastor in Scoerll, cum aliis multis clericis et laicis, non uno tempore, sed separatim, ut quemq. devotio, vel fama attrahebat. Qui ut materiam cum ejus qualitate viderunt, diligenti discussione praehabita, conjiciebant colorem illum non esse naturalem, nec ex principiis naturae sed virtute supernaturali fore productum, asseverantes Christum tali in re esse praedicabilem, cujus apparebant aliqua ibi virtutis indicia existere. Non tamen dixerunt ibi sacramentum fore corporis et sanguinis Christi, quae solis sub speciebus panis et vini continentur, quae dum aliqua corruptione a sua proprietate deficiunt, mysteria sacramentalia sub eisdem conservari non possunt. Dixerunt insuper quod etiam praefata materia, praeter effectum in illa apparentem, ex materia primaeva, quae ante corruptionem sacramentalis fuerat, veneratione digna existeret, et inter sacras reliquias conservanda. His ita, ut praefertur, gestis passim caepit populus eo, alii venerationis et devotionis gratia, alii spe subsidii in diversis miseriis et necessitatibus concurrere. Multiq. illi signo tamquam sacro cruori preces et vota pro relevamine morborum, caeterarumq. calamitatum emisere, qui opem et desideratum finem suae peregrinationis, effectumq. salutarem frequentius assecuti esse referuntur. Quod multi ajunt signis et virtutibus fore declaratum.

DE VENTO VALIDO, IRRUPTIONE AGGERIS PETTEMIENSIS, ET MIRACULOSO SANGUINE VILLAE BERGHEN.

Eâdem etiam nocte praeter multas rupturas salsi aggeris, quibus mare copiosissime influens terras pascuales et declives pene omnes suo diluvio operiebat, etiam scopuli arenosi, qui suo interjectu circa Petten oceanum ab influxu arcebant, nimiâ aquarum collisione excavati, motique sunt, ut maximo fragoris impetu irruens ecclesiam, domos, homines, armentaq. secum raperet, et omnia fundamenta a suis sedibus avulsa cum sepulturis traheret. Ea tempestate cum periculum in nocte, cunctis pene alto somno

1) In 't korter verhaal staat: Keiser.

sopitis, ex improviso surgebat, et inevitabile foret, omnes magnitudine calamitatis excitati, exceptis paucis, qui casu potius, quam industria, aut deliberatione ad vicinos colles transfugerant, ad ecclesiam tum religionis gratia, tum fiducia aedificii firmioris properarunt, ubi in tanta necessitate auxilium a Domino postulabant, et expectabant, sed terror periculi omne eis consilium eripiebat: nam in principio calamitatis, cum mare nondum cavatis, et ampliatis meatibus passim influere coepit, etiam ad colles per quaedam compendia, ut alii nonnulli, evadere potuissent. Sed circumventi in ecclesia ponto supplicare, pectora tundere, lumina ecclesiae incendere coeperunt. Ubi vero fragor aedificii auditus, juncturaeq. laxari, et solvi perceperunt, tum clamor et ejulatus, ut quemque metus commoverat, fuit, ut etiam iis, qui in collibus, aut alibi longe erant, tamquam ipsi paterentur, miserabilis foret. Itaq. alii trabes, alii postes ecclesiae, aut cetera fulcimenta frustra amplexabantur: nam impetus diluvii ecclesiam rapiens omnes secum numero quadringentos aut circa, ponto mergendos trahebat, exceptis tribus, qui miro eventu tabulatis ecclesiae inhaerentes ad terram usq. delati sunt, quorum unus erat Alardus presbyter, qui postea primus Pastor fuit in Grued. Unus etiam in tantae rei periculo acervum foeni adscendens contra spem salutis dono divinae gratiae salutem invenit. Dum sic res villagii de Petten cum ecclesiae utensilibus usquequaq. fluctibus involutae raperentur, ut quodque casus ferebat, alia prope, alia longé terram contingebant. Miserabile sane tunc erat spectaculum per ripam fluminis transire: nam corpora mortuorum, qui submersi fuerant, ad arida usq. delata, sine ulla reverentia sexus, aliqui discooperti tonsionibus et confricationibus jacuerunt. Verum inter caetera quae villagio Berghen applicata sunt, etiam sacrarium, in quo venerabilia Sacramenta corporis Christi et unctionis cum chrismate conservata erant, pervenit; sed hostiae aquis salsis madefactae in speciem cruoris sunt conversae. Quo rumore multi excitati eô properârunt, ut de re, quam audierunt, proprio sensu judicium ac certitudinem sumerent, oculatâq. fide cognoscerent, si famae veritas responderet. Inter quos erat Henricus suffraganeus Trajectensis, Wilhelmus Molenair de Leidis Doctor Decretorum, Canonicus et Scolasticus sancti Petri Trajectensis, Volperdus de Goricom Pastor in Alcmaria, Godefridus frater ejus Pastor in Scermariâ, Wilhelmus Keiser [1]) de Alcmaria Pastor in Heiloe, Mar-

1) In 't langer verhaal staat: Keuser.

tinus Pastor in Scoerl, Joannes Pastor in Petten, Amelius Pastor in Berghen, cum multis aliis. Qui ut materiam cum ejus qualitate viderunt, diligenti discussione praehabita, conjiciebant colorem illum non esse naturalem, nec ex principiis naturae, sed virtute supernaturali fore productum, asseverantes Christum tali in re esse praedicabilem, cujus apparebant aliqua ibi virtutis indicia existere. Non tamen dixerunt ibi sacramentum fore corporis et sanguinis Christi, quod solis sub speciebus panis et vini continetur,. quae dum aliqua corruptione a sua proprietate deficiunt, mysteria sacramentalia sub eisdem conservari non possunt. Dixerunt insuper quod etiam praefata materia, propter effectum in illa apparentem, ex materia primaeva, quae ante corruptionem sacramentalis fuerat, veneratione digna existeret, et inter sacras reliquias conservanda. Unde et statim coepit populus passim eo, alii venerationis et devotionis gratia, alii spe subsidii in diversis miseriis et necessitatibus, concurrere. Multiq. illi signo, tanquam sacro cruori, preces et vota pro relevamine morborum, caeterarumque calamitatum emisère, qui opem et desideratum finem frequentius assecuti esse referuntur. Porro in Zanegeest, ubi primo coelestis ille thesaurus repertus est, in honore sancti Cruoris una capella est erecta, quae singulis annis ob memoriam tantae rei Dominica ante festum Pentecostes longè propeq. mira populorum concurrentium devotione, una cum sancto cruore, visitatur. Est autem materia, exhaustis fluoribus, sicca, et in modum cruoris tincta et colorata, quae monstrantiae operosissimae inclusa volentibus colorem atq. rem considerare per crystallum conspicabilis est.

KLEINE BIJDRAGE TOT AANVULLING DER GESCHIEDKUNDIGE BIJZONDERHEDEN OVER LEIDSCHE PASTOORS EN KERKEN.

Daar bij de ramp, die de stad Leiden in 1807 getroffen heeft, alle openbare gebouwen beschadigd zijn geworden, zoo waren hieronder de katholieke kerken, pastoriën enz. ook begrepen. Hierbij de opgave van de herstellings-kosten der kerken:

1. Kerk in de Bakkersteeg. — (Predikheeren). .	*f*	590 : 0 : 0
2. Kerk in de St. Jorissteeg. — (Wereld-Geestelijken)	〃	1172 : 0 : 0
3. Kerk in de Haarlemmerstraat. — (Fransche Karmelieten)	〃	1921 : 0 : 0
4. Kerk in de Kuiperssteeg. — (Franciscanen) .	〃	1320 : 0 : 0
5. Kerk aan het Utrechtscheveer. -- (Nederd. Karmelieten).	〃	996 : 0 : 0
6. Kerk op de Appelmarkt. — (Wereld-Geestelijken	〃	398 : 13 : 0
7. Voormalige Jesuitenkerk St. Pietersgracht . .	〃	1151 : 17 : 8

De herstellingskosten aan de kerk op de Appelmarkt waren slechts voor dagelijksche hoog noodzakelijke behoeften, daar die kerk te veel geleden had, en de noodzakelijkheid van geheele verbouwing bestond.

Reeds in hetzelfde jaar 1807 hadden er al onderhandelingen plaats tusschen Lands- en Stads-regering over het afstaan der „Saaihal" tot verbouwing in eene R. K. kerk. De Koning verleende reeds, bij besluit van 15 October 1807, *f* 37,000 als subsidie voor de verbouwing van dit gebouw in eene R. K. kerk en het veranderen van het belendende aangehechte huis tot pastorie. Op 15 Februarij 1808 deed de Leidsche regering afstand van het gebouw, welke afstand bij ministerieele dispositie

van 16 Februarij 1808 goedgekeurd werd. — De Heer pastoor B. Ocke had reeds vóór 15 October 1807 het naast de Saaihal gelegen heerenhuis aangekocht.

Daar de stad, den eigendom van den toren behield, moest zij ook deze geheel in orde laten brengen. De beschadiging schijnt hieraan niet groot te zijn geweest, daar als kosten van herstelling aan de Saaihals toren een gezamenlijk bedrag van *f* 985 : 15 : 0 wordt opgegeven.

De toestand der oude kerk op de Appelmarkt was zóó bouwvallig dat Heeren Wethouders, bij missive van 15 November 1807, verzochten aan den architekt Giudici (als van 's Landswege met de hoofddirectie over alles belast wat voor 's Lands kosten hersteld of vernieuwd werd), om bericht in te zenden „omtrent den tegenwoordigen staat „der Saaihal en der R. C. kerk op de Appelmarkt, en „wat er aan de eerstgemelde zou behooren te worden ge„daan om dezelve te bewaren voor schade en ongelukken, „en aan de laatstgenoemden om, voor zoo verre zulks „volstrekt noodzakelijk is, dezelve in dien staat te houden, „dat daarvan geene ongelukken te vreezen zijn."

De raming der kosten van de verbouwing der Saaihal en het naast gelegen huis (als kerk en pastorie) waren omstreeks 32,000 gulden, behalve de extra versieringen in de kerk.

(Uit familiepapieren.)

Rotterdam. C. J. GIUDICI.

EEN VOORMALIG OUD HOFJE TE ROTTERDAM.

Weinige Rotterdammers zullen weten dat, behalve de bekende hofjes aan den Goudschen Singel, — Schiedamschen Singel, — Wenastraat (vroeger Oost-Singel) — en Schiekade, en buiten het Maria Catharina van Dooren's gesticht, alhier nog een hofje heeft bestaan, dat reeds van den aanvang der XVIIe eeuw dagteekende. — En toch is dit zóó. Ik bedoel hier het „Hofje" van „van der Veecken" in de Frankenstraat, aan de westzijde gelegen, en gesticht in den jare 1609.

Jehan van der Veecken, een Mechelaar van geboorte, behoorde tot het groot getal Zuid-Nederlanders, die, hetzij om zoogenaamde gewetensvrijheid of om handelsvrijheid, herwaarts kwamen in het laatst der XVIe eeuw. Hij was gehuwd met Johanna Quingelts, en heeft drie dochters gehad; waarvan de oudste gehuwd is met Johan van Aerssen, heer van Wernhout, zoon van Cornelis van Aerssen, heer van Spijk, en van N. van Lisselingen. — Het eenige kind van Johan, was Cornelis van Aerssen, heer van Hoogerheyden, Ontvanger-generaal, welke huwde met eene dochter van den raadpensionaris Jacob Cats. De andere dochter, Maria van der Veecken, huwde met Jacques van Aerssen, heer van Triangel, in 1618 president van den Raad van Brabant, broeder van genoemden Johan van Aerssen heer van Wernhout. — Of de derde dochter van van der Veecken gehuwd is geweest, is mij niet bekend.

Alhoewel van der Veecken's kinderen het voorvaderlijk geloof ontrouw werden, bleef hij zelf, naar het schijnt, katholiek.

Als handelaar zich hier te Rotterdam gevestigd hebbende, behoorde hij al spoedig onder de voornaamste kooplieden, zoodat reeds op 31 Januarij 1596 door de stedelijke regering aan hem en vier andere kooplieden werd opgedragen, te adviseren omtrent het salaris der makelaars; en op 26 Augustus 1597 werd hij eveneens met eenige andere kooplieden en drie vroedschapsleden, belast om eene instructie op de beurs alhier te Rotterdam te resumeren.

Vóór den 20 Mei 1611 was hij reeds heer van Capelle en het slot te Capelle op den IJssel, als ook van Nieuwerkerk. Hij behoorde insgelijks onder de eerstbenoemde bewindhebbers der Oost-Indische Compagnie der kamer Rotterdam. Het in 1617 aangekochte familie-graf op het koor der Groote of St. Laurens-kerk alhier, is het eerste graf, waarvan schriftelijk bewijs is, dat het aan particulieren is verkocht, en wel voor 400 guldens.

Jehan van der Veecken is bepaaldelijk vóór 1630 overleden, daar zijne erfgenamen, in dat jaar, eenige gronden met opstallen, aan de Nieuwehaven en Haringvliet gelegen, aan de West-Indische Compagnie verkochten, die op deze gronden het West-Indisch Huis en pakhuizen bouwde. Zijne woning alhier, was het tegenwoordig zoogenaamd „Houttuinsch Weeshuis", waar nu de zusterscholen in gevestigd zijn en waarachter aan de Kipstraat, de kapel is. Dit aanzienlijk woonhuis heeft na van der Veecken's overlijden, eenigen tijd tot Gemeenlandshuis van Schieland gediend, waardoor nog heden de arend, boven in den gevel, aanwezig is. Zijn portret is aanwezig op het ministerie van koloniën te 's Hage, onder de verzameling van portretten der bewindhebbers over de Oost-Indische Compagnie te Rotterdam. Daar het Hoogheemraadschap dit huis op 3 Mei 1624 van eenen ze-

keren C. Lijens kocht, blijkt hieruit, mijn inziens, dat, van der Veecken al reeds vroeger overleden was.

Daar hij, zooals uit alles blijkt, ruim met aardsche middelen was bedeeld, zoo heeft hij in December 1609, het gemelde „Hofje" in de Frankenstraat westzijde, doen bouwen. Dit hofje bestond uit *zestien huisjes of woningen*, ten behoeve van even zoovele weduwen, wier mannen op zee of bij ander ongeval waren omgekomen. De nadere bepalingen dezer weldadige stichting leeren de fundatiebrief en andere bescheiden ons kennen. Men ziet er uit, dat het recht van bestuur en collatie aan zijne gezamentlijke erfgenamen en nakomelingen verbleef. Aan katholieken schijnt uitsluitend, bij de fundatie, het recht van inwoning te zijn toegekend, daar de stichter insgelijks katholiek was, en dit alléén de oorzaak zal geweest zijn, waarom hij niet in de stedelijke regering gezeten heeft.

Daar echter, na een tijdsverloop van bijna tachtig jaren, de tijdsomstandigheden het kapitaal bijna geheel hadden doen wegsmelten en het verval der huisjes veroorzaakt, zoo besloten de nog overige afstammelingen van den stichter, in September 1687, hun recht op den eigendom over te dragen op 's mans oudsten kleinzoon, Cornelis van Aerssen, heer van Hoogerheyden. Bij deze overeenkomst werd bepaald: dat het voorrecht van inwoning, voor de helft aan protestanten en voor de andere helft aan katholieken zoude verleend worden. Ten gevolge dier verandering, moesten de personen die begunstigd werden, voor *zes huisjes* 250 guldens voor den persoon betalen, en uit hare nalatenschap 35 guldens; daarentegen zouden zij 10 stuivers per week uitkeering ontvangen. Dit werd zóó door den eigenaar bepaald in het jaar 1689. — Alzoo werden nu die huisjes, strijdig met de oorspronkelijke instelling bij wijze van lijfrente vergeven.

Niettegenstaande de inlegprijs telkens verhoogd werd, zoodat die reeds in 1707 tot 350 guldens was geklommen, en in 1716 de nieuw inkomenden zelfs eene som van 200 guldens voor herstellingskosten moesten bijdragen, zoo vond men in 1730 weder een tekort van ruim 2000 gulden. Men hield echter vol, de wekelijksche uitdeeling van 10 stuivers aan zestien personen te doen tot 1754, wanneer de erfgenamen van genoemden heer van Aerssen van Hoogerheyden, uit aanmerking van de toenemende lasten, tot den verkoop of verhuur der openstaande huisjes besloten, naardien de inkomsten, bij uitersten wil des stichters daartoe verbonden, opgehouden hadden te bestaan.

Zoo is, na een bestaan van anderhalve eeuw, het treurig einde geweest dezer weldadige stichting!

Het hofje was uiterlijk kenbaar aan een rond poortje, te midden van zes huisjes, door welk poortje men op eene vierkante binnenplaats kwam, alwaar de andere woningen waren, en op welke plaats in het midden eene welpomp stond; boven gemeld poortje stond het wapenschild des stichters [1]) uitgehouwen en in kleuren afgebeeld, op een vierkanten steen. Op de binnenplaats moet vroeger ook het wapen van de echtgenoote des stichters aanwezig zijn geweest. Het geheele hofje besloeg eene oppervlakte van 73 rijnlandsche voeten in het vierkant. (lengte en breedte). In de nieuwe straatnommering is het bekend onder de oneffen nommers: 27–29–31–33–35–37–39 [2]) In Junij 1875 zijn de laatste sporen dezer voormalige weldadige instelling geheel verdwenen, daar het gebouw tot den grond is afgebroken. [3])

Rotterdam C. J. GIUDICI.

1) Het wapen was als volgt: „D'or à la fasce d'azur chargée de trois étoiles du champ, et accompagnée de trois barrières de sable".

2) In de oude wijkverdeeling wijk 10, nommer 453—468.

3) Zie voor vele hier gemelde bijzonderheden: van Reyn's Beschrijving van Rotterdam, het fragment van het tweede deel.

R. K. PASTOORS EN ANDERE PAROCHIEPRIESTERS, OP BIJGEVOEGD TIJDSTIP AANWEZIG IN HET TEGENWOORDIG BISDOM VAN HAARLEM.

(Vervolg van blz. 370, Deel III.)

ROTTERDAM.

A° 1306. Hr Dirc [de eerste?] pape van Rotterdamme; hij is getuige voor Johannes de Kleijne, abt van St. Paulus te Utrecht.

Rijks-Arch. Regr. E. L.: fol. 69; Matth. Fata p. 204.

A° 1327. Pieter Marre, geestelijke. Aan hem wordt door den Graaf van Holland het school- en schrijfambacht gegeven. Zie van Reijn en Lois. Beschrijv. en Kronijk v. Rott.

Nog komen de onderstaande personen voor, als aan het hoofd der Rotterdamsche school staande. Zekerlijk waren de meesten zoo niet allen, geestelijken.

A° 1336: Hendrik Jan Pietersz. – Vóór 1508: Mr Pieter. – A° 1510: Mr Martyn en Jan Jans de Witt. – Vóór 1541: Mr Feys. – A° 1552: Mr Bonifaes. – 19 Junij 1552: Mr. Godevaert. – A° 1553: Mr. Joest, vice-cureyt en sub-momboir der school. – A° 1568: Cornelis Meinartsz. Boon.

Mr. Kan. Beschr. der Lat. School te Rott. in de Rotterd. Historiebladen.

A° 1343. Hr. Hellebaren Vicaris van St. Maria-altaar in de parochiekerk van Rotterdam; in Nov. van genoemd jaar bezat hij een huis in den Oppert.

Rott. Hist. blad. Kronijk bl. 75.

A° 1351 20 Mei. Mr. Jan Feijszn. priester als memorie-meester.

Rott. Hist. blad. Kronijk bl. 87.

A° 1366. Joannes curatus ecclesiae de Rotterdam. Hij stemt toe in de stichting eener kapellanij in de parochiekerk, waarvan het patronaatrecht behoorde aan den abt van St. Paulus te Utrecht.

Hist. Episc. Ultr. 1. 351. Zie de vertaling in Rott. Hist. Blad. Bijlag. bl. 132.

A° 1407. [1307?] Mr. Roelof van Sande pastoer.
Rotterd. Historiebladen, Kronijk bl. 34.
A° 1425. Claes van der Stegen cureijt.
Van Mier. III, 395. Zie ook verslag van het Archief van Rotterdam a° 1867 bl. 13.
A° 1546, vóór 18 Sept. Sybrant Bet vice-cureijt.
De Navorscher. XVII Deel bl. 77.

RUGGE.

A° 1461. Judocus de 's Gravenzande religiosus Ordinis Praedicatorum conventus Hagiensis, benoemd tot pastoor, bij doode van Hugo filius Balduini.

RIJNSATERWOUDE.

A° 1360. Arend Dircksz. door den Graef benoemd.
Lib. III. Aelbr. fol. 55.
A° 1423. Claes Beer doet afstand, in zijn plaats is ben. Dirck Claes. Mem. 1422–23. Ducis Jois. fol. 156.

RIJNSBURG.

A° 1317. Heer Hughen. Schotels Rijnsburg p. 320.
〃 1338–55. Dirck prochiepape [Dirck Minne.]
Cart. Egm. fol. 56 enz. et Cart. Rijnsb.
〃 1360. Jan Boen prochiepape. Cart. Rijnsb.
〃 1372–1394. Hademar de Hete.
Invent. van Rijnsb. fol. 10, 15, 16, 17.
〃 1410–13. Jan Voet priester, cureijt, prochiepape.
Cart. Rijnsb.
〃 1423. Gijlis Jacobsz. Vice-cureijt. Cart. Egm. fol. 86.
〃 1445. Gerijt Vos priester en cureijt. Cart. Rijnsb.
〃 1457. Theodoricus curatus parochialis. Cart. Rijnsb. fol. 47.
〃 1455–1476. Mr. Goessen Lotten [Latijnsz., Latini.] Hij † in 1476 en is gevolgd door
〃 1476–1507. Mr. Johannes Nicolaij [Claesz.]; bij zijn dood in 1506 of 1507 volgde
〃 1507. Mr. Nicolaus Symonsz.
Inv. Rijnsb. fol. 15, 121. Schotel. p. 320.
〃 1514. Hr. Gerrit Janszoon pastoer tot Rijnsburch, oudt omtrent 53 j. De pastoer zegt dat hij omtrent 400 Comm. heeft, verspreid in 108–110 haardsteden. In 1533 is hij nog hier. Inf. B. pag. 605–06. Schotel p. 320.

A° 1543. Fredericus Schenk van Tautenburg pastoor van Rijnsburg en biechtvader der abdij v. Rijnsburg.
Schotel 313, 320.

A° 1563. Mr. Reijer Reijersz. priester en pastoor te Reijnsburch oudt 50 jaeren, thans 7 jaeren pastoer alhier.
Br. Arch.

RIJSOORD.

A° 1336. Pieter Clingen ben. tot pastoor der kerk van R. die Gerard Alewijnsz. had doen maken.
Reg. E. L. 6. fol. 86.

RIJSWIJK.

A° 1299–1304. Theodoricus persona et rector.
Oorkb. en Orig. Rijnsb.

〃 1359. Jan de Ridder cureijt. Cart. Egm. 1257. fol. 67.

SASSENHEIM (Saxzen.)

A° 1162. Ambrosius. Oorkb. n. 143.

〃 1342. Johannes investitus. Cart. Egm. fol. 64.

〃 1494. Evert Pietersz. vice-cureijt oudt 35 j. Inf. A.

SCHAGEN.

A° 1357. Dirck Boudewijnsz. pastoer overleden zijnde, zoo werd de helft der parochie geconfereerd op Arnout Buijs.
E: L: 29. fol. 30.

〃 1426. Gerart van Gent gestorven zijnde, zoo werd de helft der parochie geconf. op Werbold Gerardtsz.
Comm. fol. 45.

〃 1494. Hr. IJsbrant IJnisz. past. oudt 42 j. een en dezelfde als de volgende? Inf. A.

〃 1514, 23 Sept. Hr. IJsbrant IJnozoon oudt 64 j. pastoer. Er zijn nu 997 comm., over 10 jaeren waren er wel 11 of 1200. [220 Haardsteden.] Inf. B. 143.

Vóór 1568. Zijbrant Janszoon eertijds priester en pastoor.
R. Arch. Rekening N. v. der Wielen van geconfisq. goederen.

(*Wordt vervolgd.*) A. V. L. *S. J.*

AANTEEKENINGEN

BETREFFENDE

DE LEYDSCHE PASTOORS SEDERT „DE HERVORMING" TOT AAN „DE HERSTELLING", VAN 1557 TOT 1857,

DOOR

Dr J. D. FRENAY.

(Vervolg van D. III. blz. 198).

FRANSCHE CARMELIETEN.

Nadat P. Louis de Ste Therese, carme deschaussé, visiteur general, in zijne *Annales des carmes deschaussez de France* (Paris, chez Ch. Angot. MDCLXV) de vestiging der Fransche Carmelieten te Leyden, te 's Hage en te Amsterdam met een enkel woord vermeld had, voegt hij er op fol. 720 bij, dat hij over die Missies verder niet zal spreken, omdat zij eene afzonderlijke geschiedenis vereischten. Paquot vermeldt op pag. 25 van het 14e deel zijner Memoires pour servir a l' histoire litteraire des dix-sept provinces des Pays-bas, de la principauté de Liege, et de quelques contrees voisines (Louvain. MDCCLXVIII) dat P. Louis de Ste Therese zelf die geschiedenis heeft zamengesteld, en dat men zeer wel zou doen die te vervolgen en uit te geven. Past[r]. Burgmeyer (Jaarb. 1849, bl. 142) bejammert het teregt, dat die geschiedenis denkelijk verloren is geraakt. Indien Paquot misschien het oog gehad heeft op de inleiding, welke fr. Ludovicus a sancta Teresia, visitator generalis, vóór een Liber visitationum van de Leydsche Statie der Fransche Carmelieten

eigenhandig geschreven heeft, dan zal door de opname daarvan in het IIe deel dezer „Bijdragen voor de geschiedenis van het Bisdom van Haarlem" (bl. 115) voor een klein gedeelte althans aan het verlangen van Paquot en den jammerklagt van Past. Burgmeyer zijn te gemoet gekomen. Hoe dit zij, het weinige, dat ik verder heb getrokken uit de overgebleven bescheiden van de Leydsche Statie der Fransche Carmelieten (welke thans berusten in de kerk. Archieven van de Parochie-kerk van O. L. V. Hemelvaart, waarvan ik onlangs den catalogus heb opgemaakt) wenschte ik, zoo mogelijk, aan hetzelfde doel, door bovengemelde schrijvers geuit, dienstbaar te maken.

Reeds door het in 1647 te Rome gehouden generaal-kapittel der Carmelieten (volgens bovenaangehaalde Annales, fol. 477, het 15[e]) werd in de 14[e] zitting op 5 Mey van dat jaar [1]) bij acclamatie besloten tot de oprigting eener Hollandsche Missie; terwijl de wijze der oprigting werd overgelaten aan het definitorium generale, hetwelk nog den 28 Nov. van datzelfde jaar eenige verorderingen, daartoe betrekkelijk, uitgaf. Nadat vervolgens eenige twijfelingen omtrent die Missie bij een volgend generaal kapittel (volgens de Annales, fol. 716, het 20[e]) te Rome in 1662 gehouden, waren ingekomen, werden deze ter beslissing en al het andere ter bevestiging der Missie weder opgedragen aan een definitorium generale, hetwelk den 24 Oct. 1664 te Rome gehouden, eene instructie vaststelde, waarin het door de Missionarissen te houden gedrag tegenover hunne Geestelijke en Wereldlijke Overheden, tegenover hunne ambt- en huisgenoten, benevens hunnen verderen, strengen levenswandel werd omschreven; waaraan later nog eenige verorderingen ter voorkoming van twijfel werden toegevoegd [2]) of ook wel, zoo als den

---

1) Catal. laud. I. a. No 1, in folio No 1, p. 3. 2) Ibid. p. 4.

21 Febr. 1667, ter verzachting van vroegere strenge bepalingen [1]). Zoo was b. v. eerst streng verboden vrouwspersonen, zelfs klopjes of begijnen, tot eenige huiselijke dienst te bezigen, veel meer haar in huis op te nemen. Dit werd later in diervoege verzacht, dat het geoorloofd zou zijn eene eerzame vrouwelijke dienstbode te houden van omtrent 30 jaar; omdat de gewoonte bij alle andere missionarissen in Holland zoowel bij de geordende, als bij de wereldlijke, zelfs den Apostolischen Vicaris niet uitgezonderd, dit zoo medebracht.

Zie Bijlage A.

Indien v. Heussen (Bat. Sacr. II, pag. 271, col. 2) beweert, dat de Carmelieten te Leyden gekomen zijn „præter concordata" (hetwelk door v. Rhijn, Oudh. v. Rijnl. bl. 269, door „tegen den inhoud der Verdrag-punten" vertaald wordt) dan hebben beiden in zooverre gelijk, dat bij het opstellen dier verdrag-punten tusschen de wereldlijke en geordende Geestelijkheid (Bat. Sac. II, pag. 92, col. 1) te Leyden slechts 2 paters Franciscanen, 2 Jesuiten en 1 Pater der Dominicanen, aan wien er nog 1 kon toegevoegd worden, stonden; doch dit neemt niet weg, dat de Fransche Carmelieten in het vervolg zich daar en elders met toestemming van den Apostolischen Vicaris en met volkomen instemming van de overige Hoofden der Utrechtsche Geestelijkheid gevestigd hebben; zooals onder anderen kan blijken uit een' brief van Johannes van Neercassel, nog vóór dat hij Apostolische Vicaris was, geschreven aan den Generaal der Carmelieten, en waarvan het afschrift is opgenomen in het boven gemelde Liber Visitationum [2]).

Zie Bijlage B.

---

1) Catal. laud. I. a. No 1, in folio No 1, p. 4. 2) Ibid. p. 2.

ABRAHAM BERTIUS,

PIERRE DE LA MÈRE DE DIEU.

Hij was de zoon (zie Annales, pag. 410) van den vermaarden predikant Petrus Bert, den Regent van het Collegium Theologicum te Leyden aan de Cellebroêrsgracht, onlangs verdoopt in: Kayserstraat, die wegens zijne Arminiaanschgezindheid door zijne tegenpartij gehaat, vervolgd, van de gemeenschappelijke avondmaalsviering geweerd, naar Frankrijk uitweek en aldaar tot 's Konings Geograaf benoemd werd. Reeds lang in twijfel omtrent zijne godsdienstige gevoelens en thans dagelijks verkeerende met de voornaamste catholieke geleerden van Parijs, duurde het niet lang, of hij omhelsde de R. C. godsdienst. De oorzaak dezer bekeering werd verschillend opgegeven: sommigen schreven haar aan krankzinnigheid toe, hetwelk later gebleken is eene zeer onjuiste opvatting te zijn; anderen beweerden, dat nijpend broodsgebrek hem daartoe gedreven had. Zijn eigen zoon Abraham daarentegen geeft eene geheel andere reden op, en het verwondert mij, dat de WelEerw. Heer H. J. Allard in zijne uitvoerige Studie over Petrus Bertius, Hoogleeraar aan de Leidsche Academie, te vinden in de „Studien op Godsdienstig, Wetenschappelijk en Letterkundig gebied, 3e Jaarg. IV", met geen enkel woord van dit zonderling voorval, door den zoon met zooveel overtuiging in zijne Fleurs du Carmel, pag. 215, verhaald, melding maakt; daarom zij het mij geoorloofd, dit verhaal, zoo beknopt mogelijk, hier in te lasschen. Door eene oogziekte gekweld, welke hem voor volslagen blindheid deed vreezen, herinnerde hij zich gelezen te hebben, dat Erasmus door het doen van eene gelofte het gezigt had terug bekomen; waarom hij besloot diens voorbeeld te volgen, belovende, bijaldien hij door de voorspraak der H. Genoveva

zijn gezigt terug bekwam, de catholieke godsdienst te zullen omhelzen. Il se fait conduire en son Eglise (dit zijn de eigen woorden van zijn zoon Pierre de la Mère de Dieu), baise avec respect les pilliers, sur lesquels sont posez les Reliques de cette Sainte. Chose admirable; mais pourtant veritable, aux mesme instant les écailles, luy tomberent des yeux, & la veüe luy fût restituée: En reconnoissance d'un si signalé benefice, il a composé en Vers latin, la Vie de sainte Geneviefve, que je garde écrite de sa propre main, pour eternelle memoire; & dans icelle il a inseré ce Miracle; qui le fit resoudre à faire Profession de la Foy Catholique, entre les mains d'Henry de Gondy Cardinal de Rets, Evesque de Paris. Dit onopgesmukt verhaal doet ons een diepen blik slaan in het eenvoudig, kinderlijk en vroom gemoed van onzen Abraham Bertius; en daarom oordeelde ik deze lange aanhaling hier niet misplaatst.

Abraham werd te Leyden [1]) geboren den 15 Maart 1610, en aldaar gedoopt den 1en April in de St. Pieterskerk. Aanvankelijk in de secte der Arminianen opgevoed, kwam hij met zijne moeder Anna Maria Kuchlinus en zijne beide broeders Wenceslaus (Paul de Jesus Marie) en Johannes (Cesar de St. Bonaventure) den 9 Oct. 1620 naar Parijs, alwaar hij (zie Paquot Dl. XIV, p. 25) zijne eerste studiën maakte. Het volgende jaar deed ook zij, de dochter van Johannes Kuchlinus, die het eerst het Calvinisme in Amsterdam gepredikt had, met hare drie zonen, geheel vrijwillig en zonder den minsten dwang van den kant haars mans, den overgang tot de Catholieke kerk.

In 1627 trad de oudste hunner, Abraham, in de orde der ongeschoeide Carmelieten van Charenton, alwaar hij zijn gelofte aflegde den 29 Junij 1628, en dewijl dit juist

---

1) Catal. laud. III. portef. A. afd. a. No 1. p. 1.

de feestdag van de H.H. Petrus en Paulus was, kreeg hij den naam van Petrus a Matre Dei of Pierre de la Mère de Dieu. Het Priesterschap aanvaard hebbende, werd hij tot het Predikambt gebezigd; waarmede hij zich onledig hield tot dat hij te Nancy in Lotharingen, alwaar hij gedurende de vaste predikte (zie Fleurs du Carmel, p. 229) de vergunning verkreeg zich als Missionaris naar Leyden, zijne geboorteplaats, te begeven, ten einde aldaar eene nieuwe Statie op te rigten.

Hoe zich dit heeft toegedragen en wat de aanleidende oorzaak daarvan geweest is, vinden wij opgeteekend en door P. Ludovicus a Sta Theresia (Annales, pag. 718) en door P. Pierre de la Mère de Dieu zelven (Fleurs du Carmel, pag. 204, lees 224) bijna met dezelfde bewoordingen, en luidende ongeveer als volgt (zie Jaarb. 1849, bl. 143): Zoodra zijn jongere broeder Cesar de St. Bonaventure, die insgelijks het ordeskleed der Carmelieten had aangetrokken en den 18 Julij 1632 zijne plegtige gelofte afgelegd had, zijne wijsgeerige en godgeleerde studiën had voltooid, gevoelde deze zich zeer genegen, om als geloofsverkondiger aan de bekeering van Holland, zijn dierbaar vaderland, te arbeiden. Ten dien einde verzocht en verkreeg hij in 1642 verlof, om naar Rome te reizen en daar met den Generaal zijner orde daarover te spreken. Daar werd hem vergund aan zijn verlangen gevolg te geven onder voorwaarde nogtans, dat hij van zijnen ouderen broeder Pierre de la Mère de Dieu de toestemming verkreeg hem in die onderneming te vergezellen. Op de daartoe gedane uitnoodiging antwoordde onze voorzichtige Pierre: Que je n' estois point d' advis de m' engager si legerement dans une Affaire, que je jugeois estre de la derniere consequence; Qu'il prit la peyne d'aller en Hollande, sonder le gué, & considerer le profit qu'il y auroit à faire: Apres quoy, s'il me donnoit à connoître

qu'on y pourroit servir nostre Seigneur, contribuer à la Conversion des Ames, & au retablissement de l'Eglise Catholique; je luy promettois de tout quitter en France, quelque employ que je pourrois avoir, pour le joindre dans une affaire si Apostolique. Dit antwoord kwam in handen van den Pater Generaal, die bij zijn besluit, den een zonder den ander niet te zenden, volhardde. Eenigen tijd daarna werd het boven vermelde algemeen kapittel van 1644 gehouden, waarop Pater Cesar de zending van Holland ter tafel bracht met het voorstel, dat zij aan de Fransche Provincie zoude verbonden worden. Tegen dit laatste verzette zich Pater Cyprianus a S. Maria, destijds eerste medehelper van den provinciaal der Vlaamsche Provincie, om reden dat dit zijne provincie raakte en men daarover niet beraadslagen kon wegens de afwezigheid van dien provinciaal. Dit was oorzaak, dat hoewel in dat algemeen kapittel bij acclamatie tot de Hollandsche Missie besloten werd, echter Pater Cesar in zijn streven te leur gesteld werd. Toen evenwel in 1647 Pater Laurentius a S. Elias tot Generaal gekozen was, gaf deze last aan P. Onuphrius a S. Josepho, prior van St. Omer, die als medehelper uit de Vlaamsche Provincie te Rome geweest was, de zending in Engeland te gaan opnemen, op zijne reis Parijs aan te doen en daar Pater Cesar, voor wien hij den magtbrief tot de zending naar Holland medebracht, af te halen. Beiden kwamen in Vlaanderen, en na eenige afzondering staken zij in Julij naar Engeland over. Op zijne terugreis vond Pater Cesar in Leyden den zendeling der Vlaamsche Carmelieten, P. Vincentius a St. Ludovico (Stalpart van der Wiele); dien wij reeds als den stichter der Statie van de Nederduitsche Carmelieten aldaar hebben leeren kennen (zie Bijdragen, Dl. III, bl. 176). Na gemeenschappelijk overleg vonden zij goed, dat P. Cesar zoude beproeven eene Statie te 's Gravenhage op te rigten, na

alvorens met den Apostolischen Vicaris, Philippus Roveen, onderhandeld te hebben. Dit gelukte hem eerst na omtrent 2 jaren, dus in 1649 (Jaarb. 1849, bl. 149); doch ook toen nog, of liever sedert dien tijd vooral, had hij met allerhande tegenwerking te kampen; zoodat hij zelfs met den dood bedreigd, op aanraden zijner vrienden, besloot naar Frankrijk terug te keeren en eenen anderen Franschen Carmeliet te doen komen, die de vestiging zijner zending onder bescherming van Zijn Allerchristelijkste Majesteit, ten dienste Zijner hier wonende onderdanen zoude voortzetten. Dien ten gevolge schreef hij zijnen broeder Pierre, dat er gelegenheid was in Holland eene Fransche Statie te vestigen en herinnerde hem zijne toezegging om dan te komen, wanneer er vooruitzigt was, om met vrucht voor de zaligheid der zielen te arbeiden. Hij gaf er de verzekering bij, dat hij de toestemming van den Apostolischen Vicaris de la Torre, Aartsbisschop van Efese i. p. i. zoude bezorgen.

Tenzelfden tijde bestierde God de zaken zoo, dat dit voornemen krachtdadiglijk ten uitvoer kon worden gelegd. In onze „Aanteekeningen" betreffende de Pastoors der tweede (herstelde) wereldlijke Statie te Leyden (Bijdragen, dl. II, bl. 215) hebben wij gezien, dat deze gemeente door het zich stil verwijderen van haren Pastoor Petrus Huyghens bijna te niet geloopen was, zoo zich de Carmelieten niet over haar ontfermd hadden. Met hoeveel belangstelling bovengemelde P. Vincentius zich deze zaak heeft aangetrokken, hoe hij gedurende 3 maanden die verlaten gemeente, welke grootendeels uit Franschen en Walen bestond, bediend heeft door voor haar van tijd tot tijd in de Fransche taal te preeken, hebben wij in diens levensschets reeds aangeteekend uit het vroeger medegedeelde verhaal van den Visitator der Fransche Carmelieten [1]).

1) Catal. laud. I. a. No 1, in folio No 1, p. 1.

Deze verhaalt verder, dat na verloop van gemelde drie maanden de Fransche of Waalsche gemeente genoemden P. Vincentius vroeg, of hij haar geen waardigen herder zou kunnen bezorgen. Hierover trad Vincentius in onderhandeling met P. Cesar en na hun herhaald schrijven aan zijn broeder Pierre, ontvingen zij van dezen een toestemmend antwoord, hetwelk zij aan den Apostolischen Vicaris voorlegden; die ziende het verzoekschrift van de geheele gemeente en de toestemming van den Leydschen Pastoor der 1e en toen eenigste wereldlijke Statie, terstond de gevraagde magtiging schriftelijk verleende. Van dit alles onderrigt, wendde de Procurator generalis der Carmelieten alle moeiten hij den Praepositus generalis aan, om voor Pater Pierre de vereischte volmagtbrieven voor de Hollandsche Missie te verkrijgen. Dit gelukte; doch dewijl deze volmagtbrieven verleend waren onder bepaling, dat de Provinciaal der Fransche provincie daaraan zijne toestemming zou verleenen en deze dit weigerde op grond van de schaarschte van hen, die het predikambt bedienden, verliep er weder eenige tijd eer de Praepositus generalis, na eerst het generaal definitorium gehoord te hebben ten tweeden male volmagtbrieven uitreikte aan onzen Pierre de la Mère de Dieu, en wel nu op eigen gezag zonder de vroeger geëischte toestemming van den Provinciaal daarbij te vorderen.

Het jaar, waarin Pr. Petrus te Leyden kwam, wordt algemeen gesteld het jaar 1654 geweest te zijn; zoodat Past. De Cock, in zijn „Verhaal" (Jaarb. 1847, Meng. bl. 22) zich vergist moet hebben, wanneer hij daarvoor 1653 aangeeft. Over den dag, waarop hij de Statie stichtte, heerscht eenig verschil: de Visitator Ludovicus a Sta Theresia noemt bepaaldelijk den 28 Junij, „quo — eam stabiliuit" en „eam fundauit" [1]); zoo ook Paquot, dl. 14, pag. 25.

1) Catal. laud. I. a. No 1, in folio No 1, p. 5.

Ange de tous les Saints daarentegen schrijft, dat hij „a commencé et fondé notre Mission francoise de Leide le 29 Juin 1654" [1]) en op eene andere plaats: „incœpit anno Domini millesimo sexcentesimo quinquagesimo quarto, in mense Junio, die festo Sanctorum Petri et Pauli" [2]). Deze laatste aanhaling heldert tevens het verschil op. 't Is zeker, dat P. Bertius den 28 Junij reeds te Leyden was aangekomen en aldaar werkzaam was; want op dien dag heeft hij het eerst aldaar den doop toegediend, gelijk blijkt uit zijn doopboek, op den Burgerlijken stand te Leyden nog aanwezig, gelijk ook uit een ander doopboek, in de archieven der parochie-kerk van O. L. V. Hemelvaart te vinden [3]); zoo blijkt ook uit zijn trouwboek, ingelijks aldaar voorhanden [4]), dat hij op dien zelfden 28 Junij het eerste paar getrouwd heeft; maar op den volgenden dag, den 29 Junij, den feestdag der H.H. Apostelen Petrus en Paulus, op dien dag heeft hij voor het eerst eene plegtige Mis gevierd en zijne intreêrede gehouden [5]). Deze schijnt nog al bevallen te zijn; want algemeen was de vreugde over zijne komst, niet alleen bij P. Vincentius; maar de geheele Waalsche gemeente gaf teekenen van blijdschap. Dan van al wat hij noodig had, vond hij volstrekt niets aanwezig, noch sacristie, noch boeken, noch altaargerijf, zelfs geen kelk, om er de Mis mede te doen; want zijne voorgangers, die als wereldlijke priesters alles in eigendom bezaten, hadden ook alles medegenomen. Maar zijn broeder Caesarius bracht zooveel te weeg, dat hij weldra in staat was niet alleen zich zelven van alles behoor-

1) Catal. laud. I. a. No 1, in folio No 1, p. 19.

2) Ibid. III. portef. A. afd. a. No 1. p. 2.

3) Ibid. I. b. No 6, in octavo No 3, laatste bladz.

4) Ibid. c. No 12, in octavo No 7.

5) Ibid. a. No 1, in folio No 1, p. 1. Zie ook Archief van het Aartsb. Utrecht, dl. I, blz. 105.

lijk te voorzien, maar zelfs de staties te 's Gravenhage en te Amsterdam liefderijk te ondersteunen; want de oprigting van de statie der Karmelieten te Amsterdam is volgens Alb. Thijm (Volksalmanak, 1869, bl. 134) voorbereid door pater Pierre de la Mère de Dieu, missionaris te Leiden en pr. Bernard de St. Joseph, missionaris te 's Gravenhage, en opgerigt als eene belooning voor de diensten door eerstgemelde bewezen aan den Ap. Vicaris Zacharias de Mets (zie Archief v. h. aartsb. Utrecht. Dl. I, bl. 107).

Geen wonder dan ook, dat hij den lof zijner overheden ten volle wegdroeg; zoodat „frater Ludouicus a s^ta^ Teresia definitor prouincialis Carmelit. discalceat. prouinciæ parisiensis, nec non conuentuum Belgij prouinciæ s^ti^ Joseph, et Missionariorum nostrorum in hollandia Visitator Generalis deputatus ab admod. R. p. n. dominico a ss^ma^ Trinitate præposito Generali" bij zijne 1e „Visitatio Residentiæ Leydensis" den 16 Aug. 1660 verrigt, hem beschrijft als „Catholicos suis uirtutibus ædificantem, operibus Missionis strenue laborantem, et Regularem obseruantiam Jejunij, abstinentiæ à Carnibus, horarum orationis, paupertatis in supellectili, duritiei in lecto practicantem cum alijs nostris obseruantijs." Bij zijne 2e en 3e visitatie, 10 Sept. 1665 en 17 Nov. 1668 wordt hij genoemd „Vicarius huius Missionis Hollandicæ [1])."

Na afloop van deze laatste visitatie werd er ten huize van pr. Petrus een soort van congres gehouden van de verschillende staties in Holland; hetwelk door genoemden visitator aldus beschreven wordt [2]): „facta Visitatione particulari trium Residentiarum leydensium, in quibus manent RR. patres petrus à matre dei Vicarius prouincialis Missionis, petrus à Cruce, et Joannes philipus a Sanctissima Trinitate,

---

1) Catal. laud. I. a. N° 1, in folio No 1. p. 5, 6 en 7. 2) Ibid. p. 8.

Conuocaui Jn domo dicti patris Vicarij duos patres qui manebant ibidem In distinctis domibus, una cum RR. patribus Bernardo a s^{to} Joseph superiore Missionis hagiensis, et Nicolao a s^{ta} Catharina superiore Missionis amstelodamensis.

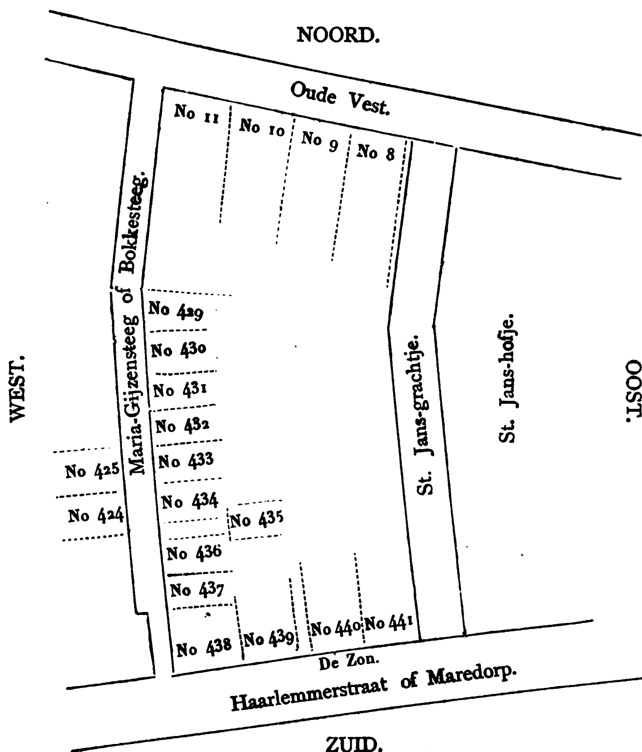
Illis quinque conuocatis et Congregatis Jn domo dicti R. p. petri à Matre dei Vicarij prouincialis Missionis, præmisso hymno Veni Creator spiritus, eos hortatus sum" enz.

Joannes Philippus a SS^{ma} Trinitate was Otgerus Hooghwout, de opvolger van P. Stalpart van der Wiele in de statie der Nederduitsche Carmelieten te Leyden (zie Bijdragen dl. III, bl. 181); maar wie Petrus a Cruce geweest is en tot welke provincie hij behoorde, is mij onbekend; zooveel schijnt uit het bovenstaande te blijken, dat er in 1668 te Leyden 3 staties van Carmelieten aanwezig waren; doch van die 3^{e} statie is mij overigens niets meer bekend.

Ook is mij niet gebleken, waar p. Petrus a Matre Dei in den beginne gewoond heeft, en waar hij kerk hield; of dit in de West-havenstraat, of elders geweest is, alwaar zijne voorgangers, de priesters der 2^{e} wereldlijke statie, de geloovigen bedienden, heb ik te vergeefs nagevorscht; ik mag daaromtrent evenwel, naar het mij voorkomt, een niet geheel ongegrond vermoeden koesteren. Om dit aan anderen, zoo veel mogelijk, klaar en duidelijk voor te stellen, ben ik genoodzaakt naar het nevensstaande schetsje te verwijzen; hetwelk de plek gronds tusschen de Haarlemmerstraat ten zuiden, de Oude-vest ten noorden, het St. Jansgrachtje ten oosten en de Bokkesteeg ten westen voorstelt, en waarop thans de parochie-kerk (en pastorie) van O. L. V. Hemelvaart gebouwd staat; maar welke grond ten tijde van pater Bertius geheel en al was ingenomen door grootere en kleinere woonhuizen, zooals mij uit de daarvan nog bestaande transporten [1]) ten

1) Catal. laud. III. portef. D. afd. c, d, e, h, i, j, k, l en m.

duidelijkste gebleken is. Langs de Oude-vest stonden 4 groote huizen (met een poort) die naderhand de verpondingsnommers: 8–11 ontvangen hebben, en welke thans

geheel en al door de tegenwoordige pastorie zijn ingenomen. Aan de oostzijde van de Bokkesteeg stonden eerst 6 kleine huisjes, waarvan de 2 zuidelijkste en dus waarschijnelijk de grootste nog vóór 1657 [1]) in 5 perceeltjes gesplitst waren; zoodanig dat van die 9 huisjes er 8 in de Bokkesteeg en 1 in eene poort, in die steeg uitkomende, gelegen waren, en naderhand de verpondingsnommers ontvingen van 429–437. Langs de Haarlem-

1) Catal. laud. III. portef. D. afd. j. No 28, op den rug.

merstraat stonden weder 4 groote huizen (naderhand genommerd 438–441) met een poort, waarvan N° 440, de Zon genaamd, bewoond werd door de eigenares Mejuffrouw Maria Droogh, weduwe van den heer Johannes Gael. Deze weduwe was eene der grootste weldoensters van de nieuwe statie der Fransche Carmelieten. P. Ange de tous les Saints getuigt van haar [1]): Domicella Maria Gael, vidua Joannis gael, obijt Die 21 decembris 1703, annos nata 78, ex quibus 50 consummauit in obsequio nostræ Missionis gallicæ, ut Sacristina, et Supra ipsius fundum nostra Eclesia et domus fuit ædificata, et ex pecunijs ab ipsâ R^do^ Patri Petro Bertio Commodatis"; zoodat zij sedert de oprigting der statie de betrekking van kosteres heeft uitgeoefend, en de nieuwe kerk, door P. Bertius gesticht, voor een groot gedeelte op haar erf en geheel door haar geld is opgebouwd; voeg hier bij, dat zij insgelijks in eigendom bezat [2]) het belendende perceel, N° 441 en dat van deze beide perceelen in het „Memoriaal, Van alle dusdaenige Obligatien, Effecten, Huijzen, Kerk, etc: Specteerende, en toebehoorende aan de Statie van de Fransche Paters Carmeliten, alhier op de Haerlemstraet binnen de Stadt Leijden,'' [3]) aangeteekend staat: „N^is^ 440, en 441, kunnen niet afzonderlijk verkogt worden, Volgens Ord: van H: H: Burgerm^ren^ in dato 24 maart 1780. Om reeden van N° 441, de boven Agterkaemer is afgenoomen; en aen N° 440, verheelt." Bedenkt men nu, dat dergelijke bovenachterkamers, waarheen men door onderscheidene belendende huizen en poorten geheimen toegang had, ten tijde van de aankomst van P. Bertius, gelijk wij in de medegedeelde huiszoeking van Gillis van Swieten (Bijdragen, dl. III bl. 80) gezien hebben, voor de geheime bijeen-

1) Catal. laud. I. e. No 23, in folio No 4, p. X.
2) Ibid. I. d. No 15, in quarto No 5, p. 86.
3) Ibid. I. e. No 24, in quarto No 10, 8°.

komsten der geloovigen gebruikt werden, dan ligt het vermoeden voor de hand, dat in die boven-achterkamer van Maria Droogh, op den hoek van de Haarlemmerstraat en het St. Jans-grachtje, vóór dat door P. Bertius eene nieuwe kerk gesticht was, de Waalsche gemeente onder zijne hoede bijeenvergaderde.

Hoe dit zij, P. Bertius rustte niet vóór dat hij eene wezenlijke kerk voor zijne gemeente gesticht had: dit geschiedde (de tijd, wanneer, is onbekend) achter de huizen van Maria Droogh, doch nog op haar erf, dus op dezelfde plek, waar thans de parochie-kerk staat, met dien verstande echter, dat de rigting der tegenwoordige kerk loopt van het zuiden naar het noorden, doch de kerk van P. Bertius overeenkomstig de regelen van de „heilige linie" van het oosten naar het westen. Dit was aanvankelijk een nederig kerkje, kort en smal; zoodat weldra bleek, dat het voor de aangroeijende gemeente te klein was. Om het te vergrooten moesten de huisjes in de Bokkesteeg worden aangekocht: dit geschiedde eerst met de 2 middelste: N° 431 en 432, den 5 Nov. 1671 voor *f* 300 [1]), vervolgens de 2 noordelijkste: N° 429 en 430, den 12 dierzelfde maand voor *f* 350 [2]) en eindelijk de 5 zuidelijkste: N° 433–437, den 19 dier maand voor *f* 500 [3]). Zij werden allen gesteld, om bekende redenen, op naam van Maria Droogh; hoewel zij het eigendom waren van de statie, even zoowel als de den 28 Mey 1676 voor *f* 900 aangekochte huizen aan de Oude-vest: N° 10 en 11 (thans een gedeelte der tegenwoordige pastorie) [4]). Een gedeelte der huisjes in de Bokkesteeg werd afgebroken en over den daardoor ontstanen grond het reeds gestichte kerkje verlengd, zoodanig dat het op die plaats veel breeder, hooger en schooner opgetrokken werd dan

1) Catal. laud. III. portef. D. afd. i. No 27.
2) Ibid. afd. h. No 24. 3) Ibid. afd. j. No 30. 4) Ibid. afd. e. No 18.

het reeds vroeger gebouwde gedeelte [1]). Toegang tot deze kerk werd verleend door eene poort aan de Haarlemmerstraat langs het huis de Zon van Maria Droogh en nog door eene andere poort aan de Oude-vest. Daarenboven werden naderhand van die 9 huisjes in de Bokkesteeg nog 2 of 3 vereenigd en tot woning ingerigt voor P. Bertius. Zie Bijlage C.

Tot dit koopen, sloopen, heijen (want „il a fallu pilotter en beaucoup d' entroidts" [2]) en bouwen was veel geld noodig. Dit werd verstrekt door Maria Droogh, weduwe Gael [3]); zij leende P. Bertius *f* 4400 à 4 °/₀ 's jaars [4]); vervolgens gaf zij „à fond perdu" *f* 1000 tegen eene lijfrente van *f* 50 's jaars [5]); om niet te spreken van *f* 500 schade, die haar, ik weet niet door welke oorzaak, onder pater Petrus a Matre Dei berokkend is [6]).

Dat p. Bertius zich niet uitsluitend bezig hield met de stoffelijke belangen zijner statie, behoeft geen betoog. Dit blijkt vooreerst uit zijn ijver, waarmede hij in 1669 de lijders aan Febris intermittens perniciosa (zie Bijdragen, dl. II, bl. 96) bediende, zoodanig dat hij zelf er bijna het slagtoffer van werd (Fleurs du Carmel, p. 404), ten andere uit een, zoo als hij zelf erkent, zeer onvolledig bijgehouden lijstje van door hem bewerkstelligde bekeeringen, te vinden achter in zijn trouwboek [7]). Van eene der door hem verrigte bekeeringen moet ik afzonderlijk melding maken: zij is opgeteekend door P. Fierlinx in zijn vroeger (Bijdragen, dl. II, bl. 109) medegedeelden Status Missionis Leydensis. Deze verhaalt daar, dat, toen in

1) Catal. laud. III. portef. D. afd. n. No 66.
2) Ibid. I. a. No 1, in folio No 1, p. 22.
3) Ibid. op het voorste schutblad.
4) Ibid. d. No 15, in quarto No 5, p. 52.
5) Ibid. a. No 1, in folio No 1, p. 19.
6) Ibid. d. No 15, in quarto No 5, p. 34.
7) Ibid. c. No 12, in octavo No 7, omgekeerd: p. 1.

1670 de Heerengracht, alwaar eertijds het kerkhof van het minderbroêrs-klooster gelegen was, verbreed moest worden, een lijk gevonden werd, gekleed in het kleed der Franciscanen, met eene stool om, zooals de priesters plagten begraven te worden. Zoodra iedereen van die daarbij stonden, roomschen en onroomschen, eenig deel van het kleed of van de stool trachtte magtig te worden, verdween alles in stof, behalve de beenderen; waarvan iemand den schedel aangreep en wegsmeet met de woorden: daar leidt dat duivels papenhooft. Terstond daarop zwol hem de hand en vervolgens de arm tot aan den schouder zoodanig op, dat die nog denzelfden dag moest worden afgezet. Met den dood voor oogen, meenende daarin eene bijzondere beschikking van Gods regtvaardigheid te bespeuren, verlangde hij met een' priester te spreken; en dewijl P. Fierlinx, die het eerst geroepen was, juist afwezig was, werd hij geholpen door „R. P. Petrus Bressius Carmelita discalceatus"; waaronder wij niemand anders dan onzen p. Petrus Bertius kunnen verstaan; hoewel ik deze bekeerings-geschiedenis in het boven vermelde lijstje te vergeefs heb gezocht, of het moest die zijn, welke hij vermeldt onder N° 20: „Ce 26 d'Auril," zonder jaartal, maar volgende op „Ce 21 de Juin," insgelijks zonder jaartal en met een andere hand geschreven, volgende op „Ce Mois May 1668"; dus 26 April 1669 of 1670, met deze woorden: „J'ay reçu à la Foy Catholiq̄ vn demy Athee, qui auoit vescu plus de 25. Ans dans l'Heresie; l'vn des principaux blasphemateurs dela Ville de Leyde, contre les Catholiques: Sa Femme et trois petits Enfans l'ont suiuis (à la Consolation de mon Assemblee.)" Hij voegt daar nog bij het volgende: „J'ay demeuré encore quelques temps sans écrire les Noms de ceux, et celles, que i'ay remené à la Foy Catholiq: crainte que ce Liure, ne tombe entre les mains de quelq̄

Infidele: Joint qu'il y à vn peu de faute de ma part: n'apportant toute l'exactitude necessaire, pour demander les Noms, et sur-Noms, des Nouueaux reduits à la Foy. Le Nombre de ceux qui n'étoient rien, ou ne scauoient ce qu'ils étoient, est fort grand; ce qu'on voit par leur Conuersion à la Foy Catholiq̄: et l'augmentation de ma Communauté, ou Assemblee, qui s'accroit (par la grace de Dieu,) de iour à autre."

Dat hij dit laatste naar waarheid kon getuigen, blijkt uit het vroeger (Bijdr. dl. II, bl. 115) medegedeelde verhaal van den Visitator Ludovicus a S. Teresia, die ons berigt [1]), dat in het begin zijne gemeente bestond uit 200, of ten hoogste 300 personen, doch in 1668 reeds uit omtrent 1000 communicanten, behalve de kinderen, die elken Zondag in de eerste beginselen des Christendoms door hem onderwezen werden. Dit getal is naderhand nog toegenomen tot omtrent 1300 communicanten, niet alleen Franschen of Walen, gelijk Ange de tous les Saints verzekert [2]), maar ook Vlamingers, dewijl hij elken Zondag in het Vlaamsch moest preken, gelijk hij zelf verhaalt (Fl. du Carmel, p. 404).

Opmerking verdient, dat P. Bertius en zijne opvolgers om bepaalde, mij onbekende, redenen geen lust gevoelden tot het aannemen van zoogenaamde „filles deuotes, que l'on nomme cloppes, en ce pays ici" [3]).

Het geheele aantal door hem gedurende een bijna 30-jarig verblijf in deze statie gedoopten bedroeg 2720 kinderen [4]), en het aantal door hem gehuwde paren 724 [5]).

Dewijl enkel de carmelieten een broederschap van den scapulier mogen oprigten, is het niet vreemd, dat P.

1) Catal. laud. I. a. No 1, in folio No 1, p. 2.
2) Ibid. p. 24. 3) Ibid.
4) Ibid. b. No 6, in octavo No 8, vóórlaatste bladz.
5) Ibid. c. No 12, in octavo No 7, p. 42.

Bertius reeds den 6 Dec. 1654 op de ommezijde van zijn trouwboek [1]) begon op te teekenen: „Les Noms, & Surnoms de ceux [et celle]s, [qui ont] este reçu au St. Scapulair[e dela S^e] Vierge"; maar vreemd is het evenwel, dat het bij dat eerste geval gebleven is, ja! dat hij zelfs het opschrift gedeeltelijk weder heeft doorgehaald en veranderd in: — „fait entre mes mains, profession dela Religion Catholique Apostoliq̄ & Romaine." Het waarschijnlijkste komt het mij voor, dat hij voor dit broederschap een afzonderlijk boek zal hebben aangelegd, hetwelk verloren zal zijn geraakt.

De 1^e eeuwigdurende fundatie dezer statie werd gesticht [2]) in 1661 den 17 April door mejuff. Magthildis Butwechs en mejuff. Nicolaa Maria Ooms voor 2 wekelijksche missen. Het kapitaal voor deze fundatie bestond in eene hypotheek, gevestigd op huizen in de Groenepoort, gelegen aan de Haarlemmerstraat, ten westen der parochiekerk, tusschen de Klimmende-Leeuwsteeg en de gesupprimeerde H. Dominicus-kerk.

Van de onvermoeide werkzaamheid van onzen Pierre de la Mère de Dieu kan men geen beter getuigenis bijbrengen, dan de onderscheidene door hem uitgegeven werken, die door Paquot aldus worden opgeteld:

1° La connoissance de l'Amour de Jesus-Christ. Paris, Veuve Chevalier, 1647, 4°. 608 bladz.

2° La connoissance de l'Amour de la sainte Vierge. Paris, Veuve Chevalier, 1647, 4°.

3° Les Vertus Royales, qui conviennent à un jeune Prince. Paris, Mathurin Henault, 1647, 4°. 270 bladz. Geschreven ten gebruike van den adel en opgedragen (volgens Paquot) aan Lodewijk XIII (die evenwel in 1647 al 4 jaar dood was.).

---

1) Catal. laud. I. c. No 12, in octavo No 7, omgekeerd: p. 1.

2) Ibid. e. No 28, in folio No 4, p. 3.

4° La manière de convertir les Hérétiques. Paris, 1650, 8°. 648 bladz.

5° Explication du Symbole des Apôtres, de l'Oraison Dominicale, et de la Salutation Angelique. Rouen, Nicolas Loiselet, 1653, 12°. 216 bladz.

6° Les Flevrs dv Carmel. cueillies du parterre, des Carmes déchavssez de France, presentées au Tres-reverends Peres Provinciaux, Prievrs, et leurs associez, de la Province de France. Anvers (Paquot zegt: Paris; vergelijk Jaarb. 1849, bl. 143), Chez Marcelis Parys, proche la Cathedrale, à la Clef d'Or, 1670, 4°. 646 bladz.

7° Claire Demonstration des Articles de la Religion Catholique, Apostolique, et Romaine, contre toutes les Sectes de notre temps. Anvers, 1671, 8°. 836 bladz.

8° Brief Catechisme. Anvers, 1671, 16°.

Benevens nog, eerst na zijn dood verschenen: 9° Raisons très-puissantes pour affermir les Catholiques dans leur croyance:

Daarenboven heeft hij nog in manuscript nagelaten:

10° Historia Missionis Patrum Carmelitarum Discalceatorum in Hollandiâ. Dit handschrift schijnt verloren geraakt te zijn; althans het is nergens meer te vinden. Dit verwondert mij geenzins; zijne opvolgers zullen het waarschijnlijk niet hebben kunnen lezen: zijn schrift was zoo kriebelig, dat men met een stuivertie zeer gemakkelijk wel 30 letters daarvan kan bedekken [1]). P. Côme de Villiers schijnt het echter gelezen te hebben; dewijl hij er van getuigt, dat het verdiende gedrukt te worden en dat het geschreven was in eenen deftigen en sierlijken stijl.

11° Lettre sur la mort du P. Vincent de S. Louis, Carme Déchaussé, Missionaire en Hollande, etc.

---

1) Catal. laud. I. c. No 12, in octavo No 7, omgekeerd: p. 2 en 3.

12° Eene Latijnsche vertaling van La succession du S. Prophète Elie en l'Ordre des Carmes et en la Réforme de Ste Térèse, selon l'Ordre Chronologique, door meergenoemden P. Louis de Ste Térèse.

Na de Leydsche statie der Fransche carmelieten gedurende 29 jaar, 2 maanden en 5 dagen met eere en tot aller stichting bediend te hebben, eindigde P. Pierre de la Mère de Dieu zijn werkzaam leven in den gezegenden ouderdom van 73 jaar, 6 maanden en 19 dagen op den 4 Oct. 1683; hoewel volgens aanteekening van P. Ange de tous les Saints op pag. 2 van een Magnus Liber Missarum [1]) ipsius anniversarium Celebratur Die tertia octobris, in quo Magistratus iussu, celebratur dies Liberationis Leidæ ab obsidione hispanorum. Hij is te Oegstgeest begraven; want volgens Burgem[rs] daghboek: O, is op 6 Oct. 1683 betaald voor het lijk van „pr Bertius tot Oegstgeest ƒ 4 : 0.—"

. . . . . BARAGUE,

DOROTHEE DE JESUS-MARIA.

Zijn doopnaam wordt niet opgegevrn door P. Pierre de la Mère de Dieu, die in Les Fleurs du Carmel, p. 396 [lees: 397] zijn leven uitvoerig heeft beschreven. Deze beschrijving komt kortelijk hierop neer.

Hij werd te Abbeville, hoofdstad van het graafschap Ponthieu in Picardie, uit welgestelde ouders den 25 Nov. 1631 geboren. Na een veel belovende kindsheid en eene voorbeeldige jeugd besloot hij op 19-jarigen leeftijd in de orde der Fransche carmelieten te treden. Den 24 Junij 1651 in het klooster te Parijs opgenomen, trok hij het ordekleed aan op den 9 Julij daaraanvolgende. Nadat hij den 14 Julij van het volgende jaar zijne pleg-

1) Catal. laud. I. c. No 23, in folio No 4, p. 2.

tige gelofte had afgelegd, volgde hij de lessen in de Philosophie en Theologie; waarin hij zulke vorderingen maakte, dat hij na volbrachte studie bijna onmiddelijk tot Lector in de wijsbegeerte, nog geen 29 jaar oud, werd aangesteld; in welke betrekking hij zoodanig voldeed, dat hij waardig gekeurd werd weldra ook tot Lector in de godgeleerdheid aangesteld te worden. Hij was niet alleen wegens zijne grondige kennis, maar inzonderheid ook wegens zijn beminnelijk karakter zoozeer door iedereen, leerlingen zoowel als overheden, geliefd, dat, toen er sprake was hem naar de Hollandsche missie te zenden, de geheele provincie zich daartegen scheen te zullen verzetten. Dan het was juist wegens diezelfde eigenschappen, dat vooral P. Louis de Ste Térèse, die als Visitator de Hollandsche Missie meermalen bezocht had, hem waardig keurde niet alleen naar Holland gezonden te worden, maar zelfs er eenmaal als vicaris de Missie te besturen. Met dat oogmerk nam hij hem op zijne reis naar Holland en Engeland als zijn secretaris mede; bij welke gelegenheid de wederzijdsche genegenheid zoozeer werd opgewekt, dat met zijne toestemming de gezamenlijke zendelingen der Fransche carmelieten een gemeenschappelijken brief schreven aan den provinciaal der Fransche provincie om hem voor hunne missie te verkrijgen. Het duurde echter wel 7 of 8 maanden eer zij de toestemming erlangden. Zoodra hij in Holland was aangekomen, vervoegde hij zich bij P. Nicolas de Ste Catherine, missionaris te Amsterdam, ten einde hem bij te staan gedurende de tijdelijke afwezigheid van zijn socius P. Joseph de l'Assomption. Nadat deze was teruggekeerd, begaf hij zich naar Leyden; alwaar hij door P. Pierre de la Mère de Dieu met ongeduld verwacht werd, temeer omdat hij door hem en P. Lodewijk bestemd was tot opvolger van P. Bertius niet alleen als missionaris te Leyden, maar

ook als Vicaris der geheele Hollandsche missie. Op den welmeenenden raad van P. Bertius lag hij zich met voorbeeldeloozen ijver toe op de Hollandsche taal; die hij spoedig magtig zou geweest zijn, indien de bestierder van ons lot het niet anders beschikt had. De sterfte te Leyden was in 1669 wegens de bovengemelde epidemie van kwaadaardige tusschenpoozende koorts schrikbarend, toen P. Dorothée aldaar op het einde van September tot hulp van P. Bertius kwam. Maar niets was in staat den eerwaardigen P. Dorothée af te schrikken: Pourquoy aurois-je peur de mourir, verklaarde de eenvoudige man, puis que je suis venu exprés en Hollande pour donner ma Vie, & mourir pour mon Prochain." Na deze woorden aangehaald te hebben, acht ik het onnoodig hier nog iets anders bij te voegen, dan dat hij, zelf door de ziekte aangetast, reeds den 9 Nov. 1669 des morgens ten 6 ure daaraan bezweek.

PIERRE . . . . . ,

FIRMIN DE Ste MARIE.

Zijn geslachtsnaam heb ik nergens kunnen vinden, en wat zijn doopnaam betreft, ik geef hem dien van: Pierre, niet omdat ik daar zekerheid van heb; maar omdat hij in het „Register van de persoonen overleden binnen Leyden ende begraven buyten deselve Stadt" voorkomt onder den naam van „piere Vermȳ" en toch zou het mij niet verwonderen, indien de klerk of de aangever zich hier eene verschoonbare klankverwisseling veroorloofd had voor: Père Firmin. Zelf noemt hij zich steeds in het in 't Fransch geschreven (klad) Doopboek [1]), zoowel als in het Trouwboek [2]): firmin *de* Ste Marie, en in het in 't La-

1) Catal. laud. I. b. No 6, in octavo No 3.
2) Ibid. c. No 12, in octavo No 7.

tijn geschreven (net) doopboek (op den burgerlijkenstand aanwezig:) firminus *a* sta Maria, en niet zooals Past. Burgmeyer (Jaarb. 1847, bl. 43, en 1849, bl. 150) verkeerdelijk opgeeft: Firminus *de* sancta Maria.

Hij was in 1678 (zie Archief van het aartsb. Utrecht, dl. I, afl. 1, bl. 108) de socius van P. Joseph de l'Assomption, missionaris te Amsterdam. Jos. Alb. Alberdingk Thijm (Volks-Almanak: 1869, bl. 134) schijnt zich vergist te hebben, als hij meende P. Firmin aldaar in 1685 tegelijk met P. Ange de St. Joseph aangetroffen te hebben; want reeds in 1683 is hij naar Leyden vertrokken om P. Bertius op te volgen, die den 4 Oct. overleed, en wien hij op dienzelden dag opvolgde [1]); hoewel hij reeds den vorigen dag werkzaam was, dewijl hij op den 3 Oct. zijn 1e doopeling inschreef [2]), niettegenstaande hij eerst den 21 Oct. de bevestiging van den Vic. Apost. verkreeg.

Hij woonde in een huisje [3]) uitkomende in de Bocksteeg [4]) hetwelk hij voor *f* 400 door een nieuw gebouwtje in den tuin van de kerk vergroot heeft [5]) en alwaar hij verbleef tot aan zijn dood toe.

Hij had eene gemeente van meer dan 1200 personen [6]); ook hij heeft evenzoomin als P. Bertius klopjes aangenomen [7]). Gedurende de 4 jaren, dat hij hier werkzaam was, heeft hij 326 kinderen gedoopt [8]). Wanneer men deze getallen met die, onder P. Bertius opgegeven, vergelijkt, dan zal men bevinden, dat zijne gemeente begon te verminderen.

---

1) Catal. laud. I. b. No 6, in octavo No 3, vóór 22 Febr. 1688 en III portef. A. afd. a. No 1. p. 2.

2) Ibid. I. b. No 6, in octavo No 3, p. 1.

3) Ibid. a. No 1, in folio No 1, p. 19.

4) Ibid. d. No 15, in quarto No 5, p. 34.

5) Ibid. a. No 1, in folio No 1, p. 19.

6) Ibid. p. 26. 7) Ibid. p. 24.

8) Ibid. b. No 6, in octavo No 3, voorlaatste bladz.

Hiervoor was dan ook een bepaalde reden: want hoewel „Frater Justus a Sancto Elia fratrum Carmelitarum discalceatorum prouinciæ Sanctæ Teresiæ in Gallia definitor Prouincialis, Burgundiæ et missionum Hollandiæ visitator Generalis" bij zijne visitatie op 20 Januarij 1687 hem alle lof toezwaait als aan iemand, „qui a quatuor annis infirmâ Licet Semper ualetudine; solus, nulliusque ope fretus, sed solo protegente se deo, omnia Pastoris et Apostolici uiri non destitit obire munia; in omnibus præbens se, et exemplum bonorum operum et uerbi dei Præconem eximium; omnibus charus omnium sibi Conciliavit affectum et applausum;" [1]) desniettemin verklaart zijn opvolger van hem, dat hij „perissoit de pauuretés" en „que le necessaire de nourriture et d'habits lui a manqué;" [2]) daarentegen had hij overvloed van schulden: de huizen in de Groenepoort, waarop Mej. Butwechs en anderen fundaties gevestigd hadden, waren reeds in Januarij 1685 „pro Soluendis debitis hujus recidentiæ, seruatis seruandis, a Domino Van Suitte Notario hujus oppidi, ac Domino Joanne françois missionis Procuratore diuenditæ," [3]) en toch stond er nog bij zijn overlijden te betalen [4]): ƒ 352, die hem door de wed. Gael, geb. Maria Droogh, zonder daarvoor rente te eischen, geleend waren, en ƒ 600, die hij om zijn huisje te vergrooten van de heeren Verdun, Jacquin, Barbé en Jean François geleend had. — En de oorzaak van al dien tegenspoed was? „Ce bon pere sauoit pas un mot de flamand." [5])

Hij is te Leyden den 19 Dec. 1687 overleden en te Oegstgeest begraven; want volgens het hierboven aan-

1) Catal. laud. I. a. No 1, in folio No 1, p. 9. 2) Ibid. p. 26.
3) Ibid. e. No 28, in folio No 4, p. 3.
4) Ibid. a. No 1, in folio No 1, p. 19. 5) Ibid. p. 26.

gehaalde register is op 22 Dec. van dat jaar betaald voor piere Vermÿ Oestg. *f* 4.

. . . . . . DARNAULT,

ANGE DE TOUS LES SAINTS.

Zijn doopnaam is mij onbekend. Hij zelf onderteekent: fr Ange de tous les sts Darnault Carme Dech[aussé] Missionaire J[ndigne] [1]; door den Vicaris Apost. Bijlevelt wordt hij in 1720 genoemd: Angelus Dernaud (zie Bijdr. II, bl. 349).

In eene „Præfatio" van een door hem in 1712 aangelegd „Liber Baptismorum Missionis Gallowallonicæ Leidensis Patrum Carmelitarum Discalceatorum ex provinciâ Parisiensi, a die 3ª octobris, anni 1683" thans berustende op den Burgerlijken stand aldaar, doch welke uit dat boek vooraf gescheurde prefatie bewaard wordt in de kerk. archieven van de par. kerk van O. L. V. Hemelvaart [2]) teekent hij van zich zelven het volgende aan „aureliæ natus, et educatus, in claustro ordinis nostri parisijs religiosum habitum sumpsi, anno 1675, die 5ª Maij, et anno Sequenti professionem emisi, annos natus Sexdecim et dimidium, cujus quidem claustri Parisiensis Conuentualis eram dum huc fui missus Sperans quod Si hîc moriar, Superiores et Religiosi conuentus nostri parisiensis pro requie animæ meæ eadem suffragia et preces et Missas facient, quæ pro conuentuali ibidem Solent fieri."

Hij laat daar onmiddelijk opvolgen eene optelling der Carmelieten, welke bij zijne komst alhier de andere staties bedienden. Omdat zij misschien voor die andere stastaties belangrijk kan zijn, veroorloof ik mij haar hier mede te deelen:

---

1) Catal. laud. I. a. No 1, in folio No 1, op het voorste schutblad.
2) Ibid. III. portef. A. afd. a. No 1.

„in hollandiam aduenien, inueni R^{dum} patrem hippolitum Missionarium hagæcomitis, et R^{d} patrem hieronimum amstelodami, et R^{d} patrem vincentium Leidæ in Missione Belgicâ. R^{do} patri hippolito adfuit Socius R^{dus} pater agathangelus, qui post aliquot annos ad suum Claustrum Rothomagense redijt. R^{do} patri hieronimo fuit Socius R^{d} pater agapîtus, qui R^{do} patri hippolito hagæ mortuo, in Missione hagensi successit.

post mortem R^{d} patris agapiti, R^{d} pater Georgius et R^{d} pater anselmus Missionem nostram administrarunt usque in hodiernum diem.

R^{dus} Pater hieronimus, postquam pater apapitus hagum discesserat, accepit pro Socio R^{d} patrem Martialem, qui amstelodami a paucis annis mortuus est, ita quod R^{d} pater ieronimus ibidem iam sit solus.

quantum ad Missionem flandricam Leidensem, R^{do} patri vincentio hîc Leidæ mortuo, Successit R^{d} pater aloijsius, Bruxellensis, qui eamdem Missionem iam a plusquam viginti duobus annis administrat.

Comes de Berka Legatus cæsareus habuit pro suo Capellano R^{d} patrem Paulum, qui a pluribus annis ad claustrum rediit.

Comes de Zinsendorff Legatus cæsareus habet modo pro capellano R^{d} patrem hilarionem.

Baro de Zinserlingh ablegatus Regis hispaniæ habet pro capellano R^{dum} patrem Angelum, vulgo wacant. hi tres vltimi patres sunt ex provinciâ nostrâ Bruxellensi."

Hij is hier te Leyden gekomen den 17 Febr. 1688 [1]) en heeft zijn eerste mis hier gedaan den 18^{en} [2]). Intusschen waren er sedert den dood van zijn voorganger Firminus 2 maanden verloopen; gedurende welken tijd de statie bediend werd eerst door de naast bijwonende p. Do-

1) Catal. laud. I. a. No 1, in folio No 1, p. 19.

2) Ibid. III. portef. A. afd. a. No 1. p. 3.

minicanen: Calbot en Bardou en vervolgens door boven gemelden Hippolitte de St. Luc uit 's Hage [1]).

Ten einde de veiligheid zijner kerk en van zijne woning des te beter te verzekeren, kocht hij aan de westzijde van de Bokkesteeg nog 3 huisjes, No 424 en 425, en liet ze stellen op naam van Th. Vinck, Med. Doctor te Amsterdam [2]), neef van Maria Droogh; No 425 kocht hij den 3 Dec. 1698 voor *f* 10 [3]); alle 3 te zamen hebben hem met de reparatie *f* 500 gekost [4]).

Van nog veel grooter belang voor de bestendiging der statie was de aankoop van het huis de Zon aan de Haarlemmerstraat of het Maredorp, N° 440, bewoond door de eigenares Maria Droogh, en op wier erf, gelijk onder Bertius vermeld is, de kerk voor een groot gedeelte gesticht was. Men vreesde met regt, dat bij den dood van Maria Droogh, wier erfgenamen grootendeels protestantsch waren, door deze vreemde verhouding voor kerk en statie onherstelbare moeijelijkheden zouden kunnen ontstaan. Daarom gaf de Visitator Adreas a S^to^. Joseph den 10 Junij 1690 verlof tot het aankoopen van dat huis (zie Bijlage D). Het duurde echter 10 jaar tot dat Jerome de la Conception, Missionaris te Amsterdam, in hoedanigheid van Superior der Missie, den 27 Januarij 1700 den aankoop deed van het huis „de Zon" [5]); waarnaar de kerk der Fransche Carmelieten gedurende bijna 2 eeuwen den naam van „le Soleil d'or" gedragen heeft, hoewel zij meestal onder dien van de „Mon-père's-kerk" bekend was. De koop werd gesloten voor *f* 3500 [6]); waarvan

---

1) Catal. laud. I. b. No 6, in octavo No 8, tusschen 5 Dec. 1687 en 22 Febr. 1688.

2) Ibid. a. No 1, in folio No 1, p. 21.

3) Ibid. III. portef. D. afd. g. No 22.

4) Ibid. I. d. No 15, in quarto No 5, p. 34.

5) Ibid. p. 52.

6) Ibid. a. No 1, in folio No 1, p. 22.

f 500 terstond werden betaald en *f* 1000 door de verkoopster werden geschonken, omdat zij gedurende 50 jaar tot de parochie behoord had en „veuve devote" geweest was; zoodat een koop- en verkoopacte werd opgemaakt voor *f* 2000, af te lossen [1]) bij termijnen van *f* 300, *f* 400 of *f* 500, zoo als den koopers het gemakkelijkst zou schikken, mits voor het onafgeloste gedeelte jaarlijks 4 % rente betalende, te beginnen na de aanvaarding van het perceel, hetwelk eerst zou plaats hebben na den dood van Maria Droogh. Dewijl, zooals meermalen is aangemerkt, de roomsche geestelijken geene vaste goederen mogten bezitten, zoo kon van dezen koop geene legale acte worden opgemaakt; daarom had Maria Droogh bij testamentaire dispositie van den 12 Jan. 1700 haar huis „de Zon" en de andere op haar naam staande huisjes in de Bokkesteeg en aan de Oude-vest geprelegateerd aan haren neef Dr Th. Vinck, en opdat omtrent hare bedoeling geen twijfel zou kunnen ontstaan, verklaarde zij bij codicil van 18 Dec. 1702, dat al het aan Dr Vinck door haar geprelegateerde hem niet in eigendom zou toebehooren, want dat dit alles reeds in eigendom behoorde aan de Fransche statie (zie Bijlage E.). Maria Droogh is overleden den 21 Dec. 1703, en den volgenden Mey 1704 heeft P. Ange de tous les Saints bezit genomen van „de Zon" [2]).

In 1723 heeft hij nog een anderen koop gedaan, n. l. van het hoekhuis aan de Oude-vest en het St. Jansgrachtje, N° 8, thans een gedeelte van de tegenwoordige pastorie: eerst werd de eene helft van dit huis aangekocht den 18 Nov. 1721 voor *f* 246–10 en vervolgens de andere helft den 7 Aug. 1722, voor dezelfde prijs: het geheel werd gesteld op naam van Johan van Briennen, Med. Doct. [3]).

---

1) Catal. laud. I. d. No 15, in quarto No 5, p. 37. 2) Ibid. op het titelblad, 3) Ibid. III. portef. D. afd. *c*. No 6—8.

Daarenboven heeft hij voor de statie aangeschaft een nieuw orgel en een zilveren Remonstrans, te zamen voor *f* 1500 [1]), waartoe Agatha v. Leeuwen grootelijks had bijgedragen; zoo ontving hij ook *f* 100 van Dr J. Brienen voor een zilveren crucifix, en van J. François en echtgenoot Maria Fey veel zilverwerk voor de kerk, ter waarde van 100 „paterones seu imperiales."

Van meubels, waaraan hij bij zijne komst groot gebrek had, werd hij voorzien door een legaat van dezelfde Agatha Theresia van Leeuwen, „fille Devote" overleden den 18 Julij 1699; die als huishoudster wel 7 jaar bij hem gewoond had en hare meubels, ter waarde van *f* 500 [2]), den 13 Julij te voren gelegateert had aen hare nicht Maria Droogh [3]) om die ten eerste ter hand te stellen „aē Ange.... om t allē tydē by d zelue ē syn successeurs alhier tot Leijden te werdē gebruijckt [4]), met uitzondering van eenige meubels voor hare neven en nichten, kinderen van Eva van Leeuwen, waaronder „Het Conterfeijtsel van Vincent Stalpart in syn Choorkleet" [5]).

Aanvankelijk woonde hij in het huis zijner voorgangers, door P. Firminus vergroot in den tuin tusschen de kerk en de Zon, en uitkomende in de Bokkesteeg, doch sedert Mey 1704 heeft hij de Zon zelve betrokken [6]).

Men moet niet meenen, dat P. Ange de tous les Saints maar bouwde en kocht, zonder zich te bekommeren over de daardoor op de statie drukkende schulden; geenszins, hij was een te goed administrator, om niet alle moeite en zorgen aantewenden en alle geoorloofde middelen te bezigen, ten einde zoowel de oude schulden van zijne

---

1) Catal. laud. I. d. No 15, in quarto No 5, p. 34 en e. No 23, in folio No 4, p. 2 en XII.

2) Ibid. a. No 1, in folio No 1, p. 28.

3) Ibid. III. portef. F. No 1. 4) Ibid. No 3. 5) Ibid. No 2.

6) Ibid. I. a. No 1, in folio No 1, p. 19 en 22.

voorgangers als zijne eigene te delgen. Zoo betaalde hij den 31 Dec. 1700 aan Maria Droogh ƒ 500 vergoeding van schade, door haar onder P. Bertius geleden [1]). De aflossing der schuld van ƒ 4400, door P. Bertius bij M. Droogh ten behoeve van het bouwen der kerk aangegaan, werd vergemakkelijkt den 28 Sept. 1699 door een legaat van bovengemelde Agatha van Leeuwen ten bedrage van ƒ 1000 [2]) en den 20 Sept. 1701 door de ontvangst van ƒ 1000 voor de fundatie eener eeuwigdurende wekelijksche Mis voor Beatrix van der Graft [3]); het overig gedeelte werd door Ange de tous les Saints van tijd tot tijd bij grootere of kleinere sommen afgelost; zoodat die geheele schuld den 4 April 1703 geheel was gedelgd [4]). De schuld van ƒ 600, door P. Firminus aangegaan bij Verdun c. s. voor het vergrooten van zijn huis, werd reeds in 1688/9 door het in hunne tegenwoordigheid verscheuren der daarvan bestaande obligatie vernietigd [5]). Van het renteloos voorschot van ƒ 352 door P. Firminus van Maria Droogh ontvangen, werden door P. Angelus ab omnibus Sanctis eerst ƒ 123 afgelost en voor het overige werd hem in afrekening voor eene wekelijksche Mis gedurende een jaar met de begrafenis en andere diensten, aan wijlen Maria Droogh bewezen, door hare erfgenamen kwijting verleend den 20 Febr. 1704 [6]). Ook de ƒ 400, voor de bouwing van het huis, door p. Firminus bewoond, werd door p. Angelus Darnault afbetaald [7]). Eindelijk de resterende schuld van ƒ 2000 voor het huis „de Zon" werd met de rente deels door aflossing, deels door aanvaarding van eene fundatie van 12 eeuwigdurende maandelijksche dien-

1) Catal. laud. I. d. No 15, in quarto No 5, p. 34.
2) Ibid. a. No 1, in folio No 1, p. 20.
3) Ibid. d. No 15, in quarto No 5, p. 32.
4) Ibid. a. No 1, in folio No 1, p. 20. 5) Ibid. p. 19. 6) Ibid. p. 20.
7) Ibid. d. No 15, in quarto No 5, p. 34.

diensten voor M. Droogh den 12 Sept. 1705 geheel en al door hem aan hare erfgenamen voldaan [1]); waarvan hem en van al de andere schulddelgingen eene generale quitantie werd verleend door D^r Th. Vinck den 14 Julij 1706 (zie Bijlage F.).

Men zou alligt in het denkbeeld kunnen verkeeren, dat p. Angelus Darnault door aflossing van zooveel schuld, wel is waar, een ontzaggelijken last van de statie had afgewenteld, maar dat hij door daarvoor zoovele fundaties van eeuwigdurende Missen aan te nemen, wederom op die statie een grooten, welligt nog grooteren geladen had; doch hierin zou men zich zeer vergissen. Wel waren de eeuwigdurende jaarlijksche diensten, waarvan de fondsen tot aflossing als andersints gediend hadden, met inbegrip van die onder p. Bertius gestichte, in 1706 gestegen tot een getal van 136 [2]), verdeeld als volgt:

Voor Magthildis Butwechs en Nicolaa Maria Ooms [3])	52
" den Notaris Lambertus van Swieten	18
" Joannes François, koopman [4])	1
" Agatha Theresia van Leeuwen, kosteres . .	1
" Beatrix van der Graft, weduwe van..... Sprong (den stichter van het hofje van den H. Geest?)	52
" Maria Droogh, weduwe van Joannes Gael [5]).	12
te zamen	136
voeg hierbij de vrijwillig ingestelde jaargetijden voor zijne voorgangers: Petrus Bertius en Firminus [6]) .	2
dat maakte te zamen een last van	138

eeuwigdurende jaarlijksche diensten. Dan van deze 138 jaarlijksche diensten heeft hij „approbante, mediante, et Juuante R^do ad^m: Patre nostro feliciano a Sta. Maria,

1) Catal. laud. I. a. No 1, in folio No 1, p. 22.
2) Ibid. e. No 23, in folio No 4, p. XII.
3) Ibid. p. 3. 4) Ibid. p. 2. 5) Ibid. p. X. 6) Ibid. p. XII.

Exprovinciali parisiensi, et visitatore nostro Generali". [1]) 127 missen den 20 Aug. 1719 „pro mediocri summâ pecuniæ" overgedragen aan 2 kloosters zijner orde [2]); zoodat er nog slechts 11 ten laste zijner eigene statie overbleven, over het jaar verdeeld als volgt:

voor Maghtildis Buijtwech	1
„ Nicolaa Maria Ooms	1
„ Lambertus van Zwijten	1
„ Agatha Teresia van Leeuwen	1
„ Pater Petrus Bertius	1
„ Joannes François „simul et pro Maria feij ejus uxore quando obierit"	1
„ Pater Firminus a St. Maria	1
„ de overledenen zijner orde	1
„ de overledene armen zijner statie	1
volgens intentie van Mejuff. Machtildis Buijtwech. .	2
te zamen	11

Dan reeds in Maart 1719 was hij met een klooster zijner orde overeengekomen, „ut statim atque Domicella.. ria va. Br..., [de naam is door een krultrek en het eerste gedeelte nog daarenboven door een groote inktvlek onkenbaar gemaakt; toch meen ik er de op gegeven letters te zien doorschemeren: Mej. Maria Fey, de weduwe van Jean François, overleden 4 Oct. 1693 [3]), was den 22 Junij 1696 door Fr. Ange, hun alle soorten van zegeningen, ala plus grande gloire de Dieu toewenschende, wederom gehuwd met Monsr. Jean Brienen" [4]), medicinæ doctore, insigni benefactore et vicino nostro [5])] pene octogenaria, ipsi patri nostro feliciano bene nota, obierit, dictum claustrum tenebitur ad celebrandas in perpetuum Singulis annis,

---

1) Catal. laud. I. e. No 23, in folio No 4, p. 20. 2) Ibid. p. 21.
3) Ibid. p. 2. 4) Ibid. c. No 12, in octavo No 7.
5) Ibid. e. No 23, in folio No 4, p. 2.

illas undecim Missas ad quas tenetur hæc nostra Missio Leidensis, ut iacet hic supra die 20 Augusti 1719. ita quod quamdiu dicta Dcella Br... [de naam is weder door een krultrek bijna onkenbaar gemaakt] vixerit debeat nostra Missio has undecin missas annue legere, Sed post mortem illius Claustrum Supra dictum ad hoc tenebitur, et tunc hæc nostra Missio Leidensis erit libera ab omni prorsus onere Missarum." Gemelde 80-jarige Domicella overleed reeds den 19 Sept. 1721. Op deze wijze meende p. Ange gezorgd te hebben, dat bij zijn overlijden of vertrek de Leydsche statie vrij zou zijn van den last van eeuwigdurende Missen; doch hierin bedroog hij zich; want den 7 April 1723 ontving hij weder van de erfgenamen van Jean François en Maria Fey ƒ 250 voor 2 eeuwigdurende jaarlijksche Missen [1]). Trouwens hij was uiterst zorgvuldig in het volbrengen dier op zich genomen verpligtingen [2]).

Evenzoomin als zijne voorgangers heeft p. Ange zoogenaamde klopjes aangesteld [3]); hoewel hij er altijd 3 of 4 gehad heeft, die bij sterfgeval of verandering van biechtvader zich onder zijne directie begeven hadden en die hem altijd trouw in de kerk, in den catechismus en in het bezoeken der zieken behulpzaam geweest waren.

Niettegenstaande al den ijver en de zorg, die hij in het behartigen der belangen zijner statie aan den dag legde, was toch het getal zijner parochianen [4]), dat onder p. Bertius omtrent 1300 beliep, in 1705 tot beneden 800 personen gedaald. Hij schreef deze vermindering toe aan den oorlog en aan de vermindering der fabrieken, waardoor vele genoodzaakt werden den staat te land of te water te dienen of naar hun eigen land terug te keeren; want de eene helft zijner gemeente bestond uit Walen, de andere helft uit Vlamingers, die evenwel meer of minder Fransch ver-

1) Catal. laud. I. c. No 23, in folio No 4, p. 24. 2) Ibid. omgekeerd: 4e bladz. 3) Ibid. a. No 1, in folio No 1, p. 24. 4) Ibid.

stonden. Deze vermindering zou echter nog grooter geweest zijn, indien hij, die bij zijne komst ook geen woord Hollandsch kon spreken, niet gezorgd had naauwelijks 6 maanden daarna het Vlaamsch in zooverre magtig te zijn [1]) dat hij in die taal biecht kon hooren; want slechts een paar zijner parochianen, zooals de graaf Berlu, heer van Warmond, bedienden zich nog steeds daarbij van de Fransche taal.

Door zijne onvermoeide werkzaamheid en niet minder door zijn voorbeeldig levensgedrag genoot hij de achting van alle weldenkenden en niet het minst van zijne geestelijke overheid. Hiervan strekt tot getuigenis, hetgeen de verschillende visitatores bij hun bezoek der statie van hem opteekenden in een nog aanwezig Liber Visitationum. Zoo prijst hem F. Andreas a Sancto Joseph visitator generalis den 3 Junij 1690 [2]) als iemand, „qui a duobus annis cum dimidio Solus maximo animarum zelo, omnia munia pastoralia Apostolicé et indefessé obit, prēestque gregi Suo Verbo et exemplo, ut Verus Pastor". Waarbij hij, hetgeen opmerkelijk is, nog dit voegt: „Hoc de ipso testimonium ab Amp^{lo} et R^{mo} Domino Van Huijsen [d. i. v. Heussen] harum missionum Vicario generali Apostolico et alijs primarijs accepi, quod, ut Virtus laudata crescat magno fidei incremento, hic inserendum duxi." Dezelfde lof wordt hem toegekend den 8 Oct. 1694 door den visitator fr. Marcellus a Sta Barbara [3]), die hem beschrijft: ut verus Pastor, pro ouibus suis indiscriminatim aīam suam ponens, omnibus omnia factus, ut sic oēs Christo lucrifaciat, forma factus sui gregis: unde reddens Iugum Christi cunctis suaue, onusque leue; merito omnium in se conciliauit affectum, fructumque affert permanentem ac uberrimum in Agro Dn̄co, cui in dies benedicit

1) Catal. laud. I. a. No 1, in folio No 1, p. 26.
2) Ibid. p. XI. 3) Ibid. p. 13.

Dn̄us: jta ut magis ac magis augeatur fidelium numerus, fiatque messis plurima in odorem suauitatis." Vervolgens beschrijft hij hem als iemand „oīo irreprehensibilem, modestum, castum, pudicum, non vinolentum, nec turpis Lucri cupidum, sed domui suē bene prēpositum; hospitalem, beneficum, non litigiosum, sed pacificum ad omnes, curamque habentem de bono nomine, memor quod melius sit, quam diuitiae multae, unde Christi bonus odor est in omni Loco ac tempore: nihil de nouo ordinandum censui, sed solum modo ad perseuerantiam et constantiam in aduersitatibus et persecutionibus, quas [let wel!] nuper usque ad incarcerationem iniustam, viriliter ac aequo animo sustinuit, adhortatus sum:" Ook F. Adrianus a Sta Gertrude roemt den 3 Julij 1696 [1]) zijnen bovenmatigen ijver, „tum verbum Dei sepius in die prēdicando, tum Confessiones assidue audiendo, nec non infirmis Sacramenta tanquam Pastor vigilantissimus administrando. Vir vere Apostolicus qui pro Christo legatione in his partibus fungens et nihil praeter animarum lucrum quaerens, gregem sibi commissum verbo et exemplo pascit; non sine magno animarum fructu et ipsorum Acatholicorum ēdificatione. hoc testimonium praehibuerunt mihi unanimiter, cum magna mea consolatione, Ecclesiastici, et omnes Catholici nobiles ac cives prēcipui huius civitatis, quorum omnium sibi consiliavit affectum." Fr. Carolus a Sta Maria, die de statie den 18 Oct. 1706 bezocht, na zich in gelijken zin uitgelaten te hebben [2]), verklaart: „ad hoc non parum conducunt, quæ in eo relucent, Doctrina, concionandi facundia, prudentia et pergrata affabilitas, qua non solum sibi deuincit Chatolicos, sed et insuper achatolicorum luciatur animos: et quia nullus labor pro Deo exantlatus vacuus et inanis re-

1) Catal. laud. I. a. No 1, in folio No 1, p. 15. 2) Ibid. p. 29.

cedit, hinc videre licet, quod nec spiritualibus nec temporalibus destituatur beneficijs: nam missionem suam non solum a multis liberauit debitis sua solicitudine omnino ab eis purgavit". Ten slotte voegt hij er echter bij: „sed cum haec ipsius missio sit gallica et aliam in eadem Ciuitate habeamus Flandricam, mandaui vt alter alterius gregem non inuaderet, sed intra missionis suæ limites ambo sese continerent, ne intra ipsos difficultates et dissensiones, quæ præcauere voluimus, exurgerent, sed pacificè inter se conuenirent charitate fraternitatis inuicem diligentes:" F. Gregorius a S° Laurentio geeft den 2 Julij 1708 [1]) na eene lange lofrede op P. Angelus ab omnibus Sanctis, zijne bewondering te kennen: „quantos in eadem et pro eadem missione labores sustinuerit, quantas tribulationes, quantas persecutiones et quam patienter in carcerem conjectus non semel, prætextu quidem politico, sed verè in odium fidei, ut verus fidei, catholicæq̄ religionis zelosus defensor." De vorige visitator F. Carolus a S. maria, die de statie den 12 Nov. 1711 ten 2en male bezocht, achtte het nu zelfs noodzakelijk hem te vermanen [2]) „nedum alienam salutem curat, propriam negligat", hem evenwel thans zoowel als bij zijn vorig en bij zijn volgend bezoek den 3 Oct. 1715 [3]) den uitbundigsten lof toezwaaijende. Dat deze getuigenissen, die ik nog met die van al de andere visitatores zou kunnen vermeerderen, geene ijdele loftuigingen waren, blijkt vooral daaruit, dat de visitator Fr. Paulus a ssmo Sacramento bij zijn bezoek op den 28 Febr. 1727, dus na het overlijden van P. Angelus, hem aan zijn opvolger ten voorbeeld stelde als iemand, „cuius memoria non solum apud domesticos Fidei sed etiam apud extraneos in Benedictione est quia omnibus omnia factus

1) Catal. laud. I. a. No 1, in folio No 1, p. 31.
2) Ibid. p. 34. 3) Ibid. p. 36.

non sua quærebat sed quæ Jesu christi, pauperes sicuti membra saluatoris adiuuans, debiles confortans, omnesquè ædificans uitâ regulari".

Zijne gevangenschap, waarvan een paar visitatores melding maken, heeft hij zelf althans eenmaal in zijn in de Archieven nog aanwezig Liure second des Batisez, depuis l'Annee 1683 [1]) tusschen den 9 Maart en den 6 April 1693 met de volgende weinige woorden eigenhandig aangeteekend: „a die 9ª martii usque ad 2ªᵐ aprilis fui incarceratus." En in de Notulen, gehouden op de Kamer van de HH. Burgemeesteren der stad Leyden: C. staat op XIX Junius 1702 „Is na voorgaende deliberatie goedgevonden eñ verstaē dat door een bode deser Stede, aen Pere Ange zal werdē aengezegt, dat binnen twe mael 24 Uure deese Stadt eñ de Vrydom van dien zal hebbē te ontruymen".

De vroeger medegedeelde overeenkomst, waarbij de R. priesters te Leyden zich verbinden elkander te assisteren, wanneer zij wegens de uitoefening hunner bediening door den schout weder mogten worden beboet, had fr. Angelus Darnault den 21 Aug. 1689 mede onderteekend.

Toen Emmanuel Theodosius de la Tour, cardinaal van Bouillon, die in 1700 bij Lodewijk XIV in ongenade gevallen naar de abdij van Clugny was verwezen, uit zijne gevangenis week en zich naar de Nederlanden begaf, bezocht hij ook Leyden en logeerde aldaar een paar dagen bij P. Ange, die tot 2 malen toe voor Zijne Eminentie eene plegtige mis vierde. Dit voorval vond hij zoo vereerend en zoo merkwaardig, dat hij het in al zijne boeken, die hij gebruikte, zooals: in zijn Liber visitationum [2]) in zijn Liure Second des Baptisez, depuis l'Annee 1683 [3]) in zijn Liber tertius Baptisatorum in Ecclesia Carmelitarum Discalceatorum Missionis Gallicæ

---

1) Catal. laud. I. b. No 6, in octavo No 3. 2) Ibid. a. No 1, in folio No 1. p. 35. 3) Ibid. b. No 6, in octavo No 3, op het laatste blad.

Leidensis ab initio 1699 [1]) in het boek, getiteld Les [No] ms & [les] Sur-noms de ceux qui se sont Mariez [à] Leyde, en l'Asemblee des Wallons érigee en vne Chappelle dela dite Ville [2]) in zijn Liber accepti, et expensi Residentiæ Leidensis Gallicæ, et Gallo Belgicæ Carmelitarum Discalceatorum. 1681 [3]) en in zijn Magnus Liber Missarum" [4]) bijna eensluidend, met kleine wijzigingen aldus aanteekende: „in Perpetuam rei memoriam. anno [Domini] 1712, die 21, et 22 Junii, Eminentissimus princeps et Cardinalis de Bouillon, Decanus Sacri Collegii, in hâc nostrâ Residentiâ Gallowallonicâ Leidensi [apud me infrascriptum] hospitari [edere et pernoctare] dignatus est, et coram eodem bis, Missam cum Ceremonijs Cardinali debitis, publice legi [celebravi]

fr. angelus ab omnibus S^{tis}
Carmelita, Disc, Mission".

Hij hield er van, hetgeen hem merkwaardig toescheen, op te teekenen, wel niet geregeld, maar hier en daar, op het schutblad van een boek, op den kant eener bladzijde of tusschen andere zaken, waar er maar een leeg plekje was. Eenmaal echter heeft hij, in 1705, een uitvoerig relaas opgesteld van den toestand zijner statie en het opgezonden naar P. Jerôme de la Conception, Missionaris te Amsterdam en Provinciaal der Hollandsche Missie. Hij beschreef daarin de onroerende goederen, aan de statie behoorende, vervolgens de schulden zijner voorgangers en door hemzelven gemaakt, benevens de aflossingen er van, dan de kerksieraden, de meubels zijner pastorie en de bibliotheek, den staat en de hoedanigheid zijner parochianen, de jaarlijksche lasten op vaste goede-

1) Catal. laud. I. b. No 7, in octavo No 4, tusschen 25 en 30 Junij 1712.
2) Ibid. c. No 12, in octavo No 7, tusschen 7 Mey en 9 Julij 1712.
3) Ibid. d. No 15, in quarto No 5, op het voorste schutblad.
4) Ibid. e. No 23, in folio No 4. p. 17.

ren klevende en die der fundatien, ten slotte er op aandringende, dat zijn overste al het mogelijke zou doen hem een opvolger te bezorgen, die Vlaamsch sprak, desnoods iemand uit de Vlaamsche provincie, die dan in de Fransche zou kunnen worden ingelijfd, ten einde alzoo en zijne statie voor den ondergang te bewaren en tevens het regt der Fransche provincie te handhaven (zie Bijlage G).

Hij is eindelijk zelf provinciaal der Hollandsche Missie geworden; wanneer? is mij niet bekend; maar den 3 Oct. 1715 noemt de visitator Carolus a Sta Maria hem „vicacarium Proūlem missionum Hollandiæ" [1]) en sedert dien tijd, tot in 1720 [2]) schrijft hij achter zijn naam „superior".

De orde der carmelieten, in Palestina ontstaan, en in de 13^e^ eeuw naar Europa overgebracht, splitste zich na verloop van tijd, gelijk vele andere orden, in die der conventualen en die der observanten. Deze laatsten, ongeschoeide carmelieten genaamd, zich voornamelijk in Spanje uitbreidende, wenschten zich hoofdzakelijk tot dit land te bepalen; maar Paus Clemens VIII splitste in 1600 hunne orde in eene Spaansche congregatie en eene Italiaansche; welke laatste zich over de geheele wereld, behalve in Spanje, zou trachten uit te breiden (zie Annales des Carmes Deschaussez de France, p. 791). Dit geschiedde met zulk een' goeden uitslag, dat zij in 1617 reeds 6 provincien telde; waarvan de Fransche provincie de 5^e^, en de Nederduitsche de 6^e^ was. De Fransche provincie nam zoo spoedig toe, dat reeds in 1634 eene splitsing noodig werd in eene Avignonsche en eene Parijssche provincie. Tot deze laatste behoorde de Hollandsche Missie der Fransche ongeschoeide carmelieten. Toen later de Parijssche provincie weder gesplitst werd in die van Allerheiligen te Parijs en die van de H. Drievuldig-

1) Catal. laud. I. a. No 1, in folio No 1, p. 36. 2) Ibid. c. No 23, in folio No 4, p. 21.

heid te Rouaan, werd bij onderling goedvinden in 1718 bepaald, dat de Leydsche statie zou behooren onder de provincie van Rouaan, daarentegen de Amsterdamsche en de Haagsche statien zouden staan onder die van Parijs.

Uit de aanteekeningen van de visitatores, boven door ons gedeeltelijk aangehaald, blijkt dat P. Ange steeds geheel alleen de Leydsche statie bediende, niettegenstaande reeds in 1692 de H. Congregatie de propaganda fide hem een socius toegestaan had (zie Archief van het Aartsb. Utrecht, bl. 105) ja zelfs P. Joannes Damascenus a S. Cyrillo tot zijn socius liet benoemen, gelijk blijkt uit deze aanteekening van P. Ange [1]):

„In perpetuam rei Memoriam

Nota quod anno 1692, Die 28 Januarij, Sacra Congregatio de propagandâ fide benigne concesserit ut Missio nostra Gallowallonica Leidensis possit habere Socium. et ex vi hujus Concessionis, R[d] admodu pater Noster Ambrosius a s[to] Angelo, p. m. Generalis pro tunc nostræ ordinis misit patentes pro R[dᵒ] patre Joanne Damasceno a s[to] cyrillo prouinciæ nostræ parisiensis, vt veniret vt Socius meus, hae patentes sunt datæ Romæ die 27 Decembris ejusdem anni 1692, et incipiunt per verba Sequentia

Cum Eminentissimi Cardinales Sacrae Congregationis de propagandâ fide habitæ 28 Januarii benigne concesserint Socios missionarijs nostris pro linguâ Gallicâ, tam Lugduni Batauorum, quam Amstelodami — et cet;

Copia harum patentium est ad longum scripta, in alio libro manu scripto in 4° concernente res nostrae Missionis, pagina 54.

quod attestor Sic esse, Leidæ 20 aprilis 1725

fr. Angelus Darnault

a 38 annis Missionarius Leidæ".

1) Catal. laud. III. portef. A. afd. a. No 2.

Hieraan schijnt echter geen gevolg gegeven te zijn; maar toen hij P. Jerôme Gratien de la Conception, missionaris te Amsterdam en provinciaal der Hollandsche Missie, wien hij het boven medegedeelde relaas zijner statie toegezonden had met de bede hem een opvolger te bezorgen, die Hollandsch sprak, zelf als provinciaal was opgevolgd, schijnt hij zelf daartoe handen aan het werk geslagen te hebben. Immers hij geeft ons de volgende [1])

„Copia Patentis R[d] patris hilarionis, socii amstelodamensis pro Successione in hâc Missione Leidensi.

J M

fr. Epiphanius a s[ta] Maria præpositus Generalis ff Carmelitar discalceatorum Congregationis S. Eliæ, ordinis B[mae] Virg: Mariæ de Monte Carmele, ac ejusdem Sancti montis prior

R[do] patri fratri hilarioni a Nativitate, sacerdoti professo prouinciæ nostræ SS[mae] Trinitatis, et Socio Missionis nostræ amstelodamensis

Salutem in Dn̄o Sempiternam.

Cum Jnstituti nostri ratio exigat, vt non solum Deo et nobis met ipsis vacemus; verum etiam animarum saluti, nostram inpendamus operam. ijs præsertim in locis ubi est penuria operariorum, qui verbum dei, et nostræ Religionis Sacramenta administrent, ideo Te, de Cujus zelo, Scientiâ, prudentiâ et probitate multum in dno Confidimus, vi et tenore presentium declaramus esse a nobis legitime missum et destinatum ad iuuandum R p angelum ad omnibus Sanctis Missionarium nostrum Leidensem, quotiescunque te ad se vocauerit, et ad succedendum dicto patri angelo in eâdem Missione Leidensi, statim atque per ipsius mortem vacauerit, precamurque diuinam bonitatem vt te in omnibus dirigere et ad ipsius gloriam adiuuare dignetur. in quorum fidem presentes dedimus

1) Catal. laud. I. a. No 1, in folio No 1, p. 13.

propriâ ac Secretarii nostri manu subscriptas, Sigilloque officii nostri munitas. Bruxellis in Conuentu nostro s^ae^ Annæ et s^ti^ Joseph, die 26 Maij anno Don 1718

fr. Epiphanius a s^ta^ Maria, Generalis

† locus Sigilli fr. philippus a s^to^ Joseph Secretarius

Conforme est originali. quod attestor Leidæ 31 Maij 1718

fr. angelus ab oïb s^tis^, Missionar. Leidensis Missionum Superior"

Ook hiervan is evenwel niets gekomen; want P. Hilario, zeker dezelfde die omtrent 1712 (zie boven bl. 187) kapellaan was bij den graaf van Zinsendorff, keizerlijken legaat, is te Amsterdam gebleven: immers volgens Alberdingk Thijm (Volks-Almanak: 1869, bl. 134) bleef Fr. Hilarion de la Nativité Bourdon aldaar de medehelper van Pr. Theodore de St Joseph de Breilly, wien hij volgens Past^r^ Burgmeijer (Jaarb. 1849, bl. 151) in 1737 opvolgde, of volgens de H. H. Hofman & v. Lommel (Arch. Aartsb. Utr. II. bl. 149) in 1738.

P. Ange is overleden in November 1726: hierin komen allen overeen; maar omtrent zijn sterfdag bestaat eenig verschil. Nog in hetzelfde jaar getuigt zijn opvolger tot tweemalen toe, en in het Liber accepti et expensi en in het Magnus Liber Missarum, dat hij op 3 Nov. overleden is; ook de visitator getuigt hetzelfde in het volgende jaar. Daarentegen schreef zijn opvolger weder het volgend jaar in het doopboek, op den Burgerlijken stand aanwezig: „Le Reverend pere ange tomba malade le seize de ce mois d'octobre, et mourut le premier novembre suivant," ook in het relaas van den toestand der statie in 1741, medegedeeld in het Archief van het Aartsb. Utrecht, bl. 105 wordt zijn sterfdag op den 1 Nov. 1726 aangegeven. Het waarschijnlijkst komt het mij voor, dat P. Ange werkelijk overleden is op den 3 Nov. 1726; maar dat naderhand bij vergissing door zoogenaamde

Ideën-associatie tusschen Ange de tous les Saints en jour de tous les Saints zijn sterfdag op den 1 Nov. is opgegeven.

In het meermalen aangehaalde register van de persoonen overleden binnen Leyden ende begraven buyten deselve Stadt werd de begrafenis van „Angelus D. Arnold Priester te Oestgeest" opgeteekend den 5 Nov. 1726.

PAULUS DES MARTINS,

PAUL SIMON DE S. JOSEPH.

Met den eersten naam heeft hij meer gemelde verklaring omtrent den eed onderteekend, dus niet de Martin, gelijk past. Burgmeijer (Jaarb. 1847, Meng. bl. 43) schrijft. Anders teekende hij met zijn kloosternaam, het zij in het fransch, hetzij in het latijn: Paulus Simon a S. Joseph, en niet: Josepho, gelijk Jaarb. 1849, bl. 150.

Hij is volgens de in dl. I medegedeelde „Lyste van Zoodanige Rooms Catholique Priesters of Pastooren als sigh tot het bedienen der roomsche Kerken of Statien binnen de Stadt Leyden althans bevinden" geboren te Mets, omtrent 1690; want in 1732 was hij 42 jaar oud. Bij herhaling is hij, gelijk hij zelf aanteekent in het Magnus Liber Missarum Theologiae Lector geweest.

Bij den dood van zijn voorganger stond hij te 's Gravenhage, en werd door den Visitator Fr. Paulus a SS. Sacramento, gelijk deze in het Liber Visitationum aanteekent, „secundum desideria communitatis catholicorum et ex speciali iussû R. P. N. generalis per litteras ad me directas die 12 nouembris 1726 ex hagâ comitis ubi erat missionarius" hierheen beroepen. Hij kwam hier evenwel eerst, volgens zijne eigene aanteekening in het Liber accepti, et expensi en in het Magnus Liber Missarum, den 3 Dec. van datzelfde jaar. Hij had echter den 28 Februarij van

het volgende jaar het verlof tot het uitoefenen zijner bediening van den Magistraat nog niet verkregen „per oppositionem" gelijk genoemde Visitator schrijft, „schismaticorum quorum partibus iure et meritò noluit adhærere"; daarom voegt deze er bij, „cæterum, si quod Deus auertat prædictus Pater Paulus simon a S^to^ Ioseph non possit obtinere licentiam hîc functiones suas agendi et abire ex illa ciuitate aliquandò cogatur, ei per meritum s^tae^ obedientiæ iniungimus ut Hagam comitis reuertatur, ibi què suas functiones exercere pergat;" Dit is gelukkig niet noodig geweest; dewijl hij, gelijk hij zelf getuigt in het Doopboek, op den burgerlijken stand aanwezig, eerst verlof ontving „pour celebrer les paques de lannée suivante mil Sept cent vingt sept cette admission fut reiterée, Et enfin absolument confirmee"; zoodat de volgende Visitator Prosper a s^to^ ferdinando den 13 Sept. 1733 hem vond „in Hujus Residentiæ pacifica Possessione".

Gelijk wij van zijn voorganger gezien hebben, zoo vloeijen ook de aangeteekende getuigenissen van zijne Visitatores over van zijnen lof. Reeds in 's Hage kende eerstgenoemde Visitator hem als „Verbi Dei præconem eximium, in functionibus Ecclesiasticis Modestum, cunctos honore cardinaliter præuenientem" en niettegenstaande hij toen te Leyden nog niet toegelaten was, vond hij hem toch „jam esse præ urbanitate suâ omnibus charum". De tweede Visitator getuigt, dat hij „omnium tam Catholicorum quam Acatholicorum sibi Affectum et Laudem Conciliat." Toen de eerstgenoemde Visitator de statie den 1 Sept. 1736 weder bezocht, noemt hij hem „Ministrum Apostolicum, qui Religione urbanitate et scientiâ ita pastorale sibi Creditum Conducit Ovile ut quos Suæ gregis evangelio pascit et nutrit, non solum eorum in se animos Conciliet et affectum, sed ubique Religionis suæ, urbanitatis et scientiæ faciat præcones. hoc mihi non solum testata hollandia, hoc ger-

mania, sed et purpurata Roma quæ ut Mater non solum Contenta de filio, sed Maximé gavisa est de digno: et hoc non mirum! elucent in eo Verus sui ordinis amor, orthodoxæ fidei Zelus, sana doctrina, Concionandi facundia, prudentia et pergrata affabilitas quâ facit ut non solum orthodoxi honore ipsum prosequantur et amore sed et heterodoxi: quâ facit ut non solum divitibus Solamen Sit Sed et egenis: quâ facit ut non solum Ovilis sui vigilans benigné succurrat gregibus sed et alienis, quas ut bonus Pastor animo non Mercenario sed christiano pascit et fovet." Op dergelijke wijze getuigen van hem de volgende Visitatores: f. hilario a S^a Reparata den 17 Sept. 1742, F. Michael â S. josinâ (die er nog bijvoegt: „in concionibus Gallicis, et Flandricis — indefessum") den 26 Mey 1746 en den 10 Dec. 1748 en f. Apollinaris a S^to Joanne Bapt den 18 October 1757. Dat hij een beroemd kanselredenaar was, getuigt ook Paquot in zijne Mem. pour servir a l' hist. litt. des Pays-bas. T. XIV. p. 25.

Niet minder dan zijne voorgangers was P. des Martins bezield met de zucht de rondom zijne kerk staande huizen te annexeren. P. Bertius had, gelijk wij verhaald hebben, behalve de huisjes in de Bokkesteeg: N° 429–437 reeds de 2 huizen aan de Oude-vest: N° 10 en 11 aan zijne kerk verheeld; P. Darnault voegde hieraan toe: de Zon, aan de Haarlemmerstraat: N° 440, en het hoekhuis aan de Oude-vest: N° 8; er bleven dus voor hunne opvolgers nog aan te hechten over: aan de Oude-vest: N° 9, en aan de Haarlemmerstraat: N° 438, 439 en 441. Hoe dit waarschijnlijk gegaan is, zal ik trachten aan te toonen; want wegens de vele tot ontduiking van het verboden bezit, bestaande fictieve overdragten, is het niet altijd even gemakkelijk met zekerheid te weten, van welk huis er sprake is. Den 26 Augustus 1730 werd aan frater Paulus Simon a st. Joseph alias Desmartins france Carmeliter

door Corn^a^ Vandermeer „in favorem Stationis Gallicæ quæ est Lugdini B:" geschonken een huijs op de oudevest aghter de kerk van de selve staetie gelege, op het protecol bekent op de naem van Cecilia vander Ruyt (die het, zijnde N° 9, voor ƒ 480 gekocht had van de erfgenamen van geertruijd van Breenē, erfgenaam van Maria Droogh) ten behoeve eener fundatie van 25 jaer alle jaer een Mis te leesen; welke fundatie is ingegaan 26 Nov. 1740 [1]). Den 1 Dec. 1735 verklaren Nicolaes Lazaar, Antoni Straal En syn huysvrouwe Adriana Lazaar, ook namens suster sara Lazaar, dat door hen verkocht is Aan Paulus Des Martinus, En syn navolgen in de franse Carmeliter Staatsi, het huys staande op haerlemstraat, Naars de kerk, voor ƒ 400 En dat het voorgenoemde huys (zijnde N° 439) op de Naem van Nicolaes Lazaar geschreeve zal worden [2]). Volgens het extract uit een codicil van Clara van der Ruyt, opgeteekend in het Magnus Liber Missarum, heeft zij den 24 Aug. 1737 aan de franse Staatie gelegateerd het huys „Iuxta Domum Solis quam ingreditur quis Per tres aut quatuor Scalas Lapideas" en hetwelk gelegen was „in Plateâ haarlemstraet ad Sinistram Cum hinc Egrederis" (dus N° 441) Voor 't bystaen In mijn dootsnoot en voor 8 daagen Lang een ziel mis en een jaar Lang een Weekelyke Mis en Voor altyd een jaar Getijde. Dit huis werd geschat op ƒ 200 en de schenking werd bekrachtigd door haren dood den 3 Jan. 1739. In hetzelfde boek teekent f. Paulus Simon a S°. Ioseph C D J. aan, dat den 2 Febr. 1748 door de wed. Verseyden gegeven is ƒ 800 op voorwaarde dat hij en zijne opvolgers eeuwigdurend jaarlijks 50 H. Missen zouden lezen: deze ƒ 800 waren bestemd „pro emptione Domus, Vocatæ Jan Loos, ad angulum Van de Bokker steegh – in plateâ haarlem-Straat" dus N° 438. Dit perceel was werkelijk gekocht op de openbare ver-

1) Catal. laud. III. portef. D. afd. d. No 12-16. 2) Ibid. afd. l. No 50 en 52.

kooping van den boedel van J. Loos den 7 Dec. 1747 door J. Cottaar, met de onkosten voor *f* 875–3–; doch niet voor zich, maar, „tot Dienst Aan de Staatsie Vande Vanse Roomse Kerk In De Son" [1]). Op die wijze is dus P. des Martins in het bezit gekomen van het geheele blok huizen tusschen de Haarlemmerstraat en de Oude-Vest, tusschen het St. Jans-grachtje en de Bokkesteeg, hetwelk thans geheel wordt ingenomen door de parochie-kerk (en pastorie) van O. L. V. Hemelvaart te Leyden.

Dat hij ook voor het onderhoud dier huizen zorgde, blijkt uit hetzelfde magnus liber missarum, waarin hij 30 Jan. 1730 opteekende, dat hij de *f* 100, ontvangen voor het lezen eener jaarlijksche dienst „Pro anima Dī Cornelij Gordin Braxatoris hujus ce urbis, vltimi Catholici ex Ea professione," gebezigd had tot verbetering der de kerk omringende huisjes. [NB. Braxator is de basterd-Latijnsche vertaling van het fransche Brasseur; zoodat Cornelis Gordin (P. Angelus Darnault noemt hem in zijn Inventaire: Monsr Gordin le Brasseur) de laatste roomsche bierbrouwer te Leyden zou geweest zijn.] Zoo heeft hij ook de *f* 600, hem door Mr. Petrus Verseyden in 1739 gelegateerd, gebezigd, althans gedeeltelijk, tot het herstel van zijn huis: de gouden Zon, in dat zelfde jaar verrigt.

Kort daarop, den 28 Junij 1739 heeft hij aan de wed. van Petrus Verseyden voor eene andere fundatie van 12 jaarlijksche HH. Diensten ontvangen 117 diamanten, waardig geschat op *f* 600. Van deze diamanten heeft hij een kruis op het groote Remonstrans laten maken. Hoe bevreesd men ten dien tijde nog was, dat de eigendom van diergelijke giften naderhand nog door den Magistraat aan de R. geestelijken zou kunnen betwist worden, kan men hieruit zien, dat van eene schenking van 6 zilveren kan-

1) Catal. laud. III. portef. D. afd. k. No 33—37.

delaars en 2 zilveren armblakers, te zamen ter waarde van *f* 3253–18– en van een groot zilveren Crucifix op een fraai gewerkt zilveren bergje ter waarde van omtrent *f* 1000 door Mr Alexander Le Breton van Doeswerff, 2 stukken werden opgemaakt, waaruit des noods zou kunnen worden aangetoond, dat gemeld zilverwerk aan P. des Martins en zijne opvolgers in de Fransche statie slechts ten gebruike was afgestaan en dat de volle beschikking over den eigendom alleen toekwam aan derde, den toonder dezer beide stukken.

Toen Paulus des Martins, na 1646, provinciaal van de Hollandsche Missie der Fransche Carmelieten geworden was, heeft hij, gelijk de Visitator in het liber Visitationum den 10 Dec. 1748 aanteekent, tot zijn medehelper aangenomen Clemens a S. Paulo. Deze heeft de bewuste verklaring omtrent den eed onderteekend den 7 Mey 1748 met den naam van Clemens Vander Pen, zijnde volgens de kantteekening „aangestelt tot assistent voor de tijt van een jaar Bij de Pastoor in de Son." Hij is dan ook reeds, volgens het magnus Liber Missarum, in Januarij 1749 van hier vertrokken als Missionaris naar Amsterdam. Bij den eersten opslag zou men alligt in de verzoeking komen hem voor denzelfden te houden als Clément Narbonne, die volgens Alb. Thijm (Volks-almanak, 1869, bl. 134) 20 jaar in de Fransche kerk te Amsterdam werkzaam schijnt geweest te zijn en die volgens past. Burgmeijer (Jaarb. 1849, bl. 151) in 1749 aldaar pastoor geworden is; maar hoe dan zijne handteekening: van der Pen verklaard? of zou dat maar een Pseudoniem geweest zijn? Ik weet het niet. En toch! het is vast en zeker, dat onze p. Clemens a S. Paulo alias Vander Pen na zijn vertrek van hier in 1749 te Amsterdam eerst Socius en kort daarop Superior geweest is; want kort na zijn vertrek is, namelijk in 1750, hier korten tijd werk-

zaam geweest P. Thomas Aquinas, van wien in het Magnus Liber Missarum bij de maand December van datzelfde jaar 1750 staat aangeteekend: „hoc tempore Pauco Reliquit R. P. Thomas ut fieret Socius Amstelodamensis — Loco R. P. Clementis qui factus est præsidens illius Staīoīs — per discessum R. P. lucæ a Cruce. præsid[is]. per octodecim menses–" n. l. in 1749 en '50 onder den naam van Lucas le Blond (zie Alb. Thijm, Volks-Almanak, 1849, bl. 134). Deze p. Lucas was ook hier, vóór p. Clemens in 1746 werkzaam geweest en na het vertrek van p. Thomas naar Amsterdam vinden wij in 1751 p. Antonius, die hier werkzaam bleef tot zijn vertrek in 1754 naar Parijs. Een paar jaren daarna kwam p. Thomas Aquinas weder hierheen; want den 19 Aug. 1756 heeft Thomas Houbé, dezelfde als P. Thomas Aquinas „de voorschr. verklaring gedaan" als „Capellaan bij paulus des Martins"; hoewel ook nu weder spoedig „vertrokken na amsterdam", en althans sedert 1758 vervangen door p. Augustinus. Deze p. Augustinus noemt zich zelven Augustinus Dejean en is dus dezelfde als Augustin de Jean, die volgens past. Burgmeijer (Jaarb. 1849, bl. 149) pastoor geworden is van de statie te 's Gravenhage.

De oorzaak van dezen voortdurenden bijstand, welken P. des Martins zich wist te verschaffen, was zijne meer en meer toenemende ziekelijkheid, zooals in het Magnus Liber Missarum bij herhaling vermeld staat. Daarom werd hem dan ook, volgens het register der R. Priesters, op de Charterkamer te Leyden aanwezig, in 1756 toegestaan Thomas Houbé tot capellaan aan te nemen, omdat hij „door syne indispositie buijten staat is om den dienst — waartenemen," want hij was toen, gelijk de Visitator Apollinaris a S[to] JoanneBapt. zich uitdrukt: „viribus fractis, et per multas infirmitates a Domino visitatus," doch ook reeds vroeger, zooals in 1732 en 1733, had hij vol-

gens het Magnus Liber Missarum „morbi causa" de hulp genoten van p. Basilius le Jeune, die (zie Alb. Thijm, Volks-alm. 1869, bl. 134) sedert 1745 te Amsterdam werkzaam, aldaar (zie Jaarb. 1849, bl. 151) in 1747 pastoor geworden is.

R. P. Paulus Simon a S^to^ Joseph Vicarius Provincialis Missionum P.P. Carmelitarum Discalceatorum in hollandia is, zooals zijn opvolger in het Liber accepti et expensi opteekent, den 23 Maart 1760 overleden, en op den 25 Maart daaraanvolgende staat in het meermaals aangehaalde Register der Buiten-begravenen, „dat D H^r^. Paulus des Martyn van de Haarlemstraat omtrent de Koe off Vest-steeg na Oegstgeest" zou begraven worden voor *f* 4.

JEAN NICOLAS HOUBÉ,

THOMAS D'AQUIN DE ST. FELIX.

Dat de eerste naam zijn wereldlijke naam was, blijkt uit het in dl. I medegedeelde Verslag van het Hollandiae Archipresbiteratus, alwaar hij genoemd wordt: Joannes Nicolaus Haubé, bij vergissing voor Houbé, gelijk hij overal elders genoemd wordt. Zijn kloosternaam wordt verschillend opgegeven: nu eens heet hij Thomas a S. Angelo, zooals de Visitator in 1765 hem noemt; daarom schrijft past. Burgmeijer (Jaarb. 1849, bl. 150) ook juist Thomas Houbé (Thomas a S. Angelo); ook te Amsterdam schijnt hij (Volks-alm. 1869, bl. 134) Thomas de Saint Ange onderteekend te hebben; maar hier te Leyden teekende hij, wanneer hij van zijn kloosternaam gebruik maakte, zooals b. v. in het Liber accepti et expensi, in 1760 als hij het overlijden van zijn voorganger aldaar aanteekende: ego f. thomas Aquinas a S° felice, en zoo wordt hij dan ook meestal genoemd of wel bij verkorting: Thomas a S. Felice. Dat onder beide kloosternamen dezelfde persoon

bedoeld wordt is niet twijfelachtig en zou des noods kunnen aangetoond worden uit een Transport [1]) van eene obligatie van *f* 1000 en eene groote prijs-obligatie van *f* 850 door Iohan Adriaan Versijden Van Varick en Gerard Pieter Diert Van Melissant, executeurs van het Testament van Iohanna Maria Schouten wed^{e} van Pieter Versijden op Thomas a sancto Angelo of Thomas d'Aquin de St. Felix alias Thomas Houbé, Missionaris in de Statie der Fransche ongeschoende Carmelieten van de Provintie of Generalitijt van Parijs, binnen deze Stadt op de Haarlemmerstraat, genaamt de Zon, en zijne Successeurs, dd. Leijden desen 5e April 1769.

Hij is geboren te Parijs, zooals bij zijne toelating vermeld staat in het Register der R. Priesters.

Dat hij in 1750 voor korten tijd hier werkzaam geweest is en reeds in December van datzelfde jaar als socius naar Amsterdam is vertrokken, maar dat hij na 6 jaar hier weder teruggekomen den 19 Aug. 1756 als Capellaan bij paulus desmartins de dekende verklaring omtrent den eed heeft onderteekend, hebben wij reeds onder zijn' voorganger aangeteekend. Het verlof daartoe, om namelijk gedurende 't leven van P. des Martin hem te assisteren, werd hem denzelfden dag, nietttegenstaande hij buiten'slands geboren was, toch gegeven, omdat hij een op zegel geschreven, in hetzelde Register bewaard, attest kon overleggen van den volgenden inhoud:

„Wy Ondergeschreven Verklaren bij Dezen Als Dat Mr Thomas Houbé Gemenelyk Bekent Onder de Naam Van Pere Thomas Sedert de Maandt Van December Van het Jaar Seventien hondert en Vijftig Tot de Maand Augustus Seventien hondert Ses en Vijftig heeft Gewoondt en Als Assisterende Geweest Jn de Roomsche France Kerk Tot Amsterdam Volgens Consent Van d'Eed. Agb: Heere

1) Catal. laud. III. portef. E. afd. d. No 26.

Burgemeesteren deser Stadt Actum in Amsterdam den 21 Augustus 1756

f. Clement Narbonne Priester In de
Franse Rooms Kerk van amsterdam
Reynier van Houtum Jansz. —
Anth[o] Van Geijt"

Hoe lang hij toen hier gebleven is, weet ik niet: het volgende jaar was hij hier nog; want den 18 Oct. 1757 trof de visitator Apollinaris a S. Joanne Baptista hem hier aan als „socium, et coadjutorem" van P. des Martins; doch gedurende het verdere leven van dezen is hij toch niet bij hem gebleven; want volgens de kantteekening bij zijne verklaring omtrent den eed is hij weder „vertrokken na amsterdam", gelijk wij onder zijn voorganger ook reeds hebben aangehaald.

Toen eindelijk P. des Martins na lang sukkelen den 23 Maart 1760 overleden was, is P. Houbé hem opgevolgd; waartoe hij door de regering zonder bedenken den 29 Maart daaraanvolgende verlof kreeg, vermits hij reets aan P. des Martins tot adsistent was toegevoegd, hoewel hij op dienzelfden datum op nieuw de reeds door hem als kapellaan onderteekende verklaring omtrent den eed nogmaals onderteekende „aangestelt als priester loco paulus des martins". Ook zelf verklaart hij in het Liber accepti, et expensi, dat hij Paulus des Martins in 1760 is opgevolgd; het is dus zeker een drukfout, wanneer past. Burgmeijer (Jaarb. 1849, bl. 150) daarvoor aangeeft 1763.

Onderscheidene eeuwigdurende fundatiën, door P. Houbé aangenomen, zijn door hem in het Magn. Lib. Miss. geboekt. Reeds den 12 Nov. 1760 ontving hij van past. Lazard *f* 200 voor eene fundatie van 6 jaarlijksche Missen [1]), den 3 Jan. 1761 *f* 100 van Maria Velthuysen,

1) Catal. laud. III. portef. E. afd. j. No 56.

wed[e] van Hendrik Kaaters voor 2 jaarlijksche HH. diensten voor haar overleden echtgenoot en nog *f* 200 den 15 Sept. 1763 van dezelfde voor 2 jaarlijksche missen voor haar en hare dochter [1]); van Yda van Beurden ontving hij 25 Julij 1767 eene obligatie ten laste van 't Gemeene land, groot *f* 1000, ten behoeve van 10 jaarlijksche diensten voor haar en hare familie [2]). Den 23 Aug. 1769 ontving hij *f* 200 voor 2 jaarlijksche diensten voor de ziel van zal. Usmarus Chosteux. Den 2 April 1773 heeft hij ontvangen 2 obligatien, elk groot *f* 1000, om uit de rente daarvan jaarlijks te lezen 4 HH. Diensten voor Adam Halffwassenaer en zijne echtgenoot Joanna Françoise Le Breton van Doeswerff voor *f* 40, Wijders nog aen den Armen uyt te keeren jaarlijks *f* 10, Wijders nog jn Cas te bewaeren jaerelyks *f* 10 om te voldoen de Collateeraale [3]), en den 22 April daaraanvolgende werd nog een fundatie gesticht van 2 jaarlijksche HH. Missen voor Joannes Cottart en zijne huisvrouw Maria Hoffman. In 1776 werden nog 20 jaarlijksche HH. Missen gesticht, waarvan de helft „pro anima Dni Joannis Lazard quondam pastore in oogemaade" dus voor denzelfde, als die in den Necrologus genoemd wordt Joës Lasaar pastoor te Hoogmade, overleden 21 Sept. 1778. Eindelijk accepteerde hij nog den 14 Maart 1777 3 obligatien, ieder groot *f* 1000, ten einde de intressen te gebruiken als volgt: van de *f* 2000 voor *f* 40 interest jaerelyks Een jaargety voor Mr Alexander le Breton van Doeswerff en de overschietende *f* 10 moete bewaard worde om naa Verloop vande 33 jaren daarmede te betaalen de Collateraalen en van de andere *f* 1000 voor de Interesten jaarelyks moeten geleesen worden 8 Missen voor verschillende leden zijner familie en dat aan de cas van kerkmeesters zal gegeven

---

1) Catal. laud. III. portef. E. afd. c. No 23.
2) Ibid. e. No 27. 3) Ibid. f. No 31.

worden Eers *f* 200 voor de moeyte van het besorgen der 3 Obligatien [1]).

Toen P. Dorotheus a S. Petro, carmeliet van de Nederduitsche provincie op last van P. Philippus a S. Francisco den Praepositus Generalis in 1765 de Hollandsche staties zou bezoeken, deed P. Benignus a S. Appollinare, provinciaal der Parijssche provincie zijn uiterste best dit te beletten door niet alleen te trachten de missionarissen daartegen op te zetten, maar zelfs door aan de stedelijke regeringen van den Haag, Amsterdam en Leyden brieven te schrijven, ten einde hem dit bezoek te verbieden. Als dien ten gevolge de Leydsche regering hem onder bedreiging van gevangenis den toegang verbood, hebben P. Houbé met zijn socius P. Augustinus en P. Ernestus a S. Amando (d'Hooghe) van de Nederduitsche statie zich tot den visitator naar 's Gravenhage begeven; doch kort daarop van den schout vergunning verkregen hebbende de statie te Leyden een vriendschappelijk bezoek te brengen zonder ze te visiteren, heeft hij daarvan den 20 Julij 1765 gebruik gemaakt. Dat hij hier toen niet slechts een vriendschappelijk bezoek gebracht, maar wel degelijk ook de rekeningen der statie heeft nagezien, blijkt uit het Liber accepti, et expensi en het Magnus Liber Missarum.

De volgende visitator, die de statie den 21 Mey 1768 bezocht, was f. Joannes Chrisostomus à S. Carolo, pastoor van de Amsterdamsche statie, door Alb. Thijm (Volks-Alm. 1869, bl. 134) genoemd: De beroemde pater Jean Chrisostome de S[t]. Charles, alias Charles Girardot, ge woonlijk gen[d] Pr Xtôme [d. i. Christotome!] Girardot.

Gelijk deze beide visitatoren, zoo hebben ook de beide volgende bij hun bezoek op den 7 Aug. 1772 en den 2 Julij 1776 met bijna gelijkluidende bewoordingen den

1) Catal. laud. III. portef. E. afd. g. No 43—45.

uitbundigsten lof toegezwaaid aan P. Houbé en zijne tijdens dat bezoek bij hem aanwezige medehelpers.

Twee medehelpers heeft P. Houbé gehad: Augustinus a S. Alexandro of Augustin Dejean en Hubertus a S. Maria of Hubert Nicou. De eerste was hier, gelijk boven gemeld, reeds sedert 1758 bij P. des Martins werkzaam geweest; toen nu P. Houbé hier pastoor werd, is aan P. Dejean, volgens het register der R. Priesters, den 29 Maart 1760 toegestaan P. Houbé te assisteren, niettegenstaande hij te Parijs geboren was, omdat dit ook in den haag en te amsterdam gebruykelyk was en dat ook de priesters, welke gebooren onderdaanen vanden staat waaren, de franse taale niet magtig waaren; zoodat hij op denzelfden dag als P. Houbé de verklaring omtrent den eed heeft onderteekend als capellaan. Pastoor geworden te 's Gravenhage is hij hier vervangen den 23 Nov. 1769 door P. Hubert Nicou, die P. Houbé in de Leydsche statie is opgevolgd.

Ten tijde dat Joannes Nicolaus Haubé hier pastoor en P. Hubertus a S. Maria zijn socius was, had de Fransche statie, volgens den vroeger medegedeelden staat van den Hollandiae Archipresbyteratus nog slechts 500 communicanten.

In dienzelfden tijd hebben beiden midden in de rekening van Anno 1765 in het Magnus Liber Missarum iets aangeteekend, hetwelk naderhand weder door krultrekken onleesbaar gemaakt is. Dewijl de inkt dier krultrekken bleeker is, dan die, waarmede de aanteekening geschreven was, kan ik er met eenige inspanning het volgende doorheen lezen:

„Nous Soussignés pretres Carmes Dechaussés Mission^{res} dans la Mission francaise de Leyden certiffions et declarons a nos Successeurs dans la d'e Mission que la Salle appellée la Salle verte proche l'Eglise avec Son reculo-

zum est al'usage du P. Silvestre Brignon a été ornée et embellie a Ses fraix et que tout ce qui S'y trouve en meubles tables &. lui appartient en propre c'est par cet acte [?] qu'il ait droit de l'emporter quand bon lui Semblera. fait a Leyden ce 31 janvier 1783.

f thomas houbé
f Hubert nicou".

Hoewel het mogelijk, ja! zelfs waarschijnlijk is, dat ik de 4 of 5 woorden vóór het vraagteeken niet goed gelezen heb, zoo blijkt toch ontegenzeggelijk uit het geheel, dat omtrent 1783 Sylvestre de St. Charles Brignon, pastoor der Fransche carmelieten te Amsterdam (zie Jaarb. 1849, bl. 151. Volks-Almanak, 1869, bl. 136) hier bij P. Houbé zijn intrek genomen had, of nemen zou, misschien wel als rustend pastoor; want volgens past. Burgmeijer is P. Houbé in 1784 hem als pastoor te Amsterdam opgevolgd en volgens Alb. Thijm teekende ook in dat jaar aldaar „de stokoude Thomas Houbé". De qualificatie van onzen wakkeren Houbé komt mij vreemd voor en ik begrijp niet, van waar zij ontleend is: immers niet alleen dat hij pas uit Leyden naar Amsterdam verplaatst was, hetgeen men toch niet ligt van een' stokoude verwachten zou, is hij daarenboven nog provinciaal vicaris der geheele Hollandsche Missie van de Fransche carmelieten geworden en heeft als zoodanig den 9 Julij 1785 te Leyden de rekeningen zijner voormalige statie aldaar nagezien, goedgekeurd en met zijne gewone, nog steeds krachtige handteekening in het Magnus Liber Missarum en in het Liber accepti, et expensi onderteekend. Ten bewijze dat ook zijne geestvermogens toen nog geenzins verzwakt waren, kan dienen de statistiek, die hij zelf in laatst gemeld boek daaraan toevoegde en welke luidt als volgt:

„Revenus fixes de la Station. . . . . . 1112"
„Le casuel annuel Se monte environ a . . 1200fl"
„charges dela Station a payer tous les ans: 265.19
et emprumpt faits par le R. P. thomas de Son tems 2635.
Ita esse testor die nona Julii 1785.
f. Thomas houbé
Vicarius Proãlis"

Hoewel hieraan veel ontbreekt om over den bloei of den achteruitgang der statie met grond te kunnen oordeelen, zoo pleiten toch niet zeer sterk voor het eerste de in zijn tijd daarop gevestigde schulden van *f* 2635. Waarin dezen bestaan hebben en bij welke gelegenheid zij ontstaan zijn, is mij niet bekend. Of hier ook toebehoort de schuld bij Pieter van Enger van *f* 500 den 15 Januarij 1772 en nog *f* 300 den 16 Jan. 1777, beiden spruitende uyt geleent penningen tegens 3°/₀ 's jaars opgenomen, is twijfelachtig; aangezien zij reeds bij codicil van diens testament, dd. 6 Sept. 1778 met nog *f* 500 aen gereet geld voor een uytvaard, en een Jaar lang een Wekelykse mis aan zyn Bigtvader Pater Tomas Hoube of zijn opvolger gelegateerd en ook aan den laatsten den 21 July 1785 uitbetaald is [1]).

Volgens Alb. Thijm (Volks-Alm. 1869, bl. 136) is P. Houbé den 4 Jan. 1786 overleden.

CLAUDE MARIE JOSEPH NICOU,

HUBERT DE S. MARIE.

Père Hubert, gelijk hij gewoonlijk genoemd werd, was zooals in het register der roomsche priesters bij zijne toelating hier ter stede vermeld staat „gebooren te Parijs". Uit zijn doopacte [2]) blijkt, dat in de „Paroisse St. Sulpice"

1) Catal. laud. III. portef. E. afd. h. No 46—49.
2) Ibid. A. afd. a. No 4.

aldaar den 24 Jan. 1743 „a été Baptisé, claude Marie Joseph, né hier, fils de Claude Nicou, et de Marie angard, Son épouse, demeurant rue de Seine".

In 1761, den 24 Meij, onderging hij de Tonsuur; welke aan hem verrigt werd door Gaspardus Alexius de Plan des Augiers, Episcopus Diensis (van Diois) [1]).

In 1764, den 7 April, ontving hij de 4 kleine wijdingen door Franciscus Josephus de Brunes de Montlouët, Episcopus Audomarensis (van St. Omer) en den 22 Dec. van datzelfde jaar werd hij tot subdiaken bevorderd door Henricus Hachette Desportes, Episcopus Cydoniensis (van Cunea) [2]).

In 1766, den 15 Maart, werd hij tot diaken gewijd door Ludovicus Josephus de Montmorency-Laval, Episcopus Metensis (van Metz) [3]).

In 1767, den 19 September, ontving hij de priesterwijding door Josephus Franciscus Dandigné de la Chasse, Episcopus Leonensis (van Lions) [4]).

In 1768, den 7 Januarij, werd hem patent voor het predikambt verleend door Joannes Ludovicus de la Marthonie de Caussade, Episcopus Meldensis (van Meaux), Regi ab omnibus Consiliis, & Dominae ab Eleemosinis Primus &c. [5]).

In 1769, den 7 November, werd hij tot vicaris of capellaan bij P. Thomas Houbé benoemd door Thomas Maria Ghilini, Archiepiscopus Rhodiensis (van Rhodus) Abbas S. Petri & S. Martiani Eques Jerosolimitanus, nec non in Belgio ac Burgundiæ Comitatu cum Facultatibus Legati a Latere Nuntius Apostolicus, & ad Reginem Missionum Hollandiæ specialiter Deputatus, &c. &c. &c. [6]); in welke hoedanigheid hij door de Leydsche regering werd toegelaten den 23en dierzelfde maand; op welken

1) Catal. laud. III. portef. A. afd. a. No 7. 2) Ibid. No 8 en 9. 3) Ibid. No 10. 4) Ibid. No 12. 5) Ibid. No 13. 6) Ibid. No 14.

dag hij insgelijks de verklaring omtrent den eed onderteekende. In deze betrekking deelde hij gelijkelijk in den lof, door de visitatores in 1772 en 1776 aan P. Houbé toegekend.

In 1784, den 30 December, werd hij als opvolger van P. Houbé tot pastoor benoemd door Ignatius Busca Patritius Mediolanensis, Archiepiscopus Emesenus (van Emesa) Abbas Commendatarius SS^orum Petri & Coloceri de Clivate ac S. Marci ad Laudam-veterem Papæ Prelatus Domesticus ac solio Pontificio assistens, nec non in Belgio ac Burgundiæ Comitatu cum Facultatibus Legati a Latere Nuntius Apostolicus & ad Regimen Missionum Hollandiæ specialiter Deputatus &c. &c. &c. [1]); doch eerst den 9 Jan. van het volgende jaar 1785 heeft hij van zijne statie alhier bezit genomen [2]).

Den 21 Julij van ditzelfde jaar ontving hij uit handen van de Executeurs van den Testamente van Pieter van Enger eene Looterije obligatie, Groot *f* 1200, voor Een Jaar getey ter gedagtenis van Pieter van Enger, zoo lange de Staasie zal dueren [3]). In het volgend jaar werd hem de schuld, door zijn voorganger bij Guillelmus van Campen ten bedrage van *f* 600, volgens zijne aanteekening in het Magnus Liber Missarum, p. r. groot *f* 450, kwijtgescholden ten behoeve eener fundatie van 5 jaarlijksche HH. Diensten en den 17 Sept. 1787 ontving hij nog eene obligatie, groot *f* 2000 ten behoeve eener fundatie van 6 HH. Missen voor Maria Catharina Versyden van Varick [4]). Van meerdere fundatien tot 1822 wordt in het Magnus Liber Missarnm geene melding gemaakt.

Tot zijnen lof heeft fr. Sulpitius a Sta Maria Prouincialis nec non uisitator generalis den 13 Sept. 1786 in het Liber Visitationum van hem aangeteekend, dat hij

1) Catal. laud. III. portef. A. afd. a. No 15. 2) Ibid. afd. b. No 42.
3) Ibid. E. afd. h. No 48 en 49. 4) Ibid. i. No 53 en 54.

hem bevond te zijn : „solum licet, summo tamen cum omnium plausu in Domini vineâ Sedulo laborantem, virum vere apostolicum; plebem sibi Commissam ad optima pascua labore indefesso ducentem, sanos æque ac ægrotos tum privatis tum publicis Concionibus, nec non fideli sacramentorum administratione animose curantem: forma factus gregis, non quæ sua, sed quæ jesu christi indagantem".

De volgende en laatste visitator, f. Benignus a s^{to} Appollinari Provincialis parisiensis, die de statie den 14 July 1788 bezocht, noemt hem: „missionum nostrarum in hollandia vicarium Provincialem."

Het was zeker in deze hooge betrekking, dat hij zich veroorloofde „6 groote Keurse Zilvere kandelaars met 2 ditoo arm blaakers" „weege te zaamen 1405 Lood 7 eng. à 28 St. per lood" voor „ƒ 1968=0=0" den „4 7ber 1799" aan „P: Oosterbaan" Goud- en Zilver-kashouder alhier te verkoopen [1]). Wanneer men bedenkt, dat dit meer dan waarschijnlijk dezelfde zilveren kandelaars en armblakers geweest zijn, die de statie van Mr Alexánder Le Breton van Doeswerff in quasi-bruikleen had ontvangen, dan zou men alligt op het vermoeden komen, dat die statie door de treurige tijdsomstandigheden in grooten geldelijken nood verkeerde; daarin zou men zich evenwel zeer vergissen; want bij de Nota van den kashouder ligt dit ontvangbewijs:

„ont van ge bey Myn ondergetekende uyt hande van Den Eer Waarde heer hubert Nicoe De Somma van negentienhondert en agt en dertig gulde omme Daaruyt te betaale het Timmer werk & Metsel werk Lootgieter & glaase Maaker verwer en Smits Werk gedaan aan twe niewe huysies raakende Gemeente van den Eer waarde heer Niecoe

1) Catal. laud. II. paket a.

en dat soo ver als het strekende Zal seyn volgens reekeninge actum den 8 Sept: 1799.

Segge *f* 1938 — —

Jacobus Snaren berg".

Hieruit althans ziet men, dat de statie nog wel in staat was 2 nieuwe huisjes zich aan te schaffen en die voor een paar duizend gulden te laten opknappen of liever J. Snarenberg zal zich minder juist hebben uitgedrukt, en zullen het 2 oude huisjes geweest zijn, die voor dat geld vernieuwd zijn: inderdaad den 23 Aug. 1799 kreeg hij verlof tot het leggen van een stoep voor twee huizen, staande op den hoek van de Bokkesteeg: N° 10 en 11 [1]).

In 1804, den 13 Febr., heeft „Hubertus Nicou, Parisiensis, Ecclesiae R. C. Gallicae Pastor", oud 61 jaar, zich in het Album Studiosorum van de Leydsche Academie laten inschrijven.

In 1807, den 29 November, is hij door koning Lodewijk benoemd tot „son chapelain à la Haye," en bij koninklijk besluit van 27 Mey 1808 werd hij verheven tot „notre prédicateur" en „van Maas curé de Vaasen" [een dorp, benoorden Appeldoorn: volgens den Necrologus is Leon. Maas, P. 13 Oct. 1827 overleden te Vare?] tot „chapelain adjoint de nôtre chapelle du Loo." [2]) Tot deze hooge waardigheid verheven, legde p. Hubert volgens past. Burgmeijer (Jaarb. 1847, Meng. bl. 43) zijne bediening te Leyden neder en droeg die met toestemming der geëstelijke overheid op aan pater Carolus Bertinus de Ram, een Benedictijn. Dit geschiedde in 1808 tusschen 25 Julij en 3 Augustus; want in het doopboek, op den Burgerlijken stand berustende, teekende nog op den eersten datum „hubertus nicou hujusce Ecclesiae pastor emeritus necnon

1) Catal. laud. III. portef. A. afd. a. No 22. 2) Ibid. b. No 29 en 30. 3) Ibid. No 32.

regius concionator" en op den laatsten reeds „C: Bertinus de Ram hujus ecclesiae pastor."

Vooraf werd hem nog bij koninklijk besluit van 6 Junij 1808 tijdelijk „pendant la Maladie de notre aumônier Lamblardie" opgedragen „la surveillance générale de l'administration de la Maison des orphelins que nous avons établie à Leyde" [1]) en bij besluit, gegeven te Soestdijk den 8 Sept. 1808 werd den Intendant-generaal gelast te overhandigen „à Hubert nicou, notre Prédicateur, demeurant à Leyden, les fons nécessaires pour payer la maison que nous y avons achetée" [2]).

In 1809, den 17 November, werd hem door Kraijenhoff, Minister van oorlog de aalmoessenierspl aats bij de koninklijke militaire school in den Haag, voor de Eleves, welke tot het Roomsch Katholyk kerkgenootschap behooren, aangeboden [3]); tot welke betrekking hij bij koninklijk besluit van den 21en dier maand benoemd werd [4]). Nadat bij kon. besluit van den 2 Mey 1810 was bepaald, dat de aalmoezeniers aan de koninklijke militaire school geattacheerd, hunne ambtsverrigtingen ook tot de koninklijke kwekelingen in den Haag gevestigd zouden uitstrekken" [5]), werd hij bij kon. besluit van den 2 Junij daaraanvolgende weder van het waarnemen der functiën van aalmoessenier bij de koninklijke kwekelingen gedispenseerd [6]).

Na den afstand van koning Lodewijk, den 1 Julij 1810, verkeerde Père Hubert in zeer benarde omstandigheden. Hij hield zich weder te Leyden op; want hij teekende in het gemelde doopboek in Julij 1811, weder eenvoudig met „hubertus nicou", en den 6 April 1812 ontving hij een certificaat van gunstige bekendheid, uitgereikt door Heldewier, Maire de Leide, aan Hubert Nicou [7]).

---

1) Catal. laud. III portef. A. afd. b. No 32. 2) Ibid. No 33. 3) Ibid. No 34. 4) Ibid. No 35. 5) Ibid. No 37. 6) Ibid. No 38. 7) Ibid. No 46.

Hij had reeds eene uitvoerige Memorie ingezonden bij den Minister van Finantien, houdende eene uiteenzetting van den treurigen toestand, waarin „L'abdication de sa Majesté le Roi de hollande et la suppression de l'Ecole Militaire de la haye laissent sans aucun moyen de subsistance quelconque" „De votre Excellence Le très humble et très obéissant Serviteur" [1]); weshalve hij om eenig pensioen verzocht. Dit ging niet zoo spoedig, als hij wel gewenscht had; want na eerst al de hem den 13 Nov. 1811 gevraagde bewijsstukken [2]) opgezonden te hebben, verwees hem den 22 Febr. 1812 de Minister van Financien: Duc de Gaëte naar den Minister van Oorlog: Duc de Feltre [3]); door wiens bemiddeling hem bij decreet van 28 Dec. 1812 een pensioen werd toegestaan van 1500 franc [4]); waarvan hem het Brevet werd uitgereikt den 27 Apr. 1813 [5]).

Hoe spoedig hooggeklommen personen, nadat zij weder tot het gewone peil hunner omgeving gedaald zijn, in het vergeetboek geraken, wordt bevestigd door den verderen levensloop van Père Hubert, van wien ik niets meer te melden heb en die zoo stilletjes leefde, dat zelfs de opvolger van de Ram in het Magnus Liber Missarum kon schrijven: De omnibus quæ in Libro hoc sunt annotatæ et permultis paginis dictæ, annoto et reflecto pro mea, successoribusque meis utilitate Ego A Te Mey Succedens in Statione gallicâ walonum R Dnum Carolum Bertinum de Ram S: ordinis Benedicti Sacerdotem qui anno Dni 1812 post mortem R Dni Huberti Nicou Carmelitæ hunc Stationem sui ordinis regentis, gubernaculum tenens ex Commissione Superiorum missionis Hollandiæ tamquam Pastor etc. Neen! P. Hubert Nicou was in 1812 voor de statie wel zoo goed als dood; maar de laatste pastoor der fransche Carmelie-

1) Catal. laud. III. portef. A. afd. b. No 42. 2) Ibid. No 43. 3) Ibid. No 44. 4) Ibid. No 48. 5) Ibid. No 49.

ten te Leyden: Hubert de S. Marie alias Claude Marie Joseph Nicou is eerst den 10 Aug. 1818 hier overleden (zie Necrologus, bl. 89, Jaarb. 1847, Meng. bl. 43, en 1849, bl. 150) in den onderdom van 75 jaar, 6 maanden en 18 dagen.

Tot Socius heeft Père Hubert achtereenvolgens ten minste twee kapellaans gehad. Nadat de vroeger genoemde Visitator den 13 Sept. 1786 den lof van p. Hubertus als alleen de statie bedienende, vermeld had, laat hij er onmiddelijk op volgen: „sed petitioni ejus libenter annuentes socium ipsi junximus R^dum^ Patrem Joannem Evangelistam à Sta Mariâ Parisiensis prouinciæ actualiter definitorem ac meum secretarium, obtentis prius Domini Nuncii litteris patentibus". Daags daaraan, den 14 Sept. 1786, werd Jean Geoffroi van de Ordre der Carmelieten en geboren te Parijs ter adsistentie van Hubertus Nicou door de Leydsche Regering toegelaten en op dienzelfden 14 September heeft Jean Geoffroy de bekende verklaring omtrent den eed onderteekend. Hieruit zal iedereen besluiten, dat Joannes Evangelista a S. Maria en Jean Geoffroy dezelfde persoon is; maar hoe dan te verklaren hetgeen de volgende Visitator den 14 Julij 1788 aldus aanteekent: „Ex Commissione R^di^ adm. P: Nostri joannis Evangelistæ a Sta Mariâ, Post obitum R^di^ adm P: Nostri hilarionis ab omnibus Sanctis in vicarium generalem electi, visitavi hanc cenostram lugduno-Batavensem residentiam et in ea inveni R^dum^ Patrem hubertum nicou" — „ejusque fidum adjutorem ac socium R. Patrem joannem Evangelistam geoffroy"; zou men daaruit niet opmaken, dat het twee onderscheidene personen waren? Hoe dit zij, Joannes Geoffroy was hier nog in 1790, als hij den 25 September van dat jaar een paar gehuwden in het Trouwboek schreef [1]). Den 15 Dec. 1804 ontmoeten wij voor 't eerst in het vroeger aange-

1) Catal. laud. I. c. No 18, in quarto No 4.

haalde Doopboek: Ch. Bertinus de ram coadjutor, die Père Hubert in 1808 is opgevolgd. Dat Claude de St. Pierre Leclerc, sedert 1785 in Amsterdam werkzaam en sedert 1795 aldaar pastoor van de statie der Carmelieten (Jaarb. 1849, bl. 151) in 1806 naar Leyden vertrok, verzekert de hoogeerwaarde heer Vregt (Volks-Alm. 1869, bl. 136), doch in welke betrekking is mij onbekend. Volgens past. Burgmeijer is hij 19 Mey 1816 overleden: de Necrologus, bl. 87, noemt hem Claude le Klerck P. S. d. i. Pastor e Societate Jesu!!

(Wordt vervolgd.)

BIJLAGEN.

A.

»JHS MAA

Ex actis definitorij Generalis celebrati Romæ die 24. Octobris 1664. In conuentu sanctæ Mariæ de scala.

Pro Missione hollandica

Cum Jn Capitulo Generali celebrato Romæ anno 1647. die quinta Maij sessione 14. per Communem acclamationem accepta fuerit Missio hollandica, et in eodem Capitulo modus Illam Jnstituendi remisseus fuerit nostro definitorio Generali, quod etiam in hunc finem aliquas ordinationes edidit die 28. Novembris eiusdem anni: deinde ortis aliquibus dubijs circa eandem missionem in libello suplici propositis Capitulo Generali celebrato Romæ anno 1662. Idem Capitulum ea definitorio Generali decidenda, nec non alia omnia ad dictam Missionem spectantia stabilienda commiserit, condidit sequentes ordinationes uel Instructiones.

1. Quod dicta Missio hollandica, nulli particulari provinciæ subiaceat, sed Immediato Regimini R^di^ admodum patris nostri præpositi Generalis, et definitorij Generalis.

2. Quicumque ab admodum R. patre Nostro præposito Generali licentiam habuerint eundi ad Missionem hollandicam, antequam discedant mittent ad Illum Juramentum fidelitatis proprio

nomine subscriptum et in Archiuio Religionis conseruandum erga suos superiores in materia redeundi ad conuentus cum uocati fuerint, et alias Religiosam obseruantiam concernentes. Vota etiam Religionis renouabunt, quibus addent aliud eundi ad sacras Missiones coram Capitulo Conuentus unde discedunt, quod proprio pariter nomine subscriptum mittent, ut supra.

3. Mox ut in hollandiam peruenerint adibunt Illustrissimum dominum Vicarium Apostolicum Ibi existentem, ei patentes suorum superiorum ac facultates ostendent, et se ut fideles cooperatores in uinea domini humiliter offerent, suæque pariter missionis decursu, omni erga eum reuerentia prosequentur: cauebuntque aliquando committere, unde possit uel ipse, uel clerus sæcularis offendi, sed ut decet professionem nostram sua potius humilitate, mansuetudine, et pietate eos deuincire studebunt.

4 Nullo pacto se Immisceant rebus politicis (qui secus fecerint, a Missionibus statim amoueantur) nec etiam personarum extranearum negotijs, sed toti militent deo, utque suo muneri quietius fungi possint, à Magistratu sæculari licentiam obtineant habitandi in eo loco, ad quem à superiore destinati fuerint, nec eum sine urgentissima causa, et superiorum arbitrio mutabunt, Ibique domum stabilem, aut cubiculum habebunt omnimode probata.

5 Virtutes potissimum Religiosas, silentij, abstinentiæ à carnibus, Jeiunij, recessus, orationis mentalis, paupertatis in supellectile, duritiei in lecto, ac denique totius nostræ uitæ Regularis modum In Regula, et Constitutionibus præscriptum Juxta Conuentuum nostrorum normam, quantum fieri poterit, obseruent, caueantque Jnteresse conuiuijs, aut ea exhibere, nec nisi casu raro, et urgenti extra suam habitationem cibum aut potum sumant.

6 Meminerint se paupertatem Christi sponte quæsiuisse, unde ab omni quæstu, et auarìtia abstineant, tam pro se quam pro alijs Juxta nostras Constitutiones, habituque modesti, ac uictu paupere sint contenti.

7 Pudicitiam quæ Beatissimæ Virginis Mariæ filios decet exactissime colant, nec committant aut permittant aliquid, unde in contrarium remota etiam suspicio posset oriri: quamobrem Illis stricte prohibemus, quarumcumque foeminarum, etiam deuotarum, seu Beghinarum domesticum ministerium, multoque magis Illarum in eadem domo habitationem.

8 Singulis annis Missionarij, qui fuerint prouinciæ Belgij uel Germaniæ Ibunt ad nostrum seminarium Louaniense, ut ibi in habitu religioso exercitia spiritualia faciant: qui uero prouinciarum

Galliæ ad viciniorem illarum conuentum. Et nisi R^{dus} p. n. præpositus Generalis mittat ad eos specialem Visitatorem Generalem, de quo eos suo tempore monebit, quandocumque Visitator Generalis prouinciarum Belgicæ et parisiensis in eas aduenerit, statim In dictis Conuentibus respectiuè Illis se uisitandos sistere teneantur.

9 Nullus ad Missionem hollandicam mittatur, nisi ad minus trigesimum quintum ætatis suæ annum expleuerit, sitque uirtute et doctrina taliter Instructus, ut Confessiones audire, Verbum dei prædicare, et hæreticorum erroribus se oponere possit.

X Singulis annis uel biennijs unus Missionariorum designetur ab admodum R^{do} patre nostro Generali Reliquorum Vicarius, qui eisdem facultatibus, et honoribus gaudebit, quibus gaudent Vicarij nostrorum hospitiorum, qui tamen sine expressa eiusdem præpositi licentia neminem ad dictam Missionem uocare, uel ab ea amouere poterit: singulis quoque sex mensibus ad minus scribet de toto statu Missionis suæ ac sociorum, deque eius obseruantia ac fructu ad Reuerendum admodum patrem Nostrum Generalem, et, si quæ emendatione indigeant illi Indicabit seruata lege Charitatis: mittet etiam Inuentarium omnium bonorum tam stabilium, si quæ habuerit Missio, quam mobilium unius cuiusque Residentiæ, præsertim supellectilis sacræ et librorum. signatum fr dominicus a ss^{ma} Trinitate Præpositus Generalis. fr Joannes Augustinus a Natiuitate definitor Generalis et secretarius

Concordare cum originali testor
Ego fr Ludouicus a Sta Teresia Visitator Gñalis"

"Jhs Maa

Ordinationes R. adm. patris nostri philipi a ss^{ma} Trinitate præpositi Gñalis pro patribus nostris qui In Missione hollandica degunt.

Cum hactenus diuina opitulante gratia Missio hollandica per nostros plurimum Uigeat, et uinea Christi per Ipsorum Culturam multos benedictionis fructus in dies afferat, ne tantum bonum Imposterum à zizaniarum patre Impediatur, aut aliquo modo turbetur seminando Inter Ipsos Missionarios sensuum diuersitatem circa aliquorum dubia ad dictam Missionem spectantia:

Qua propter nos cuius officium est non solum mala de medio tollere quando sunt, sed etiam ea, quæ timentur, præcauere sequentes ordinationes pro præfata Missione facere decreuimus.

1 Quod in singulis nostris Missionibus, quantum fieri poterit, duo simul Missionarij cohabitent.

2 Quod quando sic duo simul cohabitabunt, Ille qui professione antiquior erit, alteri præesse debeat, nisi aliter ordinauerit R. adm. p. Vicarius prouincialis Missionum.

3 Vbi simul duo cohabitabunt, nobis uisum est expedire, ut sit arca duarum clauium, in qua scripta ad Missionem illam spectantia, aliaque secreto digna, atque etiam pecunia reponatur, Jndeque extrahatur: ac singulis mensibus (ut mores apud nos) computus fiant.

4 Quod officium Vicarij prouincialis Missionum ad triennium durare debeat, in quo semel omnes residentias uisitare tenebitur, et in eodem officio confirmari poterit, si bono Missionum expedire uidebitur.

5 Quod nullus Missionarius nobis Inscijs uel Vicario nostro Generali possit à Missione recedere, uel etiam ad aliquod officium eligi à Capitulo prouinciali, nisi ad illa solum quæ sunt in ordine ad Capitulum Generale celebrandum.

6 Quod Missionarij singulis triennijs possint ad Uiciniorem Conuentum accedere ad exercitia spiritualia facienda, siue etiam poterunt prout R. p. Uicario Missionum uidebiter expedire ad nostram Eremum Gallo belgicam ad eundem finem uenire, præmonito prouinciali eiusdem prouinciæ.

7 Jnsuper ordinamus quod unus quisque Missionarius singulis annis meliori modo quo poterit in propria residentia spiritualia exercitia faciat.

8 Ad petitionem patrum Missionis hollandicæ statuimus, ut si contingat Missionarium aliquem uel ex Jnfirmitate, uel nimia senectute à Missione recedere, tunc pro subleuando Conuentu ad quem mittitur, teneatur Vicarius Missionis curare ut residentia illa, à qua recedit, solvat quo libet anno, quamdiu uixerit, ducentos florenos, si uero residentia Illa præfatam summam uel totam, uel partem eius ex paupertate soluere non possit, teneatur Vicarius, ut ex alijs residentijs eadem summa confletur, atque mittatur ad Conuentum, in quo degit.

signatum f. Philipus a ss^{ma} Trinitate præpositus Generalis

fr. Innocentius a s^{ta} Teresia secretarius.

Concordare cum originali testor Ego

fr Ludouicus a s^{ta} Teresia Visitator Generalis."

„Resolutio quorumdam dubiorum, quæ nobis fratri philipo a ss^ma Trinitate præposito Generali fratrum Carmelitarum discalceatorum fuerunt proposita à Missionarijs hollandicis.

1 An officium Vicarij Missionis à nobis constituti in hollandia debeat extendi ad omnes Missionarios ex quacumque prouincia Congregationis illuc aduenientes?

Respondetur affimatiuè, imo Religiosi qui etiam propter quædam negotia mittuntur in hollandiam à suis superioribus debent etiam subdi dicto Vicario Missionis, sicut Religiosi hospites subduntur superioribus nostrorum Conuentuum.

2 Quænam teneantur reddere suffragia pro Religiosis nostris et monialibus defunctis?

Respondetur quod quilibet Missionariorum tenetur tantum dicere unam Missam pro defunctis suæ natiuæ prouinciæ, nihil uero pro defunctis aliarum prouinciarum.

3 Quænam debeant illis reddi suffragia quando moriuntur?

Respondetur deberi omnia quæ debentur Religiosis nostræ Congregaōis, ita ut quilibet Religiosus teneatur illis reddere, quæ sunt debita defunctis suæ prouinciæ: Religiosi uero aliarum prouiciarum, illa quæ debent Religiosis extraneis à sua prouincia.

4 An possint uti ministerio alicuius famulæ probatæ uitæ annorum circiter triginta?

R affirmatiuè, attenta consuetudine omnium Missionariorum in hollandia degentium tam Regularium quam sæcularium, nequidem excepto Illustrissimo domino Vicario Apostolico.

Datum parisijs die 21. Februarij 1667.

Signatum fr PHILIPUS A s^ma TRINITATE præpositus Gnalis.
Concordare cum originali Testor ego
fr LUDOUICUS A s^ta TERESIA Visitator Gnalis."

(Het bovenstaande is door mij woordelijk afgeschreven van pag. 3 en 4 van een Liber Visitationum, voorhanden in de Kerk. Archieven der Parochie-kerk van O.L.Vr. Hemelvaart te Leyden en vermeld in den Catalogus daarvan onder I. a. N° 1 (in-folio N° 1.) Dr J. D. FRENAY.)

B.

„Copie d'unne lettre ecrite dela part du Clergè d'hollande a N. R. p. dominique de la Tressaincte Trinitè General de nostre Congregaōn par Monseigneur de NeerCassel, qui depuis fut Vicaire Apostolique touchant les successeurs de nos Missionaires

Mon Reverend et treshonorè pere

L'estime que Je faits des trauaux Apostoliques des RR. p. Pierre, et Bernard, et les advantages qu'en tirent les francois Catholiques m'ont portè a remonstrer a Monseigneur le Vicaire Apostolique, et Messieurs les Chefs du Clergè d'Utreght, qu'il seroit de l'Interest de Jesus Christ, que la Mission desdits peres se continuat, et qu'on leur permit d'auoir des Successeurs de leur ordre pour lequel les francois qui demeurent a Leyde, et a la haie ont dautant plus d'affection, que la uie desdits peres est plus exemplaire.

Comme Monseigneur le Vicaire Apostolique, et Messieurs les Chefs du Clergè n'ont point de plus grande passion que pour l'aduancement du Culte de dieu et le bien des Ames, ils ont trouuè que la suplique que Je leur presenta en fauêur des francois estoit tres iuste, et qu'elle meritoit Un fauorable Apostille. J'ay bien uoulu de tout cecy aduertir U. R. pour seconder les bons desseins du R. p. Bertius, et pour en mesme temps uous faire paroistre quelque echantillon de l'affection que J'ay pour Uostre st. ordre, et le respect que Je porte a U. R. dont Je seray en Jesus Christ. Mon Tres Reuerend pere Vostre treshumble et obeissant seruiteur de Neercassel. de leyde ce unzieme May milsixcent soixante et un

Concordare cum originali Testor ego
fr Ludouicus a s[ta] Teresia Visitator Generalis."

(Het bovenstaande is door mij woordelijk afgeschreven van pag. 2 van een Liber Visitationum, voorhanden in de Kerk. Archieven der Parochie-kerk van O.L.Vr. Hemelvaart te Leyden en vermeld in den Catalogus daarvan onder 1. a. N° 1 (in-folio N° 1.) Dr J. D. Frenay.)

C.

„Onderrightingh tot beter begrip van de france statie tot Leijden: dienende voor onse nacomelingen.

Eerstelijck dient te weten, dat de kerck achter het huijs de Son genaemt, niet ten eersten tot die grote is opgetimmert, gelijck sij tegenwoordich staet, maer dat sij is geweest, alleenlijck groot tot de plaets toe daer de kerck breder werdt, dat is tot het Communie heckje toe: want de gront van het huijs achter de de Son, was in die tijde niet breder. Maar naderhant heeft de eerw: pater pieter sal[r]. (niet wetende net in wat jaer) door of op de naem van maria droogh wed[e] jan gael goet gevonden te copen Negen huijsjes in de bocksteegh, die haer gront uijtstreckte tot die wijte of breete neffens de tuijn van maria droogh en de reets opgemaeckte kerck, als voorsijt staet, om, alsoo die

aencoop een schone occasie gaff van een deftige kerck te aenbouwen, te kunnen grooter en breder uijt leggen, gelijck de kerck oock nu getimmert staet buijten het Communie heckje veel breeder en schoonder en hoger; om al dese grote timmeragie soude aengevangen werden, was het nodigh enige van die Negen huijsjes voornoemt te mineren, om op diens gront te timmeren: waer van dat nu dan komt, dat in de bocksteegh geen Negen huijsjes werden gevonden, maer enige van dien, sijn te gronde geworpen, en daer en boven noch naderhant van die Negen huijsjes, twe a drie tot een gemaeckt sijn tot woningh (in die tijt) van sijn Eerw: en beter gemack en gerieff van dese schone kerck.

Ick heb wille segge van dese Negen huijsjes, opdat begrijpelijcker soude sijn voor de posteritijt, waer dat die Negen huijsjes in de bocksteegh gebleven sijn.

alsoo altijt sal blijcken uijt de verpondinge of schattinge, datter Negen huijsjes in de eerste coop, sijn gecoft, en noch volgens de Cedullen, die statie met die Negen percelen in een gesmolten, belast blijft en staet gelijck ick hier beneffens net en claer met die Nommer sal aenwijsen en aentonen, die Negen huijsjes eijgen en daer geen veranderingh bij de stadt of staet gemaeckt werdt, alschoon, drie of vier huijsen in een of tot een getrocken werden.

De negen huijsjes in de bocksteegh sijn deze volgende alle aengecocht op de naem van maria droogh en staen op deze nommers in de verpondingh.

N. 429	maria droogh	. . . .	ƒ 3—5
N. 430	m: d:	. . . .	ƒ 1—10
N. 431	m: d	. . . .	ƒ 3—5
N. 432	m: d	. . . .	ƒ 2—15
N. 433	m: d	. . . .	ƒ 2—15
N. 434	m: d	. . . .	ƒ 2—15
N. 435	m: d	. . . .	ƒ 2—15
N. 436	m: d	. . . .	ƒ 2—15
N. 437	m: d	. . . .	ƒ 2—
N. 424	op de naam van Theodorus		
425	vinck alle beide	. . . .	ƒ 3—5
	staen aende oversijde vande steegh	. . . .	ƒ 3—5

en hier onder is begrepen een poort die oock verhuijrt werdt doch en is geen verpondingh subject. aen dese twe huijsjes heeft Th. vinck niet de minste eijgendom, maer sijn door de

statie geooght en betaelt, alschoon sy staen op de naem van Theodorus vinck.

N. 10. maria droogh. . . . . 5—15

N. 11. m: d: . . . . 5—15

nota dese twe staen op de oude vest naest de bock steegh oock gecoght op de naem van maria gael.

Vorders volgens de testamente van Maria droogh wordt aen. Theodorus vinck geprelegateert het huijs de Son" [tusschen de regels staat: N. 440 ƒ 12.— — op de naem van gerrit peltenburgh.] "de poort voor op de Haerlemmer straet neffens de son, met de poort en vrije uijtgangh op de oude vest en het verder getimmer mits daer voor sullende inbrengen als in de testamente te lesen staet.

maer staet te noteren, dat volgens een acte gemaeckt na dato van het testament, blijckt oock dat de genoemde Theodorus vinck aen de geseyde percelen geen altoos enige eijgendom heeft, maer syn naem alleenlijck daer toe gebruijckt werdt, omdat de statie of de Eerw̄ paters Carmeliten geen eijgendom van vaste goederen mogen hebbe. quod attestor

THEODORUS VINCK.
m: d^r.

Maer de tegenwoordige staet van de franse missie tot leijden, is als volght.

Eerstelijck de schone kerck met de uijtgangen op de Haerlemmer straet ende oude vest. ten twede het huijs de son op de Haerlemmer straet. een thuijn tussen de Kercke en het huijs de son; ses huijsjes in de bock steegh die bewoont werde, te weten drie aende sijde van de kerck en de ander drie aende over zijde van-de bocksteegh, noch twe huijsjes op de oude vest die oock bewoont werde, alle dese percelen staen op de naem van Theodorus Vinck M: D^r: tot Amsterdam, maer is te weten, dat die partijen bij de franse discalser Carmeliete, aldaer missionaris sijnde, gecoght en betaelt sijn.

actu leijde quod Attestor ego
13 Sept: 1705. THEODORUS VINCK

Traduction françoise de ce qui est ecrit a cette page" (enz.

Het bovenstaande is door mij woordelijk afgeschreven van een folioblad papier, berustende in de Kerk. Archieven van de Parochiekerk van O.L.Vr. Hemelvaart te Leyden: III. Portef. D. afd. n. Nº 66. Dr J. D. FRENAY.)

D.

„JESUS MARIA

F. Andreas a Sancto Joseph Prouinciæ flandro-Belgicæ Carm: Discalceatus et Sacerdos professus, necnon in Hollandia oium Religiosorum ac Residentiarum ejusdem ordinis, à Rdo Adm Pre nro Honorio ab Assumptione Preposito Gnali, Visitator Deputatus.

Viso libello Supplici à Rdo Pre Angelo ab oibus Sanctis Residentiæ nræ Gallicæ et Walo-Belgicæ Leijdensis Missionario de Vnanimi consensu nrorum Confratrum Missionariorum aliarum Residentiarum in Hollandia existentium Nobis porrecto, quo dictus Pater petit sibi concedi licentiam supplendi siue ampliandi contractum Emptionis totius fundi ac Domus Dlae Mariæ Drooge Viduæ dni Gale, jam alias a Rdo Petro a mre Dei pro tunc missionario ex parte initum cum dictâ Domicellâ, quæ grandeua modo, Si moreretur, emptione hac omnibus suis modis et formalitatibus non absolutâ, euidenti periculo irreparibilis prejudicij missio nostra Gallica et Wolo-Belgica hic subjaceret, ex eo quod media quasi pars nostræ Ecclesiæ, á (piæ memoriæ) dicto Rdo Pre Petro, edificata et constructa, sit in alieno fundo, dictæ Scilicet Dlae Gale, et quod heredes ejusdem plerique sint heretici. Vnde ad precauendum hujuscemodi inconueniens. Facultate mihi concessâ et commissâ a Rdo Pre nro Honorio ab Assumptione Preposito Gnali Carmelitarum Discalceatorum Congis Sti Eliæ, tenore presentium requisitam concedo licentiam prenominato Rdo Patri Angelo ab oibus Sanctis, ut vna cum alijs Rdis Patribus missionarijs et de communi eorundem consensu, ac sub beneplacito et ratificatione dicti Rdi Pris nri Gnalis et Definitorij nri gnalis contrahat et emat a dicta Domicella Gale integrum istum suum fundum ac domum cum suis appendentijs et dependentijs. Dabam et subscribebam ac Sigillo officij nii muniebam Die 10 Junij 1690

Lugduni-Batavorum

FR. ANDREAS A SANCTO JOSEPH
Visitator Generalis."

(Het bovenstaande is door mij afgeschreven van pag. 16 van een „Liber accepti, et expensi. Residentiæ Leidensis Gallicæ, et Gallo Belgicæ Carmelitarum Discalceatorum. 1681." aanwezig in de Kerk. Archieven der Parochie-kerk van O.L.Vr. Hemelvaart te Leyden: I. d. No 15, in-quarto No 5. Dr J. D. FRENAY.)

E.

„Traduction fidelle et Copie francoise de l'acte codicilaire ou elucidation testamentaire que Madmoiselle Maria Droogh Veufue de Mr Jean Gael a fait ecrire par Lambert van zujeten Notaire a Leyden, qui lui même a fait le testament de la ditte Madmoiselle Veufve Gael; le quel acte codicilaire la meme Damoiselle vuefue Gael a signé le dixhuit Decembre 1702.

Je Soussignée Marie Droogh Veuue de fue Jean Gael, declare par ces presentes, en vertu dela clausule reseruatoire inserée dans mon testament, fait deuant le Notaire Lambert Van Zwieten, et certains temoins, en cette ville de Leiden, le douzieme Januier mil Sept Cent, ie declare, disje, que mon intention et ma volonté est que la maison située entre la grande maison dans laquelle ie demeure, et l'hoffie de st. Jean, ne doit pas estre comprise dans le prelegat que i'ay fait a mon Cousin le docteur Theodore vinck, mais que la ditte maison doit venir en commun, au profit de mes heritiers; et que les autres maisons et heretiges rapportées et exprimes plus au long dans le susdit prelegat fait a mon susdit Cousin Theodore Vinck Docteur en Medecine, ne doiuent pas lui appartenir en propre, mais que les dittes maisons et heritages a lui prelégatées, doiuent demeurer et appartenir en propre ala station des Reuerends peres Carmes Dechausses francois, d'autant que auant que ce dit testament et legat fussent fait, vne grande partie de ces maisons et heritages appartenoient deja en propre aux dits Reuerends peres Carmes Dechausses francois scavoir la maison dans la quelle les dits peres Carmes demeurent actuellement, deplus la derniere augmentation de l'Eglise ———
Item la moitie la moitie dela place et du jardin comme aussi les autres maisons dans le Bocksteeg et les deux et les deux petittes maisons derriere la Sacristie Sur l'oudevest, et a raison de l'achapt et du batiment des dites maisons et heritages, il m'est encore du seulement la somme de quatre cent florins. Sibien qu'au lieu des deux mil quatre cent florins qui m'etoient dûs, et dont il est fait mention dans mon dit testament, mes heritiers n'ont plus a pretendre a presant des dits Reuerends peres que la somme de quatre cent florins.

pour ce qui concerne la maison ou ie demeure a present, située sur le marendorp, auec l'allée qui est au pres et la moitie dela place, et le derriere, ou bas de l'Eglise, et vne Sortie libre

sur l'oude vest, Cela demeurera en propre a la ditte Mission des R[ds] peres Carmes francois, mais a condition qu' apres ma mort la ditte mission Sera obligée de paijer vne Somme de deux mille florins, quils pourront tenir a interest de quatre pour cent de rente par an, Comme aussi les dits Reuerends peres pourront rembourser le meme Capital des dits deux mille florins, par des termes de 3, 4, ou 5 cent florins ensemble, Selon leur commodité. pour cela ie prie mon Susdit cousin le docteur Thedore vinck de faire mettre sur le protocolle de cette ville sous son nom les susdittes maisons et heritages selon mon Susdit testament et cette presente disposition codicillaire ————————————

fait par moy Soussignée a Leide le dixhuit decembre mil sept cent deux.

MARIE DROOGH veuue DE GAEL"

(Het bovenstaande is door mij afgeschreven van pag. 36 van een „Liber accepti, et expensi. Resideutiæ Leidensis Gallicæ, et Gallo Belgicæ Carmelitarum Discalceatorum. 1681." aanwezig in de Kerk. Archieven der Parochie-kerk van O.L.Vr. Hemelvaart te Leyden: I. d. No 15, in-quarto No 5. Dr J. D. FRENAY.)

F.

„copie dela quittance generalle
de Monsieur Theodore vinck Docteur en Medecine, Bourgeois d'amsterdam, et heritier et executeur du testament de feu Madmoiselle Maria Droogh, veuue Jean Gael;

Je Soussigné reconnois et certifie auoir receu en divers paijemens la Somme de mil six cent florins, des mains du R[d] pere Ange de tous les saints, alias Darnault, Carme Dechaussé de la prouince de paris, et Missionaire a Leide, et cela en diminution dela Somme de deux mil florins, pour les quels lui et son Superieur le R[d] pere jerome ont acheté la maison ditte le Soleil, comme il paroit par l'acte d'achapt fait le 27 Januier 1700, et ie promets pour moij et mes heritiers que iamais nous n'exigerons du dit R[d] p. ange ou Ses Successeurs le paijement des quatre cent florins restant, nij la rente d'iceux, si long temps qu'ils celebrerons la messe de chaque mois pour l'ame de feu ma ditte Cousine Maria Gael, Selon l'accord que moij et feu Melle gertrude van Breenen, Coheritiere de Melle gael, en auons passé auec le dit R. p. ange le 20 feurier 1704, comme il est marqué ala page X du grand liure de Messes, desa mission.

de plus ie reconnois que le dit R pereange a paijé a feu ma

Cousine Maria Droogh veuue Jean Gael, en diuers paijemens lasomme de quatre mille quatrecent florins de dettes capitales, et les rentes d'icelles, la quelle Somme m'a ditte Cousine gael auoit presté au R[d] pere Pierre Bertius Carme dechaussé francois predecesseur du Rp ange pour l'achapt des maisons et le batiment de l'Eglise dela ditte mission francoise. ————————

ie reconnois aussi que le dit R[d] pere ange a paijé partie a feu ma Cousine Gael, partie a moy, les autres dettes particulieres dont il nous etoit redeuable, desorte qu'a present la belle Eglise dela Mission francoise de Leide, la Maison ditte le Soleil, les sorties et entrées sur la rue de haerlem et l'oudeuest, le iardin entre l'Eglise et la maison du Soleil, six petittes maisons dans le bocksteegh, deux petittes maisons sur l'oudeuest, proche de l'Eglise, toutes ces pieces la appartiennent en propre aux R[ds] peres Carmes Dechausses Missĭonaires de la prouince de paris, Comme ie l'ay marqué plus au au long dans le renuairsailles en langue flamande que i'ay donné au R[d] pere ange et signé de ma main le 13 Septembre 1705 — reconnoissant que les dits peres Carmes Dechausses missionaires francois ont acheté touttes les dittes parcelles ou pieces de batimens, et les ont finalement et entierrement paijeez, en sorte que quoyqu'elles Soient ecrittes sous mon nom dans les papiers publics de ce paijs d'hollande, acauseque les Religieux n'y peuuent pas auoir de proprieté, cepandant dans le fond et la verité la proprieté detous les susdits batimens appartient aux dits R[ds] peres Carmes Dechausses Missionaires francois, dela prouince de Paris. en foij de tout ceci, ie signe cij dessous de ma propre main.

datum den 14 Julii, Tot Leiden 1706.

THEODORUS VINCK.

Concordat cum originalj quod ego Legj datum Leidæ 20 Jullij 1706 f. hieronymus Gratianus a Conceptione

Carmelita Discalceatus Missionarius Apostolicus

et superior Missionum

Concordat Cum originali quod Ego legi, et in Custodiâ apud bonum amicum posui. quod attestor Leidae die 20 Julii 1706.

fr. angelus ab oĭb S[tis]

Carm disc. Missi. Leidens"

(Het bovenstaande is door mij afgeschreven van pag. 52 van een „Liber accepti, et expensi, Residentiæ Leidensis Gallicæ, et Gallo Belgicæ Carmelitarum Discalceatorum. 1681." aanwezig in de Kerk. Archieven der Parochie-kerk van O.L.Vr. Hemelvaart te Leyden: I. d. No 15, in-quarto No 5. Dr J. D. FRENAY.)

G.

„Jesus Maria

Inuentaire, ou Etat present de notre Mission francoise et Wallone de Leide, fait et dressé par fr Ange detous les Saints, vulgo Darnault, et dont la Copie, ou le duplicatum est adressé au Reuerend pere Jerome dela Conception, Missionnaire a amsterdam, et Superieur des Carmes Dechausses Missionnaires en hollande; fait le 16 Juin 1705.

Mon Reverend et tres honore pere

Lorsque ie vins a Leide, etant actuellement Conuentuel a Paris, en l'an 1688 le 17 feurier ie pris possession de notre Mission francoise, et i'y trouuai vne belle Eglise toutte batie, la petitte maison ou le R^d^ pere firmin de s^te^ Marie mon predecesseur a demeuré depuis le 4 octobre 1683 iusqu'au 19 Decembre 1687 qu'il y mourut. C'est aussi la Maison ou i'ay demeuré depuis mon arriuée en hollande iusqu'au mois de Mai 1704. outre cette maison ie trouuai que la moitié du jardin, proche de l'Eglise, et, et la gallerie pour aller a l'Eglise nous appartenoit. deplus quatre maisons qui enuironnent la Sacristie de notre Eglise. Ce sont 4 petittes maisons qui font l'un portant l'autre 10, ou 12 Sous de l'ouäge par Semaine. [Na eene uitvoerige optelling der gevestigde schulden en derzelver aflossing, vervolgt hij aldus];

Conclusion

1° Notre Mission francoise des Carmes Dechausses de Leide a donc en possession apresent, vne belle Eglise, la belle maison du Soleil ou ie demeure apresent, tout le iardin, les entrées de l'Eglise l'ancienne maison ou i'ay demeure dans l'enceinte du iardin, sept petittes maison proche de l'Eglise, le tout apresant sous le nom de Monsieur Theodorus Vinck, Comme il paroit par l'acte Signé de Melle gael ala page 3 du liure des Contes qui Commence en 1703 outre qu'un bon ami Conserue, vn renuersaille ou vn Codicille testamentaire de Melle gael, qui proteste que quoy que tous les biens soient sous le nom de Monsieur Theodorus vinck, cepandan ils appartiennent a notre Mission francoise de Leide, et aux Carmes dechausses, et tout Cela apresant pour huit Cent florins qui nous restent encore a paijer" [op den kant staat, dat den 12 Sept. 1705 alles was afgelost.]

2° il paroit par cet ecrit, qu'en ioignant ensemble les Cinq mil trois cent cinquante deux florins de dettes que mes predecesseurs

ont fait, et que i'ay rembourses, avec les trois mil cinquante florins, que i'ay acquitte ou profité pour les achapts que i'ay fait moij mêmes, ces deux sommes la ensemble font huit mil Cinq cent deux florins dont par la grace de Dieu i'ay fait profiter ma mission par rapport aux batimens et biens immeubles qui lui appartiennent.

Suitte de l'inuentaire quant aux biens meubles
1o des ornemens d'Eglise.

i'ay trouué en venant ici vne beau parement rouge, vn blanc entredeux, vn autre blanc Commun, vn violet asses beau, vn violet Commun, vn parement noir, de beau linge d'autel, vn Ciboire, vn Calice Commun, vn autre tres petit. mais i'auoue de bon Ceur que quand le Rp Pierre n'auroit fait autre chose que la tres belle Eglise quil a faitte, et qui lui a Couté tant d'argent, a cause quil a fallu pilotter en beaucoup d'entroidts, et quil a du acheter des maisons si cherement, pour auoir vn fond pour l'Eglise et le jardin, tout ce que i'ay fait n'est rien aupres de ceque ce s[t] homme a fait pendant 29 ans pour notre Mission dont il est veritablement le Pere et fondateur.

Jnuentaire des ornemens d'Eglise Comme ils Sont apresent en l'an 1705.

vne chaise de predicateur

vn grand Benitier de Cuiure

trois benitiers de marbre aux 3 entrées de l'Eglise

le beau parement complet de brocard blanc a fleurs d'or, d'ont l'aune a Couté 30 fl" [op den kant staat: present de Messrs Verdun]

"4 belles aubes fines

vne seconde chasuble blanche tres belle

vn pié d'oré magnifique de plusieurs anges qui portent le voile pour Couurir le St Sacrement" [op den kant staat: present de Mr le Breton]

"des chasubles et paremens communs

vn Crucifix d'argent de 100 fl sans la facon. de Mr le Docteur Brienen.

vn garniture d'argent dun Missel, 90 fl de Melle Brienen.

le velours rouge dudit Missel, 10 fl de M[elle] Brienen

vn bassin a burette d'argent 72 fl M[elle] Brienen

2 burettes d'argent 55 fl de Me Brienen.

vn Goupillon d argent. 18 fl. Melle Brienen

vn allumier d'argent 11 fl Melle Brienen

vne boite a hostie 10 fl
vn grand Calice d'argent 80 fl
vne tres belle remontrance d'argent, sans la facon 550 fl
vn bel orguel tout neuf, 800 fl
vn tres beau tableau de l'assompstion estimé 100 fl
trois tapits de marchepié d'autel, entr' autres vn qui represente Jesus auec la Samaritaine, et l'autre vn Orphée auec tous les animaux, aussi beaux quil y en ait en hollande

Si bien qu'en linge, argenterie, tableaux, ornemens et autres meubles d'Eglise, notre Eglise a prosperé de mon temps environ 3000 fl. et Melle gael ala page 3 du liure des Contes qui Commence en 1703 a soussigné que tous Ces ornemens nous appartiennent en propre

Jnventaire des meubles de notre Maison

en venant ici, ie trouuai vn lit passablement bon, et vn mechant matelas, le reste de tous les meubles etoit tres peu. graces a Dieu, Madmoiselle Agatha Theresia van Leeuwen, fille Deuote morte le 18 Juillet 1699 dans notre Maison, ou elle auoit demeuré Comme gouuernante pendant bien sept ans, m'a fourni de lits, matelats, chaises, miroirs 2 beaux tabits de table, armoires, Caisses, Vaiselles d'etain, et de Cuiure et de plus de 25 tableaux, dont quelques vns sont très beaux, et enfin d'autant de meubles qu'un bon bourgeois pourroit souhaitter dans son menage. pries Dieu pour l'ame de Cette bonne et charitable Damoiselle, insigne bienfaictrice de notre Mission" [op den kant staat: ces meubles ont eté estimez cinq cent florins]

"Etat de Notre Bibliotheque

Comme tout mon Soin a eté de rembourser les dettes de notre Mission, ie n'ay iamais eu d'argent de Superflu, pour acheter des liures, et ie n'en ay presque point acheté. Nos prinsipaux liures sont 2 ou 3 belles bibles St Ciprien, St Basile, St Chrisostome, St Augustin, St Leon, St Gregoire legrand, Denis lechartreux, les X tomes de Corneille de la pierre, surtoutte l'ecriture, tout Baronius abbregé par Spondarnes, les 3 volumes du Dictionnaire historique de Moreri, St Bernard, la Somme et les opuscules de St Thomas, et Sa chartre d'or, Les Sermons Sauans de guillaume de Paris, in Cognitus in psalmos, Jansenius in Concordiam, Saxonieus vie de Jesus christ, les 4 tomes de Critique de dupin, iusqu' a la moitié du huitieme Siecle, la vie des Saints, les ouurages de maimbourg, les Six tomes de vincent de beauuais, les Controuerses de Bellarmin, ses Sermons, et

ses explications surles pseaumes, les euures du Cardinal Bona, l'histoire de france par Duplex, les 2 tomes in folio des Controverses des freres Wallenburg, Chronologie gualteri, les 2 tomes de St Bernardin, milleloquium St Augustini, de Maria de regno et Sacerdotio, les euures de Marchantius, le cathechisme de grenade, 2 imitations de Jesus christ, les essais de Morale, Ste Terese, B Jean dela Croix, les decretales de gratien, et plusieurs autres liures, qui ne sont pas de si grande Consequence, Sermonaires, mistiques, Controverse, casuistes, historiques. i'oubliois l'excelent alphonsus Rodriguez, les Sermons de Besse, et les essais de Sermons. enfin nous auons asses deliures pour nous rendre Sauans dans l'Ecriture, les peres, la Controverse, la morale, les Cas de Conscience, la vie mistique et la Theologie scholastique. Timeo hominem vnius libri

Etat et qualité de nos paroissiens.

le nombre des paroissiens dutemps du Rd pere Pierre Bertius mon predecesseur montoit a enuiron treize Cent Communians, tous francois, ou Wallons. l'etat de nos paroissiens apresant, c'est a dire en 1705 n'est pas de 800 personnes, et presque la moitié de flamands, qui sauent pourtant vnpeu ou beaucoup dela langue francoise. la raison de cette Diminution de notre assemblée, c'est la guerre, et la diminution des manufactures qui ont obligé plusieurs a seruir l'Etat par terre ou par mer, ou a s'en retourner dans leur pays. Mes principaux Paroissiens apresant sont Monsieur le Comte de Berlu, Seigneur de Waërmondt, et ses domestiques; Messieurs Jacquin et ses chers enfans, Messieurs le Breton freres, Monsr feron, et Sa femme, Monsr Coops et Sa femme, Monsr Gordin le Brasseur, Madmoiselle Maria feij, veuue de feu Jean francois, et auec ses enfan. elle est apresant mariée auec Monsr le Docteur Brienen, dont le fils ainé, est aussi notre Paroissien. Monsieur Elie Capitaine des Soldats dela ville. Monsr abraham Weers et son fils Monsr Jean Visch et Sa fille, Drappiers," [tusschen de regels staat: Me Jean chosteux et sa famille.] "Messieurs Goujeux, et Gobi Maitres a Danser, Monsieur Michau maitre de hauboits, et autres, Musiciens, tailleurs d'habits, Boullangers, Drousseurs, et peigneurs de Laine. Monsr de Raedt marchand de vin, et autres honnetes bourgeois, en petit nombre, le reste Consiste en pauures fileurs, et Cardeurs et Mandians.

Les Rds peres Pierre Bertius et firmin mes predecesseurs n'ont point fait de filles deuotes, que l'on nomme cloppes, en ce paijs ici, ie n'en ay point encore fait pour les mêmes raisons quils ont eu; mais i'en aij toujours eu 3 ou 4, qui par occasion de mort ou de changement de-

leur Confesseur Se Sont mis sous ma direction, et m'ont serui fidellement, dans l'Eglise, le Cathechisme, et la visite des malades.

Etat des charges annuelles de notre Mission

1°	nous deuons a Monsieur Theodore vinck, tous les ans le somme de trente deux florins de rente, iusqu' aceque nous ayons remboursé les 800 fl pour la maison du Soleil ie dis.	32 fl
2°	pour le Sel et la Sauon tous les ans vint cinq florins .	25
3	pour le Bongelt, deux florins quatorze Sous. . . .	2 — 14
4	pour la Collecte des pauures enuiron six florins . .	6
5	pour les archers du scaut deux florins, dix sous . .	2 — 10
6	pour les gages et Carmesses de la Servante quarante cinq florins	45
7°	pour le Maitre chantre, le College, le Seruiteur d'autel, les portiers et autres officiers de l'Eglise, enuiron vint cinq florins	25
8°	pour le verponding dela maison du Soleil, chaque verponding fait douze florins, on le paije presque toujours trois fois, cela fait trente Six florins . .	36
9	les autres Maisons sur les quelles l'Eglise a eté batie, ou le iardin, et les autres maisons qui dependent de l'Eglise, chaque fois quarante vn florin, et quinse sous, Cequi fait en trois fois, Cent vint cinq florins et cinq Sous.	125 — 5
X	pour le Zegelgelt, en tout, deux florins et seise sous	2 — 16
XI	pour le taxe de l'accise ou billet de Caffé et thee, quatre florins.	4
	Cela fait en tout trois cent Six florins de charges annuelles, et ordinaires	306 fl 5

Etat des charges de Messes de Cette Mission.

Examines la page Seconde de notre grand liure de Messe qui Commence en l'an 1690 et la page X du meme liure, il y paroit par les articles des fondations que le R^d pere, Pierre Bertius, et moij auons acceptes, que nous Sommes tous les ans a perpetuité redeuable de cent trente huit Messes et que l'argent de ces fondations a serui a paijer les dettes Capitalles de Cette Mission, et que par Consequent, nous en tirons le profit, puisque nous ne paijons plus les rentes que nous deurions tous les ans paijer, si nous n'auions pas remboursé le Capital. ainsi les 138 Messes se doiuent dire tres fidellement et tres volontiers, puisque nous n'auons iamais Surabondance d'obligations de Messe

Voila; Mon Reuerend pere l'inuentaire, ou l'etat de notre Mission francoise de Leide, la qnelle i'espere que Dieu Continuera de benir par vos bonnes prieres, et s[t] Sacrifices. et comme i'ay souuent dit a v R[ce], et meme i'ay chargé votre Conscience qu'il etoit necessaire, qu'apres moij il vienne vn pere qui puisse parler flamand, pour entendre les Confessions, et pour Conuerser en Cette langue, etant tres assuré que si mon successeur n'a pas Ce talent la, il Sera tres pauure, et aura le chagrin et le deshonneur, de faire des dettes, aux quelles il ne pourra iamais satisfaire, ie repete encore les humbles prieres que ie vous aij fait Souuent, qui est qu'en cas de ma mort, ou de mon depart, Si vous n'aues point de Religieux francois, qui Sache la langue flamande, pour la parler, Si non correctement, au moins intelligiblement, vous aijes la bonté de considerer, qu'il vaut mieux que notre Mission de Leide, soit perdue pour notre prouince que pour tout notre ordre, outre que Si on mettoit a ma place vn pere de Braband ou de Liege, qui Sache le flamand, on le pourra immatriculer dans notre prouince, par vne patente de N Rp General, affin dene point perdre le droit de notre Prouince, et plût a dieu que quelq'un de notre prouince apprit si bien cette langue, qu'il fut en etat de me succeder. Si donc V R[ce] reste en hollande plus long temps que moij, ie la prie et comme Superieur et Comme ami, a qui i'ay expliqué de bouche, la necessité indispensable que mon successeur sache le flamand, ie leprie, disie, pour l'amour de Dieu, et de notre Mission, de Se Seruir de cet inuentaire pour induire v[s] Superieurs a entrer dans mes sentimens, declarant deuant Dieu, Comme Si i'etois au lit dela mort, que S'il vient ici vn pere francois qui ne sache pas dabord le flamand, auant qu'il soit trois ans, ma Mission sera a moitié perdue. il est vraij que quand ie vins a Leide, ie n'en Sauoit point, mais ne sauons nous tous que le R P firmin mon predecesseur perissoit de pauuretés, que le nécessaire de nourriture et d'habits lui a manqué, et Cepandant il auoit vne assemblee de plus de douze cent persones, c'est adire presque la moitié plus grande que celle que i'ay apresent. Ce bon pere ne sauoit pas un mot de flamand et si ie n'auois pas eté en etat au boutde Six mois, apres mon arriuée de Confesser en flamand, i'eusse eu bien dela peine de Subsister. il m'auroit eté tres difficile de payer nos dettes, et apresant il Seroit impossible. ma Communauté francoise et Wallone n'etant pas en etat de fournir la moitié de Ce qui m'est necessaire. ie n'ay que Monsr le Comte de Berlou, et la famille

de Monsieur Jacquin qui se confessent en francois, tous mes autres paroissiens Bienfaiteurs, se confessent en flamand. iė finis en assurant v R[ce] que ie serai toutte ma vie

Mon Reuerend ettres honore pere
Leide 16 Juin 1705
Votre humble et obeissant Seruiteur
fr ange de tous les S[ts]
C. D. I.

P. S. il y a cinq liures, 2 grands, deux moijens, et vn petit, d'ou sont tires tous les actes cites dans Cet inuentaire. Ce sont des liures de Contes, ou de visite."

(Het bovenstaande is door mij afgeschreven van pag. 19 en volg. van een „Liber Visitationum" aanwezig in de Kerk. Archieven der Parochie-kerk van O.L.V. Hemelvaart te Leyden: I. a. N°. 1, in folio N° 1. D[r] J. D. FRENAY.)

VIER PAROCHIEN IN DE MIDDELEEUWEN.

HEEMSKERK, BEVERWIJK, ZOETERWOUDE EN HAZERSWOUDE.

Toen ik mij, eenigen tijd geleden, bezig hield de lotgevallen te schrijven van de Commanderij van St. Jan te Haarlem [1]) was het aanvankelijk mijn voornemen in die schets ook op te nemen, wat ik zou kunnen mededeelen omtrent de vier kerken welke in den ouden tijd tot de Commanderij behoorden en waarvan zij het jus patronatus bezát. Doch zeer spoedig moest dat plan worden opgegeven, want de bouwstoffen welke ik nog onbewerkt vond liggen, waren zoo overvloedig, dat zonder schade voor het geheel, er niet aan te denken viel de geschiedenis van de Commanderij samen te weven met eene schets van de lotgevallen harer kerken: en dit bezwaar werd nog grooter, ja onoverkomelijk, toen ik behalve het kloos-ter-archief van St. Jan, dat thans bij de stad Haarlem berust, ook nog tot mijne beschikking zag gesteld het Cartularium van de Land-Commanderij der orde te Utrecht [2]), 't geen op vele plaatsen de haarlemsche charters en akteboeken aanvult. Zoo werd ik gebracht tot het besluit, de geschiedenis der Haarlemsche Commanderij van die harer vier kerken te scheiden en voor de mededeelingen omtrent de laatsten eene plaats te vragen in deze Bijdragen.

Eene algemeene opmerking dient echter vooraf te gaan. Er kan moeilijk verwacht of geeischt worden, dat, wan-

1) Thans in het licht gezonden in: *F. Allan* Geschiedenis en beschrijving van Haarlem 8° Deel II, bl. 249 sqq.

2) Zie hierover: Bijdragen III, bl. 137.

neer men, zooals hier geschieden zal, vrij ver terugtreedt, een afgerond tafereel van alle lotgevallen der parochie welke besproken wordt, zal gegeven worden. De zorgeloosheid van ons voorgeslacht is dikwijls schuld, dat we de geschiedenis der middeleeuwen, slechts fragmentarisch kunnen behandelen en ons moeten tevreden stellen met sobere mededeelingen hier of daar uit archieven opgedolven, zonder ons te mogen bedroeven of ergeren over storende gapingen. Om niet te wijdloopig te worden, zal ik mij gewoonlijk er tot moeten bepalen den tekst der akten af te drukken en slechts zooveel tot toelichting zeggen als strikt noodzakelijk is. Vooraf reeds kan het zijn voordeel hebben mede te deelen, dat de schetsen der vier kerken welke gereed liggen en elkander geleidelijk zullen volgen, in geen geval verder zullen loopen of voortgezet worden dan omstreeks het einde der zestiende eeuw. Met dien tijd geraakte de Commanderij-zelve, door den veranderden staat van zaken, in verval, hare kerken waren in andere handen gekomen, de kerkelijke gemeenten werden verstrooid. Om de lotgevallen der sedert gevormde statiën, door de 17e en 18e eeuwen te volgen, dienen de parochiale archieven, voor zoover ze voorhanden zijn, geraadpleegd te worden en kan, zooals mij meermalen gebleken is, eene bekendheid met plaatselijke toestanden en gewoonten niet worden gemist.

Om deze redenen zal ik in den regel niet verder gaan, dan tot het jaar 1600, het aan andere handen overlatende, voort te zetten wat hier is aangevangen.

HEEMSKERK.

Zonder aarzelen mag men Heemskerk onder de oudste dorpen van Kennemerland rekenen. Het ligt nagenoeg een uur ten noorden van Beverwijk en wordt als *Hemezenkirica* reeds vermeld ten jare 1063 in het verdrag tus-

schen Willem I, den 21[n] Bisschop van Utrecht en den Abt Regunbertus van Echternach. Een aantal bijzonderheden uit den ouden en nieuweren tijd omtrent dit dorp vermeldt *Van der Aa* in zijn: Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden, doch dewijl sedert dit boek verscheen, ruim dertig jaren verloopen zijn, zullen enkele daar gegeven mededeelingen thans wel eenige wijziging behoeven. [1])

De bevolking die in 1844, 800 zielen uitmaakte, is sedert dien tijd aanmerkelijk vooruitgegaan en bedroeg op 31 December 1874, 706 mannen, 734 vrouwen, samen 1494 personen [2]), waaronder 1204 Katholieken. De oude kerk welke even als de tegenwoordige, St. Laurens tot Patroon had, moet reeds in het begin van de dertiende eeuw bekend zijn geweest, er bevonden zich eene kapel in en twee altaren, een aan St. Catharina, het andere aan St. Barbara toegewijd: die kerk werd bij de invoering der hervorming aan de belijders der nieuwe leer toegewezen, doch geraakte in zoodanig verval, dat ze in 't jaar 1800 met de kapel ten deele is afgebroken. Na deze korte berichten, die later bij de hier volgende schetsen misschien eenig nut kunnen hebben, moeten we dadelijk eene aanmerkelijke schrede teruggaan, maar zullen eerst eene lijst van Pastoors te Heemskerk doen volgen, samengevoegd uit de bekende bronnen en de stukken die hier afgedrukt worden.

A° 1215–1238. Heer Henricus.

〃 .....–1319. Heer Nicolaus gezegd Bridous de Siclivia.

〃 1326. Heer Johannes de IJboxdorp.

1) Te Heemskerk-zelf is omtrent de geschiedenis der parochie in den ouden tijd *niets* bekend. Zoo meldt mij heuschelijk de Heer Pastoor H. G. Van Wijk.

2) Verslag van de Prov. Noord-Holland over 1874.

A° 1372–1377. Heer Nielaes Van Alcmaer.
" 1377–1399. Heer Hugo Janss. Van Zeeland.
" ..... † 1441. Heer Sijmon Gheerlofszoon.
" 1441–...... Heer Nicolaus Van Schoenhoven.
" 1470. Heer Claes. (misschien dezelfde als de even genoemde.)
" 1485–1494. Heer Pieter Van der Beets.
" .....–1515. Heer Pieter Wijbrantsz.
" 1515–...... Heer Johannes Pauwelszoon.
" 1518. Heer Georgius. [1])
" 1542–1555. Heer Gregorius Claesz. [2])
" 1556? [3])–6 Aug. 1576. Heer Franc Willemsz. Van Dubben.

Zooals gezegd is valt niet te bepalen, wanneer de kerk mag gesticht zijn, doch zij bestond reeds in 1311, want in het hierna volgende testament van Elizabeth, vrouw van Gheraerde Heer van Heemskerk, wordt niet alleen het bedehuis bedacht, maar ook eene erfstelling aangewezen om de kapel te helpen ópbouwen. Het is waar, dat de beschikking eenigszins zonderling luidt, misschien naar onze begrippen wat duister is, doch ze stelt twee feiten vast nl. het bestaan van eene kerk en het optimmeren der kapel, 't geen voor ons, als uitgangspunt voldoende is. Zie hier dien uitersten wil, opgemaakt Zondags voor St. Andries 1311. [4])

In den name des Vaders, des Soens, des heylighen geests amen. Ic elizabeth Vrouwe van Heemskerke, make kont allen luden, die desen brief zien zullen of horen leysen, dat ic machtich mijnre vijf zinnen, mit groter voerdachtichede, om oerbaer ende salicheyde mijne zielen, heb gemaect mijn testament, in dese manieren als hier nae bescreven staet, dat ic wille ende begheyre, dat mijn erfname volgen ende stede houden. Ten eersten geve

---

1) Zie *Mr. A. J. Enschedé* Inventaris van het archief der stad Haarlem. Dl. I. N° 1796. 2) l. c. Achter N° 1866.

3) Zie hierachter zijn rekest van 1573.

4) Utr. Cart. N° 485.

ic twe hondert pont suarter tornose wt minen goeden tot andelf (Assendelft) in dusdanighen manieren, dat die commenduer van sinte kathrinen t Utrecht sel opboren twyntich pont gelts jairlicx van den voirseiden goiden ende mijn erfname hem gheven twe hondert pont gelts van deyre renten of van den gelde teerst datter of incoemt, daer sel die voerseide commenduer vijftich pont of leggen in den stocke oft inder kisten van den groten aflaet, tot oerbaer ende helpe des heiligen lants, dat ander ghelt datter over blijft van den tweën hondert ponden, oft dat vander rente voerseyt coemt bove de vijftich pont voerseit, dat set ic in die commenduers hant, ter armen behoef, mijnre zielen oerbaer mede te doene. Voert geve ic ter papeliker proven ter Ouderkercken in Huysen, voer mine ziele ende mijnre oudere ziele, wat so boven seventien pont gelts jaerlix coemt van minen goyde in Maldrickerbroeck, Welke seventien pont gelts ic hebbe gegeven Dideric van Hokelem minen broeder vyt den voirsprokene goyde, ghevielt oec hier na, dat men dat goit vercopen zoude, so zel Dideric mijn broeder voerseit, te voren vyt nemen van den gelde datter of coemt hondert pont ende vijftich, dat ander ghelt dat dair over blivet dat sel bliven ter papeliker proven ter Ouderkerke in Huysen, Voert bewijse ic enen cnape van Aken elf marc brabansche, van mijns heren mijns vaders weyghen die hij hem sculdich was ende bleef, die bewise ic te nemen van der eerste rente die der coemt van mijnen goyde te Jamerlo, Voert beset ic den Jacopinen te Numaghen dre pont, den witten Vrouwen te Numaghen dre pont, den Jacopinen t Utrecht zeven pont mine memori mede te done, den Jacopinen ten bussche vyr pont, Voert beset ic mijn breviaris vijf convente van den minrenbroederen tot Utrecht, te Deyventer, te Cleyne, ten bossche, te Harderwijc, Voert geve ic Machtelde mijnre nichten, Jans leckers suster vijftich pont an ene perle die mijn erfname leidighen moghen voer vijftich pont, Voert gheve ic alijt mijnre suster mine mantelcleder, Allen mijnre joufrouwen mine megde cledere, beydel een wardecors ende enen roc van minen wutenclederen, den prior van den Jacopinen t Utrecht minen gouden caproen mit den voeder, mijnre voester mijn verschte curte mengde wardecors mit enen groenen rocke, Heilewighe mine scaerlakenscledere een wardecors ende enen roc, Margrieten van Orschoyt ende Margrieten van Zefflic mine mantel van scarlaken sonder voeder ende minen bonten pels; Voirt beset ic haren Dideric van Huysen, ridder, twintich pont sine dochter mede te mannen, Voert Heinric ende Dideric

mijnre suster kindere haer like 'twintich pont, eenre Lijsbeth vten Marsche twee coijen, Voert mine nije weste cledere ende mine bonte clocke geve ic ter kerken van Heemskerke ende ter Capellen mede te timmeren, Aechtekijn mijnre maecht mijn blawe wardecors, Jacop mine knape twee die beste merijen, Scurdenael ene coy, den Jacopinen ende den Witten broederen te Haerlem, mijne bonte deyken ende mine culleet; Voert waert saeck dat dit testament nyet al betaelt mochte worden, so willic dattet an hem allen ghebreyke, persoen persoen ghelijck, Voert waert sake dat mijn erfname dit voersprokene testament nijt vyt wilden reyken alser voirseyt is ende daer ane let deden dat mijn testamentore mine testament niet volbrenghen en conden, so bid ic enen eydelen man ende eenen moghenden minen lieven heere den grave van gelre, dat hij mijnre ziele vreent (vriend) wil zijn ende hij mijn testamentore also machtich make, dat zi mijn testament voldoen mogen van minen goode, ende so set ic al mijn goyt, leen of eyghen, in mijns heeren hant des graven van gelre voirseit mit deysen selven brieve (dat) mijn testament vol ende al ghedaen wart; Omdat ic wil dat dit testament voirseit stade ende vast blive so heb ic Lizabeth voerghenoemt mijn zegel an deysen brief gehangen t ene oirconde alle der sticken, die hier vorbescreven staen. Ende bidde eerbaer luden broeder Jacop van Dyenemarken den commenduer van Sinte Kathrinen, haren Gheraerde van Heemskerke minen here ende mine manne, haren Dideric van Huysen, Ridders, ende Jan Lecker, knape, die ic tot mijn testamentoers kiese, dat si hare zegel mitten mijnen an deysen brieve willen hangen Ende wij testamentore voerghenoemt om beyde willen Vrou Elizabette voirseit, hangen onse zegele an deysen brieve met haren zegel t enen orconde alle der stucken die hier voir bescreven staen die voir ons ghesciet sijn. Gegeven in den jare ons heren dusent drehondert ende elve des Sonnendaghes voer Sente Andreesdach des apostels. Al dat hier boven ghescreven staet dat ghelove wij elizabet ende testamentore voergenoemt.

De dagteekening van dit testament valt ongeveer samen met de stichting der Commanderij van St. Jan te Haarlem, die in het jaar 1310 had plaats gevonden. Vooral Jacob Van Denemerken was dat nieuwe klooster gunstig gezind en de bijstand van dezen in geestelijke en in wereldlijke zaken was niet te verwerpen. Hij toch was de

afstammeling van een aanzienlijk geslacht uit de hoofdstad van het Sticht en zag zich met hooge kerkelijke waardigheden overladen. Hij kon zich beroemen de vertrouwde vriend en gunsteling te zijn van Graaf Willem III, was Commandeur van alle Godshuizen van St. Jan in den lande van Overzee in het bisdom van Utrecht en in het Graafschap Holland en Zeeland, Generaal Vicaris en Suffragaan van den Bisschop Frederik Van Zyrik, onder den titel van Bisschop van Zuda. [1])

Reeds meermalen had Jacob Van Denemerken, voor zooveel hemzelven betrof, van zijne ingenomenheid met de Haarlemsche Commanderij doen blijken en ook van aanzienlijke lieden schenkingen voor haar verworven. Thans hield hij bij den Graaf aan, dat deze aan het Convent te Haarlem zou afstaan, de kerk van Heemskerk, met het recht der benoeming van een pastoor (jus patronatus), 't geen tot nu toe dáár, als in een aantal andere parochiën, behoord had tot de grafelijke prerogatieven, maar waarvan de Landsheeren van tijd tot tijd, als bijzonder voorrecht aan hunne gunstelingen, afstand gingen doen. Het oogenblik om dat verzoek in te dienen was goed gekozen, want de Heemskerksche parochie stond toen juist open, door vrijwilligen afstand, dien Heer Nicolaus gezegd Bridous de Siclivia, van de pastoreele bediening gedaan had. En zoo schonk Willem III bij open brief van 2 April 1318 de kerk van Heemskerk met het jus patronatus aan de Commandeurs van St. Jan te Haarlem, om eeuwig door hen te worden bezeten en op de bepalingen zoo als hier volgen: [2])

1) Zuda was een bisdom „in partibus": het tegenwoordige Belled Zuda in Syrië. Zie Prof. *W. Moll.* Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming. IIe Dl. 1e stuk bl. 133.

2) Inventaris Archief Haarlem. Dl. I. N⁰ 1768. Ook afgedrukt in de Handvesten en Privilegien der stad Haarlem. F⁰ 1751 bl. 32.

Allen den ghoenen die desen brief zullen zien of horen lesen: Wi Willem Grave van Henegouwen, van Hollant, van Zeelant ende Here van Vrieslant, Salut ende kennessen der wareit. Wi maken cont ende kenlic: Dat wi dor Gods wille, Ende in der ghedincnesse van onzer ouders zielen ende van der onzer, ghegheven hebben ende gheven, voer ons ende voer onse nacommelinghen, onzen gheesteleke Vader, Heren Jacop bi der gods ghenaden, bisscop van Zuuden ende commandeur van allen den godshuusen van sinte Jans spitale van den lande van over mere, In den bisdom van Utrecht, Ende van onsen graefsceipen van Hollant ende van Zeelant, ende zinen nacommelinghen commandeurs van sinte Jans huus tote Harlem, Ervelik die ghifte ende die kerke van·eemskerke, die welke bliven zal Ewelike voertwaerd meer van hore ghifte, ende hebben onze hant afghedaen van der nomder kerke ende afdoen, Ende die voernomde kerke zullen zi doen verdiennen Ewelike, horen broeders die zire in zetten zullen alse prochie pape, Ende bidden onzen gheesteliken vader, onzen lieven here ende neve den bisscop van Utrecht, Dat hi om onzer beide wille, desse ghifte van der kerke alse voerscreven is, confermerie wille. In oerconde desen brief bezeiglet met onzen zeigle, ghegheven in die Haghe, des manedaghes na palmendach. Int jaer ons heren MCCC ende Achtiene op den ander dach van aprile.

De Bisschop van Utrecht bevestigde weldra op St. Clemensdag 1319 die gift bij dezen brief: [1])

Fredericus Dei gracia Episcopus Trajectensis, universis ad quos presentes litere pervenerint, Salutem et sinceram in Domino caritatem, Cum spectabilis ac illustris viri consanguinei nostri, dilecti domini Wilhelmi Comitis Hanonie, Hollandie, Zelandie Dominique Frisie collacione seu donacione, ob anime sue et parencium suorum remedium facta Commendatori et fratribus sacre domus hospitalis beati Johannis Jherosolimitani in Harlem super Ecclesia de Emskerke, jus patronatus ipsius ecclesie seu presentandi ad eandem, canonice sic translatum, in eosdem Commendatorem et fratres domus predicte, a nobis qui super dicta collacione per eosdem tamquam ab ordinario confirmacio sic obtenta, et ecclesia memorata per liberam resignacionem factam in manibus nostris, a Michaele dicto bultenare procuratore discreti viri Magistri Nico-

1) Inv. Arch. Haarlem N. 1770. Ook afgedrukt in de Handvesten en Privilegien bl. 33.

lai dicti Bridous de Siclivia, clerici, ejusdem Ecclesie de Emskerke olim rectoris, cum pleno mandato ad hoc specialiter destinato, vacet ad presens, Venerabilis in Christo fratris nostri Domini Jacobi, Episcopi Zudensis, supplicacionibus et humilibus instanciis inclinati, jus patronatus ecclesie memorate de Emskerke sic vacantis, prefatis Commendatori, fratribus, domui seu hospitali in Harlem, cum omnibus suis pertinenciis, ut eo melius hospitalitatem teneant et prestent subsidium terre sancte, jure nostro et successorum nostrorum, necnon Archidyaconi loci in omnibus et per omnia semper salvo, in quantum nostris interest, sancte et individue Trinitatis invocato nomine, incorporavimus et presentis scripti patrocinio incorporamus, Volentes quod ad ejusdem ecclesie vicariam, infra terminum a jure statutum personam ydoneam presentent, sibique ad disposicionem juris vel nostram porcionem competentem assignent, unde jure Episcopalia solvere, hospitalitatem tenere, ac alia predicte Ecclesie onera commode valeat supportare. In cujus rei testimonium Sigillum nostrum presentibus est appensum, Datum Anno Domini MCCC. decimo nono in die beati Clementis pape.

Sinds dezen tijd gaf St. Jan pastoors aan Heemskerk, die steeds gekozen werden uit de Conventualen te Haarlem, misschien in den eersten tijd of tot 1469 ook uit de Land-Commanderij te Utrecht. [1]) Er zijn redenen om te vermoeden, dat de herders elkander nog al dikwijls afwisselden en dat van tijd tot tijd de een plaats maakte voor den ander, 't zij nu eens de pastoor zich beter in het Convent op zijn plaats gevoelde dan in eene pastorale bediening, dan weder de Cureiten van de vier sedert aan de Commanderij gekomen kerken, hunne standplaatsen met elkaer ruilden. Zoo veel is zeker, dat op de hierboven medegedeelde lijst der Pastoors een aantal namen gemist worden en die opgaaf dus zeer onvolledig is, doch we dienen ons tevreden te stellen met hetgeen is kunnen

1) In 1469 werd het Haarlemsche huis vrijgemaakt van de Landc. te Utrecht. Zie daarover mijne monografie in *F. Allan*, Geschiedenis en beschrijving van Haarlem. 8o Deel II, bl. 279.

bijeengebracht worden en vinden het dus niet onredelijk terstond een halve eeuw voort te gaan, zonder te vernemen, wat er dien tijd is voorgevallen.

In het jaar 1372 kocht de Pastoor Heer Niclaes Van Alcmaer, eenig land in Heemskerkerbroek, blijkens den brief van St. Lucasdag, die hier volgt: [1])

Ic Symon Gisebrechtsz. make cont allen luden, dat ic vercoft hebbe heren Niclaes van Alcmaer, cureyt tot Heemskercke twie bosche lants in Heemskerkerbroeck, die Dirc Margrietenzoens plagen te wesen, om twie grote t sjaers, dien enen groten plach Jan die Schermer te geven ende de anderen groten plach Heynric van Lys te geven, Dat lant heeft belegen an die zuutzide Gherid Wien kinder, an die noirtzijde dat Heynric Willemsz. laen hiet, Ende lie hem aldair mede vol ende al wel betaelt den lesten penninc met den eersten. Ende gelove heren Niclaes voirs dat lant te waren als men vrij erve sculdich is te waren. In orconde den brieven bezegelt met mijn zegel Gegeven int jair ons Heeren dusen drie hondert twie ende t seventich op Sinte Lucasdach evangelist.

Dit op zich zelf weinig beteekend feit, werd weinige jaren later afgewisseld door een eenigszins belangrijker voorval, toen namelijk in 1377 de Pastoor Heer Niclaes Van Alcmaer, zijne bediening nederlegde en de Commandeur krachtens verkregen rechten, aan de bevoegde kerkelijke overheid tot Cureit voordroeg Heer Hugo Janss. Van Zeeland. De officiaal-aartsdiaken van het Utrechtsche Bisdom vereenigde zich met die keuze en toen de voorgeschreven kanonnieke regelen waren opgevolgd, werd Heer Hugo als pastoor toegelaten, bij dezen brief: [2])

Officialis Archidyaconi Trajectensis, universis presbyteris nobis subditis ad quos nostrum mandatum pervenerit Salutem in Domino sempiternam, Presentato venerabili Domino nostro Domino Archidyacono predicto seu nobis ipsius vices in hoc habenti et gerenti religioso viro fratre Hugone filio Johannis de Zelandia presbytero ordinis Sancti Johannis Jherosolimitani, ad ecclesiam parochialem de Heemskerke dyocesis et Archidyaconatus Trajectensis, vacan-

1) Utr. Cart. N. 428. 2) l. c. N. 639.

tem ad presens per liberam resignacionem fratris Nycolai de Alcmaria fratre dicti ordinis, ut idem frater Hugo asserit, a venerabili et religioso viro fratre Johanne Goude, sacre domus hospitalis Sancti Johannis Jherosolimitani Commendatore domus ac baliuve Sancte Katharine Trajectensis, vero ut dicitur dicte ecclesie patrono, pro cura animarum et custodia reliquiarum dicte ecclesie sibi a nobis committendum, concessisque dicto presentato super hujusmodi sua presentacione proclamacionibus debitis et consuetis ac citatis peremptorie coram discreto viro domino ghyseberto dicto ghuetghebuer presbytero vicecurato in Beverwijc tunc nostro commissario ad feriam quartam post beati egidii abbatis, omnibus et singulis tam in specie quam in genere qui se dicto presentato aut sue presentacioni hujusmodi opponere vellent, aut sua crederent interesse contra presentatum prefatum ad apponendum eidem ostendendum et docendum de jure suo cum intimacione debita et consueta. Qua die nullus comparuit oppositor, seu contradictor unde dictam causam ad nos duximus revocandam, et consideratis in talibus considerandis, prefatum fratrem Hugonem ad dictam ecclesiam de Heemskercke admisimus et admittimus per presentes, ipsum investientes et instituentes principaliter in eandem curam animarum, custodiam reliquiarum dicte ecclesie sibi in Dei nomine committentes Recepto prius ab eodem fidelitatis, obediencie et indempnitatis ipsius ecclesie solito juramento Quare vobis et cuilibet vestrum in virtute sancte obediencie et sub pena canonica districte praecipiendo mandamus Quatenus accedentes ad dictam ecclesiam de Heemskercke prefatum fratrem Hugonem in ipsius ecclesie possessionem corporalem vel quasi auctoritate nostra inducatis cum solempnitatibus debitis et consuetis, praecipientes sub excommunicacionis pena dicte ecclesie parochianis universis, ut eidem fratri Hugoni tamquam eorum vero curato et rectori in omnibus reverenter obediant et intendant sibique de fructibus, redditibus, juribus et obvencionibus dicte ecclesie universis respondeant et satisfaciant de eisdem, locis et temporibus ad hoc positis et statutis. Receptis literis facimus vos presencium executores. [1]) Datum Anno Domini Millesimo Trecentesimo septuagesimo septimo feria quinta post Egidii abbatis hora prime continuata a feria quarta immediate precedente.

De nieuwe pastoor bleef twee-en-twintig jaren de bediening waarnemen, doch toen het jaar 1399 was geko-

1) Rescribatis literis sigillatis vos presencium executores?

men ging hij plaats maken voor zijn voorganger Heer Claes Van Alcmaer, die volgender wijze zich verbond tot richtige waarneming van de plichten, die hij nu ten tweeden male had op zich genomen. [1])

Kond ende kenlic sij allen luden, die dezen brief zoelen sijn of horen lesen, dat ick broder Claes van Alcmaer, Sinte Jans oirdens, die kerke ende die cure van Heemskercke aengenomen hebbe te regieren ende te bewaren in geesteliker tocht, in voirwaerden hier na bescreven, Eerst so sal ic die voirs kercke besitten in alsulker papelike praebende als Her Hughe, myn voorvader, dar plach te sitten ende nyet anders doren boven te eysschen mit enighen wille, Voert so sal ic die voirs. kerke ende my selven alsoe beware in geesteliker tocht ende regieren dat die oerde noch dat huys van Harlem, Sinte Jans ordens, ghene schade noch scande dair of en crighe Ende voert meer so sal ic in allen geestelike tocht den commenduer van Harlem voirs. ghehoersaem wesen Ende om meerre sekerheide soe gelove ic dese voirs. saken ganse ende seker te houden op myn oerden ende cruce In orkunde der waerheyt soe hebbe ic myn zegel an desen brief ghehanghen Int jaer ons Heeren mcccxcviiij des manendaghes na Valentini martiris.

Thans volgt weder eene aanmerkelijke gaping en het is niet vóór Vrouwe Ontvangenis-avond van 1433, dat ons iets van de Heemskerksche parochie ter ooren komt. En dit zelfs raakt eigenlijk niet het geestelijk bewind, maar toont alleen, dat de Commandeurs van St. Jan er steeds op uit waren, de kerke-goederen hunner onderhoorige parochiën, wanneer eene goede gelegenheid zich voordeed te vermeerderen, om daardoor, al was het indirect, de inkomsten der pastoors te verbeteren. Thans gold het de erfenis van de moeder des Commandeurs Heer Gherijt Van Schoten, waaruit deze zich voor zijn deel bezittingen koos, welke in den banne van Heemskerk gelegen waren. Zie hier dien titel van aankomst. [2])

Ik Pieter Florijsz. Scout in den Ambocht van Heemskerc, make kond allen luden, dat voir my quam Willam van Scoten ende ghe-

1) Utr. Cart. N. 641. 2) Id. N. 622.

liede, dat hy mit synen vrien wille vercoft hadde Heren Gerijt van Schoten, synen zoen, Commenduyer tot Harlem Sinte Jans oirden, alle sulcke goeden ende bestervenissen leggende ende roerende, als hem anbestorven zyn van sijnre moeder Alijt van Schotens doet, wair sij gelegen zijn, hetzy binnen den banne van Heemskerc of dair buten, Ende geloefde dese voirs. goeden te waren den Commenduer voirs. jair ende dach als men erven ende renten sculdich is te waren Ende geliede hem hier of voldaen ende wel betaelt den lesten penninc mitten eersten Hier waren over ende an Claes Dircsz. ende Diert Taemsz. als tuge ende lenden In kennisse der waerheyt heb ic Pieter Florysz., Scout voirs., desen brief bezegelt mit minen zegel Ende om mere vasticheyt ende getugenisse, Want ic Willam voirs. selver gheen zegel en hebbe Soe heb ic gbebeden Jan van Bakenes desen brief over my te bezegelen. Ende ic Jan van Bakeness. om bedes willen Willams van Schoten, hebbe desen brief over hem bezegelt mit minen zegel Int jair ons Heeren Dusent Vier hondert drie ende dertich op onser Vrouwen avont Concepcio.

De eerste pastoor van wien nu melding wordt gemaakt, was Heer Symon Gheerlofszoen, doch wij ontmoeten hem enkel om te vernemen, dat hij in 1441 was gestorven en dat de Commandeur Gherijt Van Schoten, als opvolger in de Heemskerksche pastorie, bij den Aartsdiaken van Utrecht voordraagt en aanbeveelt den priester Nicolaus Van Schoenhoven, wiens benoeming bij dezen brief gevraagd werd. [1])

Nos frater Gerardus de Schoten, Commendator domus Sancti Johannis in Hairlem, hospitalis Jherosolimitani Trajectensis dyocesis, notum facimus universis, quod ecclesiam parochialem in Heemskerck supradicte dyocesis ad nostram collacionem sive presentacionem spectantem Et ad presens per mortem discreti viri fratris Symonis filii Gheerlof, ultimi rectoris, vacantem, provido et circumspecto viro fratri Nycolao de Scoenhovia presbytero predicte dyocesis contulimus et presentis scripti tenore conferimus pure ac simplice propter Deum, cum omnibus suis juribus, privilegiis, fructibus, obvencionibus et emolimentis ad ipsam spectantibus de quibus protestamur, Praesentantes eundem fratrem Nicolaum venerabili viro domino Archidyacono Trajectensis vel ejus in hac parte vices habenti et gerenti pro institucione

1) Utr. Cart. N. 500.

canonica dicte ecclesie et pacifica possessione ejusdem obtinenda rogantesque cum ipso et pro ipso dictum venerabilem virum dominum Archidyaconum Trajectensis aut ejus vices gerentem, ut eundem fratrem seu dominum Nycolaum in rectorem ejusdem ecclesie instituat et investiri faciat cum solempnitatibus ad hoc debite requisitis et in talibus fieri consuetis et solitis. In cujus rei testimonium presentes literas sigilli nostri appensione duximus communiri. Datum Anno Domini millesimo quadringentesimo quadragesimo primo 20ma 6ta die mensis Septembris.

Er gaan thans weder een dertigtal jaren voorbij, waarin van Heemskerk gezwegen wordt, maar in het jaar der gratie 1470 is Aelbrecht Van Egmondt aan het woord, en schenkt aan „die prochykerck" een aantal kampen lands en renten, om uit de inkomsten de eeuwige memorie te houden van hem-zelven, van zijne vrouw, ouders en verdere vrienden en magen. Aan den Pastoor Heer Claes, (misschien was het nog de in 1441 benoemde Cureit Heer Nicolaus Van Schoenhoven) en zijne opvolgers, werd op het hart gedrukt en breedvoerig voorgeschreven, op welke wijze zij die memorie moesten onderhouden en welk ceremonieel was in acht te nemen, wilde men niet de aanspraken op de verkregen rechten verliezen. Maar beter dan uit korte mededeelingen, blijkt uit de akte-zelve, wat gestipuleerd werd: 1)

Aelbrecht van Egmondt, Otten zoon van Egmondt, doe kondt ende kenlick mit desen minen brieve eenen yghelicken diese zal zien off horen lesen, dat ick vuyt rijpen berade ende mit gueden voorsinnicheyt ghegunt ende gegeven heb, gunne ende geve ewelicduerende, puyrliken ter eren goeds ende tot ewighe memorie ende salichéyt te geschien in der prochykerck van Heemskerck, voor mijns ende mijnre ouderen zielen ende Jouffrou Hase van Lievenburch mijns wijffs ziele ende alle der gheenre zielen, daer ict voir begherende bin, alsulcke landen als hier nae beteykent staen, In den eersten de helft van een hoeff lants leggende in den ban van Heemskerck bij der Duyn, twisschen cyen voer Baert Jan Michielzoons huys, daer lenden off zijn :

1) Inv. Arch. Haarlem. Dl. I, N. 1863.

an 't westeynde die grote cye, an die noertzijde Dirc gherijtz., ant oesteynd die grote cye ende an die zuytzijde Aeff Michiel Diertsdochter. Item noch in denzelven ban voirseyt die helft van de anderhalve hoeff leggende bij der Duyn bij noerden den ouden dijck, twisschen cyen, daer lenden off sijn Dirc Mathijsz. an die zuytzijde ende Aeff Michiel Diertsdochter an die noertzijde. Item noch in denzelven ban voirseyt bij der Duyn die helft van een stucke lants twisschen cyen, bij zuden den ouden dijck ende is geheten „dat block", daer lenden off zijn, an die zuytzijde Aeff Michiel Diertsdochter ende an die noertzijde Dirck Michielz. Item noch in den ban voirs. bij der Duyn, die helft van een stucke lants ende is gheleghen, bij oesten den luttike cye, bij zuden den ouden dijck ende is gheheten „drie gaerden" daer lenden off zijn, Maerten Pieterzoons kinderen an die zuytzijde, Bartholomeus Govertz. an die noortzijde, die luttike cye an dat westeynd ende Symon Jonghe Jansz. an dat oesteynd; Ende voert meer zoe gheve ick totter selver memorien, een verndeel van anderhalve engelsche nobelen jaerlicxe ewighe pachten, staende op een stucke lants ghenaemt „Pouwels Gherijtzoons Camptgen", ghelegen in den ban van Heemskerck ende belent hebben mit eygen ende mit erff, an dat oesteynd Baert Spierinck mit die voghelmeer, an die zuytzijde die memory tot Haerlem, an dat westeynd Gherijt Pouwelsz. ende an die noertzijde Claes Henricz. Camptgen, Niet weder staende die pachtbrieff die ick daer off heb, sprekende ende inhoudende: „houder des brieffs maner des ghelts", Want ick mit desen mijnen brieve denzelven pachtbrieff te niet maec ende dode in manieren ende condicien als hier onder verclaert staet, Ende dese voors. pachten verschijnen altoes jaerlicx tot kersmis binnen die vier heylighe daghen te betalen off binnen achte daghen daer nae onbegrepen, Ende noch in augmentacy totter voors. memory, soe heb ick ghegeven ende ghelevert Heeren Claes, nu ter tijt Pastoer tot Heemskerck, tien rinse gulden an ghelden, op condicien ende voirwaerden, dat hij dieselve ghelden belegghen ende bestellen sal tot renten, tot meerre oerbaer ende profiten van der memory voirseyt, Ende dese renten, pachten ende profiten al te samen voors. sette ic in handen des Pastoers van Heemskerck die nu is ende naemaels wesen sullen ende machtighe Heeren Claes, nu ter tijt Pastoer ende voert meer allen anderen naecomelinghen, pastoren van derselver prochy van Heemskerck, dieselve renten, pachten ende proffijten jaerlicx op te boeren ende te ontfanghen opten daghen ende terminen als dat behoeren sal ende die landen te verhueren tot horen oerbaer, sonder mij ende mijnen erffgenamen off naecomelin-

ghen daer eenighe toeseggben an te hebben, Behoudelick dat Heer Claes, Pastoer voors. ende alle anderen naecomelingen, Pastoeren van der prochykerck van Heemskerck, volkomelicken ende al, selven sullen doen off laten doen in der prochykerck voors., dat gheen dat hiernae bescreven staet ende altoes tot alsulcken tijden dat te doen als dat onderscheyden staet, In den eersten zoe sal Heer Claes, Pastoer voors. ende zijn naecomelinghen Pastoeren van der voors. prochy, altoes eens binnen elcke weke lesen off doen lesen een mis opten zuder outaer in der prochykerck voirseyt tot zalicheyt ende gheheuchenissen der zielen voirgheroert, ende daer toe becostighen wijn ende broot, ende altoes ten eynde der missen zoe sal hij of sijnen naecomelinghen, Pastoeren van der Prochy voirs., visiteren off doen visiteren mijnre ouderen ende mijn wijfs voors. graven, ende mijn sepultuer nae dode van mij, in manieren als gewoentlick ende costumelick is graven te visiteren, ende desgelijcx soe sal men altoes des vridaghes die visitacy van derselver sepultuer mede houden ende doen, Ende voert meer soe sal Heer Claes, Pastoer voors. ende zijn naecomelingen pastoren van der prochy voirghen., altoes eens des jaers jarichtijt houden voer alle die zielen voirs., ende die condighen off doen condighen te voren opter predictstoel, Ende die jarichtijt sal men houden opten zes ende twintichsten dach in Augusto, sonder den Pastoer daer eenighe oncosten van te hebben, Ende voert meer soe sal men altoes Sonnendaechs voer mijnre ouderen zielen ende mijns wijffs ziel, ende mijn ziel nae mijnre doet, doen bidden opter predictstoel ende ons daer mede noemen bij namen ende toenamen, gelijck mitten anderen die in der memory-rol staen, Item noch zoe ist te weten van den anderden punt voors., als van der vicitacy totter sepultuer Als indien die voors. mis ghedaen werde des vrijdaechs, dat dan die anderde visitacy totter sepultuer voorseyt, sal worden ghedaen des saterdaechs, Ende waer dat saeck, dat die pastoer voerghenoemt, off sijnen naecomelinghen pastoren van der Prochy voirs. ghebrekelick ende versumelick waren tot eenighen tijden in eenighen van den voirs. punten, ende niet en deden volcomelicken, aldat voirs. staet, soe zal ick, off mijnen erven nae dode van mij, dieselve ghehele renten ende pachten voorseyt jaerlicx vrij moghen opboeren ende ontfangen ende daerom laten doen, datgheen dat voors. staet daer ons dat believen sal totter tijt toe dat die voors. pastoer, off zijnen naecomelinghen Pastoeren, weder zal willen doen datzelve, dat boven verclaert is, Ende indien hij off sijnen naecomelingen pastoren, dat volcomelicken doen willen, zoe en zal ick noch mijnen erven, totter voirs. renten ende pachten niet

meer toeseggens hebben noch ons des onderwinden moghen mit eenighen recht gheestelick off waerlick, noch mit gheenrehande zaecken off punten hoe zij ghenoemt moghen wesen, die men daer in vinden, dencken off verzieren sal moghen, in eenigher wijs, Alle dinck sonder arch ende list, Ende want ick Aelbrecht van Egmondt voors. wil ende sonderlinghe begheer, dat al datgheen, dat boven verclaert staet, volcomelicken geheel ende al gehouden ende voldaen worde in der manieren voorseyt, sonder yet daer an te ghebreken, soe heb ic ende mijn zoen Otte van Egmondt in oirconde van dien, desen brieff bezeghelt mit onsen zeghelen hier onder angehanghen. Ghegeven in den jaer ons Heeren Dusent Vier hondert ende tseventich opten twintichsten dach in Septembri. Ende deser brieven zijn re twie ghelijck Van welck die pastoer voirs. een heeft in sijnre bewaeringhe Ende ick een in mijnre bewaringhe voir mij ende mijnen erven.

Deze fundatie werd zeventien jaren later nog aangevuld met eenige gunstige beschikkingen, door Aelbrecht Van Egmondt genomen ten behoeve van den pastoor, kapelaan, koster en de armen, die hun volle kracht zouden hebben terstond na den dood des testateurs. Die akte van den 23 October 1487 luidt in dezer voege: [1])

Aelbrecht van Egmondt Ottensoen, kenne en lije mit desen minen brieve, dat ic gemaect heb ter eeren godts ende onser alre zielen salicheyt, voor mij selven, voor mijn huysvrouwe ende voir al mijn kinderen, voor mijn vader Otte van Egmondt ende mijn moeder Joncfrou Machtelt zijn wijff, voor vrou Meyn van Heemskerck vrou van Noordeloes ende voirt voor alle gelovige zielen, Eed koe-weyde gelegen aen die zuutzijde van mijn selffs landt in een gemeen, genoempt „Tames Sloetmaekers-Ven", Te weeten die renten die van dat koeweyde jaerlicx comen, sullen die kerckmeesters van Heemskerck die dan wesen sullen ontfangen, ende daer off twee daegen nae Sincte bartelmeeus daege der martelairsdach herundi et habundi., geven, die twee priesters van Heemskerck, te weten die pastoer ende zijn cappellaen elck een stuver, ende die coster een halve stuver, die onse jairgetide-dan alle jaers op dien dach houden sullen, Ende die kerck een stuver voor drie waskeersen die men bernen sal in onse jairgetijde, Ende

1) Inv. Arch. Haarlem Dl. I. N. 1864.

die ander renten van die coeweyde comende, sullen sij deelen den rechten armen an wit broot, Ende dese voirwaerden sal ingaen terstont nae mijnre doot, Ende waer dat saeck, dat die kerckmeesters van Heemskerck hier versumich in waren ende nyet en deden als voors. is, Soe sullen mijn rechte erffgenamen na mijnre doot, dese rente van die koeweyde voors., selve moogen opboeren ende laten se voort doen als voors. is, ter tijt toe, dattet die kerckmeesters doen willen; Deser brieven zijn twee alleens houdende van woorde te woorde, van welcke die kerckmeesters een hebben, ende ick Aelbrecht van Egmondt selve een hebbe voir mij ende voor mijnen rechten erffgenamen, Ende des soe is dese brieff mede gescreven int missael, daer die memorien van den gelovigen menschen, die gestorven zijn, in gescreven zijn, alhier in 't boeck bij den brieff die gemaect is van die misse, Ende want dit mijn vuyterste wille is ende mijn testament, Soe hebbe ick Aelbrecht van Egmont voors. dese brieff besegelt met mijnen zegel hier beneden aengehangen, Ende om der meerre seeckerheyt ende vasticheyt willen, soe hebbe ick gebeden den eerbaeren Floris Pieters. Schout van Heemskerck desen brieff mit mij te willen besegelen, Ende ick Florijs Pieters. Schout voors. om beden willen van den eerbaeren Aelbrecht van Egmondt voors. Soe heb ick desen brieff met hem besegelt met mijnen segel hier beneden angehangen. Int jair ons Heeren Dusent Vier hondert seven ende tachtich opten drie ende twintichsten dach in Octobri.

De: Informacie up den Staet, faculteyt ende gelegentheyt van de steden ende dorpen van Hollant ende Vrieslant [1]) meldt, dat Aelbrecht Hermanszoon, pastoer van St. Jans te Haerlem, als gecommitteerd bij den pastoer genaempt Heer Pieter Wijbrantszoon in 1514 verklaarde, dat er te Heemskerk omtrent 300 communicanten waren, daerinne begrepen die welboeren luyden van Heemskercke. Ter loops zij hier aangestipt dat Pieter Wijbrantsz. die destijds 36 jaren oud was, zijn leeftijd in aanmerking genomen, moeilijk sedert 1494 pastoor kan geweest zijn gelijk in Bijdragen II, bl. 417 wordt opgegeven. Hoe dit wezen moge, zooveel is zeker, dat tegen het najaar

1) Uitgegeven en toegelicht door Prof. R. Fruin. 8° Leiden 1866.

van 1515 de pastoor van Heemskerk zooeven genoemd, met den pastoor van Hazerswoude Heer Johannes Pauwelszoon „om zekere gegronde redenen", met elkander van parochie verwisselden, 't geen door Fredrik Van Baden, Bisschop van Utrecht, bij den volgenden brief van 26 October 1515 werd goedgekeurd. [1])

Fredericus Marchio Badensis, Dei et apostolice sedis gracia Episcopus Trajectensis, universis et singulis Decanis, presbyteris, clericis, notarijs et tabellionibus publicis quibuscunque nobis subditis, ad quos presentes nostre litere pervenerint et eorum cuilibet in solidum Salutem in Domino sempiternam, Supplicaverunt nobis dilecti in Christo Dominus Wilhelmus Henrici, procurator honorabilis viri domini Johannis, filii Pauli, fratris ordinis Sancti Johannis Jherosolimitani in Hairlem pastoris ecclesie parochialis de Haserswoude, per honorabilem dominum Petrum, filium Gerardi de Hairlem, procuratorem principalem et constitutum ejusdem, substitutus, prout tam de constitutionis quam substitutionis hujusmodi procurationum mandatis nobis legitima extitit facta fides, ex una, predictus Dominus Petrus filius Gerardi de Hairlem, procurator et ex nomine honorabilis viri domini Petri eciam fratris ordinis predicti in Hairlem, pastoris ecclesie parochialis de Heemskerck nostre dyocesis, prout eciam de suo procurationis mandato nobis fides facta fuit sufficienter, partibus ex altera, quatenus cum propter certas rationabiles causas, nobis ostensas, multum expediret, tam dictis dominis Johanni et Petro fratribus dicti ordinis principalibusque eorum ecclesiis antedictis, ipsos easdem ad invicem canonice permutare, Nos ab ipsis dominis Wilhelmo et Petro filio Gerardi de Hairlem, procuratoribus nominibus antedictis et eorum quolibet, ecclesiarum hujusmodi canonica resignatione recepta, dictos principales ad easdem ecclesias hujusmodi via permutationis transferre curaremus, facta igitur nobis fide de causis antedictis.

Recepto ab eisdem procuratoribus juramento, corporaliter huic inde in animas principalium prefatorum per eos prestito, quod in premissis non intervenit dolus, fraus, symonia seu quevis alia illicita pactio aut corruptela, Resignationes dictarum ecclesiarum in manibus nostris successive sponte et canonice factas, recepimus et admisimus, dictosque dominos Johannem et Petrum principales

---

1) Inv. Arch. Haarlem. Dl. 1, N. 1795.

anima et sollicitudine, quibus dictis eorum ecclesijs respective in antea tenebantur astricti absolvimus, dictamque parochialem ecclesiam de Heemskerck, quam dictus dominus petrus frater ordinis predicti habuit et possedit et prout illam ante resignationem hujusmodi obtinebat prelibato domino Johanni filio pauli fratri ejusdem ordinis contulimus et conferimus sibique providimus et tenore presentium providemus de eadem, ipsum instuentes in eandem et investientes traditione presentium de eadem, Curamque animarum et custodiam reliquiarum ejusdem ecclesie de Heemskerck eidem domino Johanni in dei nomine committendo, Quare vobis omnibus et singulis supradictis et vestrum cuilibet in solidum districte precipientes mandamus, quatenus dictum Dominum Johannem filium Pauli, vel procuratorem suum legitimum, ejus nomine, in corporalem, realem et actualem possessionem vel quasi dicte ecclesie de Heemskerck juriumque et pertinentiarum ejusdem, auctoritate nostra ponatis, recipiatis et inducatis, cum solemnitatibus debitis et consuetis, Recepto ab eodem vel dicto suo procuratore fidelitatis et obedientie ac alius solito juramento, Precipientes universis et singulis parochianis Nec non pensionarijs et pactionarijs et debitoribus fructuum ecclesie de Heemskercke predicte, ut eidem domino Johanni filio Pauli, tamquam eorum vero curato et pastori obediant et intendant reverenter, sibique de ipsius ecclesie fructibus, redditibus, proventibus, juribus, obventionibus et emolumentis universis plenarie reddeant, temporibus ad hoc positis atque statutis, In contradictores quoslibet et rebelles tamen dierum canonica monitione premissa excommunicationis sententiam fulminamus. Datum nostro sub sigillo ad causas presentibus appenso Anno Domini Millesimo quingentesimo quinto decimo die vicesima sexta mensis Octobris.

Het was nu ruim twee eeuwen, dat de Commanderij van St. Jan de kerk en het daaraan klevende jus patronatus van Heemskerk bezat; een en ander was steeds geheel afgescheiden gehouden van de regtstreeksche bezittingen van het Convent en wel beschouwd als een goedwillig verleend voorrecht, maar niet samengevoegd met de andere eigendommen. Doch omstreeks 1529 verwierf de Commandeur Simon Van Zanen te Rome machtiging om o. a. de parochiale kerk in Heemskerk te vereenigen, samen te voegen en in te lijven bij de Commanderij en

dit ter meerdere bevordering van den godsdienst. De redenen welke er voor bestonden dien stap te doen en die vergunning te vragen zijn ons niet bekend, dewijl alleen tot ons gekomen is, de hierna volgende brief, welken Philibertus Naturelli, proto-notarius van den Heiligen Stoel, proost en aartsdiaken van het Bisdom van Utrecht op den 14 Mei 1529 uitgaf, ter bevestiging en goedkeuring van die incorporatie: [1])

Philibertus Naturelli, Dei gratia apostolice sedis prothonotarius ac prepositus et archidiaconus ecclesie Trajectensis, Ad universorum noticiam deducimus et deduci volumus per presentes, Quod cum ad nostram devenerit noticiam parochiales ecclesias sancti Laurentii in Heemskerck in Kenemaria et sancte Marie Magdalene in Hasertwouda in Rijnlandia, patrie Hollandie nostrique Archidiaconatus et diocesis Trajectensis, religiosis viris dominis Commendatori et Conventui seu domui sancti Johannis Baptiste opidi Hairlemensis, patrie Archidiaconatus et diocesis antedictis, auctoritate apostolica fore et esse unitas, annexas et incorporatas, Nobisque pro parte eorundem dominorum Commendatoris et fratrum conventualium dicte domus Hairlemensis fuerit humiliter supplicatum, quatenus unionem, annexionem et incorporationem hujusmodi admittere Illisque nostrum consensum pariter et assensum adhibere et easdem auctoritate nostra ordinaria, ratificare, confirmare et approbare dignaremur, Nos igitur attendentes hec ex tenore literarum apostolicarum ob divini cultus augmentationem, quam nos nullo modo impedire sed pro viribus sustinere et promovere intendimus, fuisse et esse gratiose concessa et indulta, dictas uniones et incorporationes, auctoritate apostolica supradicta ut premittitur concessa, auctoritate nostra ordinaria admittentes illisque nostrum concensum pariter et assensum adhibentes easdem tenore presentium confirmamus, approbamus et ratificamus, ac grata et firma perpetuis futuris temporibus manere suosque debitos fines et effectus sortiri volumus, Salvo quod ne nos et nostri successores dicte ecclesie Trajectensis pro tempore prepositi et archidiaconi ex unionibus, annexionibus et incorporationibus hujusmodi, nimium damnum aut dispendium

---

1) Inv. Arch. Haarlem Dl. I. N. 1798. Ook afgedrukt in de Handvesten en Privilegien. bl. 663.

patiamur, prefati domini Commendator et fratres conventuales pro tempore dicte domus Hairlemensis et ipsa domus hujusmodi tractantibus nonnullis previjs in antea etiam deliberatione prehabita pro juribus seu legibus institutionis dictarum ecclesiarum de Heemskerck et Hasertwouda jam unitarum, annexarum et incorporatarum ad nos et archidiaconum pro tempore, ecclesie Trajectensis pleno jure pertinentes, nobis et dictis successoribus nostris prepositis et Archidiaconis pro tempore ejusdem ecclesie Trajectensis perpetuis futuris temporibus, singulis annis aut officiali archidiaconi pro tempore, semper in dominica qua in ecclesia Dei pro introitu misse cantabitur: Cantate, aut infra octo dies ex post immediate sequentes, in civitate Trajectensis suis proprijs periculis, sumptibus et expensis, pensionem annuam trium Lotonum argenti puri et purificati pro nunc florenum cum medio aureo Renense monete quatuor Electorum imperij de pondere constituente aut eorum verum valorem, in bona pecunia dent, tradant et persolvant, Ipsique domini Commendator et fratres conventuales pro se et suis pro tempore successoribus nobis et antedictis etiam nostris successoribus pensionem annuam trium Lotonum argenti puri et purificati hujusmodi singulis annis perpetuis futuris temporibus premissorum occasione, dare et persolvere et de eisdem legittime ut premittitur satisfacere promiserunt ac sese et singula sua et domus predicte bona, ad hujusmodi pensionis solutionem, sic annue perpetuis futuris temporibus faciendam, obligarunt et ypothecarunt prout in literis auctenticis, sigillo venerandi et religiosi domini Symonis de Zaenen moderni commendatoris antefate domus Sancti Johannis Haerlemensis pro se et fratribus suis conventualibus ejusdem domus sigillatis, nobis de super concessis et deliberatis, plenius continetur. In quorum omnium et singulorum fidem et testimonium premissorum literas nostras exinde fieri et per notarium nostrum infrascriptum subscribi sigillique nostri quo in similibus utimur jussimus et fecimus appensione muniri, Datum anno Domini Millesimo quingentesimo vicesimo nono die vero mensis May quarta decima.

Io. de Goch. Notarius.

Misschien is de toestemming tot de hier ter spraak gebrachte vereeniging, gevraagd om redenen van finantieelen aard en om met minder uitgaven toch naar behooren in den kerke-dienst te voorzien. Indien er eenige grond is

voor die meening, moet de verwachting om langs dien weg tot een zuiniger beheer te geraken of minder inkomsten te missen, zich op den duur niet voldoende bevestigd hebben, want veertig jaren later, in 1569, werd er door den Commandeur weder een besluit genomen van vrij gewichtigen aard. Het Convent van St. Jan bezat n.l. sedert eeuwen eene Vicarij op St. Andries-altaar in de kerk der Commanderij, waaraan zeer belangrijke inkomsten waren verbonden: de canonieke verplichtingen werden steeds door een der conventualen, die als collator of patroon optrad, waargenomen, en de opbrengsten vonden hun weg naar de algemeene kas van het klooster. Op dien tijd echter waren de renten en voordeelen der kerken van Heemskerk, Beverwijk, Zoeterwoude en Hazerswoude zoo gering, dat ze de lasten van de pastorien niet konden goedmaken en dragen. Dus werd den Commandeur op zijn verzoek, door Nicolaus Van Nieuwland, Bisschop van Haarlem, den 2 Juli 1569 vergund de inkomsten van St. Andries-vicarie tot zijn eigen beschikking te nemen om ze te bestemmen tot verbetering der middelen van de vier hierboven genoemde kerken; hetgeen later ook bevestigd werd door Bisschop Godefridus Van Mierlo bij een brief van 5 December 1571. Die beide stukken volgen hier: [1])

Nicolaus Dei et Apostolice sedis gratia Episcopus Harlemensis Universis et singulis Christifidelibus, presentes literas visuris, lecturis, seu legi audituris, Salutem in eo, qui est omnium vera salus, Ad perpetuam rei memoriam. Cum aliquando, propter exilitatem fructuum quorumdam beneficiorum ecclesiasticorum, conveniat atque expediat, eadem ad invicem unire, annectere et incorporare nobisque hoc, tam sacrorum canonum permissione, quam etiam ex apostolice sedis delegatione, nobis vigore sacri ecumenici Concilij Tridentini attributa, concessum sit: et cum

1) Inv. Arch. Haarlem Dl. I. N° 1809 en N° 1814. Ook afgedrukt in de Handv. en Priv. bl. 304—306.

parochiales ecclesie de Hemskerk, Beverwijck, Soeterwou et Haserwoude, que domui divi Johannis Jerosolimitani in Haerlem incorporate sunt, et ad collationem, presentationem, seu aliam dispositionem domini commendatoris pro tempore dicte domus spectare dinoscuntur, adeo ample et tam in longum porrecte sunt, ut ministerio curati et cappellani indigeant et fructus earundem, prout veredicorum attestationibus accepimus, adeo sunt tenues et exiles, ut pro commoda sustentatione unius curati vix sufficiant, et etiam ipsa domus adeo et in tantum est gravata annuo subsidio, quod in conservationem collegij Melitensis, et in subsidium contra Turcas ac infideles, et Christiane religionis hostes contribuere habet, ut vix domini et fratres dicte domus se commodo sustinere, et reperationem dicte domus, conservare valeant: et quia Commendator pro tempore dicte domus, et suus in dicta Commendurio pro tempore successor est semper patronus et collator cujusdam perpetue vicarie, sive cappellanie site super altare divi Andree in ecclesia sive oratoria dicte domus, cujus quidem vicarie pro tempore possessor est dominus Philippus ab Hogesteyn, coadjutor ipsius Commendatoris; Ut igitur Curatis et cappellanis prefatarum parochialium ecclesiarum de commoda vite sustentatione providere possit, ne dicta curata beneficia propter fructuum exilitatem, qui ferendis et subeundis oneribus curarum non sufficiant, collabi et ad nihilum redigi contingat, in divini cultus diminutionem; Supplicati fuerunt nobis dicti pro tempore commendator ad coadjutor, patronus et respective possessor pro tempore ejusdem perpetue vicarie, ut eandem vicariam cum omnibus fructibus et redditibus suis mense prefati commendàtoris, ad usum et commodiorem sustentationem prefatorum curatorum, incorporare, annectere, ac unire vellemus et dignaremur. Nos igitur Nicolaus Episcopus prefatus, de premissis omnibus et singulis ad plenum veredicorum testimonijs informati, attendentes nostri officij pastoralis esse prospicere, ne beneficia curata, propter fructuum suorum exilitatem, intereant et collabantur, ac parochiani illarum ecclesiarum, ob hujusmodi defectum pabuli divini, alimonia destituantur, cultusque divinus diminuatur, supplicationem dictorum Commendatoris et coadjutoris, patroni et possessoris respective prefate vicarie, tanquam rationi consone inclinati, prefatam perpetuam vicariam divi Andree sitam in prefata ecclesia dicte domus divi Johannis Hierosolymitani, ad usum et commoditatem ac commodiorem sustentationem curatorum et cappellanorum predictorum, in perpetuum anneximus, incorporavimus

et univimus prout annectamus, incorporamus, et unimus per presentes; Proviso tamen semper, quod onera dicte vicarie, in divinis incumbentia, per unum ex dominis et confratribus dicte domus, juxta fundationis seu translationis tenorem, in dicta eorum ecclesia rite peragantur, et quod, dicto pro tempore commendatore et patrono e vivis discedente, illius extunc successor, et post illum alij pro tempore respective successores, leges institutionis dicte vicarie solvere consuetas Reverendo domino Preposito et Archidiacono Trajectensi, seu illi vel illis, ad quem vel ad quos institutio conjunctim vel divisim de jure, vel consuetudine, aut alias competet, solvere astrictus erit ac si dicta vicaria morte commendatoris vacaret. Datum Harlemi sub sigillo nostra ad causas presentibus appenso, Anno Domini millesimo quingentesimo sexagesimo nono secunda mensis Julij.

De mandato prelibati reverendissimi
AD. BUYSER, Notarius.

Godefridus a Mirlo Dei et Apostolice Sedis gratia Episcopus Harlemensis, Ad universorum notitiam deducimus et deduci volumus per presentes: Quod nos annexionem, incorporationem et unionem in literis, quibus he nostre transfixe sunt, descriptam, ex certa nostra scientia ratificamus et approbamus, ratamque et gratam habemus et inviolabiter volumus observari, eamque nostra ordinaria auctoritate in Dei nomine confirmamus, declarantes ac benigne moderantes, ut, sicut moriente vel decedente commendatore, pro tempore successor ejus leges institutionis vicarie in ijsdem literis designate consuetas ordinario loci persolvere debet, toties ejus rei loco perpetuis futuris temporibus, in recognitionem beneficij, taliter annexi, incorporati et uniti, reverendissimo domino Episcopo Harlemensi pro tempore, tamquam vero loci ordinario, sex scuta antiqua aurea, seu verum valorem eorundem, inviolabiliter persolvere teneatur. Datum nostro sub sigillo ad causas presentibus appenso Anno Domini millesimo quingentesimo septuagesimo primo, pridie Sancti Nicolai quinta Decembris.

De mandato praefati Reverendissimi Domini Episcopi
H. BERTRANDUS.

Het was maar weinige jaren hierna, in het jaar 1582, dat de Commandeur Heer Timan Van Wou, zich bij de Staten 's lands van Holland te verantwoorden had, tegen de grieven ingebracht door Cornelis Heer van

Assendelft, omtrent het begeven der Heemskerksche Pastorie. De ambachtsheer van Assendelft was met zijn gezin tot de hervormde leer, den nieuwen godsdienst van staat overgegaan, hij had zich hier en daar nog al op den voorgrond geplaatst, en gelegenheid gehad van zich te doen spreken.[1]) Thans trachtte hij van de Staten te verwerven, dat den Commandeur zou bevolen worden een Predikant der hervormde leer, in plaats van een Pastoor voor den katholieken godsdienst aan te stellen. Zijn verzoekschrift, dat in het Haarlemsche Archief bewaard is gebleven maar niet vermeld wordt in de Resolutien der Staten van Holland, is van dezen inhoud:[2])

Aen mijnen E. Heeren den Staten 's landts van Hollandt.

Verthoont in behoorlicke reverentie Jonckheer Cornelis Heere tot Assendelft, Eemskerck etc. voor hem zelven ende vuyten naeme van de gemeen buyeren van Eemskerck etc., Dat zij supplianten geneycht zijnde, omme in de voors. kercke te hebben een bequaem persoon tot een predicant omme godts woordt te hooren, tot stichtingh van hem ende heurluyder kinderen, opdat deselve in goede instructie soude moeghen opwasschen, Soe hadde hij suppliant, in den naem als boven, alle extreme debvoir ende diligentie gedaen omme den Commandeur van St. Jans tot Haerlem, (dewelcke conformelicke heure satisfactie competeert de cure pastorael ende oversulcx incumbeert een predicant aldaer te stellen), vermaent ende geinterpeleert gehadt, ten eynde sulcx soude moeghen geschieden tot commoditeyt, instructie ende gerieff alsvooren, dan en hebben de supplianten tot noch toe daeraen nyet connen geraecken, mits dat de voorn. Commandeur de saecke gedifferereert heeft, tot groot ongerijff ende achterdeel van den supplianten, Ende want deur de negligentie ofte vertreck van denzelven Commandeur, de supplianten nyet en behooren ongeprovideert te blijven van een goet gequalificeert Predicant, Soe hebben sij supplianten te raede gevonden heur recours te nemen om

1) Zie over hem *Van der Aa.* Biografiesch Woordenboek *in voce* en de bronnen daar aangehaald.

2) Inv. Arch. Haarlem, Dl. I. achter N° 1866.

Uwer E., deselve oitmoedelick biddende den voorn. Commandeur te ordonneren, lasten ende bevelen binnen seeckeren prefixen tijt den supplianten te accommoderen van een goet predicant ende deselve te gaigeren vuyte goederen, incompsten ofte thienden, totte voorn. Pastorye eertijts gedestineert, ofte bij faulte van dyen de supplianten te aucthoriseren, selfs een goet bequaem persoon te moeghen stellen, Ofte dat zyluyden tot soulagement van den voornoemden Commandeur ende oock mede van die van Castricum, ten minsten bij provisie in regard van de goede commoditeyt, den predicant van Castricum voornoemt insgelijcxs sullen moeghen emploijeren in heure kercke omme godts woordt te predicken per vices, mits dat de Commandeur voors. voor deen helft vuyte voors. goederen, ende die van Castricum voor dander helft gehouden zullen zijn, desselfs predicant gaige te furneren ende betaelen, totter tijt toe dat zyluyden vorder sullen moeghen voorsien zijn. Dit doende etc.

Sij dese gestelt in handen van den Ontfangher Coolwijck, ten eynde dezelve den Staten van Hollandt volcomelicke advysere op 't versouck in desen gedaen ende daertoe (daarenboven) van den Commandeur verstaen zijne meninge mitsgaders de zwaricheyt die dezelve diesaengaende zoude moeghen maken ende de redenen daertoe dienende, omme alt zelffde gezien, voorts in desen gedaen te moeghen werden als naer behooren.

Gedaen in den Haeghe den ij Augusti xv^c Twee-en-tachtentich.

Ter ordonnantie van de Gecommitteerde Raden
van Zijne Excellentie ende der Staten van Hollandt.
Bij mij
C. de Rechtere.

De repliek door Heer Timan Van Wou ingezonden, kon wel niet voorkomen, dat eerlang ook de kerk van Heemskerk aan de Hervormden zou worden toegewezen, maar vrijwaarde hem toch, zoolang hij als Commandeur die bezitting nog de zijne kon noemen, voor eene beschikking der Staten, die de zonderlinge wenschen van den Heer van Assendelft inwilligde. Zie hier het vrij uitvoerige stuk: [1])

1) Inv. Arch. Haarlem Dl. I achter N. 1866. Deze memorie in 't origineel op vele plaatsen duister en bijna geheel onleesbaar, is hier en daar

Antwoort op de requeste bij Jonckheer Cornelis Heere tot Assendelft, overgegeven in handen van mijn E. Heeren de Staten 's lants van Hollant.

De Commanduer seyt waerachtich te wesen, dat die gifte van de pastorie in Heemskerck, staet tot collatie van de Commanduers van S. Jans binnen Haerlem in der tijt wesende, als haer jus conferendi gegunt van den doorluchtigen Heere loffelijcker memorie Willem grave van Henegouwen, Hollant ende Zelant, in den jare XIII^c ende achttien.

Ende hebben diesvolgende, altoos die Commanduers die collatie met alle emolumenten, vruchten ende rechten daer toe staende ende behoorende, geconfereert aen eenen daer die gemeente van Heemskerck mede gedient was, sonder dat iemand van alle voorgaende Commanduers eenige administratie heeft gehadt ofte onderwint van eenige vruchten, landen ofte van etwas tot die pastorie behoorende, dan hebben die Commanduers altoos daer mede laten begaen, ontfangen ende genieten die bedienaers van de voors. pastorie in Heemskerck, gelijck noch die laetste pastoor, van den Commanduer gestelt, int leven is, welcke aldaer wel heeft begeert te wonen, dan so ick verstae, soude mijnen Heere van Assendelft hem gerepudieert hebben.

Ende dat die Heere van Assendelft seyt, die Commanduer te competeren eenen predicant te stellen, seyt die Commanduer ongehouden te wesen, gemerckt die gifte van der pastorie, den Commanduer geconfereert bij den voors. Grave van Hollant, geschiet is tot eenen pastoor te stellen omme te bedienen met sodanige godtsdienste ende predicatie, die mijn heeren Staten als nu niet willen gedogen, Heeft hem die Commanduer staende dese turbelen, met die voors. pastorie niet gemoeit, doch sijn die landen ende emolumenten, tot die voors. pastorie specterende van anderen aengetast, ontfangen ende opgebuert, niet tegenstaende die Commanduer jaerlicx vuyt de landen hadde X £, gemerckt sijn voorsaet Heer Henrick van Zwolle hondert zesse ende sestich güldens aen die landen te carren ende verbeteren, te costen hadde geleyt, gelijck hij selver gesien heeft, ende hem wel kennelijck is dat voergaende pastoren sulcx hebben betaelt in handen van de Commanduers. Ende daer en boven, wanneer die van

door mij geretoucheerd: ik heb de bedoeling trachten te raden en eene enkele maal bijgevoegd of achterwege gelaten wat mij noodig voorkwam, ten einde zoo doende een leesbaar stuk te geven.

Heemskerck aenbrochten die pastorie-landen, hebben mede aengebrocht tackerlant liggende besijden pastoerslant, ons huys toebehoorende, t welck men ons behoort te laten volgen.

Dat die Heer van Assendelft seyt, de thienden eertijts gedestineert tot sustentatie van een predicant, is gants onwaerachtich ende buyten die waerheyt, gelijck ick hem selver genoechsaem onderrecht hebbe. Insgelijcx mede sekere Commissarissen van mijnen Heeren Staten geordonneert, so binnen Haerlem woonachtich als elders, die welcke oock door eenige oorblasers ende benijders was t selfde aengedient, hebbe volcomelijck geremonstreert onse oude possessie, ontfang ende verhueringe van die thienden, dat se daervan contentement genoech hadden.

Item also mijn Vrouwe van Arenburch, twee deelen van die thienden toecomen ende ons een derdendeel, so ist gebuert int jaer xv^{c} negen ende t sestich, dat se opgeraekelt was van eenige van Heemskerck, dat onse derdepaerts thienden van haer voorouders gecomen was ende gegeven was tot behoeff van die pastorie, Ende mijne Vrouwe van Arenburch zeer daer na luysterende, mits soekende middelen omme aen die thienden te geraken voor haer zelfs, mits dat se scheen enige belofte gedaen te hebben van sekere vicarie ofte beneficie van Heemskerck, tot behoef van den Pastoor ofte een Cappelaen, Soo is mijne Vrouwe selver in persoon gecomen ende heeft ter presentie van mijn voorsaten ende alle conventualen, ons voor oogen geleyt van die thienden, waerop wij namen ons beraet tot drie dagen, ende hier tusschen ons boeck oversiende, hebben bevonden die thienden teerste goet te wesen van ons convent, Ende hebben haer vertoont, dat wij die thienden hebben gehat, eer ons die gifte van die pastorie gegeven was, waer vuyt claerlijck bleeck, dat die pastorie op die thienden geen actie heeft ofte heeft gehat, Ende dit mijn Vrouwe voors. siende, heeft ons haer hant (schrift) gegeven ende zegel in date xv^{c} negen ende tsestich, als dat se belijdt voor haer ende haer naecomelingen, datse die possessie van 't derdendeel van de thienden in Heemskerck, twelck die Commanduer ende convente tot date van dien rustelijck ende rechtelijck besitten ende beseten hebben, ratificeert, approbeert ende confirmeert, belovende voor te staen tegens alle diegenen die ons souden willen molesteren.

Nietemin kunne noch voor die hant vuyt registeren consequentelijcken bewijsen, dat die Commanderie hondert negen ende seventich jaeren tot date van desen, die thienden altoos verhuert

hebbe ende de incomsten van dien rustelijck ontfangen, sonder iemants molestatie.

Dan gemerckt vele Pastorien sijn geweest, met weinich landen ofte sekere incomsten voorsien, gelijck oock onder vele anderen die pastorie van Haerlem, so mede Heemskerck, want die pastoor als meest leeft vuyt giften van offer, maentstonden ende jaergetijden ende t aencleven van dien, is oock met vele testamenten voorsien worden, want hebbe selver wel horen seggen, van een out pastoor van Heemskerck, welcke pastoor hadde geweest tot Zoeterwou ende Heemskerck 40 jaeren, dat hij wel hadde op een jaer ontfangen vuyt testamenten, behalve andere onsekere (inkomsten) over hondert guldens; (Maar) so ist (ook) gebuert, dat die pastoor van Heemskerck claechde altemet tegens den Commanduer, als sijn overste, van weinich incomste; Ende overmits de Commanduer dickmael ende menichmael binnen Heemskerck quam So ist gebuert (om niet verders op te wandelen), dat die Commanduer den Pastoor heeft belooft te geven veertich guldens jaerlicx, om beter wijse te leven, niet omdat hij pastoor was, dan omdat hij sijn suppoost was ende medebroeder, niet als daertoe gehouden dan vuyt liefde, om daer comende dat de Commanduer altoos geen clagen soude horen. Ende dit is die oorsake, dat sommige craijers ende onbekenden willen seggen, dat die Pastoor de thienden toecomen, twelck als verhaelt, onwaerachtich is, want dit gelt, heeft de Commanduer selver betaelt vuyt liberaliteyt den pastoor op twee termijnen, sonder dat oyt de pastoor daervan de administratie heeft gehadt.

Ende 't is oock gbebuert dat de Commanduer z. g. over die xx jaeren lanck selver geconfereert heeft die Pastorie van Heemskerck. Ende was deselve commanduer z. g. van meninge, niet alleene dese Pastorie maer oock andere te abandonneeren, om niet te seer te mogen clagen van sijn pastorie, Want 't waer onredelijck dat een collatoer ofte patroen van eenige collatie, den beneficianten soude alimenteren; Ja, souden wij de predicanten van de pastorien, staende tot onse collatie alimenteren, so soude de Commanduer gans nyet off seer weynich behouden.

Dus is waerachtich ende wyluyden bij eede verclaren, dat wij ofte ons huys van Haerlem van alle emolumenten, vruchten ende rechten, toecomende die pastorie van Heemskerck, niet een mijte genieten ofte genoten hebben, noch daer geen onderwint van hebben gehat. Dan is waerachtig, dat die Pastoor van Hazerswoude, oock staende tot collatie van die Commanduer, misschien

nog minder 's jaers heeft, dan die Commanduer echter den Pastoor gegunt heeft de thienden van Hazerswoude, welcke de Pastoer selve verhuyrde ende ontfinck, mits den Commanduer 's jaers uytkeerende eenige gouden guldens tot behouf van de gemeene thesaurie in Malta, doch heeft al metter tijt den Commanduer niet gegeven.

De Commanduer seyt waer te wesen, dat hij ende sijn voersaten plagen te stellen binnen den dorpen van Heemskerck, Beverwijck, Zoeterwou ende Hazerswoude een Pastoor, sonder dat se gehouden waeren dieselven 't alimenteren, dan hebben altoos die Pastoren laten volgen alle emolumenten, vruchten ende rechten tot die pastorijen behorende, sonder dat egene Commanduer met eenige administratie, onderwind van Pastorije-goederen hem gemoeit heeft, ja oock altoos geen kennisse, wetenschap off zeer weinich gehat heeft van die vruchten des incomen van Pastorien, dan alleene hem bemoeit heeft met den incomen specterende tot die Commanderij.

Ende also die Commandueren plachten te stellen vier Pastoren, waer off die tegenwoordige Commanduer xiiij jaren lange bedient heeft die Pastorie van Beverwijck, seyt, hadde iemande van hem vier Pastoren genoten enige vruchten toecomende enige pastorien souden den Commandeur niet ongemolesteert gelaten hebben ter tijt hij haer die hadde laten volgen Also doch die sekere incomen van die pastorien selver waren ende almeest haer onderhielden van onseker, twelck dagelijcs was verminderende ende nu geheel cesseert.

Ende dat de Heere van Assendelft seyt, die thienden van Heemskerck gedestineert te wesen tot onderhoudt van een pastoer, is buyten die waerheyt, sal nimmermeer sulcx dociren ende hebben hem daer genoegsaem van onderrecht, also dattet niet en betaemt sodanighe Heeren mijnheeren Staten onwaerachtige saken aen te geven.

In summa seyt die Commanduer, dat hij gheen goederen heeft in sijn ontfangen, specterende ad curam animarum, dan dat wel die Pastorien nog eenige goederen onder haer hebben, toecomende die Commanderie, als Heemskerck: een ackerlants van drie vierendeel zaaijens, gelegen in die water-acker, welcke ackerlants die huysluyden van Heemskerck na beleggen van Haerlem, menende alsoe 't an pastoers-lant belant was die pastorie toecomende, ende oversulcx door misverstant aengebracht in den handen van den ontfanger Coelwijck als pastorielant.

Item heeft die Commanduer noch op die pastorie van Heems-

kerck x £ jaerlicx ter cause van clxv £ hooftsomme, welcke die voorleden Commanduer te costen heeft geleyt aen verbeteringen met carren, aen landen de Pastorie toecomende.

Item noch die thienden van Hazerswou welcke die Pastoer plach te huyren van den Commanduer ende gemerckt die Pastoer sulcx in huyr heeft gehat, so worden sij nu mede als pastorie-goederen den Commanduer onthouden.

Item dat die Heere van Assendelft seyt, dat die van Castricum ende Heemskerck eenen Predicant souden houden bij provisie, seyt die Commanduer (hoewel hem sulcx nu niet en roert dan onder correctie, also hij die gelegentheyt seer wel kent), dattet die van Heemskerck beter gelegen is in Beverwijck, daer een predicant is, Also dat die enich ijver hebben om predicatie te horen daer genoegsaem gedient kunnen wesen, Insgelijcx mede die Heere van Assendelft soet doch maer een halff ure van sijn huysinge is, ja doch van outs hebben haer voorsaten haer sepulture in die parochiekerck van Beverwijck ende oock tot die regulieren aldaer gehat.

Ja seyt die Commanduer dat hij so verre hij seggen hadde als hij gemeent had te hebben, al geordonneert hadde, dat die van Velsen, Heemskerck ende van Wijck op Zee haer alt saemen wel seer bequamelijck voor een sekeren tijt van jaren, souden connen accommoderen in Beverwijck, also doch wel dorpen sijn, die wel eens so verre ter kercke moeten gaen.

Ende nopende die van Castricum, hoewel hem sulcx noch minder roert, is beter gelegen binnen Limmen te hebben een predicant, welcke ook genoeg ware voor die van Heylo.

Er blijft ons thans, na hetgeen omtrent de kerk en verschillende Pastoors is gemeld, nog over, te spreken van den laatst bekenden Cureit Heer Franc Willemsz. Van Dubben, die tot de nieuwe leer overging en daarom van zijne herderlijke bediening vervallen werd verklaard. Deze Pastoor was geboren te Leiden en kan reeds omstreeks 1556 met de parochie van Heemskerk belast zijn geworden; zijn aanstonds mede te deelen verzoekschrift laat ten minste die veronderstelling toe. Doch spoedig, toen de troubelen hier te lande een vasten vorm hadden aangenomen, moet hij zich bij de nieuwgezinden hebben gevoegd en, het celibaat vaar-

wel zeggende, zich eene vrouw gekozen hebben. Toen hem later kinderen geboren waren, wees hij herhaalde malen op de drukkende lasten van zijn gezin, wanneer hij (zooals we gaandeweg zien zullen) ondersteuning vroeg. In 1577 op den 22 November ingeschreven bij de theologiesche faculteit aan de kortelings gestichte Leidsche hoogeschool [1]) werd hij na verloop van tijd beroepen als Predikant van de Hervormde gemeente te Hoogmade en leefde daar nog in 1608. [2]) Dan echter verliezen wij hem uit het oog en verdwijnt zijn spoor. Na deze korte inleiding kunnen we met meer vrucht, het rekest lezen, dat Heer Franc Van Dubben in 1573 aan Commissarissen van de Rekenkamer aanbood en dat hem weldra eene toelage van 200 £ 's jaars [3]) voor zijn onderhoud en alimentatie bezorgde.

Aen men Edele Heeren ende Commissarissen van den Reeckencamer van zijnre F. G.

Gheeft mit alder oitmoedicheyt te kennen Vranck van Dubben Willemsz., Ordens des Commandurie van t Sint Jans huyse binnen Haerlem ende predicant tot Heemskerck, U. L. oetmoedighe dienaer, Hoe dat hij int tjaer van twee ende tseventich aldaer gepersisteert heeft nyet alleen gedoegende den groote aenstoot ende turbel van alderleye soudaten, maer daerenboven draegende groote ende swaere costen hospitalierende, toegedaen zijnde den F. G., geduierende tot ontrent November. In welcke tijt hij tot Haerlem ontbooden is van den Burgemeesteren om te helpen toe te rusten ende adorneren tlogiment teghens den toecompst van zijnre Excellentie welck aldaer gelogeert is geweest. Ontfangende haer in zijn protectie, nae welcken tijt hij aldaer groote sorchfuldicheyt gedragen heeft, alimenterende vier rot souldaten ende 't convents oirbaer soeckende, want hij d outste was, behalven pater Martinus sa. ge., behalven dat hij noch seeckere penninghen aen t voirs. convent tafter is, ende om een weynich hem

1) Album Studiosorum Academiae Lugd. Batavae MDLXXV — MDCCCLXXV. 4° Hagae Comitum. 1875.

2) De Heer *C. J. B. van den Berg*, Predikant te Hoogmade en Rijpwetering meldt mij, dat het Archief en de kerke-boeken, daar eerst aanvangen in 1700 en er dus niets uit den ouden tijd valt mede te deelen.

3) Inv. Arch. Haarlem. Dl. I. vóór N° 1815.

te moghen refocilleren is hij gesonden nae Leyden den 14 Martii ende aldaer cranck werdende, is geimpedieert op zijn desigueerden dach te repasseren, Sulcx dat middeler tijen, Godt betert, den meer van den vianden geoccupeert is geweest, heeft aldaer het beste hoopende, al zijn goederen hier ende daer verstroeyt gelaeten, met geen cleyne patientie aldaer zijn residentie begrijpende, hem draghende als een vroom burgher, den Schutterije bedienende ende souldaten houdende, in als subject zijnre F. G., Waeckende, braeckende, sulcx hij nu ter tijt alhier mede is doende, Ende alsoe nu meer dan twee jaeren verloopen zijn dat hij geen Renten ontfangen heeft, dan alleen geleeft heeft van die goede gratie, hem van men Heeren gegunt, Suppliceert daeromme oitmoedelijck men E. H. zijn armoede te willen behulpelick zijn, ordinerende hem met zijn huysvrou een conveniente alimentatie, dat die gedragen heeft 16 Jaeren het witte cruys welck umbratilis was, nu mach dragen alsulcken cruycen in quibus est veritas, Want hij alleen quasi unica phoenix derselffder orde, jae een eenigher t Sint Jans Heer van Hollant persisterende is tot dienste van zijnre F. G. altoes, Ende alsoe Cornelis Pietersz. Beaumont, Rentmeester derselffder Commandurie een goeden ontfang heeft, beloopende meer dan twee duysent Carolus gulden Ende alsoe het beter is een te helpen dan veel, Soe sult men E. H. gelieven den voors. Rentemr. te belasten sulcx dat betaempt, Dit doende etc.

Zij gestelt in handen van Corn. Pieterss. Beaumont, Ontfanger van de goederen van Sint Jans Heeren binnen Haerlem, Ten eynde hij der Camere berichte, hoeveel de suppliant vuyt sijnen ontfange binnen 's jaers ontfangen heeft ende wat men hem jaerlicx voor sijne alimentatie soude mogen toeleggen, Stellen tselve bij gescrifte ende deser camer beslooten overseynden, omme tselve gesien, opt versouck van den suppliant geordonneert te worden naer behoiren.

Actum ten burele van de Camer van de Reeckeninge tot Delff op den xx[n] November Anno 1573.

Den Ontfanger Beaumont verclaert, den Suppliant betaelt te hebben, seedert den xxij[n] aprilis laestleden de somma van acht ende tnegentich ponden Ende verclaert voorts geen ontfang gehadt te hebben, zedert hij mijn Jonckheer Adriaen van Zwyeten de laeste penninghen toegetelt heeft, overmits alle de pachters der Convents goederen onder den vianden sorteeren, Sulcx dat mijn Heeren sullen disponeeren ende den suppliant toeleggen jaerlicx voor zijn alimentatie soe veel als hemluyden goetduncken sal. Actum den xxvij[a] Novembris Anno lxxiij

De Commissarissen van de Reeckeninge 's coninex in Hollant,

gesien hebbende 't advys van den Rentmeester van de goeden van St. Jansheeren binnen Haerlem, in Rijnlant ende Delflaut gelegen, Corn. van Beaumont Pietersz., hiervoren verhaelt, Ordonneren bij desen denselven Rentemeester den suppliant tot zijn onderhout ende alimentatie jaerlicx vuyt te reycken vuyten penningen van zijnen ontfange, de somme van twee hondert ponden van xl grooten vlaems tpont, innegaende den xxij[n] aprilis lestleden, daer an afslaende acht ende tnegentich gelijcke ponden bij den voorn. suppliant daer op ontfangen, Te betalen van drie maenden, daer van deerste drie maenden, ommegecomen ende verschenen waeren den xxii[n] July mede lestleden, ende soe voorts van drie maenden tot drie maenden, des suppliants leven lanck geduierende, Ende mits bij den voorn. Rentemeester daer van tot desen overleverende behoirlijcke recepisse voor de eerste reyse ende recepisse alleenlijck soe dickwils alst van noode wesen sal, Sal hem t gunt alsulcx betaelt wort, in zijne reeckeninge geleden worden daer ende alsoo 't behoiren sal, Actum ten burele van de camere van de reeckening tot Delff op den ij[n] novembris anno xv[c] drie ende tseventich.

Maar zeer kort stelde Heer Franc zich met die ondersteuning tevreden en reeds in 1576 had hij een tweede verzoekschrift gereed, daarin aandringende op vermeerdering en met weinig kieschheid zijne aanspraken er op in het midden brengende. Het gelukte hem de Staten van de Finantie in zijn belang te winnen en zich voortaan 250 £ per jaar toegelegd te zien. Het pas besproken rekest is van dezen inhoud: [1])

Aen men E. Heeren men H. die Staten van die Finantie.

Verthoent met alder oitmoedicheyt Vranck Van Dubben, Johannyt van Haerlem ende pastoir tot Eemskerck, hoe dat hem men E. Heeren van de Reeckencamer geassigneert ende gegunt hebben anno 1573 twee hondert ponden van xL grooten tot zijn alimentatie bij provisie ende goede verbeeteringe, bij soe verre gheen meerder derselffder Johannyten haer begaven onder 't gouvernement van zijnder Excellentie, als neen quia nullus comparuit ende wel te beduchten is, dat nyemant comen en sal, Overmits sij

1) Inv. Arch. Haarlem. Dl. I. N. 916.

doer groote bitterheyt die goede gratie ende liberatie van zijnder Excellentie, beloeft tot Haerlem bij haer gelogeert zijnde Anno 1572, grootelick geabuseert hebben, Welck den suppliant ut unica phoenix vuyt het belech van Haerlem gecomen zijnde met grooter danckbaerheyt is ontfangende ende aengesien misera est post festum venire offer yemant overquaem soe behoirt men hem te frustreren om redenen verhaelt, Ende alsoe nu van de landen een goede ontfang is comende, Soe bidt de suppliant men E. Heeren, te willen believen die voirs. somme te locupleteren nae goeder redelickheyt, Sulcx dat hij met zijn huysvrou ende cleyne kinderkens mach hebben een eerlick heencomen ende onderhout vivere quo possit Rhodani militis instar, altijt tot dienste van zijnder Excellentie ende zijne gecommitteerde.

Dit doende etc.

Boven aen de marge stont: Die Staten van Hollant ende Zeelant ordonneren Joos van Leeuwen, Rentmeester van de goederen van St. Jansheeren tot Haerlem, den suppliant van nu voortaen jaerlicx vuyt te reycken ende betalen, die somma van Twee hondert vijftich ponden van xL grooten 't pont voir zijn onderhout ende alimentatie in desen breeder verhaelt ende dat in de plaetse van twee hondert gelijcke ponden hem eertijts toegeleyt, ende, midts overbrengende voor deerste, copie auctentique van desen midtsgaders telcker betalinghe, behoirlijcke quitantie, sal t selve in vuytgheven der reeckeninghe gepasseert worden ende dit all bij provisie ende tot dat anders geordonneert zij. Gedaen tot Delft den zeventhienden Octobris 1576. Ende was onderteyckent J. V. Duvenvoirde ende Woude 1576, Cornelis van Beveren 1576. Lager stont: Ter ordonnantie van de Staten gecommitteert ter Finantie. Bij mij C. De Rechtere. 1576.

(Hier ligt in de volgende kwitantie.)

Ick B. Franck Willems. bekenne mits desen also mij van die Staten van Hollant toegevonden is die summe van Lxij £ x st. alle vierendeeljaers ende ick op drie vierendeel jaers als van den xvij Aprilis zeven en t zeventich tot den xvij January acht ende t zeventich niet meer ontfangen hebbe van Joest van Leeuwen als xxv £, blijckende bij die laetste rekeninge bij Joest van Leeuwen aen mijn Heeren die Staten gedaen den x Octobris zeven ende 't zeventich, also dat mij resteerde van den Commanduer tot den xvij January acht ende t zeventich incluys, die summe van hondert twee ende t zestich £ x st., Ende mij noch verschenen was van den Commanduer den xvij Aprilis acht ende t zeventich Lxij £ x st.

ende den xvij July acht ende t zeventich noch die summe van Lxij £ x st. ende den xvij Octobris acht ende t zeventich oock die summe van Lxij £ x st. beloopende t samen Drie Hondert L £ den gulden gerekent tot xL groten vlaems t stuck, ende ick ondergescreven bekenne mits desen ontfangen te hebben die voorgenoemde somme vuyt handen van Heer Thyman van Wou, Commanduyr, bedanckende den voorscreven Heere van alle dese voorgenoemde vierendeeljaers betalingen. Oorkonde met mijn hant gescreven ende name onderteyckent den xvij Octobris A° duysent vijff hondert acht ende t zeventich.

VRANCK VAN DUBBEN WILLEMSZ.
P. van Eemskerck.

In datzelfde jaar 1576 was de rechtsvervolging naar canonieke wijze door den Commandeur Heer Timan Van Wou, tegen den Pastoor van Heemskerk aangevangen, en werd deze bij sommatie van 17 Mei ingedaagd binnen een gestelden tijd de vrouw met wie hij leefde te verlaten en in gehoorzaamheid tot zijn overste terug te keeren, met bedreiging zijne bediening, de pastorie te Heemskerk en het orde-kleed te verbeuren indien hij weerspannig bleef. Al de volgende stukken hebben daarop betrekking. 1)

Nos frater Timannus a Wou, conventus militiae S. Johannis Hierosolymitane in civitate Haerlemensis Commendator, universis et singulis fratribus ac capitularibus ejusdem conventus ac illi vel illis ad quem vel ad quos presentium literarum nostrarum notitia pervenerit, Salutem in Domino sempiternam, Discretioni vestrae et cuilibet vestrum tenore presentium committimus et mandamus, quatenus auctoritate nostra primo, secundo, tertio et peremptorie moneatis fratrem Franconem Wilhelmi Pastorem in Heemskerck supradicti nostri conventus Haerlemensis professum, quem nos etiam in virtute sanctae obedientiae et sub poena privationis ancianitatis, pastoratus in Heemskerck et habitus, ipso facto incurrenda, monemus et requirimus, quatenus infra viginti et unius dierum spatium, computandum a die monitionis hujusmodi per nos vel aliquem vestrum saltem per edictum sacristia ecclesiae Sancti Joannis conventus supradicti, in qua omnes fratres ejusdem

1) Inv. Arch. Haarlem Dl. I. N. 1955.

conventus quotidie ut plurimum convenire solent, affigendum et exequendum, (Quarum quidem xxi dierum septem pro primo, septem pro secundo et reliquos septem dies eidem fratri Franconi pro tertio et peremptorio termino ac monitione canonica assignamus), prefatus frater Franco et concubinam seu mulierem, cum qua consuetudinem habet, realiter et cum effectu a se separet et ad obedientiam sui superioris Haerlemum revertatur. Et nihilominus infra alios viginti et unum dies, dictos priores xxi dies immediate sequentes, nos et capitulum nostrum certiores reddat seu faciat certificari, se hujusmodi nostris mandatis realiter et cum effectu paruisse et obedivisse et premissa cum effectu adimplevisse, alioquin eundem monitum et requisitum per simile edictum modo et forma praemissis exequendum, peremptorie citamus, quatenus ipsa vigesima prima die si capitularis fuerit, alioquin proxima die capitulari extunc immediate sequenti, qua nos in predicto loco sacristiae nostrae capitulum celebrare contigerit, personaliter et in propria persona compareat, se rebellionis et contumacis concubinatus crimina et in poenas supradictas incidisse ac incurrisse declarari et ut tale denunciari visurus et auditurus et causas, si quas habet rationabiles, cur premissa minime fieri debeant allegaturus ac alias in causa seu causis hujusmodi dicturus, facturus et allegaturus, dici, fieri, allegari et ordinari visurus et auditurus quod justitia suadebit et ordo dictabit rationis. Certificantes nihilominus eundem fratrem Franconem monitum et citatum quod sive in dictis monitionis ac citationis terminis ut praemissum est, comparere curaverit, sive non nihilominus in hac causa procedetur, eaque pro ut justum fuerit terminabatur, atque executioni demandabatur dicti moniti et taliter citati absentia in aliquo non obstante. Reddite has literas sigillatas debite executas nos earundem executores nobis diem et formam vestrae executionis hujusmodi liquido transcribentes. Datum Haerlemi sub sigillo nostro quo in similibus utimur die xvij mensis Maij Anno Domini nostri millesimo quingentesimo septuagesimo sexto.

Executum est per me infrascriptum retroscriptum mandatum, per affixionem ad instar edicti publici in sacristia Ecclesiae S. Joannis conventus retromentionati, juxta ejus formam et tenorem. Actum Haerlemi die xvij Mensis Maij Anno Domini nostri MD septuagesimo sexto.

Ita attestor ego
frater Cornelius Goudanus.

Et ne frater Franco Wilhelmi monitus ac citatus horum omnium

ignorantiam posset praetexere, per fratrem Judocum Nicolai, personam fide dignam, copiam authenticam supradicti mandati Leydam ad eum misi, et ad manus ejus tradi curavi, quod attestor propriae meae manus subscriptione.

frater CORNELIUS GOUDANUS.

Dat er zorg gedragen werd, den brief van indaging aan Heer Franck te doen ter hand komen, blijkt uit deze akte van 15 Juni 1576. [1])

Op huyden den vijfftienden Juny int jaer ons Heeren Duysent vijff hondert ses ende 't seventich, is voir mij Jaspar Pietersz. van Stolwijck, Notaris publyck bij den Hove van Hollandt gheadmitteert ende voir den ghetuyghen hieronder gheschreven, ghecompareert gheweest ten versoucke van den Eerwairdighen Heere Heer Joest Claesz. Vinck, Sinct Jans Heer, van weghen die Heeren van S. Jans binnen Hairlem, die eersame Jan Simonsz. den Vinck van Leyden, ende heeft bij sijn consciencie ende zielen-salicheyt, voir die wairheyt in die plaetse van eede gheseyt ende verclairt warachtich te wesen, dat hij over drie weecken of dairomtrent, ontfanghen hebbende een toeghesteecken brief van een van die Heeren van S. Jans voers., welcke sprack ende houde aan een H. Franck Willemsz. Dubbe, mede S. Jans Heer ende nu ter tijt tot Leyden residerende, dieselfde brieff ghegheven ende ghelevert heeft Trijn Cornelisd. ende Trijn Gorisd., binnen Leyden bij melcander wonende, opdat zij dieselfde brieff H. Franck voernoemt, welck sij seyden dat sij seer wel kenden, leveren ende te handt bestellen souden, Ende Jan Simonsz. voernoemt, uyt dien huyse scheydende heeft etlicke sijnen andere boetscappen ghaen beschicken en bestellen, ende een luttel tijts dairna, ten huyse van Trijn Cornelisdr. voernoemt weder om comende, heeft aldair een bevonden welck sij seyde Heer Franck te sijn, ende heeft mit een ghesien, dat sij die brief die hij ghebrocht hadde aen Heer Vranck voernoemt, ghelevert heeft ende dat hij dieselfde brieff alsdoen oic straxs gheopent ende ghelesen heeft, Offererende t alle tijden dieselfde Jan Simonsz. voernoemt al t zelfde dat voirhailt is bij sijnen solemnelen eede te affirmeren, des versocht zijnde, dair en also dat behoren sal. Aldus ghedaen tot Hairlem in die grote Kerck int nieuwe Cappel ten

1) Inv. Arch. Haarlem Dl. I N. 1817.

tijden als boven, ter presencie van den eersamen en seer gheleerden M. Cornelis Schoneus, Rectoir van t grote Schoel van Hairlem ende M. Jan Gosensz. oic aldair Schoilmeester, ghetuyghen dairtoe versocht en specialick ghebeden gheloiffswairdich.

In kennisse van al het t gheen dat voirschreven staat, heb ic Notaris, voir wien dit aldus ghedaen en beleden is, dit selfs gheschreven ende mit mijn ghewoinlick signateur onderteyckent.

J. P. STOLWIJK, Ntrs.

Toen de Heemskerksche Pastoor op den bepaalden dag niet was verschenen, werd hem volgender wijze nog een uitstel verleend tot 6 Aug. 1576. [1])

XVIII die Mensis Julii An° 1576 die mane circa horam decimam in termino scilicet fratri Franconi Wilhelmi reo monito ac citato praefinito, reproducto quodam monitionis ac citationis mandato contra eundem fratrem Franconem juxta ejus tenorem debite et legittime executo, in solito loco capitulari saepedicti conventus capitulo ad hoc congregato et eundem reum expectante, neque eo vel aliquo illius nomine comparente, vel de paritione praefatae monitionis mandato aliquatenus docente, Venerabilis Dominus Commendator, eundem terminum reo praefixum continuavit ad sextum diem mensis Augusti proxime futuri.

Actum die et loco quibus supra.

Maar toen hij ook op dien termijn niet in onderwerping was gekomen, werd de hem reeds voor oogen gehouden straf uitgesproken bij dit edict van het kapittel. [2])

VI die mensis Augusti Anno septuagesimo sexto quo die ordinarie capitulum celebrari antiquitus est consuetum, die mane circa horam decimam, Capitulo saepedicti conventus in solito loco capitulari congregato, tamquam in termino fratri Franconi Wilhelmi reo monito ac citato per Venerabilem Dominum Commendatorem continuate, saepedicto reo nondum comparente vel de paratione sua circa praefatum monitionis mandatum docente, neque aliquem suo nomine ad comparendum mittente, atque eodem diu expectato et contumaciter absentante Venerabilis Dominus Com-

1 en 2) Inv. Arch. Haarlem. Dl. I. N. 1955.

mendator de consilio pariter et assensu religiosorum virorum confratrum suorum, declaravit in eum qui sequitur modum:

Quandoquidem frater Franco Wilhelmi conventus nostri militiae Sancti Johannis Hierosolimitani in civitate Haerlemensis professus, pastor seu administrator in Heemskerck, tamquam rebellionis et contumacis concubinatus criminum reus, ad diversos terminos canonice monitus ac peremptorie etiam citatus, non comparuit, neque de paritione sua ullatenus docuit, sed contumaciter hactenus absentavit, atque attenta notorietate concubinatus ejusdem aliisque in presenti causa actis ac actitatis diligenter perspectis, omnibusque et singulis tam ex stabilimentis nostri ordinis quam de jure circa praemissa ponderandis ponderatis et consideratis considerandis: Christi nomine invocato, et capitulo nostro in solito ad hoc conventus nostri loco capitulariter congregato sedentes, et solum Deum prae oculis habentes, de religiosorum virorum confratrum nostrorum consilio pariter et assensu Pronunciamus, decernimus et declaramus, fratrem Franconem Wilhelmi in conventu nostro militiae Sancti Johannis Hierosolymitani in civitate Haerlemense alias professum, rebellionis et contumacis concubinatus reum privationem ancianitatis, pastoratus etiam seu administrationis in Heemskerck et habitus ordinis militiae saepedictae, ipso facto incurisse, illumque pro tali denunciandum, et ab omnibus reputandum ac tenendum fore, ac denunciamus, et ab omnibus reputari ac teneri mandamus.

Ita pronunciamus et declaramus.

Lata et pronunciata fuit hec praesens declaratio a venerabili Domino fratre Timanno a Wou, Commendatore conventus militiae Sancti Johannis Hierosolymitani in civitate Haerlemense in loco capitulari, capitulo ejusdem conventus capitulariter congregato, de mane circa horam decimam die vi mensis Augusti suprascriptis dominus praesentibus.

Hoewel Heer Franc Van Dubben thans was ontzet van zijne bediening, scheidde hij niet van den titel als „St. Jansheer” maar bleef zich tot zijn dood toe zoo noemen, alleen echter om aanspraak te kunnen maken op een gedeelte der inkomsten van de Commanderij, waaruit hij herhaalde malen grooter toelage voor zich vroeg en verkreeg. Al aanstonds valt ons oog op eene overeenkomst van 5 Augustus 1580, die, door tusschenspreken van goede

mannen een einde moest maken aan eenige geschillen, tusschen hem en den Commandeur gerezen, over rechten die aan de pastoreele bediening te Heemskerk verbonden waren geweest, en waaromtrent het volgende werd bepaald: [1])

Omme metter minnen te vereenigen Eersamen ende discreten Here Thyman van Wou, Commandeur van Sanct Johans convente binnen Haerlem ter eenre, met eersame Franc Willemss. Van Dubben, eertijts geweest van der Oorden van Sanct Johans in den voors. convente, ter andere zijden, van verscheyden gescillen dye tusschen henluyden geresen waren, te weten van zekere vicarie, van huysraedt ende zekere verlopen jaren incomsten van dezelve vicarye bij Franc Willemszoon geeyscht, ende van eenen tabbaert, zeker zilver, met verschoten penningen aen een waerdinne tot Alcmaer, bij den voors. Here Commandeur van Franc Willemss. geeyscht, hadden diezelve voornoemde twee partijen, ons Jan Janss., Lijwaetcopere ende Dirick Coornhert, over wederzijden gebeden ende gecoren tot minlijke arbitratores van de voors. heure ende alle andere geschillen, die zo verder tusschen partijen voornoemt gehandelt hadden, dat na 't gehoor van heure redenen aen wederzijden Heere Thyman van Wou, Commandeur ende Franck Willemsz. die voors. ende alle andere heure geschillen eyntlijck ende onwederroepelijck aen ons hadden gebleven, Sulcx dat wij volgens dien, nadat wij partijen voors. in t lange gehoort hebben gehadt, Verclaert ende uytgesproken hebben, Verclaren ende uytspreken mits desen voor onse arbitraire uutsprake tgene ende also hierna volcht, In den eersten, dat de Here Commandeur terstont ende metter daedt zal leveren in handen van Franc voors., eerst een coperen decxel op een doofpot, een cooperen stolp, drye tapesserijen stoelcussenen, een groen lakens stoelcussen, een roodt lakens stoelcussen ende een Coelsche bibele indien die noch in wesen is, Ende bovendyen noch aen gelde die somma van twintich gulden tot xL grooten vlaems eens, ende dit op twee eerst verschijnende vyerendelen jaers die Franc Willemss. nu eerst vervallen zullen, telcken die gerechte helfte, Ende zullen partijen voorn. hiermede vrunden zijn ende blijven, ende van allen voorderen eyschen die deen of dander tot desen dage toe op malcanderen gehadt hebben ende noch zouden mogen hebben ter zaken voors., met allen zijnen dependenten gantselijck

1) Inv. Arch. Haarlem Dl. I N. 1826.

afstaen, zo dat zij partijen (nu vrunden) voornt., voorts aen malcanderen nyet meer en zullen mogen eyschen, als geen recht met allen meer op malcanderen hebbende, Welcke onse uutsprake, partijen voorn. verstandelijck voorgelesen zijnde, hebben zij beyde uut vrundelijker ende broederlijker affectien daerinne bewillicht, ende elckander die handt hierop gegeven, met belofte van oprechtelijck alle t gene voors. is na te gaen ende te onderhouden, Al ter goeder trouwen, In kennisse der waerheyt hebben wij Arbitratores voorn. desen met onsen handen geondertekent, dwelc die partijen voors. mede ten onsen aenscouwen gedaen hebben, te weten geondertekent, Opten vijfden dach Augusti A° xv^c ende tachtich.

B. Timan Van Wou, Commandeur.
Vranck Van Dubben.
Bij mij Jan Janss. Smidt.
D. V. Coornhert.

Ic ondergescreven bekenne ende belije mits desen betaelt te wesen, van al het 't gene dat ic op den Commandeur hebbe te spreken, tsi van alimentatie verschenen Anno Tachtentich, tsi van mobile guederen hyerinne geroert ende oec mede den volle somme van de twintich guldens mitsgaders drye guldens daerboven tot eenen pensie van zeeckere cussens ende bibel ende andere dingen. Des t oirconden dit met mijn hant onderteykent, den VIII^n Novembris Anno XV^c tachtich.

Vranck Van Dubben Willemsz.

Het was er ver af, dat Heer Franc zich trouw hield aan de uitspraak der arbitratores dat „partijen voorts aen malcanderen nyet meer en zullen mogen eyschen, als geen recht met allen op malcanderen hebbende", want op den 28 Mei 1591 herhaalde hij een vroeger reeds dikwijls gedaan verzoek, om vermeerdering van de hem toegelegde ondersteuning bij dezen brief: [1])

Religioso juxta ac observando Domino D. Timanno de Wou, Commendatori Harlemensi simulque ejus ornandis confratribus, Franco Dubbius S. P., Antehac sepius, Domini spectatissimi, summa cum dexteritate humanitateque institi, ut aliquantulum

1) Inv. Arch. Haarlem. Dl. I. N° 1955.

mee alimentationi (ut dicitur) adderetis, sed hactenus parum respondistis voto meo, preterque quod antique necessitudinis benevolentia non ita dudum a R. D. Commendatore quodam munere donatus sum, sperans idem non diminutum iri sed excressere [sic], Imo petens excressere; refulsit animi quedam candor dexteritasque non plene annuens neque rennuens [sic], imo in petitionem meam potius propendens; haccine spe subnixus opere pretium mihi visum fuit expostulare cum reliquis alijs fratribus honorandis, mihi non male faventibus Ut simul meam petitionem expendentes non sinant meas preces cassas et quasi in ventum effluere, quibus si constaret quanta sit annone caritas et petitionis mee dextra synceritas non modo ipsimet astipularentur sed etiam unanimi assensu R. D. Commendatori liberam quodvis admetiendi licentiam relaxarent, Quod ut impetret obtineatque votum plurimum satagit imploratque humillimus prenominatus, qui, licet corpore sit disjunctus, animo et corde tamen est junctissimus devinctissimusque. Rogo igitur impense obnixeque ut verbum bonum eructent corda et ora vestra, Aspiretque Deus optimus maximus meo voto vestrorumque instinctui. Interim vos candidos piosque Dominos Superis commendo plurimum. Valete. 28 Maij Anno 91.

Franco Dubbius, vestrorum humilis
semper cliens.

Er ligt niets tegenstrijdigs in, dat Heer Franc Van Dubben in 1573/1576 zich om eene toelage uit de inkomsten van St. Jan richtte tot de Staten van de Finantie en nu (in 1591) zich met hetzelfde doel wenden ging tot den Commandeur. Het schijnt dat bij den verwarden staat van zaken na het beleg der stad Haarlem, de regeering des lands het oppertoezicht had over de bezittingen der geestelijkheid, totdat de Pacificatie van Gend 8 Nov. 1576 dit onderwerp regelde. In 1577 werden alle eigendommen en bezittingen van de Haarlemsche conventen, door de Staten van Holland tot zich getrokken en aan de steden toegewezen; later, in Aug. 1577 werden de bezittingen van St. Jan, aan die orde teruggegeven, wiens Commandeur op zijne beurt, na langdurige onderhandelingen met de

stad Haarlem, zich weldra tevreden stelde, met een bloot beheer onder genot der inkomsten, gedurende het leven der uitstervende conventualen. [1])

We herinneren ons dat de voormalige Heemskerksche Pastoor 250 £ per jaar ontving, doch daarmede niet voldaan en te vergeefs aanhoudende bij den Commandeur, droeg hij zijne belangen op aan Burgemeesteren van Haarlem. In 1593 waren de conventualen van St. Jan juist in eene netelige zaak gewikkeld waarbij hun de hulp en goede gezindheid van Burgemeesteren zeer aangenaam en welkom zouden zijn en dezen van hunne zijde, wilden volgaarne den Commandeur gerieven, wanneer hij op zijne beurt jegens Heer Franc wat toegevendheid kon betoonen. Zoo kwam eindelijk een accoord tot stand, dat in dezer voege in schrift werd gebracht. [2])

Anno xv^c xciij.

Den vij July bij ons geweest Adriaen van Berckenro, Willem Deyman, Gerrit Willemsz. ende Johan Schatter, Burgemeysters, verzoeckende ende zeer insisterende (doch met beleeftheyt) om augmentatie voor Heer Franck Willemsz., eertijts S. Jansoordens broeder, van zijn alimentatie, daer op wij, Heer Jost Claesz., Heer Cornelis Jacopsz., M^r. Andries Pietersz., Conventualen, present wezende met ons vieren, wederomme geantwoort hebben ende veele redenen allegerende, die wij tot alle tijden wel evenen allegeren, daer mede bewisende, dat sodanige begerens voor ons difficil was aen te gaen, ja in redenen niet was gefundeert, Alzoe dat Burghemeesteren re infecta, nochtans met vrundtschap, van ons gescheyden zijn.

Den ij Septembris daeraenvolgende, Burghemeesteren weder t zelve versocht, dan wij persisteerden als voors., zijn secundo met vrundtschap, zonder gedaen, van ons gescheyden.

Ende alzoe wij eenich geschil hadden met Otto Vogel, geresen door misverstant van anderen, buyten onse schult, ter cause van vercopinge van ons huys in die Smestraete aen Otto Vogel, [3])

1) Zie daarover: De Commanderij van St. Jan. t. a. p. bl. 369.
2) Inv. Arch. Haarlem. Dl. I. N. 1955.
3) Zie daarover: De Commanderij van St. Jan. t. a. p. bl. 362.

zoe zij ick [1]) gegaen ten huyse van Gerrit Willemss. Burgemeester, begerende eenige gerieff voor ons van bezegeltheyt mits om van alle questie ontslaegen te wezen ende 't huys in die Smestraete aen ons te nemen ende tzelve Otto Vogel te waren.

Ende alzoe wij daer voren hadden moeten betalen pontgelt, Soe heeft Gerrit Willemsz., Burghemeester geantwoort: Wij willen U alle gerieff doen, dan des begere ick, wilt U weder gevoegelijck laten vinden, om Heer Franck zijn alimentatie te verbeteren. Niettemin ick neme mijn beraet en zall met mijn medeconfratres ende Burghemeesteren spreecken; heeft mij Gerrit Willemss., Burghemeester, vuyt den naeme van zijn medebroeders die Burghemeesteren toegeseyt mijn begerens ende versoecke op haerluydens.

Des zoe hebbe ick wederomme, ten believen ende contemplatie van voors. Burghemeester belooft, dat wij voortsaen alle halve jaren, in handen van Heer Franck zullen geven, in plaetse van hondert vijff en twintich gulden, die summe van hondert ende vijfftich guldens, waer aff teerste halve jaer verschijnt Anno xv^c xciiijtich Meije ende tander halff jaer omnium Sanctorum daeraenvolgende, maeckende sjaers drye hondert guldens; Mits daerbij begerende van Gerrit Willemss., dat hem zoude believen te seggen aen Heer Francko, dat hij mijn Heeren Burghemeesteren schuldich was hertelijck te bedancken van haer instantie voor hem gedaen ende van goede affectie ende genegentheyt tot hem dragende, met dat hij zoude beloven, die Commandeur ofte zijn medebroeders niet meer te molesteeren, dan daermede tevreden te wezen, zoe doch 't ghene hij aengaff in zijn requeste, altemale met luegenen gestoffeert was, 't welck van ons goet waer te wederleggen, dan om vreets wille zulcx laeten blijven; dan 't waer beter dat Heer Francko supersedeerde van zoedanige luegenachtige requeste; ende ten laetsten begerende van Gerrit Willemss., dat hem beliefde aen Heer Francko te zeggen, dat hij zoude beloven, dat off die tijt verliep tot quade avontuere, van verwoestinge der landen off anders, dat Godt behoeden wil, dat wij niet zouden gehouden wesen aen hem te betalen, alsoe hij een bitter man is, sonder discretie, gelijck wij aen hem bevonden hebben, Niettemin stellende tzelve alsdan tot discretie van mijn Heeren Burghemeesteren van Haerlem. Actum ut supra.

---

1) Timan Van Wou, Commandeur.

Er werd dus sedert 1593 300 £ uitbetaald, maar de nu toegestane vermeerdering zou nog niet de laatste zijn, want in 1601 werd Heer Franc, wederom door tusschenspreken van de stedelijke regeering, eerst voor drie, weldra voor drie en een half jaren, bij de volgende contracten eene ondersteuning van 400 £ toegewezen: [1])

Also Vranck Willemszoon van Dobben, geweest zijnde een van Sinct Jans Heeren binnen Haerlem, aen Heer Thijman van Wou, jegenwoordich Commanduyr aldaer, versocht hadde verhoginge van zijne alimentatie int vruntlick, van tgene hij jaerlicx was genietende, ende dat ten regarde hij, van Dobben, op deselve mits den duyren ende costelijcken tijt ende de nootwendige zijne behouften hem daer mede nyet en wist te onderhouden, jegens t welck bij den voorn. Commanduyr gesustineert zijnde, dat hij denselven van Dobben geen meerder alimentatie jaerlicx ende conde doen uytreycken, ten insichte van de groote lasten die hem van wegen den Heeren Staten van den Lande werden opgeleyt, alsmede ten regarde van de lasten van den grooten meester van Malta, ende den grooten noodt der armen als anders, een yegelick wel bekent, Ende also tvoors. versouck ende dantwoorde daer op gevolcht, geschiet es in presentie ende jegenwoordicheyt van Claes Adriaens Brouwer, Burgermeester, Jan Geryts Buytewech ende Niclaes van der Wiele, Rentmeester van de Abdie ofte goederen van Egmondt, hadden deselven, zooveel doenlicken was, daerinne in t geven ende ten besten gesproocken, Dan de voors. Heere Commanduyr ende van Dobben, daerinne nyet connende overeencomen ende verdragen, hebben eyntelicken de voors. genomineerde drie persoonen int vruntlicken versocht als arbiters in derzelver zaecke, ende sulcx de saecke aen henluyden verbleven, Soo ist dat de voornoemde arbiters mitsdesen, naer zij de voors. Heere Commanduyr ende van Dobben ten wederzijden int lange gehoort hebben, voor uytspraecke verclaren, Dat de voorn. van Dobben in plaetse van de drie hondert gulden die hij seeckere jaeren genoten heeft voor zijn alimentatie, voor den tijt van drie eerstcomende jaeren ingang genomen hebbende Meije des jegenwoordigen jaers xvi^c een, zal genieten vier hondert carolus guldens 's jaers ende dat in twe termijnen, te weten Alreheyligen ende Meije telckens de helft, ende sulcx t eerste termijn Alrehey-

1) Inv. Arch. Haarlem. Dl. I, N. 1955.

ligen toecomende, Ende bovendien tot een gratuiteyt ende vereeringe noch een somme van vijftich gelijcke guldens Sinct Jacobsdage eerstcomende, Mits dat de voorn. van Dobben, hiermede van alle zijne gesustineerde pretensien ende actien, hem sal moeten houden vergenoucht, ende oock nu nochte ten geenen tijde den voorn. Commandeur ofte yemants van zijnen wegen enichsints verder sal mogen molesteren off met eenige pretensien moeijelijcken zijn ofte daertoe directelick off indirectelick poogen, Onder sulcken verstande nochtans, dat de voors. van Dobben, de voors. drie jaeren geexpireert zijnde, op nieus zal mogen versouck doen ende dat alsdan op zijn persoon, outheyt ende notelick onderhout, mitsgaders de gelegentheyt van den convente, zulck regardt zal werden genomen, als alsdan bevonden sal werden te behooren, Welcke voors. uytspraecke, de voorn. Commanduyr ende van Dobben voorgelesen zijnde, hebben deselve verclaert hen daermede te vreden te houden, ende sulcxs ten vollen vergenoucht, Belovende henluyden naer den innehouden van dien volcomelicken ende int geheel te gedragen, Onder verbant van hun respective persoonen ende goederen, roerende ende onroerende, egene uytgesondert, ter executie van allen rechteren, zonder argelist. In oorconde desen bij den voorn. Heeren Commanduyr, van Dobben, ende d'arbiters geteyckent, opten v[n] dach van Meije A[o] Zesthien hondert ende een.

B. Timon van Wou. — Vranck van Dubben.
Claes Adriaensz. — Jan Buytewech.
N. v. d. Wyele. 1601.

Also bij ons ondergeschreven op verscheyden tijden is geweest Vranc Willemss. van Dobben, (priester ende geprofessijt in t huys van St. Jansordens binnen Haerlem), versouckende, begerende ende zeer importuyn anstaende, dat ons doch soude believen die Commanduyr des voors. huyse induceren, verwilligen om Vranc Willemss. sijn alimentatie te verbeteren, augmenteren, want hij claechde dat hij mit zijn vrouwe ende kinderen qualicke cost eerlicke onderhouden, So ist gebeurt den v[n] Meije laestleden, dat wij die Commanduyr ende Vranc Willemss. bij ons hebben gehad ende van beyde int lange ende breet yegelic zijn redene horen bijbrengen, ende voorgeslagen, dat se beyde haer saecken alijnck ende al aen ons soude bliven, dan also wij die Commanduyr een weynich geopent hadden van ons concept, so konden wij hem qualic induceren om tselffde te willen accepteren ofte te begeren na te

comen, Nochtans hebben hem na volle inductie gepersuadeert raetsaem te wesen, om seeckere redene ons bekent, hem also onderwesen, dat hij soude ons vuytspraecke accepteren ende daerinne consenteren, So ist dat wij op die zaecke gelet hebben ende wel overgewegen, in den eersten vuytspreecken: dat Vranc van Dobben van nu voortsaen nyet meer tegens yemande ter werelt over die Commanduyr ofte zijn ordens medebruederen yetwes sal clagen ofte haer int minste ofte meeste blameren, des hebben wij, om redene ons moverende, vuytgesproocken spreecken uyt mits desen, dat die Commanduyr Heer Vranck zijn alementatie jaerlicx sal verbeteren Hondert guldens, alsdaer hij gehadt heeft drie hondert, sal nu hebben vier hondert te weten alle halfjaer vijftich guldens, in plaetse daer hij gehad heeft hondert vijftich guldens sal van nu dese Meije beginnende hebben twe hondert geduyrende zeven halff jaeren, daer off Meije nu tegenwoordich t eerste sevende halve jaer verschenen zal wesen, ende Alderheyligen eerstcomende twede ende zo voorts geduyrende zeven halfve jaeren, daer aff Meije Anno zesthienhondert ende vier incluys, 't laeste sevende halfjaer zal wesen, ende die hem na expiratie van dese seven half jaren alsdan van beyde partien beswaert vint an dese ons vuytspraecke, sal mogen doleren an ons ondergeschreven ofte andere deuchtelicke persoonen, Daertoe nemende ende mit vruntschap t selfve doen, Aldus geaccordeert ende bij ondergeschreven onderteyckent, hiermede al t gene voor date van desen gedaen is geannuleert, geraseert ende van egeender waerden, Actum den xxvi[n] Augusti anno zesthienhondert een.

B. Timon van Wou.
Vranck van Dubben Willemsz.
Claes Adriaensz.
J. Buytewech.
N. v. d. Wyele. 1601.

Slechts weinige jaren vergenoegde Heer Franc zich met deze som en naar het zich deed aanzien zou er verschil tusschen hem en den Commandeur kunnen rijzen over eene geëischte verhooging. De overgebleven conventualen van St. Jan, verkeerden niet in verhoudingen, die botsingen, als nu dreigden, overschillig konden doen afwachten [1]) en ze begrepen gewis, dat het bij de omstandig-

1) Zie daarover: De Commanderij van St. Jan. t. a. p. bl. 371.

heden waarin men zich bevond, best was, zich zoo rekkelijk mogelijk te betoonen. Zoo werd dan door bemiddeling en ten overstaan van verschillende edelen, op den 1 Mei 1608 tusschen den Commandeur en Heer Franc Van Dubben de hieronder volgende overeenkomst tot stand gebracht, die aan laatstgemelde, thans voor zijn leven, eene toelage bezorgde van 600 £ per jaar. [1])

Alzoe questie scheen te zullen rijsen, tusschen Heer Cornelis Jacobss. Van der Goude, als Commanduer van de Ridderlicke oirdre van St. Jans, binnen de stad Haerlem, ter eenre, ende Vranck van Dobben Willemsz. St. Jansheer derzelver oirde, ter andere zijden, Vuyt oorzaicke van de verhoginge der jairlicxe alimentatie, bij den voors. van Dobben, om zeeckere redenen (bij hem geallegeert) gepraetendeert, Soe ist, dat de voors. partijen, om alle misverstant te verhoeden, bij deesen bekenden mitten anderen, nopende de jairlicxe alimentatie van de voors. van Dobben, geduyrende 't leven van denzelven, eyntelijck te zijn geaccordeert, deur intercessie van Joncheeren Johan van Duvenvoirde ende Woude Heere tot Warmont, Alckemade, Jacobswoude etc., Gerard Heere van Poelgeest, Hogemade, Koudekerc etc., Andries van Bronchorst Heere van Vlyet, Niclaes van Matenesse Heere tot Hazerswoude, Ambachtsheer van Slydrecht, Johan Heer van Duvenvoirde, Frederick Ramp ende Maerten Ruychaver, Hoge Heemraiden van Rijnlant, ende dit in vougen hiernaervolgende, Te weten, dat de voors. Commanduer den voors. van Dobben jairlicxs, geduyrende als voeren, zal doen betalen, uyten innecomen der Commandurie-goeden, die somme van zes hondert gulden te xL grooten, op twee termijnen als te Alreheyligen ende Meijendagen, telcken drie hondert gelijcke gulden, waermede de voors. van Dobben belooft voortsaen contentement te hebben, zonder den voors. Commandeur ofte Commandurie immermeer op nieus vorder in eeniger manieren te molesteren, cesserende mitsdien alle tgene de voors. van Dobben, tot noch toe eenichsints heeft weten te pretenderen, Belovende pertijen elckanderen, naer tgene voors. es te gedragen, onder verbant als recht es, Dezer acten zijn twee, bij pertijen voors. ende d'genoempde Heeren Hogeheemraiden geteyckent zijnde, van dewelcke

1) Inv. Arch. Haarlem, Dl. I. N. 1955.

de presente, bij verlies oft achterhouden van een derselver, volcomen geloof hebben ende effect sorteren zal als of se beyde voor oogen waren, Aldus geschiet opten eersten Mey Anno zestien hondert ende acht.

CORN. VAN DER GOUDE, Commanduer in Haerlem.
VRANCK VAN DUBBEN WILLEMSZ.
G. V. POELGHEEST.
J. V. DUVENVOIRDE & WOUDE.
J. V. DUVENVOIRDE.
A. V. BRONCHORST. N. V. MATENESSE.
M. RUYCHAVER.
FREDERICK RAMP.

Hiermede loopt de betrekking tusschen den Commandeur en Heer Franc Van Dubben ten einde en staan ook wij bijna aan den grens der geschiedenis van de parochie Heemskerk in den ouden tijd. De kerk-zelve was op het oogenblik waartoe wij thans genaderd zijn, waarschijnlijk reeds lang in gebruik bij de Hervormden, doch zekere data kunnen daaromtrent niet opgegeven worden: het recht van collatie evenwel, werd nog steeds beschouwd als een der prerogatieven van de Commanderij van St. Jan, maar, hiertoe aangezocht door Burgemeesteren, deed de laatste Commandeur Mr Andries Pieterss. Van Souwen ook daarvan afstand, bij eene akte van den 28 Mei 1616, welke aldus luidt: [1])

Ick ondergeschreven, tegenwoirdich Commanduyr vant ordenshuys van sint Jans binnen Haerlem, bekenne ende verclare bij desen. Alsoo in den jaere xv^{c} Lxxxi, bij accord ende verdrach met de Heeren Staten van Hollandt ende Westvrieslandt aengegaen, de stadt van Haerlem in betalinge gegeven zijn allen den goederen toebehorende den conventen, geestelicke collegien ende gilden, ten tijde van de satisfactie binnen Haerlem geweest zijnde, tot voldoeninge ende betalinge van hare t achterwesen, gedurende hare belegeringe, bij deselve stadt van slants wegen verstreckt ende betaelt; ende, vuyt crachte van dien, den heeren burgermeesteren ende regeerders der stadt voorschreven, met wijlen heer

1) Handv. en Privilegien. bl. 453.

Thyman van Woude, (doen ter tijt commanduyr der voorschreve orden) ende, naer desselffs overlijden, ook met heere Cornelis Jacobsz. sijn successeur, met heurlieder respective bijgebleven conventualen ofte collegalen, int vruntlick verdragen sijn, dat de voorschreven commanduyrs ende conventualen, haer leven lanck ende ter lester doot toe, souden blijven behouden het besidt, d administratie ende t gebruyck van alle des voorschreven convents goederen, sonder eenige reeckeninge, ende op eenige verdere conditien, als breeder in de voorschreve respective acten van accorde daer van sijnde; dat, overmits de veranderinge in de religie ende de gelegentheyt des tijds, de intentie ende meeninge van wijlen heer Thyman van Woude, heer Cornelis Jacobsz., mitsgaders van mijn ondergeschreve, van den aenbeginne der voorschreven accorden aff, altijt geweest ende van mij oock alsnoch es, dat den commanduyrs in der tijt van de voorschreve ordre hen nyet onderwinden souden noch bemoeijen t recht der kercke, in 't stellen ofte presenteeren van pastooren ofte predicanten, zo wanneer de voorschreve ampten souden comen te vacheeren, ter plaetsen, daer de voorschreve commandeurs t recht daer van gehadt hebben, als in de Beverwijck, tot Heemskerck, Soeterswoude ende Hasers-woude, mitsgaders van andere kerckelicke officien, van de costerye, scholasterye, bodenampten ende clerckampten, ende andere diergelijcke, metten gevolge ende aencleven van dien, in de voorschreve plaetsen, voor soo veele de collatie ofte gifte van dien de voorschreven commanduyrs soude mogen gecompeteert hebben ofte aengaen; maer dat de voorschreve heeren burgermeesteren der voorschreve steede met allen t selve souden mogen doen, vuyt crachte van de voors. gifte, accordt ende betalinge van de edele mogende heeren Staten van Hollandt ende West vrieslant, aan de voorschreve stadt Haerlem gedaen in den jaere 1581, sulx als zijlieden amptshalven te raede souden vinden; ende oversulx ick ondergeschreve in de voorschreve qualiteyt oock alsnoch verclare mits desen (voor soo veele het noet sij ende mij desen eenichsints aengaen mag) ten behoeve van de voorschreve stadt van Haerlem, affstant te doen, ten fyne voorschreven, van t recht van alle de voorschreve collatien, ende daervan, ten behoeve van de voorschreve stadt, oock gegeven ende gepasseert te hebben dese acte, op huyden den xxviij Meye in den jaire xvi^{c} zesthien, omme te mogen dienen, daer ende zoo behooren sal. Actum in Haerlem ten voorschreven dage ende jaere.

ANDRIES VAN SOUWEN.

Wij vinden in deze akte van afstand van alle rechten der Commanderij op de kerk van Heemskerk, een geschikt punt om de geschiedenis dier parochie in de middeleeuwen, te besluiten. Wel zijn we wat verder gegaan, dan aanvankelijk bepaald was, maar de bouwstoffen, welke aangetroffen worden, zijn somtijds van dien aard, dat men, zonder betrekkelijke schade voor het geheel, niet juist met een rond jaartal kan besluiten en de pen neerleggen.

Haarlem. C. J. GONNET.

PASTOORS DER STATIE OUD-ADE C. A.

Uit pastoor Burgmeijer's aanteekeningen voor Nederlandsche Kerkhistorie, in het seminarie te Warmond [1]) berustend, mogt ik vóór jaren door heusche bemiddeling van den hoogleeraar J. W. L. Smit aldaar 't eerst kennis nemen van de volledige naamlijst der priesters, die na de reformatie de pastorele bediening te Oud-Ade hebben waargenomen [2]).

Naderhand is echter uit officieele bescheiden, als inschriften der pastoors in doop- en trouwboeken, die werden nagezien om het in genoemde lijst hier en daar ontbrekende komstjaar enz. op te sporen, ook ontdekt, dat in past.

---

1) Thans te Haarlem.

2) Van tijden vóór de reformatie kan hier geen spraak zijn, omdat geen der vele buurtschappen van Alkemade kerkdorp was. Alleen te Roelofarendsveen en in de Kaag bevond zich eene *kapel*. De over de wijde vlakte aanwezige geloovigen werden alstoen door de pastoors van Rhijnsaterwoude, Hoogmade en Warmond verzorgd.

Burgmeijer's opgaaf sommige onnauwkeurigheden en eenmaal eene misstelling in de opvolging zijn ingeslopen, waarom zijne lijst zonder verbetering niet geheel vertrouwbaar is.

De verbeterde in- en aangevulde volglijst is deze:

Namen der pastoors.	Geboorteplaats.	Alhier sedert.
Antonius van der Plaat . . .	Leiden	1630.
Franciscus van der Lisse. . .	Dordrecht	1678.
[Adrianus van Dort]	Utrecht	1709.
Joannes Walterus Eelkens . .	's Hertogenbosch . .	1710.
Joannes van der Meij. . . .	Amsterdam. . . .	1714.
Florentius Facker	's Gravenhage . . .	1748.
Albertus Theodorus van Aalst.	Amsterdam. . . .	1750.
Joannes Petrus Meijers . . .	?	1758.
Hermannus van Westerloo . .	Amsterdam. . . .	1770.
Franciscus Henricus Lammers.	Delfshaven. . . .	1780.
Petrus Hallemans	Halfweg H/A. . .	1786.
Nicolaus de Jongh. . . , .	Maassluis.	1800.
Vincentius Mart. van der Valk.	's Gravenhage . . .	1807.
Wilhelmus Lambertus Mosmans.	Rotterdam. . . .	1846.
Johannes Petrus Görtz. . . .	Medemblik. . . .	1863.

In achterstaande bladzijden wil laatstgenoemde aanvangen te beproeven, hetgeen hem van het leven en de pastorele bedrijven zijner ontslapen voorgangers bekend is op eene niet al te onwaardige wijze te vermelden. Voorop zij echter gezegd, dat hij van sommigen hunner al zeer weinig of niets te verhalen weet.

1. Antonius van der Plaat.

A° 1630–1678.

Tweemaal wordt in van Heussen's Batavia Sacra [1]) een werkje aangehaald, getiteld: Joannes de la Valle *Levensbe-*

1) II. 262, art. *Franc. Dusseldorp*, en 265, noot.

schrijving van Antonius van der Plaat. Reeds uit genegenheid voor den schrijver, die blijkens stukken van ons archief huisgenoot des pastoors was en zich jegens hem en de gemeente op vele wijzen verdienstelijk heeft gemaakt, wenschten we vurig de monografie te bezitten; zeker zouden we bovendien over sommige punten, als de bekeering van Louw den schoenmaker, die Grieksch en Hebreeuwsch verstond, de verbanning des pastoors en zijn privaat leven veel wetenswaardige inlichtingen ontvangen; doch het werkje is hier niet en, naar 't schijnt, nergens meer aanwezig; altans op een der vele navragen daaromtrent gedaan heb ik ten antwoord bekomen, dat het een handschrift was, dat v. H. het heeft gebruikt, maar dat het waarschijnlijk tijdens het overbrengen van veel documenten uit diens boekerij van Leiden naar Utrecht is verloren geraakt.

Met behulp van 't geen v. H. uit dat werkje heeft getrokken, de in ons archief aanwezige bescheiden en onder de bevolking bestaande traditiën zullen we het leven van den merkwaardigen eersten pastoor van Oud-Ade trachten te schetsen.

Antonius van der Plaat (van de Plaet, Plaetius) werd den 15 December 1605 te Leiden uit ouders, die van het katholiek geloof waren afgevallen, geboren, en, daar waarschijnlijk het jeugdige leven des kinds in gevaar verkeerde, door een katholiek in stilte gedoopt. Zeer vroeg verloor hij zijn vader, die eerst als eenvoudig handwerksman voor een talrijk gezin het brood verdiende, naderhand het ambt van schoolmeester bekleedde; en de fanatieke moeder, die Mennoniet was, niets onbeproefd latende om haar eenigen zoon in de sekte die zij aanhing op te voeden, gaf hem in de jongelingsjaren ter onderrigting over aan een Mennisten predikant, die hem ook doopte.

De vriendschap, welke Antonius met den zoon van een Leidsch geneesheer had aangeknoopt, diende in de hand

der Voorzienigheid als middel om den jongeling tot het katholiek geloof terug te brengen niet alleen, maar hem, geroepen tot heil van duizenden in de bedrukte vaderlandsche Kerk te arbeiden, ook tot het priesterschap op te leiden en toe te rusten met de voortreffelijke hoedanigheden en deugden, die later in zijn apostoliesch leven zoozeer hebben uitgeblonken. De beide vrienden namelijk, aan wie het om ongelijksoortige redenen voorkwam, een langer verblijf in de ouderlijke woning niet te kunnen uithouden, beraamden het plan in stilte te ontvlugten, en werkelijk aanvaardden zij de reis naar Keulen.

't Is te denken dat de stoutmoedige knapen om zoo'n waagstuk te durven ondernemen wel eenig uitzigt hebben gehad van te zullen slagen. Vermoedelijk heeft dienst gedaan de herinnering, dat de familie van Antonius' reisgenoot in vriendschapsbetrekking stond tot den even vermogenden als geleerden geestelijke Franciscus Dusseldorp, geboren Leidenaar, die, van advocaat in den Haag priester geworden, thans zijn verblijf te Keulen hield. Wat hiervan zij, Dusseldorp ontving de vaderlandsche jongens hartelijk; herbergde hen, hoorde hunne belangen, stond hen met zijn wijzen raad bij en ondersteunde bij den president van het Hollandsch seminarie, onzen Leonardus Marius, beider verzoek om als kweekeling te worden opgenomen. De schitterende aanleg van geest en hart, dien Dusseldorp spoedig in den jeugdigen van der Plaat ontwaarde, had zijne genegenheid voor den knaap zelfs dermate opgewekt, dat hij zich tot vergoeding van alle kosten aan het Collegie voor zijn beschermeling verbond. Evenwel had onze Antonius bij al zijn vreugde een bittere teleurstelling: hij maar alleen werd als leerling aangenomen; zijn vriend, omdat deze van onechte geboorte was, werd afgewezen en onder de noodige voorzorgen naar het vaderland ingescheept.

Weldra zwoer de jonge student de dwalingen der sekte, waartoe hij geacht werd te behooren, in handen van Marius af. Nu kwam de vraag naar zijn Doopsel. Daar hij over het in zijne kindschheid ontvangene slechts op gerucht of overlevering kon getuigen; voor de geldigheid van 't geen de Menniste predikant had bediend geen vertrouwbaar bewijs te krijgen was, waren president en professoren eenparig van oordeel, dat, zij 't ook voor den derden keer, het H. Doopsel — ditmaal onder voorwaarde — den student moest toegediend worden.

Zóó dankbaar trachtte van der Plaat aan de van God en menschen ontvangen weldaden te beantwoorden, zóó ijverig woekerde hij in het aanleeren der heilige wetenschappen met de hem toebedeelde talenten, dat hij tegen de schrandersten zijner studiegenooten, als Abraham Brienen en Reynier Coopman, naar de palm dong, op 't punt van controvers en welsprekendheid echter allen overtrof. Toen hij, subdiaken zijnde, eens in 't bijzijn van den Keulschen magistraat eene redevoering hield, zou men uitgeroepen hebben: Een tweede Marius!

Dan een gevaar bedreigde zijne toekomst. De uitwerking, die de eerste studie der moraal-theologie wel eens meer op brave studenten heeft, dat retrospecties en angstvalligheden ontstaan, onderging v. d. Pl. vrij sterk; van opgeruimd werd hij stil en peinzend, van nauwgezet scrupuul; doch met den gelukkigsten uitslag wendde hij nu het door Marius hem daartegen aangeprezen geneesmiddel aan, de beoefening der muziek, waarvan hij later even groot minnaar als kenner was. Dusseldorp leefde juist lang genoeg om het volle genoegen te smaken van te zien hoe uitmuntend zijne weldaden aan dien pupil waren besteed. Dusseldorp overleed te Keulen 31 Maart 1630, Antonius van der Plaat werd aldaar op zijn geboortedag 1629 priester gewijd en vervolgens naar het

vaderland afgevaardigd, dank zij weder den invloed van president Marius, anders hadden v. d. Plaat en zijn vriend Brienen te Keulen het kleed der Dominicanerorde aangenomen.

Op wie zou de van ijver blakende jeugdige priester eer zijn pogingen om zielen voor den hemel te winnen beproeven, dan op zijn eigene moeder, die hij bij terugkomst in het vaderland nog in leven vond doch evenzeer als vroeger aan de dwaling verknocht? Hij bad en droeg Sacrificiën op voor hare bekeering, ten einde de hemel zijn heiligen aanval op hare ziel zou zegenen. Het protestantisme was nog te jong, dan dat hij met zoogenaamde goede trouw bij de dwalenden rekening meende te moeten houden; veeleer dacht hij door tegenover de opraapsels van mandemakers en turfdragers, met een gewaad tot predikant gemaakt, de bewijsgronden der katholieke waarheid zijne moeder voor te leggen, haar spoedig voor de Kerk te zullen winnen; — helaas, hij bedroog zich; zij weerstond hem, weigerde voorts over godsdienst met hem te spreken. Echter hield hij aan; smeekte dat zij hem ten minste zou willen aanhooren, beroep doende op haar moederlijke liefde, hieruit allerlaatst zoo schitterend gebleken, dat zij vóór tien jaren, toen hij 't ouderlijke huis ontvloden was, in aller ijl naar Rotterdam reisde, van morgen tot avond de havenhoofden afliep in de hoop haar Antonius nog vóór zijn afvaart te ontmoeten; zooals de moeder toen haar zoon zocht, wilde thans het kind zijne moeder vinden; — doch alle pogingen bleven vruchteloos, de priesterlijke zoon heeft den troost, dat zijne moeder in den schoot der katholieke Kerk ontsliep, niet mogen smaken.

Na een korte poos in Utrecht nu dezen dan genen pastoor bij voorkomende gelegenheid in de geestelijke bediening te hebben bijgestaan, werd van der Plaat door Jac. Bol, generaal-vicaris voor Utrecht aan den Leidschen

pastoor Rombout Medenblick [1]) als medehelper toegevoegd op de togten die deze gewoon was [2]) naar het platteland van Alkemade enz. te doen, ten einde aan de geheel van priesters beroofde katholieken aldaar de troostmiddelen der godsdienst te brengen [3]).

Allertreurigst was het in 't begin der XVII^{de} eeuw met den toestand der katholieken hier gesteld. In een omtrek van ongeveer 9 uren, binnen welken thans minstens de vijf tamelijk uitgestrekte parochiën Rhijnsaterwoude, Roelofarendsveen, Rijpwetering, Hoogmade en Oud-Ade gelegen zijn, was geen enkele priester meer te vinden. Bovendien waren ettelijken in de dwaling meegesleept door den afval van den Hoogmaâschen pastoor, die 's morgens in 't wit preekte en 's middags in 't zwart; en vroeger reeds door de fanatieke woelingen van den beruchten Jan Bakker (Pistorius), pastoor van Heer Jacobswoude (= Esselijkerwoude = Woubrugge), door de protestanten als hun Nederlandschen protomartijr geroemd [4]). Niettemin vergiste Bilderdijk zich geenszins, altans wat deze streek aangaat, toen hij schreef, dat ten plattenlande 7/8 der bevolking aan 't voorvaderlijk geloof getrouw bleef. Op onvaste tijden, tegen de nadering van een of ander Hoog-

1) Daar wij van dien pastoor een eigenhandig geschreven en onderteekend briefje bezitten, waarover straks, wille Dr. Frenaij veroorloven dat wij zijn naam schrijven, zooals hij zelf dat deed. Vgl. Bijdragen I. 257, 258.

2) Sedert 1626 was R. Medenblick niet meer als pastoor te Leiden werkzaam, daar hem het openlijk verblijf in die stad was ontzegd (Bijdragen II. 232 vgg.) Dat verklaart, waarom v. d. Pl. te Leiden aankomende, zijn intrek niet bij den pastoor kon nemen, maar nam bij Dusseldorps aanverwant Buytenwecht, aan wiens huis Medenblick later ook werd gevangen genomen. (Bat Sac. II. 274 en 264).

3) Hieruit blijkt dat Alkemade, even als meer plaatsen van Rhijnland, hoewel volgens de Bulle van oprigting tot het diocees van Haarlem behoorende, door de Utrechtschen bestuurd werd. Vgl. Akten van het Haarlemsch Kapittel in de Bijdragen III. 443.

4) Zie A. Pars, *Katwijkse Oudheden* 259. Kist en Mol. *Kerkhistorisch Archief* passim.

feest kwam soms ter sluiks een priester uit Amsterdam of Leiden de H. Geheimen vieren. Aan Rombout Medenblick vooral zij onsterfelijke eer, dat hij de vonk bewaarde, die van der Plaat tot heldere vlam ontstoken heeft. Hoe innig het voorgeslacht onzer landlieden het katholiek geloof aanhing, diensvolgens 't bezoek van een priester op allen prijs stelde, toont wel het gebeurde te „Out-Aa" op Maria-Visitatiedag 1608. Zekere Anthoenis Pietersz, wonende in het ambacht van Alkemade aan de Vaarsloot, door zijne buren voor roomsch aangezien, maar in 't geniep heulende met de afvalligen, speelt de rol van huichelaar en verrader zijner vroegere geloofsgenooten. Op Maria-Visitatiedag ziende, wat hij al meer gezien had, dat een schuitje, waarin een geestelijke, zijne woning voorbijvoer, vaart hij het met zijn schuit achterna tot aan het huis van Hubrecht Arrisz „zijn buurman aldaar". Deze hem bespeurende zegt dat er heden in zijn huis godsdienst gehouden wordt; en de huichelaar, antwoordende dat hij zulks hebbende vernomen, meegekomen is om er aan deel te nemen, wordt binnengelaten en woont Misse en predikatie bij. Maar weldra te Leiden den protestantschen geneësheer Mr. Jacob sprekende, klapt hij dat de gezindheid der roomschen te Out-Aa hem zoo zorgwekkend voor de gereformeerde religie en de rust van het land voorkomt, dat men dáár wel wat beter toezigt mag houden, of 't kon met het nieuwe geloof wel spoedig gedaan zijn. Een aanklagt ging naar den Haag; het gevolg was, dat de commissaris van het Hof naar Leiden komt „om te informeren op te vergaderinge van veel papisten" en dat Anthoenis Pietersz, eerst te Leiden onder eede gehoord, naar den Haag wordt gedagvaard, om over het „misdrijf" te getuigen [1]).

1) De processen-verbaal zijn onder 't opschrift: *Eene Mis te Alckemade*, dank hebbe pater v. Lommel S.J., te vinden in de Bijdragen I. 24 vgg.

Uit een en ander is afteleiden wat groote vreugd de goede landlieden gesmaakt hebben, toen zij op zekeren dag in gezelschap van den bekenden pastoor Rombout, wien het bij 't klimmen der jaren, vooral wegens een hem overkomen „accident" [1] lastig viel, een twintigtal polders in een open schuitje om te varen en vervolgens te voet dóór te gaan, een kloek, jeugdig geestelijke zagen uitstappen, vernemende dat hij meekwam om zijn priesterlijke zorg aan hunne zielen te wijden. Deze geestelijke was Antonius van der Plaat. Zijn stichtende godsvrucht, boeijende welsprekendheid, onvermoeide zielenijver roofden weldra aller harten, zoodat het godvreezende landvolk, na hem een en andermaal uit de stad te hebben afgehaald en teruggevoerd, niet langer de bede kon onderdrukken dat hij voor goed bij hen blijven zou. Maar al had v. d. Pl. niet in last het koningrijk Gods ook aan andere plaatsen te verkondigen, de gewoonte, zelfs van die tijden, was er tegen, dat aan een pas gewijde, aan zóó jeugdig zielzorger een uitgebreide gemeente werd toevertrouwd; doch volgens 't oordeel der eenvoudige lieden kon het ook niet anders, of, als de omstandigheden 't maar even toelieten, zou aan zulk bekwaam werkman een voorname standplaats elders worden aangewezen. En wat zou dan weer van hen worden?... Een gezantschap van boeren trad eerbiedig op den generaal-vicaris van Ph. Rovenius af; zij leiden hun ronde harten voor hem open; en als na eenigen tijd hun verzoek, door R. Medenblick schriftelijk ondersteund, haast tegen de verwachting in werd toegestaan, overschreed de godsdienstige vreugde bijkans de grenzen der omzigtigheid. Men haalde van de scheepmakers pek- en teertonnen aan, die men 's avonds, Zacharias' lofzang zingende, op het water brandde, onder afspraak, dat als soms een

1) Zie Bijdragen III, 61.

vreemde vragen mogt, wat die dingen beduidden, zij zouden antwoorden, van daag, dat de duivel zijn poot had gebroken; morgen, dat er buitengewone vangst van snoek en brasem was; en overmorgen, dat de roodbont van Willem Cornelis drie kui-kalvers had, zij daarom op biest met brokken werden onthaald. Dit geschiedde ten jare 1630 [1]).

Wonderbaar werkte Gods genade. De vruchten van pastoor van der Plaat's arbeid waren zelfs zoó schitterend, dat het getal dergenen die hij of uit den staat van wankeling en lauwheid ophief, of uit het Calvinisme tot de Moederkerk terugvoerde nagenoeg drieduizend bedroeg, waaronder geleerden waren, althans één, die uit haat tegen 't Pausdom zich op de wetenschappen had toegelegd, om, zoo meende hij, met de H. Schrift, in den grondtekst bestudeerd, het katholiek geloof te ondermijnen [2]).

't Pleit voor het doorzigt des pastoors, dat hij begreep, ten einde spoedig en veel vrucht te doen, zich van de hulp van godvreezende vrouwspersonen te moeten bedienen. Op verschillende punten van zijn gebied stelde hij tot 't geven van godsdienstonderrigt aan de kinderen, die nog minder dan de volwassenen, allen rondom den herder te

---

1) Dit jaar stellen we op gezag van past. Burgmeijer, die het opgeeft voor de stichting der statie Oud-Ade. (Kerk. Ned. jaarg. 1847).

2) v. H. noemt Louw den schoenmaker. 't Klinkt wel wat vreemd, dat een eenvoudig ambachtsman zich aan theologische en klassieke studien wijdt. Zou „schoenmaker" misschien familienaam zijn? Ook verhalen v. Ollefen en Bakker (Ned. Stad en Dorpbeschr.), gedeeltelijk in navolging van v H., eenigzins anders: „onder den dienst van den Eerwaarden *Anthony van der Plaat*, een Godvruchtig Priester van Leyden geboortig, waarvan men verhaald, dat denzelve eens een zekeren schoenmaker *Louwerens* genaamd, een man van een berucht goddeloos gedrag, niet alleen tot een uitmuntend vroom man gemaakt, maar hem ook in de Grieksche en Hebreeuwsche talen grondig onderweezen heeft"... Nu, daar Louw de „motieven zijner bekeering" heeft uitgegeven, verstrekt zijn geschrift, als 't nog bestaat, misschien alle mogelijk licht.

vergaderen waren, bij voorkeur weduwen en die 't bedrijf van „vroemeut" uitoefenden, te werk, na ze vooraf tot geestelijke bezigheden, die buitendien konden voorkomen, te hebben afgerigt: hij wilde verzekerd zijn dat aan de kleinen die in gevaar van sterven verkeerden het H. Doopsel werd toegediend. Die vrome vrouwkens zorgden tevens dat op Zon- en Feestdagen 't zij in haar eigen huis of in dat van anderen godsdienstige bijeenkomst werd gehouden door diegenen, welke onmogelijk de plek, nu deze dan gene, konden bereiken, waar de priester de H. Misse las en preekte. Ook sloten zich eenige ongehuwde deernen aan: deze „geestelijke dochters zonder professie" erfden als elders den aan traditiën zoo rijken naam van „klopje" en boden onschatbare diensten, o. a. door gemaakte bepalingen omtrent een aanstaand bezoek des pastoors aan die of die buurtschap ter plaatse over te brengen en daar alles, zoo goed het kon, voor zijne komst te regelen [1]).

Want noch de Heer noch zijn dienaar hadden aanvankelijk een vaste woonplaats. Er viel nog niet aan te denken een eigenlijk bedehuis op- of in te rigten; en te zorgen dat de priester een bekende vaste woning hadde, niemand viel zulke dwaasheid in. Maar daarom lag het woord Gods niet aan banden. De geloovigen, die hunnen pastoor hun hart hadden geschonken, hoe zouden zij hem hun haardsteden niet aanbieden tot gastvrij verblijf! Hoeveel meer betwistten zij elkaar de eer hun schamel woonhuis tot heiligdom Gods te zien bezigen, waar de H. Geheimen werden gevierd! Nog heden wijst men in Alkemade sommige huizen, waar in den tijd der vervolging de H. Misse gelezen is. Ook waren later de eerste bedehuizen niet

1) Een lange lijst van klopjes is op te maken uit de doop- en trouwboeken waar ze vaak als borgen en getuigen in voorkomen. Zij zijn pas uitgestorven, toen 1 October 1840 klopje van der Salm, onze kosteres, aan de Rijpwetering wonende overleed.

anders dan schuren en stallen (of de zoldering er van), die van lieverlede 't zij door schenking of aankoop kerkelijk eigendom geworden zijn.

De omstandigheid, dat geen wegen of looppaden het land doorsneden [1]), de talrijke polders zelfs niet door overbrugging aan elkaar waren verbonden, werkte toenmaals gunstig voor de uitoefening der verboden godsdienst, gelijk zij namaals veel heeft bijgedragen om de eenvoudigheid en zuiverheid van zeden in de bevolking te bewaren. Schoon niet onbereikbaar, waren deze streken toch voor vreemden lang niet gemakkelijk, wegens de menigvuldige poelen en wateringen bij duister weer zelfs gevaarlijk te doorkruisen. Van daar was het verblijf voor geestelijken hier minder onveilig dan elders, liepen de godsdienstoefeningen weinig gevaar te worden bespied en gestoord. Daarentegen, indien het land voor de Leidsche speurhonden hadde open gelegen, zou men hier meer dan elders zich gehaast hebben den pas bezaaiden akker om te wroeten, daar, volgens de bemerking van Th. de Cock [2]), te Leiden en omstreken het strengst en het langdurigst de hand aan de plakaten gehouden is.

De overlevering wil dat sommige uit Holland verbannen priesters zich hier heimelijk hebben opgehouden. Klonk dit om gezegde reden niet reeds zeer waarschijnlijk, zouden we het nog moeten aannemen op grond dat pastoor van der Plaat, man van studie [3]), tijd moet hebben kunnen vinden om zich in de lezing der kerkvaders en exegeten te verdiepen, en zijne schapen aan eens anders hoede moet hebben kunnen toevertrouwen, toen hij uit de pastorele

---

1) Eerst in 1868 legde het gemeentebestuur van Alkemade een rijweg op Leiden aan.

2) *Verhael van de opkomst der nieuw-opgereghte pastorije.* (Burgm. Kerk. Ned. jaarg. 1847).

3) „Hoed u voor den lezer van één boek" was zijne spreuk.

bediening naar Keulen afreisde, ten einde den graad van Licentiaat in de H. Godkunde te gaan verdienen.

Op de terugtogt naar de zijnen nam hij uit Keulen twee kisten met Heiligen-reliquiën, die nog in de pastorie van Oud-Ade met eerbied bewaard worden, mede. Deze kisten van eikenhout met dito schuifdeksel gesloten, meten elk 60 × 20 × 20 c M. Binnen, ter halve diepte ligt op kantribben een met roode zijde onder en boven bekleede plank. De Heiligen-beenderen, meerendeels van de gezellen van Sten Ursula en Cunera — heele gewrichten en schedelstukken, — zijn, over langs op de plank gerangschikt, over dwars met zilverdraad omwonden en op 't zijden bekleedsel vastgehecht, terwijl op elk een of meer zegels in donker lak en een bedrukt strookje perkament, naambriefje der Reliquie, zich bevinden [1]). In een dezer kisten bewaarde. de godvruchtige pastoor nog een Reliquie — eveneens onder onze berusting — die hem welligt

1) Als in 1864 van die Reliquiën inventaris door ons was opgemaakt en Z.D.H. den Bisschop van Haarlem toegezonden, heeft op last van Z.Hw. de Ew. secretaris J. J. Graaf ons de belangstellende eer gedaan inzage te komen nemen. Door losmaking en verplaatsing is de inventaris nu niet juist meer, vooral wijl zijn Ew. een paar exemplaren heeft meegenomen ten eind daarop zijnde zegels met die van duitsche Bisschoppen en Prelaten uit die tijd te confronteren. — Daar was van oude dagen af ter pastorie alhier, behalve een spanendoos met veel „Heiligdom" en „Agnus Dei", een derde kistje met gebeente (vingerleden enz.) van Martelaren, volgens bijzijnden brief opgegraven uit het coemeterium Sti Calepodii te Rome en aan de kerk van Crommeniedijk geschonken. Hoe dit naar hier gebragt is, heb ik niet te weten kunnen komen. Of soms een der Oud-Aasche pastoors te voren in Crommeniedijk heeft gestaan? Doch zulks is het geval niet. Aan de echtheid viel, dacht ons, niet te twijfelen. De Ew. secretaris nam dat kistje ook met zich; en nadat Z. D. H. de Bisschop van Haarlem die Reliquiën had geauthenticeerd, en, ze ter onzer beschikking latende, in het Reliquarium van het Bisdom gedeponeerd, hadden wij den 9 September 1869 het geluk ons verlangen daaromtrent vervuld te zien, te weten, dat Z.Hw. met deze zelfde Reliquiën het hoofdaltaar onzer St. Bavo-kerk heeft geconsecreerd. — Vurig wenschen we dat het onderzoek betreffende de andere ook met gunstigen uitslag bekroond worde.

dierbaarder was dan al de andere, namelijk een tand van „de Martelaars van Gorcum," vroeger eigendom van R. Medenblick, die haar van zijn pastoor had gekregen, welke laatste haar van Ph. Rovenius ten geschenke ontvangen had. Met een door Medenblick eigenhandig geschreven en onderteekend attestatie-briefje bevindt zich de tand in een klein purper-zijden (digtgenaaid, maar door mij open gevonden) zakje. Het briefje luidt: „Dit heylichdom is myn gegeven van myn pastoor die Welcke dat als geschynck ontvangen heeft van den Seer Eerw.dichen heer vicarius Philippus Rovenius. Actum tot Leyde d. 7 Novembris 1618. R. Medenblick." Onder, links van den lezer, schreef dezelfde: „het es heylichdō vande Martelaeren van Gorrecum inde Brijll voor het heylich geloeff gedoot." Naderhand heeft past. van der Lisse regts onder geschreven: „possedit hunc dentem Ampliss dn̄us van de plaet Rhenolandiae Archipr̄ plusquam 40 annis."

Ten jare 1635 heerschte in Alkemade gelijk in vele oorden van het vaderland de pest, zeer besmettelijke rotkoorts. In aanmerking nemend de koortswekkende uitdamping van den lagen veengrond met zijn menigte plassen, verwondert men zich niet bij verschillende schrijvers te lezen, dat de besmetting in deze streken zeer verwoestend rondgreep. Dan naar de beschikking der Voorzienigheid was de bezoeking genade; het krachtige middel om het versch weerklonken woord Gods allerdiepst in de gemoederen te doen ingaan; een heerlijke gelegenheid, dat over deze oorden, die ergernissen aanschouwd hadden, welke de kindskinderen nog breed wisten te verhalen, het waar karakter des katholieken priesters kon uitschitteren tot aanwas des geloofs! Daar stond de man Gods, hij alleen, nacht en dag aan het ziekbed van hopeloozen; zonder rust of duur werd hij gezocht en afgehaald om de H. Sakramenten aan stervenden te bedienen, terwijl na afloop

der bediening de gezonden hem bestormden om hunne biecht te spreken, ten einde op een misschien nabijzijnden dood beter voorbereid te zijn. 't Duurde weken achtereen dat men een zeil of bedlaken op een molenroe liet wapperen tot een sein, in wat polder men den pastoor, zoo noodig, vinden moest. Zooveel vermoeienissen en ontberingen als het onophoudelijk heen en weer drijven op het water „in weer en wind, bij nacht en ontijden" met zich bragt, knakten de gezondheid des pastoors, die er het begin der kwaal mee opdeed, ten gevolge waarvan hij in zijn ouderdom haast geen lid kon verroeren. Geweldig schokte hem daarenboven de tijding, dat zijn studievriend en buurpastoor R. Coopman te Leiden als het slagtoffer zijner liefde aan de pest bezweken was; doch in plaats dat die treurmare van der Plaat voor zijn herderlijken pligt deed terugdeinzen, scherpte zij hem veeleer in, dat een goede herder voor zijne schapen niet slechts rust en gezondheid, maar tevens zijn leven ten offer moet brengen. In die dagen, zegt v. H., heeft v. d. Pl. zijn schoonste lauweren verdiend.

Door tusschenkomst van R. Medenblick, alstoen aartspriester, die den akker, waarin hij 't eerste goede zaad gestrooid had, niet uit 't oog verloor, werden in het pestjaar twee of drie priesters aan pastoor van der Plaat als helpers toegezonden [1]). En daar het zeker is dat vervolgens verschillende priesters bediening in Alkemade hebben waargenomen, is het wel te denken dat voorts genoegzaam onafgebroken deze en gene medehelper den pastoor heeft ter zij gestaan.

Daardoor zag van der Plaat zich een stap verder gebragt tot het groote doel dat hij zich voorstelde, dat hij ook heeft mogen bereiken, de duurzaamheid verzekeren van

1) Voor zooveel het jaar betreft (1635) vergist v. H. zich met Philippus van Deventer onder die medehelpers te tellen, wijl deze eerst den 25 Sept. 1638 priester is gewijd. Vgl. Bijdragen I. 431 vgg.

't geen voor het katholicisme gewonnen was, door het stichten van ettelijke bedehuizen en het splitsen van zijn uitgestrekt gebied in meerdere pastoraten. Gemeenten stichten met katholieken in merg en been roomsch, waarlijk apostolische levenstaak! Voor zich wenschte de pastoor alsdan te behouden het westelijk gedeelte van Alkemade, waarin, behalve meer buurtschappen en het dorp de Kaag, Ade, Rijpwetering en Oud-Ade gelegen waren. „Als zijnde het voornaamste" („tamquam potiorem," het vetste?), voegt v. H. tusschen. Of genoemd gedeelte van Alkemade alstoen het voornaamste was, in welken zin dan ook, kan ik noch bevestigen noch tegenspreken; maar dat pastoor van der Plaat zich in die keuze door tijdelijk eigenbelang liet leiden, is geenszins aan te nemen in een man, die, na met moeite een voor dien tijd vrij kapitale huizinge in eigendom te hebben bekomen, deze den nog aan te stellen pastoor eener dochterstatie laat betrekken en zelf zich met een armzalige schuur aan de Oud Aa behelpt. 'k Vermoed veeleer, dat zijn eerste liefde gesproken heeft, zijn genegenheid voor de plek, waar hij als jeugdig priester reeds met R. Medenblick aanlandde en zoo dankbaar ontvangen was.

't Eerst werd de onderhoorigheid van van der Plaat, gesmaldeeld aan den zuidkant. Een deel van Heer-Jacobswoude (Woubrugge) met Hoogmade werd, volgens past. Burgmeijer omstreeks 1640, een zelfstandige statie met Damasus van der Does als pastoor. „Hij woonde digt bij de Hoogmaasche (protestantsche) kerk, maar op het grondgebied van Hr.-Jacobswoude (Relat. Jac. de la Torre), in het huis dat we zoo even bedoelden, waarvan de zoldering tot kerk werd ingerigt. Het is tot heden (1875) de pastorie van Hoogmade, terwijl kolommen en gewelven duidelijk aantoonen, dat het bovengedeelte tot kerkehuis der gemeente is gebruikt.

Ook te Roelofarendsveen, in later dagen door produkt van peulvruchten en augurken veel voornamer geworden dan het vroeger was, zoodat die plaats tegenwoordig de volkrijkste buurt, alsook de grootste der 3 parochies in Alkemade is, gelukte het v. d. Pl. eene woning tot bedehuis in te rigten. v. H., met Roelofarendsveen om welbekende redenen ingenomen, verkondigt met veel emphase, dat dit het eerste *oratorium* was, wat ten plattenlande werd *gebouwd;* ook spreekt hij bepaald van *koopen.* 'k Laat dáár, of hij met Hoogmade in de war is; maar als ik een onder de onzen bestaande, aan het in de pastorie alhier aanwezige portret eener boerevrouw verbonden traditie moet te huis brengen, namelijk dat haar familie „de pastorie heeft present gedaan" (welke die van Oud-Ade niet wezen kan), dan zal v. d. Pl. een (bede)huis te Roelofarendsveen hebben bekomen van de ouders van „Debera Lijklas gebooren den 17 Junij 1687 in de Roelevaertjesveen". In allen gevalle mogt v. d. Pl. zich van de zorg over die plaats met Oude en Nieuwe Wetering niet vroeger dan in 1659 ontheven zien. „Persecutione haereticorum aliquatenus remissâ, annuente Summo Numine in has partes Rhenolandiae A° Dni 1633 (lees 1630) missus est R^d admodum Dnus Antonius van der Plaat, qui zelo catholico inflammatus, toto corde incubuit, ut fideles dispersos et consolatione religionis destitutos in unum congregaret, atque deinde pro circumstantiis in stationes diversas divideret; cujus ope feliciter contigit ut A° Dni 1659 huic loco primus pastor designatus sit R^d adm Dnus Franciscus van Erkel" [1]). „Toen in het midden der XVIIe eeuw de wijduitgestrekte gemeente van Oud-Ade, gelegen in de Heerlijkheid van Alkemade, tijdens het leven van den WelEerw. Heer Antonius van der Plaat, Aartspriester

---

1) Tabel der pastoors van Roelofarendsveen, in de kerkekamer aldaar.

van Rhijnland en Pastoor aldaar, in vier Pastorijen verdeeld werd, bekwam ook Roelofarendsveen zijn eigenen herder" [1]). Toen dat geschiedde, was v. d. Pl., gelijk daar gezegd werd en we aanstonds nader zullen zien, reeds aartspriester van Leiden en Rhijnland; reden voor hem te meer, om onveranderlijk Oud-Ade voor zijne statie te houden: zoodoende toch was hij het digtst aan de stad, in het midden ook van zijn Aartspriesterschap (Dekenaat) gezeten.

Niet zoo spoedig schijnen de omstandigheden de wederoprigting eener zelfstandige statie te Leimuiden en Rhijnsaterwoude te hebben toegelaten. Past. Burgmeijer stelt de gebeurtenis dier wederoprigting omstreeks 1670. Zeker is, gelijk blijkt uit een straks mee te deelen diploom, dat in Juli 1658 van der Plaat nog pastoor dezer plaatsen was. Intusschen is het, mijns bedunkens, aan geen twijfel onderhevig, dat, sedert Roelofarendsveen een eigen pastoor bekomen had, de roomschen van Leimuiden en Rhijnsaterwoude niet meer te Oud-Ade geestelijke hulp behoefden te gaan vragen, daar deze plaatsen nog meer oostwaarts dan Roelofarendsveen van Oud-Ade gelegen zijn.

In laatstgenoemd gehucht hield pastoor van der Plaat, gelijk reeds is aangestipt, zoo spoedig doenbaar zijn vast verblijf, zijne *Statie*. Dat hij niet langer bij dezen en gene zijner gemeentenaren een tijdelijk onderkomen behoefde te zoeken, dankte hij aan de edelmoedige hulp van Joannes Laval (de la Valle) reeds vermeld, Maertje Jans (misschien zijne dochter) en Jannitje Frans, klopjes. Deze verkregen in huur van zekeren Dirck Thomasz. een huis met 50 roeden grond, zijnde, zegt de verhuurder, „de vierde part van de twee hondert roede bij (door) mij ge-

---

1) Begin van een belangrijk artikel over de Janseniatische overheersching te Roelofarendsveen (1726—1776) in de „Catholyke Nederlandsche Stemmen" van 17 Juli 1852.

cocht op het noort eynd van d'Oudade" [1]). Tot meerder vastigheid, met het oog vooral op de voornemens die men had, werd echter de huur met 250 Carolus guldens afgekocht op het leven: „sonder dat ick soo lang als ijmant van de drij int leven is verder huijr van haer sal mogen pretenderen." Dat huis, schuur of stalling of wat het geweest mag zijn, was een steenen gebouw met rieten dak, tien meters lang en acht meters breed, terwijl een derde aan de noordzij tot de nok oploopende steenen gevel op zolder een insteek- of dakkamer vormde. De oost-west strekkende lengte gelijkvloers werd gehalveerd door een gang, voorts in kamers afgedeeld. Daar namen de pastoor, Laval en de beide klopjes hun intrek. Maar naast de buitendeur aan de zuidzijde werd een tweede, grootere deur aangebragt, die toegang verleende tot een klein binnenportaal, waarin een breede trap, want boven zou het heeten de woonstêe des Allerhoogsten, het kerkehuis der geloovigen, aan de bescherming van den H. Bavo, belijder, als Patroon toevertrouwd. Paus Innocentius XII verleende den 16 September 1692 voor den tijd van tien jaren een vollen aflaat aan die er op den feestdag van den H. Bavo (1 October) zouden komen bidden.

Dit bedehuis, hoe armzalig het was, zóó dat men in de langs de borstwering onder het schuine dak getimmerde banken niet dan in voorovergebogen houding zitten kon, bleef gedurende 200 jaren, onder den naam van „kapel op Oud-Aa" onzen landlieden een zeer geliefd heiligdom. Er waren dan ook aandoenlijke herinneringen genoeg aan verbonden; o. a. kwamen gedurende de gansche helft der XVIII^de^ eeuw de Pausgetrouwe Veeners, schreijende van

---

1) De Oud Aa loopt uit de Does noordwaarts, met twee verlaten door den Oud-Aaschen polder, tot vlak voor ons kerkterrein, waar zij een regthoek makende de namen van Wijdsloot- en Boekhorstvaart aanneemt (Kaarten v. Rhijnl. 17^e^ eeuw.).

smart en vreugde tevens, de trap van dit bovenkerkje op, om de H. Sakramenten te ontvangen van een priester, die in gemeenschap was met den H. Stoel. Toen het in 1846 werd afgebroken om op dezelfde plek een nieuwe kerk te kunnen bouwen (die in plaats van 200 juist 20 jaar gestaan heeft), trachtte men om strijd iets uit de afbraak, als deuren, vensters, het gebrand Alziend-oog uit het wolfend boven 't altaar, magtig te worden en tot aandenken in de eigen woning over te plaatsen [1]). Wij voor ons hebben uit sympatie voor dat merkwaardig Godshuis schetsteekeningen er van in het Memoriale der parochie gemaakt. Ook bewaren we de koperen altaarbel en wijwater-emmer, beide miniatuur. Het orgel doet nog dienst in de kapel van 't seminarie Hageveld.

Uit bescheiden van ons archief, waaronder authentieke Pauselijke aflaatbrieven, blijkt, dat in het gedeelte van Alkemade, wat ten laatste „de cura" van pastoor van der Plaat gebleven is, nog drie bedehuizen of oratoria bestonden, namelijk aan Ade, aan de Rijpwetering en in de Kaag. Over beide eerstgenoemde toonen dezelfde bescheiden dat v. d. Pl. er de stichter van is. Van de S^t^. Maria-Magdalena-kapel in de Kaag zullen we, het pastoraat van van der Lisse besprekend, verder melding maken; over de „kerk" aan de Rijpwetering, als wij den tijd genaderd zijn, dat ook die plaats een zelfstandige statie werd, hier alleen een enkel woord zeggen over de kapel aan de Aa. Zij bestaat niet meer. Wanneer en waarom

1) Zoo vertoont zich nog aan het huis der wed. Jaap Schakenbos Ab^r^. aan den overkant der pastorie het bovenstuk van een spitsboogvenster, dat te eeniger tijd in de kapel op het zangerskoortje werd geplaatst. Iets wat reeds menig oudheidkenner ?! misleidde. Omdat dit buurtje daar in de wandeling „'t Klooster" heet, meende men aan dat stuk raam duidelijk te bespeuren dat er een klooster of zoo wat geweest is. Doch de waarheid is: „mijn man zaliger heeft het uit de afbraak van de kapel gekocht en hier ingezet."

zij geslecht is, weet ik niet te verhalen, niemand der onzen heeft er eenige herinnering van. Zij was toegewijd aan den H. Joannes den Dooper, tit. Decollat. De Pausen, Clemens X begiftigde haar dd. 2 Januari 1671 (alzoo tijdens v. d. Pl.) met een altare privilegiatum; Innocentius XI verleende dd. 2 Augustus 1681 een aflaat van 100 dagen aan die 's Zondags of op de feestdagen der H. Maagd er de litanie kwamen zingen of bidden, en Innocentius XII dd. 13 Juni 1693 (ad decennium) een vollen aflaat aan de bezoekers der kapel op den feestdag van St. Jan-Onthoofding. De Aa is een korte stroom, die uit de Cop- en Jan-Jeroenszpoel bij Huijgsloot in de Leidsche meer (thans ringvaart) loopt. Eens heb ik één hooren zeggen, dat Ade vroeger een groot dorp zou geweest zijn. Hoewel in vermelde Pauselijke brieven staat: „in pago Ade", valt dat nogtans zeer te betwijfelen: op groote gevulde kaarten van Rhijnland van zestien en zeventienhonderd vindt men aan weerszijden van het water slechts enkele huizen; niettemin met de Buurt, de 4-Meerhuijsen en de Ruijgenhoek woonden op die hoogte destijds tamelijk velen, stond het bedehuis alzoo op een zeer geschikt punt, te meer daar de kustvaarders op de meer en de bewoners van Abbenes er ook door geriefd waren.

't Was onmogelijk dat zooveel zorg en arbeid, als de energieke pastoor van der Plaat zich voor het zieleheil der hem toevertrouwden onvermoeid getroostte, door de geestelijke Overheden niet hoog gewaardeerd werd; maar evenzeer was te voorzien, dat hij zulk ingrijpend ijveren voor het roomsch geloof met boete, verbanning of gevangenschap zou bekoopen. Zijne verheffing tot verschillende kerkelijke waardigheden en een banvonnis waren dan ook beide zijn aardsche vergelding.

Als opvolger van den Leidschen pastoor Velthoen werd van der Plaat benoemd tot aartspriester van Leiden en

westelijk (zuidelijk) Rhijnland. De aartspriester en pastoor Th. Schendel, in 1652 gestorven, werd in die dubbele betrekking door Velthoen vervangen. Maar deze bleef niet lang te Leiden: 't zal dus omstreeks 1654 zijn, dat v. d. Pl. het ambt van toezigt over zijne medepriesters aanvaardde.

Ampliss. van der Plaat was ook, gelijk we aanstonds zullen lezen, kanunnik der collegiale kerk: Sta Maria-ad-gradus te Munchen. Misschien droeg hij daarom een klein gouden kruis, om den hals aan dito koord op de borst afhangend. Den 5 Juli 1658 vinden wij hem te Antwerpen om den gebruikelijken eed af te leggen voor zijne verheffing tot Protonotarius Apostolicus. Het daarvan zijnde, onder ons berustend, authentiek diploom deelen we in zijn geheel mede, wijl er èn de verdiensten èn de waardigheden van den Oud-Aaschen herder, èn de uitgestrektheid van zijn pastoreel gebied in worden vermeld, alsook omdat wij er aanstonds even op moeten terugkomen.

„JACOBUS DE LA TORRE DE CULEMBURGO, DEI ET APLICAE SEDIS GRATIA ARCHIEPS EPHESINUS, Smi in Christo Patris ac Dni Nstri Dni Alexandri divina providentia ejus nominis Papae septimi Praelatus domesticus et Assistens ejusdemq. ac ptae Sedis Aplicae per unitas Belgii Provincias Vicarius Aplicus, nec non Potentissimi Regis Catholici ac Ser^mi Principis Joannis Austriaci in Capellâ Burgundica Bruxellae Capellanus major &c. Revdo admodum et Eruditissimo Dno Antonio van de Plaet S.T. Licentiato, Oppidi Leydensis ac Rhenolandiae Archipresbytero, Ecclesiae Collegiatae Stae Mariae ad gradus in Civitate Moguntinâ Canonico, Toparchiae Alckemadianae necnon Rynsaterwoudae Leymudae et Caghae Pastori salutem in Domino sempiternam. Dignum et rationi consonum arbitramur ut personas honestas doctrinâ eruditione ac pietate praeclaras virtutumq. meritis insignitas condig-

nis favoribus et gratiis prosequamur. Cum vero ptus Smus Dnus Nr. vigore Brevis Aplici die xxix Novembris anni MDCLV nobis tamquam Praelato suo domestico et Assistenti plenam et liberam facultatem fecerit et authoritatem concesserit inter alia Smi D. N. pti aliquot Notarios qui vere Protonotarii sunt Aplici non tamen de numero Participantium creandi ac faciendi et quos bene meritos et sufficientes reperiremus ad Aplica acta et mandata rite et canonice expedienda ac expediri facienda, authenticanda, titulo, officio et insignium condecoramentis ornandi, prout latius in eodem Brevi Aplico continetur ad cujus prolixiorem in hisce insertionem minime tenemur. Cumque Nos Tibi ultro ob virtutum tuarum merita, in rebus agendis ac tractandis industriam et experientiam atq. in scribendo peritiam addicamur et inclinemur, Tibi Aplica authoritate et juxta dti privilegii tenorem ad Stae Sedis Aplicae et Ntrum servitium in Protonotarium Aplicum creare ac ordinare cupiamus et exoptemus Te Rde adm. Dne ob eadem tuarum erga Nos non minus quam in Stam Sedem Aplicam piam propensionem atq. ob Tuum fidei Nostrae propandae Nobis diu compertum perquam Laudabilem zelum specialis honoris ac dignitatis titulo isto ac nomine sublimare ac decorare parati Aplica hac authoritate qua hac in parte fungimur in verum ac realem Stae Sedis Aplicae Protonotarium creamus facimus et ordinamus, constituimus atq. deputamus ac Protonotarii hujusmodi titulo, nomine et insignibus decoramus; ita ut in posterum Galerum nigrum armis tuis superimpositum cum flocculis quinq. e quâque Insignium Tuorum parte dependentibus ac habitum violaceum extra Urbem Romanam Rochettum pro Superpelliceo ac Byretum juxta aliorum Protonatoriorum privilegium, morem et consuetudinem qua publice qua privatim portare ac gerere libere ac licite possis ac valeas, Teq. in aliorum Protonotariorum Aplicorum nu-

merum, consortium, munia, officia atq. servitia erga Stam Sedem Aplicam et functiones cunctas Ecclesiasticas aggregamus et Te Protonotarium Aplicum pro tali ac uti talem haberi nominari ac reputari volumus et mandamus Tibi ut de caetero omnibus et singulis privilegiis honoribus exemptionibus indultis favoribus et gratiis quibus caeteri Protonotarii Aplici hujusmodi quicumq. de jure usu vel consuetudine aut alias quomodolibet utuntur fruuntur potiuntur et gaudent ac uti frui potiri et gaudere possunt et poterunt quomodolibet in futurum in omnibus et per omnia absq. ulla penitus differentia frui potiri et gaudere possis ac valeas authoritate pta tenore pntium facultatem concedimus et potestatem impertimur. In quorum omnium et singulorum fidem pntes Creationis ac Concessionis patentes Litteras expediri mandavimus easq. manus nostrae subscripsione confirmavimus ac Sigilli nostri majoris subimpressione corroborari fecimus Antverpiae die v mensis Julii Anni MDCLVIII Smi vero Dni Nri pti Pontificatus Anno quarto.

Jacobus Archieps. Ephesinus."

(Locus Sigilli depend.) In plica:

„De mandato Illmi ac Revmi Dni mei pti.
FERD. DE LA CRESSONNIÈRE S'."

In dorso: „Coram Nobis retrodictis idem Rdus adm. Dnus Antonius van de Plaet requisitam ac solitam emisit professionem fidei necnon fidelitatis juramentum juxta Romanae Curiae praxim praesentibus R. D. Laurentio van Meeuwen hujus Civitatis Antverpiensis Parochialis Ecclesiae Sti Georgii Martyris Pastore et Dno Thoma a Wijkersloot Juris utriusq. Doctore ad praemissa vocatis et rogatis. Actum eodem in Civitate Antverpiensi die et anno quibus supra."

Eindelijk voerde v. d. Plaat den titel van lid en secre-

taris van den Vicariaatsraad van Utrecht. Den 20 October 1661 onderteekende hij met de overige leden een dankbrief aan Paus Alexander VII, voor de benoeming (waarin zij zich echter toen vergisten) van Joannes van Neercassel tot Apostoliesch Vicaris dezer gewesten. 't Kan zijn dat onze pastoor reeds in 1658 in dien raad zitting had. Althans hij komt als medeonderteekenaar voor op het beruchte stuk — dat v. Heussen wel beloofde, maar verzuimd heeft te geven, en dat Hoijnck van Papendrecht meedeelen moest „uyt de uijtgegevene Schriften der Uitrechtsche Priesteren van dezen tijd" —, waarbij men wil dat de Apostolische Vicaris de la Torre den heeren raadsleden vrij wat gloriekransen om het hoofd gevlochten heeft. Het is echter bekend, dat Hoijnck op vele gronden die heele gebeurtenis als hoogst twijfelachtig aanziet, en geneigd is het bedoelde stuk voor ondergeschoven te verklaren, in later dagen opgemaakt om zachtkens aan den naam van kanunnik of kapittelheer binnen te smokkelen [1]). En waarlijk, als wij op datum en onderteekening van het boven gegeven diploom letten, dringt zich een nieuw vermoeden tegen de echtheid van de in twijfel gestelde Acte van amplificatie aan ons op. De Vicaris de la Torre heeft — 't worde even aangenomen — de leden van zijn Senaat met nieuwe glorie en eer gekroond, volgens de oorkonde, op St. Petrus- en Paulusdag 1658. Alzoo den 29 Juni, of ouden stijl? dan den 9 Juli [2]). Stellen we dus, in de eerste dagen van Juli gaan de raadsleden, en onder hen „Anthonius van der Plaet", naar de St. George van Antwerpen op. Elk hunner kent 't gewigtig doel der

---

1) *Historie der Utr. Kerke, Aanhangsel* XVI, *Opgehelderde Zwarigheden* IX[de] *Verhandeling.*

2) Ik onderstel dat het hier besproken stuk aan den lezer bekend is. De in Bat. Sac. (II, 461) voor het feit? opgegeven datum, 12 September, blijft van zelf, als gaande tegen de oorkonde in, geheel buiten rekening.

reis. Daar is lang te voren beraadslaagd; met weet goed wat men de la Torre heeft opgedrongen, afgeperst. De redactie van het te Antwerpen opgemaakte, verbeterde, nog eens herziene stuk gaat door ieders handen, allen zijn ten slotte voldaan. Hoe het publiek hen vooralsnog noemen of niet noemen zal, voortaan — 't staat beschreven — zal niemand dan een uit hunne vergadering tot Vicarius Apostolicus mogen benoemd worden. Geen kleinigheid! Dat moeten de boeren weten: wat zullen ze nog dieper voor hun pastoor neerbuigen, vast leerende hoe te knielen als hij, God weet, eens met staf en mijter prijkt! De hier gefungeerd hebbende geheimschrijver, Ferdinand de la Cressonnière, een man voor zijn rol geknipt, zal gewis begrijpen, dat de versch gepekelde waardigheid van Vicariaatsraad, zij 't dan ook onder den ouden naam, verre van verzwegen, met hoofdletters in de door hem te bearbeiden charters, de dignitarissen rakende, dient vermeld. Een der raadsleden nu, de pastoor van Oud-Ade, wordt, ter plaatse tegenwoordig, in dezelfde dagen dezer hoogst belangrijke zamenkomst tot Protonotarius Apostolicus verheven. Dezelfde de la Cressonnière maakt het diploom; hij schept er behagen in, gelijk te zien is, om op zijn plegtstatig perkament al de waardigheden, door v. d. Pl. dusverre bekleed, als voorhoede van die aanrukt in het front te plaatsen... maar is het dan niet vreemd, dat alles gezegd, juist dit ééne verzwegen wordt, dat de dignitaris lid was van den Vicariaatsraad van Utrecht? daar immers beide oorkonden zijn opgemaakt door denzelfden geheimschrijver, op last derzelfde Hoogwaardigheid, schier op denzelfden dag.

Gaan wij over te verhalen het schaarsche wat we aangaande de verbanning weten van onzen verdienstvollen voorganger in de pastorele bediening. Hem trof het lot dat bijna niemand der getrouwe priesters ontging, die met

onversaagden moed de zaak der katholieke godsdienst voorstonden, te weten, door de Staten van Holland of eene stadsregering te worden gevonnisd. Vooral, gelijk gezegd is, in dezen omtrek: eerlang was nog hetzelfde wedervaren aan den wakkeren „mondstopper", den Stompwijkschen pastoor. Al had v. H., die een paar malen ter loops de gebeurtenis aanroert, ons geheel onkundig gelaten, zou het feit van v. d. Pl.'s verbanning met zekerheid bekend zijn uit den brief van J. v. Neercassel, waarbij Fr. van der Lisse tot opvolger is aangesteld; daarin staat, dat v. d. L. tot pastoor benoemd wordt over al die plaatsen, die v. d. Pl. na zijne ballingschap vreedzaam heeft bezeten. De bepaalde reden waarom het vonnis geveld, met den juisten tijd dat het ondergaan is, zullen we misschien te weten komen, als het den handigen doorzoeker van 's Rijks archieven, pater van Lommel S. J. gelukken mag ook dat „Crimineel Papier" op de delven. De pastoor nam de wijk naar Utrecht tot zijn ouden studievriend en vroegeren buurman van Langeraar, Abraham Brienen, in St. Gertrudis. Toevallig stond door het vertrek van Otto Lichtenberg naar het oratorie van Scherpenheuvel een der staties te Utrecht ledig; v. d. Pl. greep dankbaar de hem aangeboden gelegenheid aan er tijdelijk de zielzorg waar te nemen. Gelukkig duurde de verwijdering tusschen herder en kudde slechts kort. Men wilde v. d. Pl. voor goed pastoor te Utrecht maken; maar hij verkoor boven alles zijn polderland: zoodra hij kon en mogt, d. i. na verloop van een half jaar, keerde hij naar de zijnen weder, terwijl met de Utrechtsche statie Cornelis Stakenburg begiftigd werd. Eene aanteekening van v. H. over dien Stakenburg (treuriger gedachtenis) brengt ons op de hoogte, in wat jaar het schreijende landvolk zijn geestelijken vader en opvoeder zag vertrekken. 't Zal in 1664 geweest zijn. v. H. namelijk schrijft (Bat. Sac. II, 121): „Heden (stel

1710) neemt hij (C. Stak.) reeds 46 jaren de pastorele bediening waar." 1710 — 46 = 1664. Een ander gezegde (Hist. Ep. I, 88) dat C. Stakenburg op nieuwjaarsdag 1715 zijn 50jarig pastoorschap heeft gevierd, brengt tot dezelfde uitkomst: 1715 — 50 — $^1/_2$ = 1664 en 6 maanden.

De laatste tien jaren van zijn arbeidzaam leven heeft pastoor van der Plaat niet alleen rustig, maar ook beter gewoond, zonder dat hij om zoo te spreken behoefde te verhuizen. Op de resteerende 150 van de 200 (Rijnl.) roeden, die Dirk Thomasz van Willem Cornelis „op 't noort eynd van d' Oudade" gekocht had, was nog niet lang geleden een ruim landhuis gebouwd, dat de weduwe van Willem Cornelis, Aeltje Pieters genaamd, met haar snaartje Jaapje Cornelis tot nog toe bewoonde. Het stond maar twee meters bezuiden het oude huis met de kapel, terwijl de elk der beide perceelen bijbehoorende grond door een ipen berceau was gescheiden. „Joannes Laval, Maertje Jans ende Jannitje Frans alle drij tegenwoordigh woonende bij den Ew. Heer Antoni van der Plaet" traden met den eigenaar in onderhandeling ten einde dat „nieuw gebouwde huijs" en het geheele terrein voor den pastoor te verkrijgen, doch voorzigtigheidshalve niet op diens naam, opdat, werd hij soms andermaal weggejaagd, geen confiscatie van goederen meteen volgde. Onder een wederzijdsch servituut van tijdelijken duur en met goedvinden der inwonende weduwe ging nu tegen betaling van nog 500 Carolus guldens het nieuwe huis met den geheelen grond aan het pastoorsgezin over op St. Michielsdag 1667. Gemelde grond is nog heden ten dage kerkwerf, begraafplaats en tuin, het laatst verkregen huis nog immer de pastorie van Oud-Ade.

Pas omstreeks dezen zelfden tijd durfde men het alhier wagen een doopregister aan te leggen. Het eerste is een ongebonden ligt verstopbaar zakboekje in 12°, aanvangend

met den 1 Juli 1667. Ten aanzien der doopelingen werd jaarlijks gehoorzaamd aan de Constituties van den Vicarius Apostolicus: hier en daar is tusschengeschreven: „hucusq. data sunt nomina Illust." De namen der getrouwden werden nog niet geboekt, het getal huwelijken is in 't doopboek met streepjes aangeduid.

De laatste door pastoor van der Plaat ingeschreven doopeling is van 20 Juli 1674. Zijne jaren waren hoog geklommen en zijn kwaal verergerde. Verkromming der ledematen door de jicht en doorstane aanvallen van beroerte maakten dat hij eindelijk als een klein kind moest geholpen worden. Antonius van der Plaat eindigde te Oud-Ade zijn verdienstelijk leven op den 17 Augustus 1678, na 48 jaren de hem toevertrouwde kudde te hebben verzorgd. Zijn stoffelijk overschot werd in de gereformeerde kerk van Rhijnsaterswoude begraven. Wij bezitten zijne beeltenis, een door Adrianus Hanneman [1]) allerfraaist geschilderd, dood eenvoudig met kruisbeeld en brevier gestoffeerd, doek; benevens een later portret, kopergravure

---

1) „Adriaan Hanneman, die te 's Gravenhage geboren werd in 1610 en voor een leerling van Joës van Ravesteyn gehouden wordt, was een der beste schilders van portretten en zinnebeeldige voorstellingen van zijnen tijd. Op het stadhuis zijner geboortestad is van hem een kloek en kunstig geschilderde geblinddoekte geregtigheid met eene weegschaal in de hand. Voor de vergaderzaal der Staten van Holland vervaardigde hij een voortreffelijk emblematiesch schoorsteenstuk op den vrede... De jufvrouw die voor dit beeld gezeten had ontving van de Staten van Holland een geschenk van *f* 1000.— Voorts heeft Hanneman de portretten van Prins Willem II en andere vorsten uit het Doorl. Stamhuis van Nassau geschilderd. Hij bezocht Engeland onder de regering van Karel I, en vond zeer veel aanmoediging; doch bij het uitbarsten der onlusten keerde hij naar den Haag terug, alwaar hij bestuurder der Academie werd. Vervolgens schilderde hij nog het portret van Karel II vóór zijne herstelling, en van de prinses Maria van Oranje, die hem tot haren schilder aanstelde. Hij stierf in 1680. Vele zijner kunstwerken getuigen van vlijtige beoefening van Anthonie van Dyck's meesterlijken stijl." (Immerzeel. *Levens en werken der holl. en vl. kunstschilders.* II, pag. 13).

van Lambertus Visser naar de schilderij van Z. Webber, op welke print de pastoor in hoogen ouderdom wordt voorgesteld met het geopend boek van den Koninklijken Harpzanger [1]).

---

1) De Eerw. pater H. J. Allard S.J. wille na lezing van bovenstaande levensschets mij ten goede houden, dat ik tegen eene uitdrukking, voorkomende op bladz. 7, noot, zijner brochure: *De eerste oud-roomsche en eerste oud-katholieke bisschopskeuze en bisschopswijding*, als N° 6 van den VII^den^ jaargang in de *Studien* verschenen, eene mijns inziens regtmatige bedenking inbreng. Z.Ew. schrijft aldaar: *„Anders niet ongunstig bekende mannen"* enz., en noemt alsdan achter zeer eerbiedwaardigen, bijv. den „waardigen" Rovenius en „onzen grooten" Marius, ook Antoni van der Plaat te Oud-Ade op. Deze zou — wij trekken ons hier alleen v. d. Pl. aan — deze zou *aanvankelijk* Jansenius' *Augustinus* hebben goedgekeurd. Eerst durft de Eerw. pater dat niet vlakweg verzekeren: hij haalt Egidius de Witte bij, met achterdocht evenwel over diens geloofwaardigheid. Zeer voorzigtig: dien man toch doet men haast eer genoeg, met te zeggen dat hij waarheid schrijven *kon;* zijn eigen partijgenooten spreken dat niet geheel tegen. Ook is de Eerw. pater wel zoo liefderijk, om de stap, *op dien tijd gedaan*, te vergoelijken, aan te merken zelfs als een argelooze, onschuldige daad. Te regt. Ware de Eerw. pater zelf in genoemde noot mij niet vóór geweest, zou ik hier misschien gewezen hebben op de *aanvankelijke* sympatie van allervoortreffelijkste geestelijken voor het systeem van Lamennais. Maar waarom dan eene uitdrukking, die zoo wat behoort tot de paragraaf: remisse laudare? *„Anders niet ongunstig bekende"*... dus *nu wel?* En dat ondanks onzekerheid over het feit, ondanks uitgereikt brevet van onschuld? Mij dunkt, de noot had, als men toch kleuren won, met betere waardering van verdiensten mogen aanvangen. Wij althans houden Antonius van der Plaat voor een *allergunstigst bekend*, hoogst lofwaardig man; wij eeren, eerbiedigen den rijk begenadigden, begaafden priester, die ten plattenlande hier een geslacht van kinderen der Kerk heeft gekweekt, dat nog heden ten dage het Bisdom van Haarlem niet tot oneer strekt; wij zegenen zijne nagedachtenis, gehoorzaam als wij willen wezen aan de vermaning des H. Geestes: *Weest uwe oversten indachtig, die het woord Gods tot u gesproken hebben, let op hunnen levenswandel en volgt hun geloof na* (Hebr. XIII, 7.).

R. K. PASTOORS EN ANDERE PAROCHIEPRIESTERS, OP BIJGEVOEGD TIJDSTIP AANWEZIG IN HET TEGENWOORDIG BISDOM VAN HAARLEM.

(Vervolg van blz. 160.)

SCHARDAM.

A° 1514. Hr Adriaen Jacobszoon pastoer van Scaerdam oudt 51. 64 comm. in 24 haardsteden. Inf. B. bl. 97.

SCHARWOUDE.

〃 1357. Everard doet afstand, en in zijn plaats is benoemd Nicolaes Nicolaesz. E. L. 29. fol. 118.

SCHARWOUDE (onder Hoorn).

〃 1514. Hr Pieter Reynetszoon oudt 32 j. Es pastoer gewesen 9 jaeren lanck. en heeft 80 comm. in 21 haardsteden. Inf. B. bl. 91.

SCHEERWOU.

〃 1494. Hr Andries past. oudt 36 j. Inf. A.

SCHELLINGWOUDE.

〃 1404. Rembrand IJsbrantsz ben. bij afstand van Adam Dircksz. Regr Privileg. 7. fol.

SCHELLINKHOUT.

〃 1494. Hr Vop. Jansz. past. oudt 27 j. Waarschijnlijk dezelfde als de volgende.

〃 1514, 10 Sept. Hr Fop. Janszoon past. oudt 48, omtrent 23 j. alhier als past. 425 comm. in 100 haardst. Inf. B. bl. 109.

SCHERMER ('t Noordeinde van de Schermer).

〃 1514. Hr Jan Berthelmeeusz. vice-cureyt oudt 33 j., de pastoer zegt dat er 700 comm. zijn, medegerekend die van 't Zuyteynde. Inf. B. 138—39.

SCHEVENINGEN.

〃 1419. Huyck Lambrechtsz. canoniek van O.L.V. Clooster van Middelbeerch priester tot Sceveningen. De Riemer 1. p. 43.

A° 1572—73. H[r] Cornelis Willemsz. pastoer te Scheveningen, H[r] Bastiaan Cornelisz. kappell. te Scheveningen.
De Riemer.

〃 1592. 8 kal. Maij. Cornelius à Rijn past. in Scheveningen ordin. Praem. Religios. Arch. Belg. Aud.

SCHIEDAM.

〃 1298. Thomas Canonicus regularis Insulae B. Mariae rector Ecclesiae de Novodamme [Nieuw Schiedamme].
Römer 1. p. 161.

〃 1328. Arnt kannonik te Premonstreyt en prochiepape te Schiedam. Welligt was hij hier nog toen in 1335 de eerste steen gelegd werd der St. Janskerk.
Mieris 11. p. 453, item Chron. v. Rotterdam p. 49 a° 1328. 8 April en jaarb. v. Schied. 1856 bl. 22.

〃 1358. Jan van den Pol prochiepaep te Schiedam.
Orig. Schieland.

〃 1392. Pieter Willemsz laat alle aanspraak varen op de kerk van Schiedam en belooft H[r] Jan den prochiepaep. niet te moeijen. Mem. B. D. fol. 55.

〃 1407 (08?) Heer Andreas Ordinis Praemonstratensis ex Marienweert, ecclesiam Schiedammensem a° circiter 1407 vel 1408 regendam Curatus susceperat. Hij was er nog a° 1412. feria VI. post. S. Thom. doch † niet lang hierna.
Ex Act. SS. 14 April 294 et 297 en Moll. 11. p. 119 in het leven van J. Brugman.

〃 141 (3?) D. Joes Angeli de Dordraco, kanonnik van Marienwaard volgde H[r] Andreas op.
Act. SS. 14 April. p. 297—98.

〃 1427. Wilhelmus Sas door den proost van Coninxvelt gepresenteerd bij doode van Johannes Michaelis, voor de vicarie van St. Pieter in de kerk te Schiedam.
Abd. van Koningsveld M. S. Warm. Notit. Ep. Ultr. p. 580.

---

1) Zeker van af 1290, zoo niet vroeger, dagteekent het bezit van het patronaat der kerk van Schiedam door Koningsvelt, in 1314 bevestigde dit de Bissch. van Utrecht. [Röm. 1. p. 157, 159.]

(*Wordt vervolgd.*) A. V. L. S. J.

HET APOSTOLISCH-VICARISSCHAP

VAN

JOANNES VAN BIJLEVELT.

(Vervolg van blz. 429 Dl. III).

VII.

We zagen vroeger (zie bladz. 218 en volgg. Deel III) uit het verslag van den Apostolischen Vicaris van Bijlevelt, in December van het jaar 1722 naar Rome opgezonden, dat de Jansenisten toen reeds ijverig aan het werk waren om van de Staten te erlangen dat ze een lid van hun zoogenaamd Kapittel tot Bisschop mogten doen consecreren. Om te zekerder in hun pogen te slagen hadden ze de zes bekende stellingen bij wijze van vraagpunten aan de Universiteiten van Parijs en Leuven opgezonden, zooals we t. a. p. meer uitvoerig gezien hebben.

Zoodra ze nu van enkele professoren dier Universiteiten en vooral van den beruchten van Espen, een antwoord naar hun zin ontvangen hadden, waarbij hun, — wat ze inzonderheid verlangden, — de bevoegdheid werd toegekend om in de gegevene omstandigheden, zelven een Bisschop te benoemen, gingen ze in hunnen overmoed, tot dien stap over en benoemden den 27 April 1723 in eene vergadering van hun gewaand Kapittel, Steenoven tot Aartsbisschop van Utrecht. In September daaraanvolgende besloten ze in eene nieuwe vergadering te Leiden gehouden, eerst van den Paus vergunning te vragen voor die consecratie. Ze zouden dat verzoek van twee tot twee maanden, tot driemalen vernieuwen en, was dan nog geen, of een ongunstig antwoord van Rome ontvangen, zouden ze in weerwil van Rome voortgaan en Steenoven door

Bisschop Varlet doen consecreren; al hadden ze ook geen uitdrukkelijke toestemming van de Staten gekregen, ze zouden die maar van de voornaamste steden van Holland trachten te verkrijgen, waarop ze alle uitzigt hadden; en dit was hun genoeg. Dat plan had van Dalenoort, de bekende jansenistische pastoor te 's Gravenhage, zelf aan den zaakgelastigde van Frankrijk de Chambery mede-gedeeld. Overigens, al hadden ze wel geen uitdrukkelijke vergunning en admissie voor Steenoven ontvangen, ze wisten toch met genoegzame zekerheid dat ze het officieel stilzwijgen der Regeering als een heimelijk toegeven of oogluiken konden beschouwen. De katholieken die dit ook wel begrepen, besloten er toch uit dat Steenoven althans niet over hen als Vicaris zou worden erkend. Intusschen begonnen nu ook dezen in te zien dat zij, bij al dat werken en woelen der jansenisten niet werkeloos moesten blijven maar ook hunnerzijds pogingen behoorden aan te wenden om weder een Apostolisch Vicaris, die tevens Bisschop zijn zoude, door de Staten erkend te zien. Van tijd tot tijd mompelde men reeds dat, nu eenmaal toch van Bijlevelt geen kans meer had, wegens zijn banvonnis en den verwoeden haat der jansenisten, als Vicaris door de Staten geadmitteerd te worden, naar een ander bekwaam geestelijke moest worden uitgezien. Niettemin schijnt men er wel aan gedacht en zelfs op gewerkt te hebben om van Bijlevelt tot Bisschop te doen consecreren, en was Rome daar niet ongenegen voor; maar Kardinaal d'Alsace had er niet gunstig op geadviseerd; althans we lezen in een brief van de Propaganda aan den Kardinaal dd. 29 Mei 1723, dat die Congregatie zijne gevoelens en beschouwingen volkomen beaamt en alzoo besloten was, met de benoeming van v. B. tot Bisschop, voorloopig nog te wachten [1]).

1) In dien brief lezen we aldus: „essendo stati trovati molto savi li suoi „sentimenti e le sue reflessione sopra ciascheduna materia, di cui ese par-

De bedenkingen door den Kardinaal aangevoerd vinden we niet vermeld; doch vermoedelijk zal het banvonnis van den Vicaris wel een van de grootste bezwaren geweest zijn.

De toestand der katholieken bij het altijd voorwaarts streven der drieste scheuringspartij noopte hen zich ook van hunnen kant tot de Regering te wenden om op eene of andere wijze voorziening te erlangen in hunne behoefte aan een wettig geadmitteerden Vicaris. De belangrijke en niet zeer bekende bijzonderheden van deze poging der katholieken gaan we hoofdzakelijk vernemen uit een „Schema Chronologicum Causae Missionis Hollandicae ab initio saeculi XVIII" dat gevoegd was bij een relaas of Memorie, twintig jaren later in November 1742 door Kardinaal d'Alsace naar Rome opgezonden. Wij deelen de in ons Archief berustende copie daarvan, voor zoo ver deze onderwerpelijke zaak betreft, als Bijlage hierachter mede. De voornaamsten onder de hoofden der Regering, vooral de Raadpensionaris van Hoornbeek die vrij gunstig voor de katholieken gestemd was, gaven hun goeden moed en de schoonste vooruitzigten op de admissie van een Vicaris, mits een ander geestelijke dan v. B. daartoe werd voorgesteld; deze laatste immers zou niet ligtelijk door de Staten geadmitteerd worden. Dit werd aan den Kardinaal d'Alsace, Aartsbisschop van Mechelen, alsook aan den Internuntius Spinelli medegedeeld, en dezen begrepen de schoone gelegenheid niet te mogen laten voorbijgaan; maar toch uiterst bedaard en voorzigtig die zaak te moeten behandelen opdat niet weder, als vroeger zoo vele po-

---

„lano [de Kardinaal had ook nog geschreven over eene uitdrukkelijke nietigverklaring van de gewaande Kapittelen van Utrecht en Haarlem] „hà la med^a, „Congregatione [de Propaganda] in primo luogo determinato, che si sopra„seda per ora dal conferirsi il carattere e'l titolo vescovale al Sig. Bijleveldt „Vicario Ap^co di Olanda."

gingen, ook deze mogt mislukken. Daarop begon men de voorname leden van de Regering te polsen: wat hunne bedoeling en verlangen was en op welke wijze ze 't liefst die zaak behandeld wenschten te zien, opdat niet weder, evenals in 1717 met van Bijlevelt had plaats gehad, nadat de Vicaris reeds door den Paus benoemd en alles in orde gebragt zou zijn, van Regeringswege moeijelijkheden mogten oprijzen en de Paus met de katholieken op nieuw beschaamd en openlijk als ten spot mogten gesteld worden. Tot meerdere verzekering van het welslagen van het plan, verlangde de Internuntius dat een gezant van eene der katholieke Mogendheden te 's Gravenhage door de Regering zou worden toegelaten en erkend als tusschenpersoon, om met hem de zaak te behandelen en in overleg te treden op welke wijze uitvoering aan het plan — admissie van een Apostolisch Vicaris — zou behooren gegeven te worden. De keuze voor dien tusschenpersoon viel op den Spaanschen gezant, Markies de Monteleone. Eerst werden heimelijke en ernstig gemeende onderhandelingen aangeknoopt met den Raadpensionaris, die goed gestemd was en de pogingen der katholieken krachtig ondersteunde. Na rijp beraad, werd vervolgens tusschen genoemden gezant en de bovenbedoelde Regeringsmannen vastgesteld en besloten dat de aanvraag om admissie niet zou gedaan worden bij de *Staten van Holland* als bestaande uit een veel te groot aantal leden, soms wel honderd; — dit was voor zulk eene kiesche zaak te veel, — maar bij *Gecommitteerde Raden*, waarvan de beide Collegiën van het Noorder- en het Zuiderkwartier te zamen niet meer dan zeventien leden telden, en die bovendien ook volgens het Plakkaat van 17 Augustus 1702 de bevoegdheid hadden een Apostolischen Vicaris te admitteren.

Volgens het relaas van den Kardinaal d'Alsace van 1742 't geen we hier volgen, en waarvan we, als gezegd

is, het betrekkelijke extract hierachter als Bijlage geven, schijnt er maar één van die beide Collegiën met de zaak gemoeid te zijn geweest en wel dat van het Zuiderkwartier, als blijkt uit zijne opmerking dat de voorzitter daarvan één uit de Ridderschap was, wat niet 't geval was met de Gecommitteerde Raden van het Noorderkwartier [1]). Waarom die van het Zuiderkwartier alleen, terwijl toch ook Noord-Holland er belang bij had, is ons niet duidelijk. Later zoude de zaak nog aan de goedkeuring en bekrachtiging der Staten worden onderworpen. — Voor drie zaken moest nu gezorgd worden. Vooreerst moest men de Gecommitteerde Raden bekend maken met het verlangen en plan van de Regeringsmannen die gunstig voor de zaak gestemd waren, opdat ze, wanneer de Raadpensionaris het voorstel ter tafel zou brengen met overlegging van de Apostolische Breve der benoeming van een Vicaris, terstond de admissie verleenen zouden; ten andere moest een geschikt persoon worden gekozen, inboorling van Holland, en zoowel aan de Staten als aan den H. Stoel welgevallig; en eindelijk werd het noodig geacht dat de Vicaris van Bijlevelt ook zijnerzijds in de zaak bewilligde. — Voor het eerste zouden de gunstig gestemde Regeringsmannen zorg dragen. Er werd nu een verzoekschrift aan den Paus gerigt; — door wien is ons niet met zekerheid gebleken; doch naar wij vermoeden zal het van den Internuntius zijn uitgegaan. Aan hem althans was het antwoord gerigt. Ook hebben we, tot ons leedwezen, er geen afschrift of minute in ons Archief van gevonden; eene reden te meer om te vermoeden dat de Internuntius het zal hebben ingezonden, en niet, zooals het gelijksoortig verzoek van 9 Julij 1716 de Kardinaal d'Alsace; immers dan zouden we ongetwijfeld er in het Archief van

1) Zie Mr. J. v. Lennip „Ons Rijk in vroegere tijdperken" bladz. 38.

C. Hoynck iets van gevonden hebben. Nu vinden we slechts eene opgave door dezen geschreven, bij wijze van minute, van zes Geestelijken [1]) die aan den Paus werden voorgedragen, opdat Z. H. een hunner zou benoemen tot Apostolisch Vicaris, die dan tevens Bisschop zou

1) Ziehier de bedoelde minute van C. Hoynck: „Missum Romam 15 Octobris 1723.

1° *Gerardus Pelt*, Ultrajectinus septuagenarius, quondam Pastor in Soeterwoude, quem Pastoratum deseruit et jam sibi soli vivit. Propositus fuit pro Vicariatu Apostolico una cum Rsmo Bijleveltio Vicario moderno.

2° *Gerardus Wijckersloot*, Ultrajectinus, patriciae familiae, sed tenuis opum, Pastor et Archipresbyter Amstelodamensis, aetatis 50 annorum, Theologus Lovaniensis, membrum praetensi Capituli Harlemensis. Olim Refractariis addictus, sed conversus post simultates cum ipsis habitas. Conciliavit sibi gratiam Rectorum civitatis Amstelodamensis. Praevidetur prae omnibus gratus futurus Reip. Moderatoribus; sed vir est ob familiaritatem amicitiamque cum Jacobo Krijs Refractario acerrimo contractam, catholicis minus gratus et dubiae spei eventus, licet fideliter Stationem suam administret.

3° *Joannes Ophuys*, Osnabrugensis Westphalus, ad declinandam extraneae originis invidiam se Lingensem appellans, Pastor et Archipresbyter Zwollis seu Districtus de Zallant, Theologus Monasteriensis, vir doctus et capax, olim propositus pro Vicariatu Apostolico una cum Rmo Bijleveltio, sed cum extraneam originem celare non possit; ejus admissio res erit difficilior.

4° *Joannes van den Steen*, Dordraco-Batavus, annorum circiter 45. Pastor Harlemi in Angulo, quae est Statio inter Hollandicas praecipua; ex patricia familia. Membrum praetensi Capituli Harlemensis. Vir doctus, pius et sedulus Theologus Lovaniensis. Olim addictus Refractariis, quorum castra tamen sponte deseruit, etiam ante promotionem ad Pastoratum Harlemensem. Propositus aliquando pro Vicariatu Apostolico post exilium Rmi D. Bijleveltii a Barone de Heems aliisque ablegatis Principum ob bonum nomen suum apud catholicos. Habet fratrem Jansenistis addictum Collegii cujusdam Lovanii praesidem. Matrem Refractariis valde deditam recusavit invisere post varias exhortationes pro conversione ejus frustra adhibitas. Amicus et familiaris Archipbro Amstelodamensi Gerardo Wijckersloot.

5° *Martinus van Hees*, Dordraco-Batavus quinquagenario major, honestae familiae, Pastor et Archipresbyter Ultrajectinus, Theologus Lovaniensis, Canonicus S. Jacobi Antverpiae per propriam fundationem quatuor millium florenorum. Olim Refractariis addictus, sed vere sincere conversus, et inter primos qui illorum partes deseruit. Vir pius et sedulus Vicario Apostolico fidelissimam operam exhibuit semper et exhibere pergit.

6° *Theodorus de Jager*, Hollandus; nescitur ex qua civitate. Pastor in Velsen sub Archipresbyteratu Harlemensi, membrum praetensi Capituli Har-

gewijd worden. De voorgestelde kandidaten voor het Vicarisschap waren:

De eerste: *Gerardus Pelt*, dezelfde die reeds in het Memoriale van 9 Julij 1716 op de eerste plaats was voorgesteld onder de kandidaten voor den toen te benoemen Apostolischen Vicaris (zie Deel I van deze Bijdragen bl. 202). Toen was hij pastoor te Soeterwoude, thans rustend.

De tweede: *Gerardus van Wijckersloot*, de ons reeds goed bekende Aartspriester van Amstelland. Hier wordt nog van hem gezegd dat hij van Utrecht geboortig en van eene voorname familie afkomstig was, doch niet bemiddeld; verder, dat hij te Leuven had gestudeerd en lid was van het zoogenaamd Kapittel van Haarlem, ook dat hij vroeger jansenist was geweest. Hij had zich de gunst van de Amsterdamsche Magistraat weten te winnen en 't liet zich aanzien dat hij meer dan ieder ander welgevallig zijn zoude aan de Regering; doch wegens zijne vriendschap met den fellen jansenist Jacob Krijs minder aangenaam aan de katholieken; waarom het ook zeer te betwijfelen zoude zijn of hij wel als Vicarius goed zou slagen, ofschoon hij zijne statie (de Poolskerk te Amsterdam) trouw behartigde.

De derde: *Joannes Ophuijs*, ook reeds in gemeld Memoriale van 1719 onder de kandidaten gesteld. Hij was Aartspriester van Overijssel en Salland en pastoor te Zwolle. Van Osnabruck geboortig, deed hij zich voor als was hij van Lingen, ten einde zijne uitheemsche afkomst te verbergen; doch, wijl zulks wel niet mogelijk zou zijn, als hij Vicaris werd, zoude hij niet ligt geadmitteerd worden. Overigens was hij een geleerd en bekwaam man.

---

lemensis. Olim Refractariis addictus, sed vere conversus, amicus etiam et familiaris Gerardo Wijkersloot. Audit pius et prudens et sedulam operam navavit in sua Statione, atque non mediocris apud catholicos existimationis.

De vierde: *Joannes van den Steen* een Dordtenaar, oud ongeveer 45 jaren, pastoor te Haarlem in den Hoek, eene van de voornaamste staties der Hollandsche Missie; van eene aanzienlijke familie en lid van het gewaand Kapittel van Haarlem. Hij wordt in de opgave een geleerd, vroom en ijverig man genoemd. Ook hij had zijne godgeleerde studiën gedaan aan de Universiteit van Leuven. Vroeger was hij jansenist geweest doch uit eigen beweging bekeerd vóór hij nog pastoor te Haarlem werd. Reeds vroeger was hij door Baron van Heems den ons bekenden Keizerlijken gezant, alsook door andere gezanten, na het banvonnis van v. Bijlevelt, voor de waardigheid van Apostolisch Vicaris, om den goeden dunk, waarin hij bij de katholieken stond, aanbevolen. (Van deze bijzonderheid hebben we nergens anders in ons Archief iets gevonden). Zijn broeder president van een zeker Collegie (uit andere bescheiden van ons Archief blijkt dat hij president was van het Collegie van Luxemburg) te Leuven, zijne zuster, alsook zijne moeder waren nog jansenist. Deze laatste wilde hij na veel vermaningen zijnerzijds tot bekeering, wegens hare hardnekkige volharding in de scheuring, niet meer bezoeken. Deze zelfde van den Steen is later na den dood van J. v. Bijlevelt, de eerste geweest van de Aartspriesters van Holland en Zeeland, zóó als wij die tot aan de Hierarchie gekend hebben. Hij was, gelijk we reeds weten, neef en stadgenoot van den Vicaris Generaal C. Hoijnck. Hunne onderlinge briefwisseling maakt een groot en belangrijk deel uit van ons Archief.

De vijfde: *Martinus van Hees*, de ons insgelijks reeds bekende ijverige Aartspriester van Utrecht. In de voordragt vinden we van hem vermeld dat hij insgelijks een Dordtenaar was, van fatsoenlijke familie. Ook hij was vroeger aan de Jansenistische partij verbonden; doch was van de eersten, die zich opregt bekeerden en de scheuring verlieten. Hij wordt verder geroemd als een vroom en ijverig

man, die den Vicarius van Bijlevelt altijd getrouw ter zijde stond; zooals we dan ook dikwijls gezien hebben.

De zesde eindelijk was *Theodorus de Jager*, pastoor te Velsen en lid van het Kapittel van Haarlem. Even als de vorigen eerst Jansenistisch gezind, maar opregt bekeerd, was hij zeer bevriend met van Wijckersloot. Hij stond bekend als een vroom, voorzigtig, ijverig geestelijke en zorgzaam herder voor zijne gemeente.

Den 15 October 1723 was het verzoekschrift met voordragt der zes genoemde kandidaten naar Rome opgezonden; terwijl inmiddels in den Haag door de bemoeijingen van den Spaanschen gezant, de behandeling der zaak werd voortgezet.

De keuze van den Paus uit de zes voorgestelde kandidaten viel op den vierde, namelijk Joannes van den Steen, en wel, naar het schijnt, ingevolge bijzondere aanbeveling van den Kardinaal d'Alsace. Ook was het aan v. d. Steen niet vrijgelaten voor de benoeming te bedanken. Uit zijn antwoord aan den Paus, alsmede uit zijn schrijven aan de Propaganda dd. 16 December blijkt dat het een Apostolisch Mandaat was en uitdrukkelijk bevel van den Paus, waaraan hij zonder ongehoorzaam te worden aan het hoogst kerkelijk gezag, zich niet kon onttrekken. [1]) Het duide-

---

1) Aan den Paus schreef hij onder anderen: „Allatum mihi est per Sanctitatis Vestrae Internuntium Belgicum *Mandatum Apostolicum* de suscipienda tuis auspiciis tuisque *jussionibus* hujus Missionis vastissimae cura et administratio." — en aan de Propaganda: „Has in me virtutes [die in een Vicarius Apostolicus gevorderd worden] desiderari confiteor, sic ad suscipiendi oneris recusationem quamdam, veluti necessitate compulsus, Eminentiarum vestrarum jussionibus non parere licitum mihi credidi et honestum. Verum cum Summi Pontificis *praecepto* ad obedientiae meae debitum implendum coegerunt me illi, quibus haec res commissa fuit, obluctatus sum precibus, obsecrationibusque, dum libera voluntate resistere jam non licebat. Sed cum nec preces valerent quidquam et jam totius Missionis salus, et quae speratur futura tranquillitas, et Refractariorum optata conversio, auctoritas quoque Emi Cardinalis de Alsatia et Apostolici Internuntii, et im-

lijkst zien we dit uit zijn schoonen brief aan de Propaganda:

Ik erken, zoo schreef hij, dat de deugden die in een Apostolischen Vicaris gevorderd worden, mij ten eenemale ontbreken en daarom meende ik, gedwongen als ik mij gevoelde om zulk eenen last te ontwijken, aan de bevelen van uwe Eminenties ongehoorzaam te mogen en te moeten zijn; maar toen zij, die met deze zaak belast waren, krachtens bevel van Z. H. zelve mij tot gehoorzaamheid dwongen, was het mij niet meer geoorloofd aan dat hoog bevel te wederstaan; toch trachtte ik nog met gebeden en smeekingen er tegen te doen, wat ik kon. Toen dit echter niet baatte en het heil der gansche Missie, de zoo gehoopte vrede en rust in de toekomst, de vurig verlangde bekeering der weerspannigen, het gezag van den Kardinaal d'Alsace en van den Apostolischen Internuntius en vooral de wijsheid, zorg en bescherming van Uwe Eminenties, toen dit alles op goeden grond mij werd toegezegd en verzekerd, toen heb ik gemeend in vertrouwen op God, die ons bijstaat in den strijd en versterkt in den arbeid, mijne banden te moeten verbreken en mij geheel aan den wil van Z. H. en van Uwe Eminenties onderworpen en overgegeven.

De Kardinaal d'Alsace was uitermate verheugd dat J. v. d. Steen het Mandaat uit gehoorzaamheid aannam „car," zoo schreef hij aan Hoynck, die toen in den Haag was, „je vous avoue que ma plus grande inquiétude etoit „sur le choix d'un autre."

De benoeming van v. d. Steen geschiedde evenwel niet regtstreeks, maar in *forma commissoria.* De Internuntius Spinelli werd gedeputeerd en gevolmagtigd tot aanstelling

---

primis Eminentiarum vestrarum sapientia, providentia ac protectio multis mihi promitterentur argumentis et spe posita in Deo, qui certantes adjuvat et laborantes confortat, dirumpenda dixi vincula mea et me totum SSmi Dni Nostri et Eminentiarum Vestrarum voluntati permisi et commisi.

van een Vicarius Apostolicus over al de vereenigde Provinciën. Den 12n December 1723 gaf de Internuntius uitvoering aan den hem opgedragen last en benoemde Joannes van den Steen, krachtens Apostolische volmagt tot Apostolisch Vicaris in Holland en de overige vereenigde Provinciën, tot Z. H. en de Apostolische Stoel anders mogt beschikken „ad Sanctitatis suae Sanctaeque Sedis Apostolicae arbitrium." Men had dezen keer, zoo als ons uit de correspondentie blijkt, voorbedachtelijk de anders gebruikelijke term „Ditiones quae ab haereticis occupantur" die bij de benoeming van de Cock in 1702 en van v. Bijlevelt in 1717 zooveel kwaad bloed gezet had (zie Deel 1 bladz. 183 van deze Bijdragen), thans bij deze benoeming weggelaten [1]).

---

1) Het merkwaardig stuk, dat we in 't oorspronkelijke voor ons hebben luidt in zijn geheel letterlijk als volgt:

„Joseph Spinellius, Abbas Sanctae Catharinae in Belgio, ac Burgundiae Comitatu, cum Facultatibus Nuncii Apostolicus Internuntius, et ad infrascripta a Sanctissimo Domino Nostro Innocentio XIII specialiter deputatus.

Admodum Reverendo et Amplissimo Domino Joanni van den Steen Sacerdoti Missionario in Faederato Belgio, salutem et Apostolicam Benedictionem.

Cum de cura Christi-Fidelium in Hollandia, aliisque Faederati Belgii Provinciis existentium Sanctissimus Dominus Noster pro Apostolico munere suo apprime sit sollicitus, nobisque specialiter mandaverit, ut, postquam de alicujus Sacerdotis Fide, Doctrina, pietate, et erga Sedem Apostolicam observantia nobis constiterit, eumdem in Hollandia, ac reliquis Faederati Belgii Provinciis Apostolica auctoritate ad suum et Apostolicae Sedis beneplacitum, Vicarium Apostolicum constitueremus, ac declararemus; hinc nos de tua Fide, Pietate, ac erga Sedem Apostolicam observantia plurimum in Domino confisi, auctoritate nobis a Sanctissimo Domino Nostro praecipue facta, te Reverendum Dominum Joannem van den Steen in Hollandia ac reliquis Faederati Belgii Provinciis Vicarium Apostolicum ad Sanctitatis suae Sanctaeque Sedis Apostolicae arbitrium constituimus et declaramus. Datum Bruxellis 12 Xbris 1723.

(sign.) JOSEPH SPINELLIUS,
Abbas S. Catharinae.

(locus sigilli)

De Mandato Illmi ac Rmi Dni
(sign.) JOSEPH MARIA ADAMI,
Secretarius.

Met dat stuk begaven zich de Vicaris Generaal van den Kardinaal-Aartsbisschop van Mechelen C. Hoynck en de Auditeur van den Internuntius te zamen naar den Haag om als gedeputeerden van den Kardinaal en den Internuntius de acte van benoeming aan den Spaanschen gezant Markies de Monteleone ter hand te stellen en verder met hem de zaak te behandelen. De markies legde het stuk aan den Raadpensionaris over en deze, alles in orde bevindende, deed v. d. Steen eene oproeping toekomen om op een bepaalden dag ter vergadering van Gecommitteerde Raden te verschijnen. J. v. d. Steen had reeds vroeger, doch onder stipt geheim, kennis van zijne benoeming ontvangen. Toen hij ter vergadering kwam, overhandigde hem de Raadpensionaris zelf, in tegenwoordigheid der Gecommitteerde Raden zijne benoeming tot Apostoliesch Vicaris, en wenschte hem daarmede geluk. Ten slotte beval hij hem echter met de uitoefening van het Vicarisschap te wachten tot nadere instructies van de Staten. De zaak scheen alzoo beklonken: alles was tot dusverre naar wensch gegaan en men moest alleen nog maar de laatste toestemming en bekrachtiging van de Staten erlangen. Van het grootste belang was het de gansche zaak geheim te houden tot zoolang ze voor goed haar beslag had, en men had dan ook werkelijk alles zoo heimelijk mogelijk behandeld. Maar toen v. d. St. uit den Haag naar Haarlem terugkwam, daar vond hij, volgens zijn schrijven aan C. Hoynck den 21 December „den heele „hoeck [de buurt, waar zijne kerk en pastorie was] in „beweging: de een meende, ik zou noyt weerkomen, een „ander ik zou Vicaris worden en daarom waren die twee „heeren [Hoynck en de Auditeur van den Internuntius] „gekomen, enfijn ijder sprack na zijn gedagten, van tranen „was er geen gebreck: maar door mijne tegenwoordigheid „is 't onweer gestilt: egter blijft de suspicie van Vicaris

„te worden nog bij de meesten, maar sal haer niet meer „seggen, als wil quyt zijn. De jansenisten hebben na alle „apparentie de voncke in de neus: terwyl uyt ben ge„weest, is hier van Leyden gekomen de brouwer van der „Sloot, die verhaalde aan de Juffers in 't school (daar „zijn dogter pensionaire is) datter twee gedeputeerden „van den Internuntius in Holland waren gekomen om een „Vicaris te maken en dat de meeste apparentie was voor „H. v. d. Steen; dat de jansenisten wacker in de weer „waren om het te beletten en tot dien eynde ook na den „Haag gegaan waren." Erger nog was, dat een gedeputeerde van de stad Dordrecht, te huis komende het aan de familie van J. v. d. Steen mededeelde als eene uitgemaakte en reeds door de Staten besliste zaak. Zijne moeder en zuster waren, gelijk we reeds vernamen, nog sterk jansenistiesch gezind en bleven natuurlijk niet in gebreke het overal, bijzonder aan hare partij te verhalen. Niettemin deden Hoynck en van den Steen al wat mogelijk was om de zaak te ontveinzen en het gerucht voor dwaze praatjes, zooals de jansenisten er reeds zoo menige hadden uitgestrooid, te doen doorgaan. Middelerwijl was de Auditeur van den Internuntius naar Brussel teruggekeerd om den tot zoover gunstigen afloop van de onderhandelingen aan zijn principaal en den Kardinaal d'Alsace mede te deelen. Deze laatste schreef de gansche toedragt naar Rome en allen verheugden zich in de blijde verwachting dat nu eindelijk de katholieken een door de Staten openlijk erkenden en geadmitteerden Apostolischen Vicaris en Bisschop zouden erlangen.

Onze goede van Bijlevelt, — het wordt tijd dat we weder iets van hem vernemen — was tot dusverre geheel onkundig aan de zaak gelaten. Dit moet zeker bevreemden, ja zelfs eenigzins hard schijnen, vooral wanneer men bedenkt dat bij het opzetten van het plan

(zie bladz. 333) onder anderen ook de bewilliging van den Vicaris noodig geoordeeld werd. Of men dit later anders heeft ingezien, of men welligt uit overmatige vrees voor ontdekking van het geheim, er zelfs niet met v. B. over had durven spreken, of welligt moeijelijkheid van zijnen kant vreesde, wat ook de reden moge geweest zijn, zeker intusschen is het dat men den Vicaris buiten alles had gehouden; zoodat, nu het geheim begon uit te lekken, de Internuntius, met schrik daarover bevangen, zich haastte aan C. Hoynck die alleen in den Haag was achtergebleven en de beëindiging der zaak daar bleef afwachten, te schrijven dat H. zelf in persoon ten spoedigste van Bijlevelt van alles moest gaan inlichten. Hij gaf hem een open brief mede voor v. B. en gelastte hem verder dezen mondelings nader te beduiden, dat men van de aangebodene gelegenheid gebruik had moeten maken tot heil der Missie, wijl er anders geene mogelijkheid bestond om een Vicaris, die tevens Bisschop zijn zou, voor de katholieken te verkrijgen. De aanstelling echter van J. v. d. Steen, — dit moest H. wel nadrukkelijk aan v. B. te kennen geven, — was altijd zóó dat, bij onverhoopte mislukking, v. B. Vicaris bleef en al zijne volmagten behield. Overigens zou voor hem gezorgd worden. De H. Vader wenschte hem in Rome te hebben, waar hem de eene of andere eervolle betrekking of waardigheid met eene kanunniksdij was toegedacht, even als in der tijd met Provicaris de Cock geschied was. Had hij evenwel daar te groot bezwaar in, dan kon hij ook in Holland blijven en zou voor zijn onderhoud gezorgd worden. Hoynck ging hem dat alles mededeelen. Men was blijkbaar niet zonder vrees dat het hem diep zou treffen en grieven: men kende van Bijlevelt niet. Hij toonde zich hier waarlijk een groot man. Aanstonds, zonder 't minste blijk van droefheid of ontevredenheid zelfs niet

eens over de zeker niet zeer aangename handelwijze ten zijnen opzigte, onderwierp hij zich met de volmaaktste gelatenheid en overgeving aan de beschikking van den H. Vader. Diens verlangen en het welzijn van de Missie was bij hem alles. Hij wilde terstond al zijne Archieven, zijn Secretaris enz. aan den nieuwbenoemden Vicaris afstaan en in diens handen zijn Vicarisschap overgeven. Weldra gaf hij dit aan van den Steen zelven te kennen, toen hij hem op de hartelijkste wijze met zijne waardigheid geluk wenschte; en schreef zelfs aan zijne Aartspriesters rond dat het den H. Vader behaagd had van den Steen in zijne plaats tot Apostolisch Vicaris aan te stellen, zoodat zij alleen aan hem al den eerbied, gehoorzaamheid en hulpvaardigheid moesten betoonen, die ze altijd zoo trouw aan hem bewezen hadden. Hierin echter ging hij te ver en tegen de bedoeling van den Internuntius in, die dan ook, hoezeer hij overigens, evenals Kardinaal d'Alsace, Hoynck en v. d. Steen, de grootmoedigheid van v. Bijlevelt bewonderde, den 17 Januarij 1724 aan Hoynck schreef: „Je suis extremement faché que M. Bijlevelt „l'ait mandée à ses Archiprêtres, car on croira par là „qu'il ne soit plus Vicaire. Bien au contraire, il faut „que vous aviez la bonté de dire à tout le monde et „dans toutes les occasions que vous pouvez chercher que „M. van den Steen n'a été fait Vicaire qu'aux instances „des Principaux de la République, et à condition qu'il „seroit admis d'eux pacifiquement, que cette condition „venant de manquer, les choses demeureront sur le pied „où elles etoient auparavant, et que M. Bijlevelt restera „Vicaire."

In éene zaak slechts had v. B. bezwaar, namelijk naar Rome te gaan. Bij zijne zwakke gezondheid en een ongemak aan het been, wenschte hij vurig zijne dagen in het vaderland te eindigen. Schoon en aandoenlijk zijn zijne

twee brieven die hij te dier gelegenheid aan den Paus en de Propaganda schreef. Ze waren gedagteekend van 13 Januarij 1724 doch zijn niet naar Rome opgezonden, wijl de Internuntius eerst meer zekerheid wenschte dat de groote zaak volkomen geslaagd was. We hebben reeds vroeger gezien dat v. B. zijne brieven en verslagen naar Rome altijd door tusschenkomst van den Internuntius opzond. — De Kardinaal d'Alsace schreef den 20 Januarij aan C. Hoynck over die brieven van v. B. „Mr. l'Inter-„nonce est charmé des lettres de Mr Bijlevelt mais je „crois qu'il ne les a pas envoyé pour voire la fin de l'affaire, „car l'affaire ne reussissant pas, il est d'avis et moy aussi „qu'il sera mieux qu'auparavant." Niettemin hebben we toch gemeend althans zijn brief aan den Paus hier te moeten mededeelen zoo als we dien in onze Archieven gevonden hebben, vooral omdat we daarin nader bevestigd vinden wat we zoo even van onzen Vicaris vermeld hebben.

Hij schreef dan aan den Paus als volgt [1]):

---

1) Het oorspronkelijke luidde aldus:

„Deus, qui arbitratu suo cuncta moderatur ac regit, et omnia in Ecclesia sua per Sanctitatem vestram amodo fortiter et suaviter disponit renesque ac corda scrutatur, novit, qua animi promptitudine ac hilaritate prudentissimae ordinationi acquieverim, audito nuntio, quod Provinciam quam hucusque ex benignitate vestra gessi, alteri mandare, novumque Vicarium cum Ordinum Hollandiae consensu, evidentissima spe secuturae tandem tranquillitatis, constituere Sanctitati Vestrae visum sit.

Candorem itaque quo semper Sanctissimae Sedi in bonum Missionis servivi, in hac rerum crisi ut non modo testarer, verum etiam aliis praeirem exemplo, Neo-Vicario, viro vita ac moribus conspicuo, in gratulatoriis operam ac studium meum non modo ultro ac labores addixi; sed et Archipresbyteros pro viribus disposui ac oravi, velint illum venerari, amplecti, et in omnibus ac singulis, velut mihi quampromptissime fecere, adjuvare: nec dubito, quin rectissimam hanc Sanctitatis vestrae dispositionem obedienter suscipient, illique pro diu desiderato felici exitu opitulentur.

Indulgebit autem Sanctitas vestra, quod SSmis pedibus advolutus submississime rogem, quatenus humillimi servi ac filii sui (qui, quod Sanctissimae

„God, die naar Zijn welbehagen alles bestuurt en regeert en thans in Zijne Kerk door uwe Heiligheid alles met kracht en zachtheid beschikt, die harten en nieren doorgrondt, Hij weet, met wat bereidvaardigheid en blijdschap ik in uwe allerwijste verordening berust heb, toen ik de tijding vernam dat het uwe Heiligheid behaagd had de bediening, die ik tot dusverre door uwe goedgunstigheid bekleedde, aan een ander toe te vertrouwen, en een anderen Vicaris met goedvinden van de Staten van Holland aan te stellen in de zekerste verwachting dat daardoor eindelijk rust en vrede komen zal.

Niet slechts om in deze omstandigheid te toonen hoe regtgemeend ik altijd voor het welzijn der Missie, uwe Heiligheid gediend heb, maar ook om anderen voor te gaan met mijn voorbeeld, heb ik den nieuw benoemden Vicaris, een man van uitstekenden levenswandel en gedrag, te gelijk met mijne gelukwenschen, ongevraagd mijne hulp, genegenheid en medewerking toegezegd, maar bovendien nog de Aartspriesters zooveel ik maar kon gestemd en verzocht hem te willen eerbiedigen, liefhebben

---

Sedis Auctoritati hisce in partibus tuendae, Missionique pacificandae unice intentus erat, saevissimis persecutionibus invidia S. Sedis Rebellium apud praefatos Ordines excitatis, continuisque animi angoribus ac aerumnis fractus, sua, quae non vel perdidit vel expendit, dimittere debuit) misereri, et ab itinere Romano clementer dispensare dignetur.

Agnosco equidem magnitudinem gratiae, per quam, quod cuilibet in votis est, et Sanctitatis vestrae benedictiones coram identidem habendi, et Ecclesiae nostrae splendorem in ipsa Urbe videndi mihi copia fieret. Ast corporis incommoditatibus ac infirmitatibus adeo obsitus sum, ut nequidem viae molestiis, non dicam modo aëris differentiis sustinendis par sim, quemadmodum in Literis ad Emmos P.P. de prop. fide pluribus demonstravi, et Emmus Dnus Cardinalis de Alsatia, cui innotui, si opus foret, attestari poterit. Quocirca Sanctitatem vestram iterum iterumque supplex oro, ut alio modo inopiam meam sublevare non gravetur, ne in despectum supremae Sedis hic locorum adversariis fabula fiam. Sicque, quod superest debita submissione ac humilitate Sanctissimos pedes exosculando benedictionem Sanctitatis vestrae praestolor et subscribor etc.

en in alle mogelijke zaken ter zijde te staan, even als zij mij met zooveel ijver gedaan hebben; en ik twijfel niet, of zij zullen die allerdoelmatigste beschikking van uwe Heiligheid gehoorzaam aannemen, en daaraan medewerken om tot de zoolang gewenschte uitkomst te geraken. Doch uwe Heiligheid gelieve mij te veroorloven dat ik, aan uwe allerheiligste voeten nedergeknield, ootmoedig smeek met uwen allergeringsten dienaar (die, wijl zijn eenig streven hier te lande was het gezag van den H. Stoel te handhaven en de Missie tot rust en vrede te brengen, door de woedendste vervolgingen welke de haat der weerspannelingen tegen den H. Stoel hem bij de Staten berokkend hebben, en door aanhoudende zielskwellingen en rampen uitgeput, alles, wat hij niet reeds verloren of ten beste gegeven heeft, heeft moeten afstaan) medelijden te hebben en u te gewaardigen hem te ontslaan van naar Rome te moeten overkomen.

Voorzeker erken ik de grootheid van de mij aangeboden gunst, waardoor ik, wat iedereen vurig verlangt, in de gelegenheid zou worden gesteld, den Apostolischen zegen van uwe Heiligheid uit uwen eigen mond te ontvangen en den glorievollen luister van onze H. Kerk in Rome zelf te aanschouwen; — maar ik ben aan zooveel ligchaamsgebreken en ziekelijkheden lijdende, dat ik mij niet bestand gevoel tegen de moeijelijkheden van de reis, om nu nog niet te spreken van de verandering van lucht, zooals ik meer uitvoerig in mijn brief aan Hunne Eminenties de Kardinalen van de Propaganda heb aangetoond en ZEmin. Kardinaal d'Alsace, die mij kent, zoo noodig, zou kunnen getuigen. Weshalve ik uwe Heiligheid dringend bid en smeek dat ze op eene andere wijze, in mijne behoefte gelieve te voorzien; opdat ik niet, tot oneer van den H. Stoel, hier aan mijne vijanden ten spot strekke. Voor 't overige kus ik met alle schuldige

onderwerping en ootmoed, uwe allerheiligste voeten en smeek om uwen Apostolischen zegen terwijl ik mij onderteeken" enz.

Nagenoeg van gelijken inhoud was zijn brief aan de Propaganda [1]), waarin hij de tusschenkomst dier vergade-

---

1) Die brief luidt aldus: Emmus Dus Cardinalis de Alsatia misit ad me per Vicarium suum Hoynck Litteras gratissimas tam a se quam Illmo Dno Internuntio, quêis nuntiabatur, Sanctissimo Dno Nostro placuisse Missioni nostrae meo loco Dnum Joannem van den Steen virum dignissimum praeficere; illumque ab Ordinibus Hollandiae, favente Deo, jam tum admissum cum gaudio audivi. Paternae huic nominationi, ut inopinatae, obedientia filiali et perfecta resignatione animi me eo fortius conformavi, quod perspectum habeam, hac solam Missionis pacem, et concordiae restaurationem intendi, queis promovendis cooperari pro modulo meo antiquissimum mihi et gratissimum fuit; quamquam eventu hactenus infeliciori, tamen rectissimo semper animo, prout Ems ac Illsmus D. D. respective Cardinalis de Alsatia et Internuntius Bruxellensis in me experimentum fecisse, et in gratiis suis agere identidem mihi contestati sunt; ideoque quod a Sanctissima Sede ad Urbem et Limina divorum Petri et Pauli, etiam immeritis ibidem honoribus afficiendus, modo clementissime evocer, pergratiose applaudentes mihi indicarunt.

Emmos ac Revmos Dnos autem hac de re interpellare urgens me compellit necessitas, dignentur nimirum apud Sanctissimum Dnum nostrum gratiam suam et auctoritatem interponere, et efficere, ut ab instituendo longissimo hoc itinere liberer, cum valetudinis meae inconstantia, corporisque constitutio, ni apertissimo vitae discrimini me exponam, illud aggredi minime patiantur: spiritus quidem promptus, caro autem infirma est: pro Missione aerumnis, carceribus, Exiliis, et continuis angoribus ac periculis labefactata moles, vix sibi in aëre nativo sufficiens, ad minimam intemperiem corruit, longa medicorum opera denuo erigenda; quae non latent Emm. D. Cardinalem de Alsatia, et, ut spero, Emtias Vestras edocebit. Pauci, Emsmi ac Revsmi Patres, fortasse sunt dies mei, calamitates enim etiam in flore aetatis perpessae, radicibus quasi actis, deficiente animo et crescentibus annis, signo velut dato, una erumpere velle videntur: quapropter Emsmos ac Revsmos P.P. etiam atque etiam supplex rogo, ut ab itineris Romani molestiis, sine praesenti vitae periculo non intercipiendis, me eximere dignentur.

Nec desunt Sanctissimae Sedi et Eminentiis Vestris media, queis jamdudum propemodum inutilis servi inopiam, etiam cum in confinibus Patriae suae virium defectu consistere cogitur, abunde sublevare queant. Minus vero deëro ego, si vel opera vel consilio Missioni prodesse et Neo-Vicario pro viribus succurrere queam, quoniam ex quo Missioni adscriptus fui, carius mihi nihil fuit, quam Missionis bonum; unde et amanuensem meum, cujus

ring inroept bij den Paus om van de Romeinsche reis ontheven te worden. Overigens betuigt hij ook in dezen brief zijne liefde voor de Missie en zijne bereidvaardigheid om den nieuw benoemden Vicaris in alles bij te staan, waarom hij hem ook reeds zijn secretaris had afgestaan.

Inmiddels had J. v. d. Steen met den Pensionaris van Haarlem gesproken, die zeer met hem was ingenomen en ook den Burgemeester van Haarlem over hem gesproken had. De Pensionaris verzekerde hem van hun beider bescherming en hulp, doch deelde hem tevens mede dat de jansenistische pastoor van Dalenoort te 's Hage, zich sterk tegen de benoeming van v. d. St. verzette, omdat deze „te jesuitisch" was. Liever had hij de Jager benoemd gezien, die de zesde op de kandidatenlijst voor 't Vicarisschap stond. v. d. St. betuigde ook veel liever te wenschen dat de Jager in zijne plaats benoemd werd. Nu was, schrijft Hoynck, de Jager wel een goed katholiek geestelijke, maar te goedig en vreesachtig van aard. Dan, het was blijkbaar slechts een voorwendsel van v. Dalenoort. Ze wilden volstrekt geen Apostolisch Vicaris; maar zochten slechts op die wijze, de zaak op de lange baan te schuiven, en zoodoende geheel te doen mislukken. De Pensionaris van Haarlem had v. d St. verboden eenigerlei ambtsbediening als Vicaris uit te oefenen, alvorens nadere instructien van den Raadpensionaris ontvangen te hebben; maar van den anderen kant vermaande hij hem ook zich door niets of niemand te laten ontmoedigen en aan zijn Vicarisschap onwrikbaar te blijven vasthouden in afwachting van nadere orders. Van den kant

fideli et assidua opera a duobus retro annis usus sum, Neo-Vicario petenti gratulabundus concessi; omnia quae a me desiderare poterit, gratanter faciam, et quae ad Missionem spectant ei simul tradam. Sicque meam tenuitatem ac indigentiam benignitati Eminentiarum vestrarum, quam toties usque modo expertus sum, ac gratiae humillime commendans subscribor etc.

der Staten scheen alles goed gemeend en de zaak genoegzaam verzekerd. Toch begon Hoynck te vreezen, wijl de jansenisten zich er in begonnen te mengen en de Regering zulks toeliet. Ook duurde het te lang eer de eindbeslissing door de Staten genomen werd; eerst in de volgende Statenvergadering, in de helft van Januarij 1724 zou de zaak behandeld worden. Hoynck schreef nu aan d'Oliver, Secretaris van de Spaansche Delegatie en chargé d'affaires bij afwezigheid van den Gezant, die zich toen te Parijs bevond, – dat de zaak, wegens de ruchtbaarheid die ze gekregen had, niet langer mogt vertraagd worden, en verzocht hem dit ten spoedigste aan den Raadpensionaris te willen beduiden, opdat deze spoed met 't werk zoude maken. d'Oliver gaf terstond gevolg aan dezen wenk en drong bij den Raadpensionaris sterk op bespoediging aan, doch schijnt daarbij wat onbesuisd en zonder inachtneming der betamelijke vormen te werk te zijn gegaan; zoodat men vreesde dat de Raadpensionaris beleedigd zoude zijn en zich aan de gansche zaak zou onttrekken. De Internuntius althans begreep dat d'Oliver de man niet was om in zulke eene kiesche zaak met de noodige tact te handelen.

Ook de Raadpensionaris begon nu ruchtbaarheid aan de zaak te geven, en zelfs kwam er, waarschijnlijk van zijnentwege, een nieuw gerucht bij: zijn broeder namelijk die Bailluw was van Kennemerland had aan sommige priesters gezegd, dat er *twee* Vicarissen zouden aangesteld en erkend worden: Steenoven voor de jansenisten en van den Steen voor de katholieken. Dit was weder een vondst van de jansenisten. Mogten ze al soms de erkenning van een Apostolisch Vicaris niet kunnen verhinderen, dan wilden ze ten minste daarmede tevens eene erkenning van Steenoven als Vicaris voor hen trachten te verkrijgen. Daartoe namen zij den secretaris van het Fransche gezant-

schap in den arm, met name de Chambery, die bij afwezigheid van den gezant de Morville de Ambassade waarnam. Die man was van de vrienden, zooals later bleek uit een brief dien de bekende hevigen jansenist Thierry de Viaixnes, Fransche Benedictijn, aan hen geschreven had. Huichelachtig bood de Chambery zich bij den Internuntius aan om de belangen der katholieken met allen ijver te behartigen. De Internuntius vertrouwde hem niet volkomen, wijl hij iets van gezegden brief gehoord had; ook vreesde hij den Spaanschen gezant te beleedigen met den secretaris van de Fransche Delegatie in de zaak te betrekken; maar ontevreden als hij was over d'Oliver, was hij niet ongenegen de aangeboden hulp van Chambery aan te nemen. Doch Hoynck ontdekte weldra dat hij inderdaad met de jansenisten heulde, 't welk gaandeweg duidelijker werd toen hij, buiten den Internuntius en de katholieken om, zich, onder voorgeven van hunne belangen te bevorderen, al meer en meer zocht in te dringen, telkens met het voorstel van twee Vicarissen voor den dag kwam en zelfs bij de Regering het voorstel deed om met de afdoening der zaak te wachten tot de jansenisten hunne laatste instantie bij den Paus om vergunning tot benoeming en consecratie van Steenoven zouden gedaan hebben, dus tot de maand April. Ongelukkig liet d'Oliver zich door Chambery om den tuin leiden en ondersteunde diens voorstel van twee Vicarissen te admitteren. De Internuntius was daar zeer ontevreden over, en zag nu nog meer in dat d'Oliver volstrekt niet voor zijn taak was opgewassen en de gansche zaak in gevaar ging brengen met zich aan te sluiten aan Chambery, die niet de minste bevoegdheid noch roeping had om zich in de zaak te mengen. De Pater Jesuiet Matthieu te 's Hage, biechtvader van Chambery, had dezen meermalen en dringend bij den Internuntius als een wakkeren en ijverigen verdediger der katholieke belangen

aanbevolen; maar de Internuntius beter ingelicht, schreef aan dien Pater dat het heulen van Chambery met de jansenisten eene uitgemaakte zaak was. Chambery toch was zeer bevriend met den meergenoemden Benedictijner Thierry de Viaixnes een der heethoofden van de jansenisten, ondersteunde dezen met zijn invloed en geld, en had, blijkbaar ten behoeve dier partij, in plaats van de admissie van v. d. Steen te helpen bevorderen, het denkbeeld opgeworpen van nog wat te wachten met die erkenning en in ieder geval *twee* Vicarissen te admitteren. Over dit laatste zegt de Internuntius in zijn brief van 27 Januarij 1724 aan Hoynck: „Au reste, à mesure que j'entens parler de ces deux „Vicaires, je suis toujours plus surpris et plus inquiet; „ne nous y trompons pas, M[r], je vous en prie, et ne „nous laissons pas emporter par le desir des Catholiques, „car ils ne sont pas obligés de voir si loin que nous; on „donneroit la commodité aux Jansenistes d'avoir d'autant „des Pretres, qu'ils veulent, on en viendroit peut etre à „faire la separation de deux Dioceses, et on établiroit en „quelque façon les droits de deux Chapitres, et je suis „sur que la plus part des bons Catholiques memes croie„roit, que ces deux Vicaires ne seroient que des Arche„veques l'un d'Harlem et l'autre d'Utrecht, c'est pour„quoi on doit s'attendre à ètre desavoué de Rome. Si vous „entendez donc parler de cela, il faut couper court, et „il faut faire en sorte, que M[r] d'Oliver s'en plaigne comme „d'un manquement de parole donnée à M[r] le Marquis de „Monteleone, et que les Eretiques mèmes comprennent „l'irregularité et le danger de ce projet, auquel pour moi „je ne donnerai jamais mon approbation sans le consen„tement de Rome, et quand tout cela manque, il n'y „a qu'a dire que les Jansenistes ont deja un Vicaire, et „presser pour qu'on nous en donne un de la meme ma„niere. Il vaut mieux qui nous aions un Vicaire qui ne

„soit point Eveque que de donner un Eveque à chaque „parti, car nous trouverons toujours où faire ordonner „nos Pretres, au lieu que dans quelques années d'ici ils „se trouveront fort embarrasés." — In een vroeger schrijven van 20 Januarij had hij over datzelfde voorstel reeds geschreven „quant au projet de deux Vicaires il est éga„lement dangereux pour la Religion, que pour l'Etat; ainsi „je m'étonne qu'il puisse y avoir des gens de la Repu„blique même qui y pensent, et il faut faire bien enten„dre à Mr Oliver l'intention que les Jansenistes ont en „proposans deux Vicaires, qui est de faire revivre les „deux Chapitres."

De Kardinaal d'Alsace was niet minder tegen dat voorstel van twee Vicarissen. Ook hij schreef den 20 Januarij op vernemen van die nieuwe wending die aan de zaak gegeven werd, aan Hoynck: „Jai receu Monsieur votre „lettre du 18 par laquelle je vois notre affaire bien „embrouiliée. Vous pouvez vous declarer au Secretaire „d'E[spagne] que la proposition de deux V. renverse tout „ce que M. le Marquis [de Monteleone, de Spaansche ge„zant] a fait, ainsy que sur telle propositon qu'on lui „puisse faire hormis de reconnoitre simplicem M^r v. d. „Steen, il reponde seulement qu'il en escrira à M^r le „Marquis, cette affaire ayant esté portée par luy pour „rendre service à l'estat, et qu'il ait la bonté cependant „d'advertir de tout M^r l'Internonce: prevenez le aussy par „raport au Secretaire de F. [hiermede bedoelt hij den meer genoemden Chambery van wien men toen (20 Januarij 1724) nog niet met zekerheid wist dat hij een handlanger was van de jansenisten] „qui s'avance trop, car en particulier „il ne luy compete pas d'entrer dans des negociations si „nuisibles à la religion, et il est autant qu'assuré que sa „Cour ne peut luy avoir ordonné de soutenir de sembla„bles projets de deux V."

Intusschen bleef de zaak altijd nog hangende. Reeds meer dan eene maand was het geleden dat de Raadpensionaris het stuk der benoeming van J. van den Steen tot Apostolisch Vicaris hem in de volle vergadering van Gecommitteerde Raden had overhandigd. Altijd bleef de benoemde Vicaris nog wachten op nadere eindbeslissing en toestemming tot het uitoefenen van zijn ambt; nog altijd moest hij de zaak geheim houden en alles ontveinzen, ofschoon de geheele wereld het wist. Als men den Raadpensionaris er naar vroeg, dan gaf hij een ontwijkend antwoord of sprak in algemeene termen van vele moeijelijkheden die zich hadden voorgedaan. Eindelijk begon er eenig licht in de zaak te komen en lekte 't uit, welke de eigenlijke reden was, waarom de Raadpensionaris, ondanks zijne uitdrukkelijke belofte en overeenkomst met den Spaanschen gezant, nu bleef talmen en de zaak onafgedaan liet. Toen namelijk de Raadpensionaris volgens het vooraf overlegd plan, de zaak in de vergadering van Gecommitteerde Raden had gebragt, was er in de Statenvergadering een geweldige storm tegen deze handelwijze ontstaan, en wel van den kant der gedeputeerden uit de stad Leiden. [1]) Dezen protesteerden tegen de magtsoverschrijding, waaraan de Raadpensionaris en Gecommitteerde Raden zich hadden schuldig gemaakt, met die zaak in behandeling te nemen, en te willen beslissen; zij bestonden het zelfs den Raadpensionaris in volle vergadering te beschuldigen, dat hij zijne bevoegdheid was te buiten gegaan, wijl er een geheime resolutie bestond van het jaar 1711, waarbij het admitteren van een Apostolisch Vicaris, hetgeen volgens het ons bekend Plakkaat van 17 Augustus 1702

1) In het meergemelde Schema Chronologicum wordt gezegd, dat twee leden van de Gecomm. Raden, uit naam der steden *Leiden* en *Rotterdam*, zich tegen de admissie van v. d. Steen verzetten, doch in al onze brieven en bescheiden van 1724 vinden we uitsluitend van *Leiden* alleen gesproken.

aan Gecommitteerde Raden was overgelaten [1]), aan dat ligchaam was onttrokken en uitsluitend voorbehouden aan de *Staten* zelven. Die Resolutie van 1711 was volstrekt geheim gebleven; noch Hoynck, die anders zoo goed op de hoogte was, noch de katholieken in 't algemeen wisten er iets hoegenaamd van. Waarschijnlijk was het aan de bemoeijingen der jansenisten te danken, en voorbedachtelijk geheim gehouden om er ten bekwamen tijde mede voor den dag te komen. Deze gansche, nog al vreemde geschiedenis deelde Hoynck uitvoerig mede aan den Internuntius in een schrijven van 28 Januarij 1724; welke datum we uit het antwoord van den Internuntius opmaken. Van dien merkwaardigen brief willen we de minute die we in ons Archief hebben, hier mededeelen én om de geheele toedragt der zaak uit dien veiligen bron te vernemen, én om tevens een staaltje te geven van de wijze, waarop men toen over deze aangelegenheden met elkander briefwisseling hield. Men had voor verschillende personen en zaken allerlei wonderlijke en zinlooze benamingen onderling verzonnen, zoodat het voor een oningewijde volstrekt onmogelijk was den brief te ontcijferen. [2]) In de minute, die we nu gaan mededeelen, had Hoynck eerst de natuurlijke benaming gebruikt, maar die uitgeschrapt en daarboven het overeengekomen pseudoniem geschreven. We zullen het uitgeschrapte woord tusschen twee haakjes er bijvoegen. Die brief luidde dan als volgt:

„Monseigueur, J'ai eu l'honneur d'envoyer Mardy passé „deux lettres a VExc^{e} l'une d'icy, [waarschijnlijk den

1) Dat Plakkaat luidde: „dat niemand voor Vicaris sal mogen werden erkendt als diegeene, die na ordre in dese Landen gebruickelijck behoorlijcker wijze geëligeert, ende bij de Heeren onze *Gecommitteerde Raden* geadmitteert sal wezen."

2) In ons Archief is eene lijst van die woorden en hunne beteekenis door Hoynck zelven geschreven. We hebben het niet ondienstig geacht die hierachter als Bijlage te geven.

Haag, waar H. toenmaals verbleef om de behandeling der zaak te leiden] dans laquelle je luy ai rendu compte des „resolutions prises avec les *zelés* (nos amis de Leyden) „et avec les *marchands* (et d'Amsterdam); et l'autre, „ecrite de *la Melancolie* (Leyden) fort à la hâte, pour „donner avis de la decouverte importante qu'on y avoit „fait du mystere qui entre dans notre affaire et qui est „cause de la reserve avec laquelle M^r de *Quinquempoix* „(le grand Pensionnaire) a agi avec M. *Negroni* (D'Oliver) [1]). „V.Exc. en sera convaincue par le recit detaillé que j'ai „l'honneur de luy en faire. Les *noirs* (Deputés de la ville „de Leyden) ayant conçu de la jalousie de *M de Quin-„quempoix* et des *Champions* (du Gecommitteerde Raeden) „n'ont pas été content de s'étre declaré contraires a l'en-„gagement pris avec Monsr *le Voyageur* (le Marquis) [2]) „mais ils en ont porté des plaintes a *Mrs les Souliers* „(Etats de Hollande) en presence de *Mr de Quinquempoix* „qui a soutenu que les *Champions* etoient autorisé par „*la chemise* (le Placard) de 1703 pour admettre et etablir „un *fol* (Vicaire). On luy a repondu qu'il ne pouvoit pas „ignorer la *culotte* (Resolution) de 1711 par laquelle ce „point est reservé au *chapeau* (Souverain) [3]). Ce *chapeau* [4]) „(resolution) est secret et je n'en ai jamais eu connois-„sance ny aucun *ancien* (catholique) en sait parler. Quoi-„qu'il en soit, il a été tres mortifiant à *Mr de Quinquem-„poix* de se voir rebuter de cette façon, il a été soutenu „par quelques *Mrs de la Verdure* (Deputés d'autres villes), „mais cela n'a pas empeché que les *Souliers* (Etats) ayent „declaré de nouveau qu'ils reservoient cette affaire a leur

---

1) De Secretaris der Spaansche Delegatie.

2) De Spaansche gezant de Monteleone.

3) De *Staten* namelijk.

4) Dit zal een schrijffout zijn, en moeten wezen „*cette culotte*," zooals blijkt uit 't voorgaande, alsook uit de zooeven gemelde lijst. (Zie Bijlage II)

„connoissance et a leur decision, sur quoi on a etabli une „*Ecurie* (commission) pour l'examiner et en faire rapport, „et c'est ce que Mr de *Quinquempoix* nous a caché et peut „etre aussy ce qu'il a mandé a Mr le Voyageur (le Marquis) „pour se disculper envers luy, en faisant voir qu'on avoit „retiré l'affaire de ses mains. Voilà ce que nous avons „de *Mr l'Epine* (Wassenaer Bourgemaitre de Leyden), „qui ajouta, qu'on l'avoit bien grondé à son retour de *la* „*foire des Souliers* (l'assemblé des Etats) sur ce qu'il „avoit, comme *noir* (Deputé de la ville de Leyden) con„senti en la demarche des *Champions* (du Gecomm. Raeden), „car c'etoient les *soeurs* (collégues) et *l'ennemi* (le Pen„sionnaire de Leyden) qui ont mis l'obstacle, et qui ont „porté les plaintes à *la Foire* (l'assemblée). C'est un „pitoyable malheur pour nous, qu'une affaire si bien „concertée et si heureusement conduite devroit échouer „pour ce conflict *des allumettes* (de Jurisdiction). Mais „VExc. ne doit pas s'en allarmer, l'affaire n'est pas perdue, „et je crois que nous en sortirons heureusement, mais „il faudra un peu de patience. Apres cette decouverte, „nous avons trouvé bon de sonder *Mr le Desiré* (le Bourge„maitre van den Berghe) [1]) c'est ce qui s'est fait Mer„credy passé. Il a écouté *Mr l'amateur* (notre amis) [2]) avec „beaucoup de bonté, et la conference n'a pas été de moins „que de deux heures; il se plaint du procedé des *Champions*, „mais de l'affaire même, et de *Mr de la chandelle* (la „personne elue [v. d. Steen] il ne temoigne aucune repu„gnance, et ce qui dimente entierement nos craintes et nos

---

1) Een burgemeester van Leiden, die niet ongunstig voor de katholieken gestemd was.

2) Met dien vriend is bedoeld zekere Heer van Croonenburgh, een ijverig katholiek te Leiden, die naar zijn best vermogen de goede zaak bevorderde en om zijn invloed als tusschenpersoon gebruikt werd voor de katholieke belangen bij de Regeringsmannen.

„apprehensions, c'est qu'il a déclaré qu'apres le trepas „de *Mr le cordonnier* (van Heussen) personne des *entre-„preneurs* (du parti) ne l'a approché. On luy a demandé „si un oeuvre aussy salutaire, comme il en convient, doit „etre gâté pour une dispute entre eux, et dans laquelle „nous n'avons pas de part, et s'il n'y a point moyen „d'ajuster ce different pour procurer le repos de leurs „sujets au grand service de la *Marmite* (Republique). Et „comme il n'y a que cette *Fleur* (ville) seule, qui s'y „oppose, pour un point de jalousie, et nullement pour „l'affaire même, on l'a supplié de vouloir nous aider, et „faire passer la chose a *la Foire des Souliers* (à l'assem-„blée des Etats) même, ou d'autoriser de nouveau *les „Champions* (Gecomm. Raeden). Cette instance grave et „vive semble de l'avoir ebranlé, car il a conseillé a Mr „*l'amateur* d'en parler avec autres *jardiniers* (Bourge-„maitres) et de luy communiquer comment sa proposition „aura été goutée. Tel est, Monseigneur l'etat de l'affaire, „qu'on ne peut pas dire encore être desesperée, au con-„traire nous esperons bien. Car par l'aveu de ce *jardinier* „même il n'y a que cette Fleur (ville) qui a mis l'ob-„stacle. Le mécontentement ne tombe pas sur l'affaire, „mais sur les *Champions*. Les autres *Fleurs* restent fermes „dans la resolution d'etablir le fol (Vicaire), donc on a „lieu de bien esperer, si nous pouvons gagner *la melan-„colie* (la ville de Leyden), que l'affaire se fera, ou „par les *Champions*, ou par les *Souliers* (Etats) même, „ce qui nous sera plus glorieux. Nous travaillons a present „a parvenir a ce but et on fera la ronde chez les *jardi-„niers de la melancolie* (Bourgemaitres de Leyden) et j'ai „averti les *marchands* (les amis d'Amsterdam) de ne pas „faire jouer leur machine qu'avec communication des *Zelés* „(amis de Leyden) les uns et les autres m'avertiront pour „m'y rendre et conserter ensemble cette operation."

Men ziet uit dien brief dat Hoynck nog vol moed was en goede hoop had op een gelukkigen uitslag. De katholieken deden hun uiterste best om op de gedeputeerden der stad Leiden vooral de Burgemeesters te werken. De hevigste tegenstanders onder de Burgemeesters waren van Alphen en Paets; ook was de Pensionaris van Leiden, Marcus geheeten, zeer tegen de katholieken gestemd. Hoogst verdienstelijk maakten zich door ijver voor de katholieke zaak een Pater Karmeliet te Leiden in de toenmalige karmelieten Statie aldaar *de Zon*, thans O. L. V. Hemelvaart-Parochie, met name Ange d'Arnaut [1]), de reeds genoemde van Croonenburgh, die in de brieven over die zaak altijd „onze vriend" of „l'ami" genoemd wordt, alsook eene van Alphen, allen te Leiden, benevens enkele voorname katholieken van Amsterdam, vooral zekere Cornelius Dutz, van wien we enkele brieven in ons Archief bezitten, benevens Roest en Cloots, waarschijnlijk de waardige en moedige Regenten van het Jongensweeshuis te Amsterdam, wier standvastigheid in hunnen strijd tegen de jansenistische indringers in hun gesticht we vroeger reeds bewonderd hebben. Het doet ons goed in de tot ons gekomene bescheiden van die dagen van bangen strijd onzer katholieke voorouders, de namen bewaard te zien van die mannen vol geloof en ijver voor de groote katholieke belangen der Hollandsche Missie. Hunne nagedachtenis blijve nog bij ons in zegening, Maar ook de vijand zat niet stil. Ook voor de jansenisten was het een levenskwestie. De geheele tegenstand der Leidsche gedeputeerden werd vrij

---

1) Zoo vinden wij zijne eigenhandige onderteekening in de brieven die wij van hem bezitten. — Dr. Frenay heeft, blijkens zijne *aanteekeningen betreffende de Leydsche Pastoors* etc. (zie deze Bijdragen Deel IV, bladz. 186) eene andere onderteekening van dien Pater gelezen. Men ziet daaruit hoe men in dien tijd zich niet eens in zijne eigene naamteekening gelijk bleef. Zie verder over dien werkzamen man gemelde aanteekening t. a. p.

algemeen aan hen eigenlijk toegeschreven. Over hun werken schreef de Internuntius den 3 Febr. 1724 aan Hoynck: „Ils me reviennent de tous cotés des mouvemens „que les Entrepreneurs [pseudonium, gelijk we reeds zagen, „van de jansenisten] se donnent. Ils courrent partout en „disant mille mensognes de vous et de Mr de la Chandelle „[J. v. d. Steen], qu'ils decrient partout comme un homme, „qui a excommunié sa mère [we weten dat zijne moeder „jansenist was, vandaar die laster]. Ils debitent aussi „d'avoir gagné leur procés, en vertu d'une chemise [hiermede wordt bedoeld de ons reeds bekende geheime resolutie „van 1711] faite exprès, pour qu'il n'y ait point de folle „[Vicaire] sans la permission de chapitres." Het was waarlijk een soort van wedstrijd tusschen de katholieken en jansenisten, wie den meesten invloed zouden hebben bij den Magistraat en andere voorname lieden der tegenstrevende stad. Helaas, de katholieken moesten al wederom het onderspit delven. Wel kregen ze telkens schoone woorden en verzekeringen, zoo van den kant der Burgemeesters van Leiden zelven als van den Raadpensionaris; wel werd algemeen erkend dat het billijk was den katholieken weder een Vicaris te geven, en had niemand iets tegen den persoon van J. v. d. Steen enz. enz. — doch met dat al kwam het tot geene eindbeslissing. Van de eene Statenvergadering tot de andere werd uitgesteld, tot ten laatste alle kans verdween en de Raadpensionaris zelfs het raadzaam oordeelde, openlijk en overal te verklaren dat het gansche plan in duigen gevallen was. De Internuntius stemde daar ook mede in en liet nu Hoynck naar Mechelen terugkeeren, als kunnende toch in den Haag niets meer voor de zaak doen. Overigens besloot men in 't geheim zooveel mogelijk te blijven werken, en moest de secretaris van de Spaansche Ambassade d'Oliver den Raadpensionaris aanhoudend, doch met de grootste bescheidenheid, blijven

herinneren aan zijne belofte en aangegane verbindtenis met den Spaanschen gezant. Het was vooral om nu beter in stilte te slagen, dat men zooveel mogelijk het geheel mislukken van het plan zocht te verspreiden. Voor het oogenblik echter gaf men de zaak op en J. v. d. Steen schreef den 28 Februarij 1724 aan H.: „heb ook aan „Rsmus Bijleveltius een brief van dankzegging voor zijne „beleefde en genereuse offertes geschreven; verder onder„werp mij volkomen aan Godes wil; of ik God in deze of „gene saeck diene, is hetzelfde als hem maar getrouw diene."

Het Bestuur van de Missie was alzoo bij den ouden Vicaris v. Bijlevelt verbleven, zooals van den aanvang reeds was bepaald, voor het geval dat het plan mogt mislukken. De edelmoedige v. Bijlevelt was met dezelfde overgeving waarmede hij terstond van het Vicarisschap voor den nieuw benoemden Vicaris v. d. Steen afstand wilde doen, nu ook weder bereid die taak, zeker door het gebeurde niet verligt of veraangenaamd, ter liefde Gods en van den H. Stoel weder met denzelfden ijver als vroeger te blijven vervullen. Ziehier wat hij den 3 Maart 1724 aan C. Hoynck nadat deze uit den Haag naar Mechelen was teruggekeerd schreef: „Ick verhoope dat U. A. „in goede gesondheyd tot Mechelen sal aengekomen sijn; „ik hebbe ondertusse oc brieven van sijn Doorl^t. [den In„ternuntius] gekregen, als oc van mijn Heer van den „Steen, dat het God niet belieft te begunstigen de aen„stellinge van een anderen Vicaris tot de algemeyne rust, „mij toewenschende veel gesondheyd om de Missie te be„stieren. Ik wil hierin geerne met iever volharden en „bidde Uw Ampl. (om dit wel te kunnen) oc te willen „volharden in de goede correspondentie en bijstand mij te „verleenen, als tot noch toe is geschiet en dit alles onder „de bescherminge van Sijn Em^ie die ik hieromtrent aen„mercke als mijn Vader." —

Na den afloop der zaak had er nog eene kleine briefwisseling plaats tusschen den Internuntius en den Secretaris der Spaansche Ambassade den ons bekenden d'Oliver, waarvan we de afschriften in ons Archief gevonden hebben, en hier in 't voorbijgaan den niet onbelangrijken inhoud aanstippen. Laatstgenoemde Secretaris der Spaansche Legatie namelijk zocht van den Internuntius te verkrijgen, dat aan den Pater Jesuiet d'Espinoza [1]) Kapellaan-Major bij de Spaansche Ambassade, jurisdictie of volmagt werd gegeven om ook de *pastorele* functien als doopen, bedienen, huwelijken inzegenen enz. uit te oefenen. Men weet dat zulks bij Decreet van de Propaganda dd. 27 Augustus 1655 op straffe van excommunicatie, *ipso facto* te beloopen, verboden was aan de kapellaans der Ambassades. Ten jare 1717 had de Koning van Spanje door middel van zijn agent te Rome, Kardinaal Aquaviva, sterk aangedrongen op die volmagt voor zijne kapellaans te 's Hage; maar na herhaaldelijk de Propaganda daarover gehoord te hebben, besliste Paus Clemens XI dat men zich aan bovengemeld Decreet moest blijven houden. De Internuntius Spinelli, die, hoewel niet uitermate tevreden over de wijze waarop d'Oliver de zaak der admissie van den Vicaris behandeld had, zich evenwel gaarne erkentelijk had betoond voor den ijver, waarmede d'Oliver toch in allen geval de katholieke belangen had behartigd, moest hem antwoorden dat het bestaande Decreet en de latere beslissing zijn verzoek in den weg stonden. Evenwel schreef Spinelli naar Rome, doch kreeg

1) Soms ook *de Espinoza* geheeten. In het geschiedkundig overzigt betreffende het R. K. Kerk- en Armwezen der gemeente 's Gravenhage, voorkomende in het Handboekje voor de zaken der R. K. Eeredienst 14[de] Jaargang 1860 bladz. 190 en volgg. wordt hij *Dominicus de l'Espinoza* genoemd. De oudste of voornaamste van de twee of drie kapellaans die soms aan eene Ambassade eener katholieke Mogendheid verbonden waren, zoo als hier d'Espinoza was, voerde den titel van *Kapellaan-Major*.

den 17 Junij 1724 van de Kardinalen der Propaganda ten antwoord dat, hoe gaarne zij zich erkentelijk jegens d'Oliver wenschten te betoonen, ze in deze zaak niet aan zijn verlangen konden voldoen. De Internuntius hem van dat antwoord kennis gevende, had hem verder vrijheid gelaten zelf zich tot Rome met zijn verzoek te wenden. Uit een lateren brief van den Internuntius aan v. d. Steen dd. 8 Maart 1725 zien we dat d'Oliver volstrekt niet in zijn schik was met dien afloop; niettemin betuigde hij de katholieke belangen, ondanks de geledene teleurstelling, altijd te zullen blijven behartigen. Overigens schijnt hij 't daarbij gelaten en geene nadere pogingen te Rome aangewend te hebben; althans uit ons Archief is ons niets daarvan gebleken. Hoynck was door d'Oliver in de zaak betrokken om bij den Internuntius diens verzoek te ondersteunen; vandaar dat wij die correspondentie in 't Archief van H. bij afschriften gevonden hebben.

In een van zijne brieven aan d'Oliver over die aangelegenheid in Maart 1724 geschreven, zegt de Internuntius nog nopens de mislukte zaak van de admissie van J. v. d. Steen als Vicaris: „Monsieur le Vicaire General de Ma-„lines [C. Hoynck] qui est venu me trouver à Bruxelles, „m'a fait un détail fort exact de sa negociation"; en na d'Oliver over zijn ijver geprezen en voor zijne bemoeijingen bedankt te hebben, gaat hij voort: „quoi quelle „[l'affaire] ne soit pas reussie, l'obligation que nous vous „devons, n'est pas moins grande; au reste nous n'avons „pas demandé un Vicaire, car nous l'avions déja; Eux [hij bedoelt hier de hoofden der Regering, vooral de Raadpensionaris] l'ont demandé, et nous y avons donné les „mains pour le bien public [1]); s'il se rencontre à present

1) Dit is ietwat sterker gezegd dan het Schema Chronologicum van Kard. d'Alsace van 1742 te lezen geeft, als zoude de zaak geheel van die Regeringsmannen zijn uitgegaan, wat niet zóó uit gemeld Schema is op te maken.

„des difficultés, c'est à Eux à y songer et surtout à „Monsieur le grand Pensionaire qui a contracté l'engage„ment. Pour ce qui nous regarde, on nous trouvera tou„jours dans la même disposition quand les empechemens „seront otés."

Die beletselen evenwel werden ook later niet opgeheven en zoo bleef alles bij het oude, alsof er niets gebeurd ware. De Vicaris van Bijlevelt ging even als te voren met denzelfden ijver voort het geestelijk bestuur over de Missie naar best vermogen uit te oefenen en van den nieuwbenoemden Vicaris J. v. d. Steen werd tot na het overlijden van v. Bijlevelt niets meer vernomen.

(*Wordt vervolgd.*) J. F. VREGT.

BIJLAGEN.

I.

EXTRACT uit het *Schema Chronologicum Causae Missionis Hollandicae ab initio saeculi* XVIII in November 1742 door Kardinaal d'Alsace naar Rome opgezonden. (zie bladz. 331).

Anno 1723 cum omnia in Missione magis magisque in pejus ruerent, et Refractarii Sacerdotes Episcopum elegissent, ac consecrari fecissent, invita S. Sede, eaque res etiam in Hollandia displiceret, et Catholici, Vicario Apostolico exulante, ac in remotis agente, sine pastore ac superiore se esse dolerent apud praecipuos Reipublicae Moderatores, contigit, ut illi spem novam facerent admissionis tribuendae alteri sacerdoti per S. Sedem constituendo. Bijleveltium Patriae restituere et muneri, res visa est moraliter impossibilis.

Re ad Cardinalem *de Alsatia* et ad Nuntium Belgicum *Josephum Spinelli* nunc quoque Cardinalem [1]) delata, judicatum fuit non esse

---

1) We moeten hier opmerken dat dit relaas in 1742 geschreven is, toen Spinelli reeds sedert 18 Januarij 1735 *Kardinaal* was; zoo ook, dat hij, toen deze geschiedenis voorviel in 1723 nog geen *Nuntius* was, zooals hij hier genoemd wordt, maar *Internuntius*. Eerst in 1725, toen de zuster

quidem negligendam occasionem, sed lente simul et caute procedendum, ne infeliciter cederet nova hujus rei susceptio, prout praeterita tentamina omnia successu caruerunt. Primum itaque inquisitum fuit apud praecipuos illos Reipublicae Rectores, quae esset ipsorum intentio, quod consilium et quae via ad rem perficiendam: ne si S. Sedes eorum rursus votis annuisset, et constituto iterum Vicario, nova impedimenta objicerentur, ipsi eum desererent, prout in *Bijlèveltii* causa contigit, et quia res non tantum secreto, sed quinimmo fideliter, et plena cum securitate tractanda esset, voluit Nuntius, ut admitterent illi Patroni nostri unum ex Catholicorum Principum legatis Hagae residentibus, ad instituendam deliberationem super via modisque quibus novi Vicarii *admissionem* effectui darent. Delectus fuit Marchio *de Monteleone* Regis Catholici orator; instituta fuit deliberatio secreta et seria apud magnum Pensionarium nomine *van Horenbeke*, qui conatibus nostris omnino favet. Dein conventum fuit inter Marchionem et Rectores illos Reip. Hollandiae, ut nullum tentamen pro *admissione* fieret apud conventum Ordinum, quod ille conventus e novemdecim civitatum Deputatis compositus, centum quandoque capita numeraret, et delicate periculosaque negotia per multitudinem haud recte gerantur: et cum Edictum Ordinum jam saepe citatum, nempe de data 17 Augusti 1702 auctoritatem admittendi Vicarium Apostolicum tribuat *Consilio Deputatorum Status*, conclusum fuit rem illo in consilio agere, et procurare approbandam. Dein a conventu Ordinum Hollandiae praeparanda erant tria haec [1]):

1° Ut instruerentur Assessores dicti Consilii de mente et intentione Patronorum nostrorum, et ut, proponente magno Pensionario, exhibitoque Brevi Apostolico, Vicario Apostolico *Admissionem* tribuerent, seu facultatem exercendi muneris. (Constituitur hic senatus, seu *Consilium Deputatorum Status* octo viris togatis, Praeses ex ordine equestri desumitur, et octo consiliarii mittuntur

---

van Keizer Karel VI, de Aartshertogin Maria Elisabeth, Gouvernante van Belgie werd, ontving hij den titel van *Nuntius*.

1) Aldus letterlijk in het voor ons liggend afschrift. We vermoeden dat de afschrijver hier, zooals op meer andere plaatsen niet naauwkeurig is geweest in de punctuatie, en deze laatste zin aldus zal moeten gelezen worden: „conclusum fuit rem illam in consilio agere et procurare approbandam dein a conventu Ordinum Hollandiae. Praeparanda erant tria haec:" anders toch is het klare onzin; weshalve we in ons verhaal bladz. 338 deze punctuatie als de oorspronkelijke verondersteld hebben.

ab octo primariis civitatibus Hollandiae) Hujus rei curam in se susceperant Patroni illi nostri.

2° Dispiciendum erat de persona Vicarii, qui esset indigena, Ordinibus gratus et S. Sedi probatus; et hae qualitates inventae sunt in *Joanne van den Steen* Dordraceno, presbytero saeculari primariae Stationis seu Pastoratus in civitate Harlemensi rectore.

3° Habendus erat consensus Vicarii Apostolici *Joannis Bijleveltii*. Hunc et viva voce et scripto cordate praebuit ob bonum publicum.

Cum itaque ineunte mense Decembri 1723 nuntiasset Marchio *de Monteleone*, omnia ad propositum nobis finem parata esse atque disposita, die undecima ejusdem mensis Hagam comitis miserunt Cardinalis *de Alsatia* vicarium suum generalem, et Nuntius Apostolicus *Spinelli* suum auditorem, qui Marchioni *de Monteleone* attulerunt commissionem Vicarii Apostolici per foederatas Belgii Provincias, pro *Joanne van den Steen* praedicto expeditam per eumdem Nuntium Apostolicum, accepta ad id a S. Sede facultate. Marchio illam tradidit magno Pensionario, qui, constituto certo die et evocato *Joanne van den Steen* ad conclave *Consilii Deputatorum Status*, consiliariis praesentibus, ipsammet commissionem Vicariatus Apostolici propriis manibus consignavit *Joanni van den Steen* illique hanc partam gratulatus est, injungens, ut die postero domum suam accederet, accepturus ex parte Ordinum *instructiones* pro muneris sui administratione.

Videbatur res confecta, et praeparatae interim erant epistolae ad summum Pontificem, et ad Sacr. Congr. de prop. Fide mittendae, cum postero statim die innotuit duos ex octo Consiliariis *Consilii Deputatorum Status*, nomine oppidorum Leidensis et Roterodamensis principalium suorum sese opponere *admissioni* Vicarii Apostolici: hic rursus haesit negotium.

Consilium noluit ulterius progredi invitis Collegis duobus, et re deinde ad conventum Ordinum Hollandiae delata, *Consilio* adempta fuit facultas concedendi *admissionem*, quae deinceps Ordinum coetui reservata fuit permanetque.

Et quamvis magnus Pensionarius, ac reliqui patroni spem facerent oppositionem duorum oppidorum facile ac brevi temporis spatio tollendam, eumque in finem Cardinalis *de Alsatia* Vicarium suum quatuor omnino mensibus Hagae consistere jussisset, tamen omnis spes in fumum abiit, et Vicarius Apostolicus domi se continere, atque a muneris exercitio abstinere debuit et abstinere jussus est, postquam Jansenistae nova obstacula concitarunt adversus ejus *admissionem*.

II.

LIJST van Pseudoniemen, welke in de brieven over de admissie van een Apostolischen Vicaris in 1724 en ook later plegen voor te komen. (Zie bladz. 354).

Le S. Siege.	L'Aigle.
La Cour d'Espagne . . .	La fleur de lis.
La Cour de France . . .	La toison d'or.
Mr. de Chambery. . . .	Mr. Le douteux.
Mr. d'Oliver	Mr. Negroni.
Mr. van den Steen . . .	Mr. de la chandelle.
Mr. Bijlevelt	Mr. de la Rotonde.
Le Grand Pensionnaire. .	Mr. de Quinquempoix.
Mr. Noortwyck.	Mr. de la salle.
Mr. van der Dussen. . .	Mr. Court apres.
Mr. van den Berghe. . .	Mr. le desirè.
Les amis d'Amsterdam . .	Les Marchands.
Les amis de Leide . . .	Les Zelés.
La ville d'Amsterdam. . .	La Cire d'Espagne.
La ville de Leyde. . . .	La Melancolie.
Les Gecommitteerde Raeden.	Les Champions.
Les Etats d'Hollande . . .	Les Souliers.
Les Jansenistes d'Hollande.	Les entrepreneurs.
Le Vicaire	Le fol.
Le Cardinal d'Alsace. . .	Le Maitre.
L'Internonce de Bruxelles.	Le deputé.
Deputés de la ville de Leyden a l'assemblée des Etats d'Hollande	Les noirs.
Marquis de Monteleone. .	Le voyageur.
Placcard.	Chemise.
Resolution des Etats. . .	La Culotte.
Le Souverain	Chapeau.
Les Catholiques	Les anciens.
Deputés (en general) des villes d'Hollandes a l'assemblée des Etats	Mrs. de la Verdure.
Commission.	Ecurie.
Commissaires	Chasseurs.

Mr. Wassenaer Bourgemaitre de Leyden	Mr. l'Epine.
Les Collegues	Les Soeurs.
Le Pensionnaire de Leyde.	L'ennemi.
Assemblée des Etats. . .	La Foire.
Jurisdiction.	Allumettes.
Mr. van Heussen	Le Cordonnier.
La Republique.	La Marmite.
Ville	Fleur.
Bourgemaitres	Jardiniers.
Magistrats	Doyens.
Le P. Ange d'Arnaud . .	Le vieux rusè.
Le Seigneur de Croonenborgh	L'Amateur.
Mr. Du Trieu	Mr. le blanc.
Mr. Cloots	Mr. de la biere.
Mr. Roest	Mr. de la roulette.
Mr. Wijckersloot	Mr. le double.
Mon frere l'Avocat [1]) . .	Mr. Le timide.
Les Jesuites.	Les pauvres freres.
Le Clergé	La Vache.
La Ville d'Harlem . . .	La barque.
Le Pensionnaire (en general)	Le messager.
Mr. Pesters.	Mr. le Doux.

1) Hiermede is bedoeld R. Hoynck Advokaat te 's Hage, die, vooral later, veel voor de katholieke belangen gewerkt heeft.

R. K. PASTOORS EN ANDERE PAROCHIEPRIESTERS, OP BIJGEVOEGD TIJDSTIP AANWEZIG IN HET TEGENWOORDIG BISDOM VAN HAARLEM.

(Vervolg van blz. 328.)

SCHIEDAM.

A° 1436. Op St. Pieter en Paulus Dirck Spoelte pastoor te Schiedam. Hij werd tot 26sten abt van Marienwaard gekozen a° 1438, welke waardigheid door hem a° 1457 is neergelegd. Pap. v. Marienw.

〃 1450. Christianus Phennen pastor in Schiedam. ibidem.

〃 1445. Gualterus de Overrijn pastor in Schiedam. In 1454 komt hij voor als Canonicus Capitularis Insulae B.M.V. Wanneer hij dezelfde zoude zijn die in Act. SS. 14 apr. p. 296 1 col. Walterus à Leydis genoemd wordt, dan moet hij de onmiddelijke opvolger geweest zijn van Jo. Angeli. ibidem.

〃 149.? Herman van Rossum. Hij was alhier pastoor, te voren zulks geweest zijnde te Beest en nog vroeger proost te Haarlem en te Mariaschoot. Van hier is hij verplaatst naar 's Gravenzande; hij werd in 1513 abt van Marienw. Pap. v. Marienw. en Not. Ep. Ultr.

〃 1514. Fr. Henricus Hermanny Religiosus de Mariewaert Ord. praem., oudt omtrent 43 j. pastoer alhier sedert 4 j. Er waren thans 1600 min 20 Comm. daerinne begrepen zeecker cleyn getal wonende in de Crepelstraet die tot Ouderschie ter kercken behoeven, niet min bij accoordt oft pact van den prochiaen van Ouderschie huer Sacramenten in Schiedamme nemen. Inf. B. bl. 475.

〃 1529. Henricus Graviensis (de Voort); pastoor alhier zijnde, werd hij op 2en Kersdag van 1529 tot abt van Marienwaard gekozen door zijne medekanoniken, doch Karel van Gelre zich de benoeming aanmatigende verbrak de keuze en verdreef den gekozene. Pap. van Marienw.

A° 1544. 28 Oct. Toestemming van institutie van Abraham Thomas Vanevelt tot pastoor. In 1557 komt hij voor als proost van Koningsveld.

Bruss. Arch., Römer 11. p. 195.

" 1553.? Johannes de Meyer Delfensis. Hij ook gen. Hardenberg was hier reeds pastoor op 15 van Wiedemaand 1545 en nog in 1564.

Jaarboekje v. Schied. 1861 bl. 7. Alkem. Beschr. v. den Briel 1 p. 56 Not. Ep. Ultr. in folio p. 374.

" vóór 1558. Stephen Versteech geb. van Kuilenburg, kanonik van Marienwaard, gestorven in 1558 29 Sept., was eenmaal pastoor te Schiedam. Pap. v. Mar.

" Clemens Amersfortius pastoor alhier. Hij was in de Orde van Premonstreit te Marienwaard aangen. in 1562—63. (Misschien de laatste R. C. pastoor?)

Pap. van Marienw.

Schoonderloo (bij Delfshaven).

" 1332. Diederick van Spier ben. tot pastoor E. L. 1. fol. 94.

Schoonhoven.

" 1373. Claes van Onderdinghen vice-cureijt. Rek. Bloys.

" 1501. Dirck Jansz. cureit. Orig. in 't Arch. van Schoonhoven.

" 1515. Gijsbert Woutersz. van Rijnsborg, cureit.

Orig. in 't Arch. van Schoonh.

Schoorl.

" 12... Ambrosius.... Oorkb. n. 377.

" 1373. Hugo Hendricsz. prochiepaep.

Portefeuille van Vicarien van Pancraskerk van Leyden.

" 1494. Hr Andries van Engeburg vice-cureijt oud 31 j.

Inf. A.

" 1514. Magr Bernardus Afhen pastoer oudt 33, reeds 4 j. alhier, heeft in alles omtrent 500 comm. wonende in 180 haardsteden te Schoorle en in 30 te Camp.

Inform. B. bl. 41.

Sloten en Osdorp.

" 1494. Hr Wolbrant Rijmbrantsz. vice-cureijt oudt 44 j. Inf. A.

A° 1514. Er zijn 424—26 comm. in 128 haardsteden.
Inf. B. bl. 50.

Die Vrij ambachten SLOETEN.

" 1514. Er was een pastoer. Inf. B. bl. 52.

SPANBROEK.

" 1421. Dirck van Zanen, priester ben. bij afstand van Dirck van Zanen Simonsz. clerck. E. L. 1. 94.
" 1494. Mr Matthys van Brederode past. oudt 57 j. Inf. A.
" 1514. Hr Matthys Pieterszoon oudt 33 j., aldaer 9 j. pastoir geweest; 310 of 312 comm. in 69 haardst.
Inf. B. bl. 115.

SPARENDAM.

" 1494. N.N. vice-cureijt oudt 58 j.
Inf. A. Zie ook Inf. B. bl. 48.

SPARENWOUDE.

" 1431. Claes Albertsz, cureijt. Regr. van Hertog Jan. fol. 119.
" 1514 Mr Gijsbrecht Pieters past. oudt 36 j. Te Sparenwoude zijn in 63 haardsteden 140 comm. en in 't Hofambacht in 16 haardsteden 48 comm.
Inf. B. bl. 53 en 69.

STREEFKERK.

" 1280. Johannes, sacerdos de Streefkerck. E. L. 21. fol. 25.
" 1310. Joannes van Sombrinen benoemd.
Zie: Provinciaal Arch. van Utrecht.

STROE (Stroede op Wieringhen).

" 1514. Er zijn 150 comm. in 50 huysen. Inf. B. 153.

STRIJEN.

" 1429. Arend Pietersz ben. Reg. Putten en Streijen C. fol. 50.

STRIJENMONDE.

" 1325. De nieuwgebouwde kerk geconfereerd op Pieter Bartholsz van Duyvendijcke. Dit dorp is in den St. Elisabeths-vloed van 1421 vergaan.
E. L. fol 84; van der Aa. 10. p. 773.

TEXEL.

Vóór 900. Sibrand, cujus fratres erant nominati: Otravan et Liutravan. Van Mier. 1. bl. 18. Oorkb. v. Holl. n° 32.

A° 1567. 17 Febr. IJwaint Jacobss. priester woenende in den Eijlande van Texel. Br. Arch. Get. B.

HOORN (DE) OP TEXEL.

〃 1514. Eene capella onder Burg. 475 comm. in 140 huijsen. Inf. B. 150.

KOOG (DE) OP TEXEL.

〃 1514. Hier is slechts eene capelle onder Westen; 650 comm. in 140 haardst. Inf. B. 150.

OOSTEREND OP TEXEL.

〃 1514. N.... N.... vice-cureijt. Hij is er slechts 3 à 4 maanden. In 75 haardsteden 250 comm. Inf. B. bl. 150.

WAAL (DE) OP TEXEL.

〃 1452. Gijsbert Jacobsz. ben. bij afstand van Willem Benon. Priv. en Handv. Philips B. fol. 77.

〃 1514. Hr Evert Lubbertsz vice-cureijt oudt 40 j. 240 comm. in 74 haardst. Inf. B. 149.

WESTEN (DE) OP TEXEL.

〃 1514. Hr Thomas IJsbrandszoon vice-cureijt oudt 38 j. 100 comm. in 31 haardst. Inf. B. bl. 150.

TWISK (Twisch).

〃 1494. Hr Jan Rappertsz. past. oudt 45 j. Inf. A.

〃 1514. Hr Pieter Martinszoon pastoer oudt 42 j. 250 comm. in 50 haardsteden. Inf B. bl. 124.

UITGEEST.

〃 1226. Hugo, presbyter. Oorkb. N° 292.

〃 1494. Nanne Arentsz. vice-cureijt oudt 42 j. Inf. A.

〃 1514. Hr Gijsbert Gijsbrechtszoon oudt 45 j. Hij heeft in Uitgeest 150 haardsteden, en in alles 750 comm. maar hierin zijn begrepen 400 comm. die wonen in „Crommeniedijck", maar prochïen in Uytgeest. Inf. B. bl. 34.

URSEM.

〃 1351. Arnoldus, capellaen in Mijsen ben. tot pastoer te Ursem bij afstand van Johan Jacobus. Orig. Egm.

A° 1514. Hr Zeger Wollebrantsz. van Wyeringen oudt 42 j. Sedert 14 j. alhier vice-cureijt. 250 comm. in 50 haardsteden. Inf. B. 140.

VALKENBURG.

″ 1213. Jeronymus. Oorkb. n° 234.

″ 1264. Wilhelmus presbyter in Valkenburg. Cart Rijnsb. 47. fol. 2 v°.

″ 1295. Wilhelmus rector. De Geer. Arch. der Duitsche Orde. 2 N° 516.

″ 1352—54. Florens, prochiepape ende commandeur [der Duitsche Orde te Leiden]. Orig. v. Rijnsb.

″ 1363. Florys van der Venne, cureijt. Orig. v. Rijnsb.

″ 1476. Dirk Henriksz. van Naaldwijk, pastoer. De Geer. 2. N° 521.

″ 1514. Er was geen pastoor of commandeur, doch er waren 50 comm.

VELZEN.

″ 1226. Rodolphus. Oorkb. 292.

″ 1278. [vóór] Willem Persijn, gewezen pastoor, door die van Utrecht een poos gevangen gehouden en in 1278 geslaakt, doet oorvede. Regr van Oorkb. bl. 82.

″ 1291. Gerardus, persona in Velsen Cart. Egm. fol. 50.

″ 1494. Gerrit van Oestgeest past. en deken oudt 41 j. Inf. A.

″ 1514. Hr Gerrit Willemszoon oudt omtrent 60 j. pastoer. (Hij had binnen zeekere jaren zijn parochie niet bedient in persoon maar bij zijnen vice-pastoer). Er waren in de geheele parochie van Velzen omtrent 400 comm. Inf. B. bl. 26.

″ 1570-71. Heer Aegidius Janszoen, pastoor. Cartularium van S. Catrijne te Utrecht.

″ 1569-71. Joannes Laurensz. kapellaan. ibidem.

VENHUIZEN.

″ 1494. Hr Dirrick Ghisbrechtsz. past. oudt 33 j.

VENHUIZEN (Veenhuysen).

In 1514 is hier nog Hr Dirck Gysbrechtsz vice-cureijt oudt 50 (?) j. en heeft gediend 20 j., thans bestuurt

hij omtrent 500 comm. die 139 haardsteden vertegenwoordigen. Inf. A. en B. bl. 120.

Zie deze lijst op Binnen-Wijzend.

A° 1499. Otto Rudolphus pastoor.

Drakenb. Aanhangs. op de Oudh. v. Utrecht N° 14.

VLAARDINGEN.

" 1215. Henricus. Hij was tevens notaris. Oorkb. N° 247.

" 1328. Andries prochiepaep. Mieris. 11. 453.

" 1482. Hermannus van Lockhorst, pastoer. Hij stichtte in gen. jaar de kapel van de Souteveen. Orig. Stichtingsbrief.

VLAKE (Vlakkée).

" 1308. Willaem pape van Vlakkée.

Kron. van het Hist. Utr. Gen. VII p. 240.

VLIELAND ('t) op Wieringen.

" 1514. H^r Vrederick Egbertszoon vice-cureijt oudt 29 alhier sedert 3 j. 600 comm. in 204 haardsteden.

Inf. B. 157.

VOORBURG.

" 1324. Jan den Buser prochiepaep. E. L. 1 fol. 44. v°

" 1482. Jacob Suijs pastoer. Orig. Rijnl. ?

" 1503—05. Philips Hendriksz. pastoir. In eerst gen. jaar komt hij voor den XIV^en dach in Januario, met zijn kapellaan, H^r Frederic Symonszoon, als getuige bij den verkoop van 5 hont lants aan het convent van Nazareth bij Rijswijk. Orig. Doos Rijswijk en Orig. van Loosduinen.

" 1542. H^r Heynrick Gerritsz. vice-cureijt bediende de parochie van Voorburgh. Orig. Geestlijk kantoor v. Delft

VOORHOUT.

" ? D^s Nicholaus dictus Gheyenemensz. curatus Ecclesiae de Voorhout. .... ?

" 1222. Wilhelmus. Oorkondenb. 276.

" 1264. Laurentius presbyter in Voorhout.

Cart. Rijnsb. 47. fol. 2 v°.

" 1333. Hugho de Pollaert, canonicus Trajectensis nec non investitus ecclesiae de Voorhout [dood 1339.]

Cart. Egm. fol. 60—61.

" 1339. Willaem prochiepape. Orig. Egm.

A° 1343—49. Albert Terning, persoon, rector, cureijt, testeert in 1349. Cart. Leeuwenh. 57.; 83.; 131.

〃 1444. Jan Ruychroc priester.
Rekening van het Testament van Vrouwe Jacoba. fol. 35 v°.

〃 1448—1452. Mr Matthijs Janszoon van Delft, pastoer.
Cart. Leeuwenh. fol. 50. 112.

〃 1494. Heer Vranck Vrancksz. vice-cureijt, van Voorhout en Teylingen. oud 54 jaren. Inform. A.

〃 1501. Joannes Vincentius J. U. Lic. door Philips den Schoone gepresenteert bij doode van Joannes Kerkove.
Orig. v. Rijnl.

Voorschoten.

〃 1213. Henricus...? Oorkb. n. 234.

〃 1286—95. Johannes. Regr. van Oork. bl. 103.

〃 1494. Mr Adriaen Willemsz. pastoor oudt 40 j. Inf. A.

〃 1514. Ds Rijckwynus Sluyter, oudt 40 j. vice-cureit.
Inf. B. 276.

Warder (bij Edam).

〃 1453. Pieter Jansz. cureijt Riem. Coll. n. 2.

〃 1514. Mr. Jan Dirxzoon, pastoer, oudt 70 j. of daeromtrent.
Inf, B. 188.

Warmenhuizen.

〃 1336. Mattheus prochiepaep. Cart. Egm. 59 v°.

〃 1514. Hr. Pieter Pouwelsz. vice-cureit. Inf. B 162.

Warmond.

〃 1314. Florentius presbyter de Warmond.
Cart. Rijnsb. 23 fol. 20 v°.

〃 1321. Werenboldus ruilt in dit jaar zijne parochie met Florentius cureit van Oud-Karspel. Mieris II. 260.

〃 1355. Florentius doet afstand, in zijne plaats ben. Mr Henricus van Amerongen 's Graven clerk. E. L. 22 fol. 64. v°.

〃 1369. Gerard Coppen pastoor Inv. Leid. 1. 172.

〃 1369. Volprecht van der Woude en Jacob Kic kapellanen.
Orig. Rijnsb.

〃 1447. Johan Caesar doet afstand der capellanie van St. Catharina en nu wordt zij door den abt van Egm. geconfereerd op Albert Folkeri de Enckhuysen priester.
Orig. v. Egm.

A° 1514. Ds. Nicolaus Reijnierz. past. oud 50 j. Inf. B. 284.

WASSENAAR.

〃 14...—1504 [09?] Jacobus Hoek [Angularius of de Angulo]. Hij werd in 1483 deken van de collegiale kerk te Naaldwijk en bleef dit tot zijn dood voorgevallen den 11 Nov. 1509.
Bijdrag. v. Haarl. Deel 2. bl. 151. Not. Ep. Ultr. in folio bl. 493 en Dr J. G. de Hoop Scheffer Gesch. der Kerkherv. bl. 87.

〃 1504—1514. Mr Jacob Dircxzoon pastoer en vice-cureijt, de naeste tien jaeren. In 1514 was hij 43 j. oud en had omtrent 700 communicanten.
Inf. B. bl. 274 en Orig. van Rijnland.

〃 1524. Jacobus Dorps pastoer. [welligt dezelfde als Mr Jacobus Theodori]. Orig. v. Rijnl.

〃 1535. Dirck Woutersz. In gen. jaar hier gekomen, in 1567 gezegd oud te zijn 63 jaren, in 1575 op 25 Mei nog vermeld; tot zijn onderhoud toch wordt op laatstgen. tijdstip 200 ponden van 40 grooten uit de inkomsten van de „decanije ten Hove te 's Hage gegunt en geaccordeert in aensieninge van den ouderdom des suppliants en dat deselve ter goeder name ende fame staet" Nederlands opstand tegen Spanje van prof. J. v. Vloten 1 bl. 258 en Resol. van Holl. etc.

WATERINGEN.

〃 1339. Jan prochiepape. Orig. v. Delfl. B.

〃 1393. Jan prochypape. Cart. Leeuwenh. fol. 119 v°.

〃 1414 21 Oct. Hr Ghisbertus filius Mainardi, capellanus ecclesiae in Wateringen † die XI millium Virginum.
E. Reg° bonorum ecclesiae in Wateringen R. A.

〃 1449. Theodoricus Uterweer, investitus.
Cart. van de Hofkap. fol. 72.

〃 1502. Damis Janszoen, pastoer, die gestorven is dusent vijff hondert en twee. E. Reg° bon. eccl. Water. R. A.

〃 1514. Hr. Jan Ysbrantszoon vice-cureijt oudt 53 j.
Inf. B. 268.

〃 1536—55 Henricus Kinen ab Hinsberck introductus [et officium pastoris in sacro complevit 15 Oct. 1536] per genorosam Dam Mechteldem à Montfort uxorem D

Ruberti ex comitibus à Marcà et Arenburgà. Venit ad personalem residentiam 14 Apr. 1543. Henric. Kinen was alhier nog a° 1555. E. Reg°. bon. eccl. Wat.

WATTWAIJ. (Watweijde).

A° 1494. Hr Lambertus Bouwensz past. oudt 60 j. reeds hier in 1477. Inf. A.

WEESP.

〃 1280. Johannes. E. L. fol. 24. 34.

〃 1514. Mr. Johannes de Mera vice-cureijt oudt 40 j. Inf. B. 196.

WERKEN.

〃 1405. Arent van Dorp door den Graaf ben. bij doode van Hr Hendrick. Regr. Privileg. 1404—16. fol. 19.

WERFERSHOEF.

〃 1428. Johan Dircksz doet afstand en in zijne plaats wordt ben. Reinier Ludolphsz. Mem. 1427 fol. 30.

〃 1514. Heer Jan Zijvertss (pastoer?). Er zijn 320 comm. in 55 haardst. Inf. B. bl. 104—05.

WESTER-BLOKKER.

〃 1494. Hr Andries Claesz. past. oudt 33 j. Inf. A.

〃 1514. Hr Zybrant Matthijsz oudt 26, ende heeft gediend min dan een jaer. 190 comm. in 45 haardst. Inf. B. p. 129.

〃 1515. Jacobus Stalpert, curatus. Drakenb. p. 477.

WESTLAND (op Wieringen).

〃 1323. Hr Meinard, pastoer, verwisselt zijne kerk met Hr Ludolph past. te Westwoud. E. L. 10 fol. 15.

〃 1514. Hr ...... In 43 huysen zijn 125 comm. Inf. B. 154.

WESTWOUD.

〃 1319. Pieter. Mieris 11. 214.

〃 1323. Hr Ludolph past. verwisselt zijne kerk met Heer Meinard past. te Westlande op Wieringen. E. L. 10 fol. 15.

〃 1494. Hr Pieter v. Enkhuizen oudt 54 j. Inf. A.

〃 1514. Hr Jacob Rabaldi oudt 44 j. ende heeft pastoer geweest 10 jaeren. Er Zijn 224 comm. in 54 haardsteden. Inf. B. bl. 126.

WESTZANEN.

〃 1494. Mr Jan Gerritsz. pastoer oudt 69 ende heeft pastoer geweest 43 j. Inform. A.

A° 1514, 27 Sept. M[r] Alphert Jacobsz. pastoer oudt 48 j. Hij heeft omtrent 1000 comm. in 310 haardsteden; thans bedient hij ook de 300 die te Crommenie wonen, wier pastorij vacant is per ingressum Religionis ultimi curati.
Inf. B. bl. 67.

WIERINGEN.

" 1309. Hecbertus, rector ecclesiae St. Nicolai. Mieris 11. 82.

WIERINGEN (Oosterland).

" 1514. H[r] Allaert Dirxzoon, pas'oer oudt 54 j. Sedert 23 j. vice-cureijt alhier. Inf. B. bi. 153.

WIMMENUM.

" 1514. Er is hier slechts eene capelle; de 70 à 80 comm. haelen huer Sacrament tot Egmondt. Inf. B. bl. 66.

WINKEL.

" 1494. Mr Adriaen, past. oudt 45 j. Inf. A.
" 1514. H[r] Zybert Janszoon vice-cureijt oudt 38 j. 600 comm. in 170 haardsteden. Inf. B. 146.
" 1546. Johannis Nannick altarist in den dorpe Winckel in Noort-Hollant. Br. arch. geh. Raad.

WOGNUM.

" 1336 of 1350. Symon filius Coppardi, curatus in Woggenen.
Necrol. Egm. Aug.
" 1494. H[r] Marten Jansz. past. oudt j. reeds hier in 1477.
Inform. A.
" 1514. M[r] Jan, pastoer van Woggenom oudt 60 jaeren. Er zijn 350 comm. in 80 — 90 haardsteden te Woggenom, en te Watweijde (?) dat thans door den pastoor van de eerste parochie bediend wordt, 70 comm. in 17 haardsteden.
Inf. B. bl. 98.

WORMER.

" 1434. De kerk wordt gescheiden van die van Jisp en Dirck Claesz. wordt cureijt te Wormer.
Handv. van Philips fol. 23.
" 1440. Nicolaus filius Nicolaij ben. bij afstand van Stephanus Brunen. Privileg. 1433—66. fol. 43.
" 1451. Jan Symonsz. cureijt. Riemer Coll. N° 2.
" 1494. Cornelis Jacobsz. pastor 33 j. Inform. A.

A° 1514 27 Sept. Mr Cornelis Jacobszoon pastoer oudt 55 j. 950 comm. in 250 haardst. Inf. B. bl. 64.

〃 1557. Martinus Duncanus Quempensis, parochiaen te W. A° 1571. 30 Aug.; Mr Dunkanus curé à Delft, nommé au Doyenné de la Haye. A° 1588.; Mr Dunkanus past. in Lothtum, reeds 3 jaren(?). Bruss. arch. Geh. Raad.

'T WOUD.

〃 1494. Dirck pastoer. Orig. Loosd.

〃 1503. Dirck Gerritsz. pastoir. Portef. Vicarien v. Delfl. Liv. kap. Ouderkerk.

WIJDENES en LEEK.

〃 1494. Hr Adriaen Geerbrantsz. past. [oudt ?] 25 j. Inf. A.

〃 1514. Hr. Jan Janszoon oudt 37 j., reeds 11 j. pastoor alhier; omtrent 320 comm. Te Wijdenes en Leek zijn te zamen omtrent 100 haardsteden. Inf. B. bl. 110.

WIJK OP ZEE.

〃 1490. Claes Vredericxz. priester, vice-cureijt tot Wijck op zee. Cart. v. S. Catryne te Utrecht.

〃 1494. Nog hier Claes Vredericx vice cureijt, 54 j. oudt. Inf. A.

〃 1514. Dirrick Jacobszoon pastoer oudt 34 j. In 175 haardsteden zijn er 650 comm. Inf. B. bl. 20.

ZANTVOORD.

〃 1494. Hr Claes pastor, oudt 46 j. Inf. A.

〃 1514. 25 Sept. Hr Dirck Claeszoon capellaen oudt 30 j. De capellaen zegt, dat de communicanten 200 in getal, woonachtig in 76 haardsteden, staen onder de kercke van Haerlem. Inf. B. bl. 59.

ZEVENHOVEN.

〃 1338. Jacob van Dam prochiepaep, ruilt zijne kerk tegen die van Koedijk met Nicolaus van Rensborch. E. L. 32. fol. 77.

〃 1514. Hr Dirck van Bodegraven pastoer van Zevenhoven en Noorden oudt 34 j. In Zevenhoven zijn 50, in Noorden 14 Com. Inf. B. 295.

〃 1568 14 Junij. Hr Dirck Dierick priester en pastoer van Sevenhoven in Hollandt, een oudt man, meer versekert de doot dan 't leven. Br. arch. Geh. R.

ZEVENHUIZEN.

〃 1494. Hr Dirck Jansz. vice cureijt oudt 50 j. Inf. A.

A° 1514. Mr Jan van Haerlem oudt 37 j. Inf. B. 295.

ZOETERMEER.

" 1494. Reynier Boudewijnsz. vice cureijt oudt 64 j, Inf. A.
" 1514. H. v. Evert Pieterszoon, past. oudt 62 j. Inf. B. 301.

ZOETERWOUDE.

" 1292. Jacobus rector et decanus Rinlandiae. Inv. Leid. bl. 5.
" 1316. Pieter van Leiden canonic van St. Pieter te Utrecht en persoon te Soeterwoude. Mieris 11, 174.
" 1428. Theodoricus de Bomel, cureijt. Cartul. v. S. Catr. te Utrecht.
" 1439. Symon van Schoten, pastoer benoemd in plaats van Heer Dirck Moer. Ibidem.
" 1456. Broeder Simon van Scoten, cureijt. Ibidem.
" 1489. Heer Pieter Wybrantsz vice-cureijt. Ibidem.
" 1490. Jan Willem Jansz., cureijt. Ibidem.
" 1494. Simon Jan Reynsz. pastoer oudt 27 j. Inform. A.
" 1514. Hr. Gregorius Nicolaij pastoer van der Oerden van Sint Jans te Haerlem, oudt 37 j. Sedert 16 jaeren alhier pastoor te Zoeterwoude met die Weipoert bestuurt 340 comm. die in 80 haardsteden verblijven. Inf. B. bl. 299.
" 1515. Broeder Gregorius Claesz. pastoer. Cartul. v. S. Catr. te Utrecht.
" 1542. Heer Albertus pastoer. Ibidem.
" 1567—1569. Heer Jan Cornelisz. van Ossanen, past. Ibidem.

ZUIDERWOUDE in WATERLAND,

" 1393. Willem Deugels, resigneert wegens ouderdom en zwakte en in zijne plaats wordt ben. Jan Leutgen. Lib. van Aelbr. fol. 121.
" 1421. Jacob Ruysch Jacobsz. ben. in plaats van wijlen Mr Dirck Jacobsz. Mem. ann? Ducis 21. fol. 26.
" 1423. Gerard van Hillegom ben. in plaats van wijlen Johannes van Zuijerwoude. Mem. Ducis Jois fol. 6.

ZUID-SCHARWOUDE.

" 1498. Theodoricus filius Theodorici, curatus parochialis. Drakenb. p. 463.
" 1541. Pieter Liclaes pastoor. Dinghtalen van 't Hof. Reg. 142.

ZONDERDORP.

A° 1422. Bartout Willemsz. van Eemskerk ben. in plaats van wijlen Willem Ricoudsz.
Mem. Ducis Joïs 1422—23 fol. 55. v°.

ZWAAG.

" 1317. Willem, pape van Swaeg. Cart. Egm. fol. 26.
" 1360. Aan Hr Engelbrecht, cureijt te Swaag vergund die kerk te verwisselen met den vicaris Jan, van de kerk te Medemblik. Lib iiii Albrecht. fol. 51.
" 1514. Hr Antheunis Laurenszoon oudt omtrent 45 jaeren ende heeft pastoer geweest alhier omtrent 6 j.; 280 comm. in 72 haardsteden. Inf. B. bl. 88.

ZWAERDER.

" 1494. Hr Martijn past. oudt 40 j. Inf. A.

ZWAMMERDAM.

" 1494. Hr IJsbrant Volkaertsz. past. Inf. A.
" 1414. N...... N..... Hij laat zeggen, zelf niet aanwezig zijnde, dat hij 125 comm. heeft die wonen in 34 of 35 haardsteden. Inf. B. bl. 311.

ZWARTEWAAL.

" 1450. Petrus filius Arnoldi gepresenteerd bij dood van Adriaen Petri. Regr van allerl. Vonniss. fol. 51. v°.
" 1462. Johannes de Craken filius Joïs, ben. bij doode van Petrus Arnoldi. Regr van allerl. fol. 160.

ZIJBEKARSPEL.

" 1360. Pieter dictus Ommeloep pastoor te Sijbekerspel ruilt zijne kerk met die van Callens-Oog, aan Dirck van Hogendorp. Lib. IV. Albr. fol. 55.
" 1494. Hr Martijn Pietersz. past. van Sijbelkerspel en Bennenbroek. oudt 66 j. Inf. A.
" 1514. Hr Martin Janszoon pastoer oudt 63 j., 200 comm. in 46 haardsteden. Inf. B. blz. 112.
" 1554. Bartholomeus Joïs pastor. Drakenb. p. 492.

(*Het supplement later.*) A. v. L. *S. J.*

DE O. L. VROUWE-KERK VAN DORDRECHT EN S. SURA.

Met Graaf Dirk III, die zijnen vader Arnulf (gesneuveld in een gevecht bij Winkel, tegen de West-Friezen in het jaar 993) opvolgde in zijne bezittingen van Friesland, zegt Dr Nuyens [1]) treedt Holland in de geschiedenis te voorschijn.

Zijne bezittingen waren nog niet een afgerond geheel. Hier en daar werden zij doorsneden door landen, die aan de Kerk van Utrecht behoorden: noordwaarts werden zij betwist door de West-Friezen, die aan den Graaf van Friesland niet die gravenregten, waarop deze aanspraak maakte, wilden toekennen. Een gedeelte des lands, dat hij beweerde hem toe te komen, was niet dan een onherbergzaam oord, weinig bewoond, verbrokkeld door talrijke stroomen en bedekt met wouden: een landstreek nogtans, die door hare ligging van het grootste gewigt was. Immers, de Maas en de Rijn, de stroomen, die de hartader uitmaakten der rijke bisdommen Utrecht, Keulen en Luik, vereenigden zich daar, om zich in den Oceaan te ontlasten. Zij vormden den eenigen weg van verkeer voor de weinige handelslieden dier dagen, die naar Brittannië en elders togen. Dirk III begreep de belangrijkheid van die streek gronds en zond er gedurig een zeker getal lieden heen, om er zich te vestigen. Toen dat getal groot genoeg was, kwam hij zelf, bouwde er een burgt en omgaf die met verschansingen. Op die wijze ontstond Hollands eerste stad, Dordrecht.

1) Algem. geschied. des Ned. Volks. 3de deel, bl. 50.

In deze teregt genoemde „grijze Merwestad" aan het westelijk uiteinde, verheft zich fier boven de huizen der inwoners de O. L. Vrouwe of Groote kerk met haren hoogen doch onvolbouwden toren. Ten tijde van hare stichting, toen de Merwede zich nog geene doorstrooming tusschen de stad en den Zwijndrechtschen Waard gebaand had, strekte de stad zich veel verder westelijk uit en bevond zich de kerk nader bij het midden der stad.

Met juiste zekerheid is niet te bepalen, wanneer er te Dordrecht voor het eerst eene kerk is gesticht. Sommigen willen dit stellen onder de regering van Graaf Dirk III A° 993—1039 [1]). „Het is onwaarschijnlijk, zegt Dr Schotel, [2]) dat, in een tijd van gedurige oorlogen, waarin de Graaf met den Keizer, met den Bisschop van Utrecht en andere geestelijke vorsten gewikkeld en waarbij Dordrecht veelal betrokken was, aan den bouw zal begonnen zijn van zulk eene belangrijke kerk" [3]). Ook spreekt Keizer Hendrik IV in zijn brief A° 1064 wel van eene kapel aan de *oostzijde* der stad, doch van eene kerk aan de *westzijde* gewaagt hij volstrektelijk niet. Anderen meenen den kerkbouw te moeten verplaatsen in de 13de eeuw, den tijd, wanneer de H. Sura leefde, die in 1320 zou gestorven zijn. Maar uit een charter van Dirk VII van het jaar 1203 en uit hetgeen hierachter zal worden medegedeeld, blijkt het duidelijk dat er reeds eene eeuw vroeger eene kerk aanwezig was, vermits hij het Jus Patronatus daarover uitoefende. Ook bestaat er een stichtingsbrief

---

1) Een Keizerlijk, Stadhouderlijk en Kon. bezoek in de O. L. V. Kerk te Dordrecht, door Dr G. D. J. Schotel pag. 7 et passim.

2) Schotel K. S. en K. bez. Bijlage A pag. 89 enz.

3) „Zulk eene belangrijke kerk." Zulk eene *als de tegenwoordige?* Maar daar kan immers geene spraak van zijn. Dat de Graaf nog oorlogen moest om zich te Dordrecht te handhaven, is overigens naar het ons voorkomt *per se* zulk eene beletsel niet om ten minste *eenige* kerk te bouwen. En evenmin kan de brief van Hendrik IV tot eenig bewijs tegen dezen bouw gelden.

van Graaf Willem van den volgenden inhoud: Wij Willem, grave van Holland enz. doen kond alle Luiden zoo tegenwoordige als toekomende, dat wij in onzer kerke te Dortrecht in lavenisse onzer lieven Broeders ziele, die God genadig zij, hebben gesticht en opgericht, stichten en oprichten bij dezen een outaar ter eeren van den Almachtigen God, den H. Koning Lodewijk en alle Gods lieve Heyligen, waaraan alle dagen een goed en deugdzaam Priester voor mijns Broeders ziele en voor alle onze vrienden zielen eene Mis zal lezen, en zoo hij zelfs belet, ziek of uit de stad is, zal hij zorg dragen, dat zulks door een ander godvrugtig Priester worde gedaan. De vergevinge zal van nu tot Eeuwigen Dage aan mij of mijne nacomelingen Graven en Gravinnen van Holland staan, waarom ik zuiverlijk om Gods wille voor de eerste reize dezen outaar geve aan den Eerwaardigen Heer Willem Florisz, welke alle jaar voor zijne bedieninge bij onzen Rentmeester zal ontfangen 100 ponds Hollands zooals wij bij dezen door onze brieven hebben gelast ten eeuwigen dagen. Verder zal hij alle jaren eeuwelijk op den dag mijns liefs Broeders overlijden zijn jaargetijde houden, des avonds met vigiliën en 12 kaarssen ieder van een pont, en des smorgens een zingende Misse van Requiem met diakenen en onder-diaken. Een ieder priester die des avonds in de vigilie is en 's morgens een misse leest, zal gegeven worden 6 grooten, aan de armen zal men op dien dag deelen 3 pont aan wittebrood, alle 't welk bij mijnen Rentmeester bijzonder zal worden betaalt. Gegeven te Dordrecht in 't jaar ons Heeren MCCVII. (Overgenomen door Dr Schotel [1]) uit het MS. van van Someren bl. 33 en door hem vertaald uit een latijnschen brief op perkament geschreven en zeer oud en vervallen.)

---

1) Dr. Schotel, Keiz. bezoek, bijlage G.

Wij kunnen wel voor ontwijfelbaar zeker aannemen, dat er eene kerk bij gedeelten is opgetrokken en afgebouwd. Wij vinden aangeteekend dat zeker Bouwmeester, genaamd Pieter de Groot, onder de regeering van Graaf Dirk V, tusschen de jaren 1080 en 1090 de fundamenten zou hebben gelegd [1]).

Immers een oud Calendarium dezer kerk [2]), geschreven door Pieter Michielsen, kapellaan der O L.V. kerk te Dordrecht en A° 1228 overleden, bevat onder meer: In den jare 1196 den 5 Maart is overleden Anna de Groot, oud 115 jaren, geestelijke Maagd zijnde... Haar grootvader Pieter de Groot, was bouwmeester dezer kerke geweest. Zij wierd met veel staatszie int nieuwe koor voor het hoog outaar begraven enz."

Langzamerhand en misschien met tusschenpoozen heeft men den kerkbouw voortgezet tot aan het jaar 1174, „wanneer men begon het nieuwe koor en het kruiswerk op te trekken, waartoe veele schepen met kalk en steen uit Luik quaamen, maar mits dit jaar hier veele menschen van de pest stierven trokken de meeste arbeiders weder naar huis." Toen in het jaar 1175 de St. Nicolaus-kapel door den Bisschop van Utrecht tot eene parochiale kerk werd ingewijd en Jan de Vries, kapellaan aldaar, tot eersten pastoor aangesteld, zegende de Bisschop ook het nieuw begonnen werk van onze (O. L. V.) kerk. Op dien tijd gingen de meeste menschen Mis hooren in St. Nikolaas kerk, want onze kerk lag wild en woest, met bouwstoffen gevuld en het werkvolk liep gestadig uit en in.

„In den jare 1182 werd het nieuwe koor- en kruiswerk van boven toegedigt.

1) Schotel, loco cit.

2) Dr Schotel: Bijlage A. 90. Dit *Calendarium* op zes blaadjes perkament in het Latijn geschreven en zeer geschonden behoorde destijds aan den Heer Mr. Hendrik de Weert en is door den Heer van Someren vertaald. Volgens het MS. bladz. 19.

„In den jare 1183 werd het groote outaar afgebroken en de muur aan het oosteinde nedergeworpen, en toen scheen onze kerk door de nieuwe gebouwen (aanbouw?) wel eens zoo groot. Kort daaraan wierd een heerlijk nieuw hoofdoutaar in 't nieuwe koor gezet en de Bisschop van Utrecht Baldewijn wijdde onze kerk op den 1sten Zondag van den Advent, onder een grooten toeloop van menschen uit alle plaatsen... hij gaf 40 dagen aflaat aan alle die op het wijfeest deze kerk godvrugtelijk zoude bezoeken of eenige aalmoezen tot den opbouw geven.

„In den jare 1184 werden 3 nieuwe outaren in het koor gemaakt, maar bleven wel 2 jaren ongewijd, omdat (zij) niet geheel volmaakt waren.

„In den jare 1191 werd de kerktoren veel versterkt, omdat men vreesde, dat hij door de swaarte der klokken moest nederstorten." (In den toren bevonden zich 2 klokken, de eene van het jaar 1168 woog over de 3000 pond, de tweede van 1170 was van mindere zwaarte. Dr Schotel, pag. 9).

In datzelfde Calendarium, waaruit wij deze bijzonderheden geput hebben, wordt ook gemeld dat „in den jare 1168 Jan IJsbrantsz persona was der O. L. V. kerk te Dordrecht en hofkapellaan van den Grave van Holland, dat hij overleden is 11 Mei 1175 als de 8ste pastoor dier kerk."

„Pieter Weiboutsz werd zijn opvolger en was de 9de pastoor. Deze overleed 15 Augustus 1191 en in zijne plaats werd door den Grave gesteld Willem Hendriksz. In het jaar 1202 schonk de Graaf aan de kloosterbroeders buiten Dordrecht de pastorij van onze kerk, daar de inwoonderen zeer over misnoegt waren, en van dien tijd ging de rijkdom meest na St. Nicolaas-kerk, dat ons groote schade bijbragt."

Onderaan stond met eene oude hand geschreven: Uit

het Calendarium van mijn Oom Pieter Michielsz, kapellaan geweest van O. L. Vrouwekerk binnen Dordrecht 36 jaaren lang, overleden in den jaare 1228. Amen.

Zooals wij gezien hebben in het Calendarium, werd de kerktoren reeds in de jaren 1168 en 1170 van klokken voorzien, die door hare zwaarte groote vrees voor het behoud van den toren verwekten, zoodat [1]) in 1191 daaraan veelvuldige versterking werd aangebragt.

Aan de noordzijde echter van den doorgang des torens vertoont zich eene blaauwe steen met het volgende: „Fundata Sum Anno Hiesu 1339 Junii 16", waarop Dr. Schotel aanmerkt [2]) dat volgens sommigen eene eeuw na de hierboven besproken' versterking, toen Graaf Floris V in 1290 de toren met de kosterij der kerk aan de stad had geschonken, deze afgebroken en eene nieuwe opgetrokken is, doch dat volgens anderen deze inscriptie tot den toren niet in betrekking staat, omdat er nog sporen zouden aanwezig zijn van de in 1191 aangebragte versterking.

Hoe ook, vóór het jaar 1339 bestond de O.L.V. kerk met of zonder *dezen* toren. W. van Gouthoeven [3]) in zijn Bijvoegsel op de Hollandsche Kronijk getuigt, dat in een oud Register te Utrecht, de fundatie's inhoudende der kerken en kloosters des Bisdoms, gevonden wordt, dat te Dordrecht eene kerk gesticht werd in het jaar 1064. Doch daarmede kan zeer goed de kapel bedoeld zijn aan de oostzijde der stad, in den brief van Hendrik IV van hetzelfde jaar vermeld. Echter bestaat er een op perkament geschreven Calendarium dezer kerk, beginnende met het jaar 1300 en daarin lezen wij het volgende: XI Kalend. Februar. Memoria Harmanni Vinke Junioris, ex eo quod

1) Calend. cit.

2) K. S. en K. bezoek, pag. 9.

3) M. Balen, Beschrijving van Dordrecht.

Corpus ejus Translatum erat de Ecclesia Tellensen, ad hunc locum. Anno Domini MCCC.

XI Kal. Februar. Obiit Margareta Vxor Theodrici Filii Yden. Anno Domini MCCC quae legavit X gr.

VIII Kalend. Februar. Obiit Tyelmannus de Vinea. Anno Domini MCCC qui legavit X solidos.

De kerk wordt in dit Calendarium genoemd Ecclesia Beatae Mariae — Ecclesia major — Ecclesia Dordrana — haec Ecclesia — Templum. Ook wordt zij vermeld in de Tresoriers — rekening van 1323.

Het wordt nu tijd om afrekening te houden met de onafgebrokene overlevering, dat S. Sura de kerk zou gebouwd hebben.

M. Balen in Dordrechts beschrijving zegt: wij zullen nu laten volgen de stichting van de groote kerk zoo en gelijk die van Heribertus Rosweydus in 't leven der Heyligen is beschreven. Toen wij de Generale Legende der Heylighen door S. Petrus Ribadineria ende S. Heribertus Rosweydus, 5[de] druk anno 1665, opsloegen lazen wij pag. 289.

„10 Feb. An. 1320. Uyt de Registers van Nederlant. Tot Dordrecht... wort ghehouden de ghedachtenisse van de H. Sura Maghet ende Martelaersse; die aldaer van seer eerlycke ouders gheboren is, ende wort voor de Fondatersse van de groote Kercke aldaer gheviert. Men seght dat deze eene sonderlinghe liefhebster van het beelt der moeder Godts, dat daer aen eenen boom op de riviere van Dordrecht hingh, gheweest is;... Als sy nu wenschte eene kercke te timmeren, heeft sy van den Enghel de grootte derselver ontfanghen; ende heeft drij werc-lieden met dry penninxkens (die men kopkens noemde, die wel kleyn in haerselven maer wel van groote kracht gheweest zyn) betaelt. Hieruyt heeft men gemeynt, dat sy ryck van ghelde was, ende is van de moorders van haer leven

berooft, op deselve plaetse daer noch tot heden toe een seer lustighe fonteyne, seer gesont voor degene die met de kortse belade syn, springht; van de welcke oock den Eerweerdighsten Heere Gulielmus Lindanus Bisschop tot Remunde vermaent [1]) De moordenaers syn ghevangen ende ter doot verwesen; maer de H. Martelaerse heeft haer met een versche wonde in haren hals verthoont (want haer den hals met een vischmes afghesteken was) ende heeft van dese leetwesende moordenaers quijtscheldinghe ghekregen.

Sy wort te Dordrecht gheviert met de collecte ende op den naem van Soter... misschien is sy alsoo ghenoemt, omdat sy veel menschen ghesontheyt, door mirakel van Godt verkreghen heeft, hetwelk den naem Soter in het Griecs is beteeckenende."

In bovengenoemde legende vindt men op eene plaat, die de Heiligen der verschillende maanden voorstelt, de H Sura afgebeeld, met hare linkerhand een hakmes vastklemmende.

Jacob van Oudenhoven [2]) haalt de oude Holl. Chronyck Div. I cap. XXII aan, waarin dezelfde geschiedenis voorkomt, met dit bijvoegsel: dese maeght ontspronck van den doodt ende verloste dese drie mannen ende brocht se tot Romen ende aldaer spraken sij haer biechte met grooten berouwe van der misdaet. Ende als die Paus dit mirakel hoorde ende sagh den snede 't licteecken in haren hals als een rooden syden draet gaf hy dese maghet groote Indulgentiën ende aflaten omme die kercke van Dordrecht voort op te timmeren, 't welcke sy dede. Ten lesten is sy oock salighlyck gestorven, maer hoe ofte *wanneer* dit gheschiede, en weet men geen bescheyt af, dan dat men dagelycx noch siet binnen der stede die voorsz. Fonteyne.

---

1) In margine: Lindanus, cap. 50 Apolog.

2) Oudt en nieuw Dordrecht 1666. XII[de] Hoofdst., pag. 455 etc.

Nog haalt hij aan Joannes Gerbrants:

Daer wort geseyt datter met lankheyt van tyden een Maeght genoemd in 't Latyn Sotheris maer in 't Duytsch zuwaert etc.... Siet daer is een Fonteyne uyt de aerde gesprongen. *Den tydt van dese Maeght wort niet ghe-weten van het volck*, maer de Fonteyne wort binnen Dordrecht gesien.

Dezelfde schrijver geeft ook den Latijnschen tekst op van Augustinus Wichmans in zijn Brabantia Mariana lib. I cap XV en noemt daarbij Hadrianus Junius, Batavia cap. XVII. Wichmans noemt haar B. Virgo Sura, sive Soter, vernacule Soetken. Hij stelt haren leeftijd omtrent het Jaar 1300 „Claruit circa annum Dom 1300" en citeert in margine. Chron. Dordrae en Molanus, 10 Feb. Deze Molanus schrijft in zijne additiën aan Usuardus „op den-selven dagh (te weten den 10 van Februarius) wordt gedachtenisse gehouden tot Dordrecht van de H. Sura Maeght ende Martelaresse, maer met den naem van So-theris, welcke in 't Latijn wordt beduyt: ghesontmaeckersse.

In Batavia Sacra vinden wij eveneens de geschiedenis van „Sura, sive Soteris aut Zuwarda". Daar lezen wij: „Soteris virgo Romana pro fide alapis caesa, ac martyrium passa juxta Usuardum in Oriente, aut potius Romae, illustris genere, a S. Ambrosio cujus et fertur consan-guinea fuisse, celebrata, ab aliquibus et nominatim a Phi-lippo Ferrario in Catal. S.S. Ital. perperam confunditur cum Sura sivo Sotere Dordracena. Diserte Soterem illam, cujus Corpus Dordraci summo honore haberi autumabat Ferrarius, a Sura sive Soteride Dordracena distinguit Joannes Molanus in Indiculo SS. Belgii et in Natalibus, necnon Bailletius ad diem x Febr. Hujus et ante memi-nerat ex Schedis ineditis Joannes Gerbrandus a Leidis.

„Ecclesia Dordracena tamen Soterem eam nominat et per Collectam memoriam ejus celebrat in die Scholasticae

Virginis ad diem x Febr. licet ignoretur, a quo tempore ac cujus Sedis auctoritate haec commemoratio fiat et applicatio Collectae de Sotere Virgine Romana in Soterem Dordracensem."

Molanus in zijne Natales Sanctorum Belgii zegt verder (Bat. Sacr.): „Visa est a me imago ejus in via publica et in Altaribus duobus Collegiatae Ecclesiae habere jugulum cruentatum et in manu cultellum piscarium quantum recordor."

„Bailletius (Bat. Sacr.) autumat Reliquias quae in Urbe Suessionensi ostentantur esse Virginis hujus Dordracenae.

Majoris ponderis nobis authoritas Wilh. Lindani Dordraceni, Ruraemondensis Ecclesiae Episcopi, viri sanctissimi ac eruditissimi, de Surae gentilis suae fonte ita scribentis part. 2 Apologet ad Germ. cap. 50:

„Sicut quotidiana discimus experientia, fontes quosdam sive puteos praesentaneam habere vim et usum medicum adversus morbos aut febres, ut Dordraci S. Surae fons semper vivus, saltuque assiduo agitatus; cujus potu, me puero, memini N. sanatum, cum amicus domi paternae exceptus, quemdam ejus hauriendae causa forte ablegasset. Sic et S. Genovefae Parisiis et S. Veronae apud Lovanium."

De Hoogwaardige eerste Bisschop van Roermond, die dit verhaal zijner jeugd hier levert, is volgens M. Balen te Dordrecht geboren in het jaar 1525 uit het edele geslacht van der Linde. Dr. Schotel geeft in zijn „Keiz. bezoek" ons eene beschrijving van den jaarlijkschen omgang met „den H. Houte". Onder de menigte Heiligen die daarbij door personen werden voorgesteld, komt ook wederom de H. Sura voor.

De bron of fontein was volgens verhaal van Joannes Gerbrands van Leiden ten zijnen tijde 1550 nog aanwezig, en Wilhelmus Lindanus, Bisschop van Roermond, vroeger Kanunnik onzer L. V. kerk wijst hare plaats aan, namelijk

aan de noord-oostzijde van het groote kerkhof, met eene kleine kapel daarbij, waarin de doeken en banden der wonderdadig genezenen waren opgehangen en het vischmes nog bewaard werd.

In de prachtuitgave van Balen's beschrijving van Dordrecht moet ook deze fontein op eenigen afstand van de kerk geteekend zijn en Dr. Schotel spreekt van eene schilderij uit de helft der 15[de] eeuw, voorstellende eene brooduitdeeling aan de armen en verpleging van zieken, terwijl op een plein aan welks einde eene kerk of kapel is afgebeeld een vijver of badplaats wordt gezien, waarin melaatschen of besmette lijders worden gereinigd. Deze schilderij brengt hij in verband met de geschiedenis der H. Sura.

Eindelijk, in een brief van 24 Januarij 1452 werden de renten en inkomsten van den vijver bij het oude kerkhof, gegeven aan de St. Adriaanskerk.

Thans vindt men van kapelletje of fontein niet de minste sporen meer, ofschoon juist de noord-oostelijke zijde der kerk zich zonder aanbouw van huisjes vertoont.

In Balen's beschrijving van het Klooster Marienborn verhaalt hij onder meer, dat er in den toren eene klok gevonden werd met dit opschrift: Sinte Zuur is mijnen naam. Deze klok is Kersten gemaekt: Up onser Vrouwendach Nativitatis A° 1548. Upgeofferd III Rijnsguld. VI stuyv.

Ook verdient opmerking, dat eene eeuw na de Hervorming in den jare 1676, de H. Sura nog in eene publieke daglijst voorkomt. Immers wij treffen daar in „die daglijste Gedenkboek of Memoriaal der gewoonlike Bezigheden, op 10 Februarij aan:

„Willem Hertog, Scholastica en Austreberta Maagden. „Sura Maagd (die bij de Roomsche voor Patronesse van „Dordrecht Stichterse van de groote Kerk en een Martelaresse werd gehouden").

Het mag onze aandacht ook niet ontgaan, dat onder de oudadelijke geslachten van Dordt vaak de voornaam Sura, Sueta, Soeta, Soetje voorkomt [1]). Wij willen er eenige opgeven: 1° Het geslacht Bevere.

Daniel van Bevere Roelofsz leefde in 1304 en was gehuwd met Soete van Amelroy. Soeta van Bevere, Hendriks dochter sterft zonder oir, haar vader was schildknaap 1347.

Zoeta Willem Beversdochter 1431 stichteres der St. Elisabeths, al van ouds genoemd de Beveren-kapelle. Zij staat ook geboekt 1432 als Moeder van het klooster S. Mariënborn binnen de stad.

Sueta de Bevere, Non in het St. Agnieten-klooster te Dort in 1465.

Jonkvrouw Sueta de Bevere, Nikolaas dochter, was Vrouwe van Dordsmonde 8 Mei 1471 en huwde Heer Willem van Brakel Schepen in Dordt; zij stierf 1494.

2° Het geslacht van Naerssen.

Jonkvrouw Soete van Naerssen, Heer Willems dochter, Non in St. Agnieten-klooster circa 1456; haar vader was Burgemeester in 1446.

3° Geslacht van Beverwijk.

Mattheus Apersz van Beverwijk, gehuwd met Soete Kornelis Rutte; haar vader was Burgemeester van 's Heeren Wegen in 1559 en is gestorven 12 Mei 1570.

4° Geslacht de Jonge.

Soete de Jonge; haar vader was nog schepen der stad in 1537. Zij is gehuwd met Jan de Konink.

5° Geslacht Stoop.

Soete, dochter van Joost Stoop; haar oom was nog Schepen in 1471; zij is gehuwd met Herman Heerman.

6° Geslacht Oem.

---

1) Balen, beschrijving van Dordrecht.

Sura Oem, Non in het St Agnieten-klooster in 1566.

7° Geslacht van van Haarlem.

Soetje Anthonisdochter; zij huwde met Jacques l'Evesque 15 Feb. 1626 en stierf 21 Maart 1656.

8° Geslacht Berk.

Agnes Berk trouwde Henrik Roosboom; eene dochter Soeta genaamd huwde met John Forbis, eerst predikant daarna professor in Schotland.

Uit al hetgene wij bijbragten mogten wij opmerken, dat niet alleen de overlevering van de O. L. Vrouwekerk te Dordrecht en de H Sura door de katholieken der stad werd vastgehouden, maar dat ook werkelijk de onkatholieken, met of tegen hunnen wil die overlevering mede hebben voortgeplant.

Mag ten slotte de stad Schiedam met hare St. Liduina ons verwijzen naar het Rit. Rom. in usum Sacerdotum Foed. Belgii, alwaar onder de nomina vernacula Hollandorum wordt aangetroffen: Ledewyntje, Lydwijn, Liduina Virgo Schiedam: wij vinden daarin eveneens: Soutje, Sura Virgo Martyr Dordraci 10 Febr^a^.

Dordrecht. L. C. SPOORMAN, *Past.*

LEIDERDORP.

DE OUDE KERK. — DE KAPELLANY VAN DE ZIJL.

In zijn berigt omtrent Cornelis van Alkemade, heeft Kok in zijn vaderlandsch woordenboek geene melding gemaakt van eene door dezen bijeengebragte „beschrijvinge van het oud adelijk Stamhuijs Zijlhof en deszelfs Heeren en bezitters, met de egte Bescheijden en bewijsen daar toe behoorende". Het handschrift (want het werk is niet in druk verschenen) schijnt aan Kok onbekend gebleven te zijn, even als de daarin aangehaalde ms. beschrijving van den Burg en de burggraven van Leijden, en de ms. beschrijving van de Burggraven van Montfoort, en is steeds door de Heeren van Zijlhof bewaard en tot het jaar 1781 bijgeschreven; het heeft waarschijnlijk slechts moeten dienen als eene tegenbeleefdheid, die v. Alkemade den toenmaligen Heer van Zijlhof, mr Jacob Versijde van Varik [1]) wilde bewijzen, ter erkenning van

1) Mr Jacob Versijde van Varik, advocaat te Leijden, gehuwd met Cornelia Emonds, werd den 11 September 1685 geboren uit het huwelijk van mr Johan Versijde en Maria van Varik; bij diploma van 30 Julij 1729 verleende Keizer Karel VI hem de vergunning, om den naam van Varik bij den zijnen te voegen, en zijn geslachtswapen (sinopel beladen en chef met een sperwer van goud, en en pointe met twee duiven van zilver) met dat van Varik te écarteleeren: in dat diploma wordt hij Edelman (écuyer) genoemd en beschouwd als afstammeling van een oud-adelijk geslacht, dat ter wille van zijne trouw aan het Catholiek geloof zijne waardigheden en ambten had moeten verlaten. Jacob had drie kinderen: 1. Johan Adriaan, na zijns vaders dood in 1761 Heer van Zijlhof; 2. Pieter Yvo, in 1768 lid der rekenkamer in de Oostenrijksche Nederlanden (zie de Francquen, Recueil in art. Blondel); 3. Margaretha.

In de 1e helft der 17e eeuw komen de Versijde's nog voor onder de Rentmeesters, Secretarissen en Hoogheemraden van Schieland; de vroed-

de vriendschappelijke bejegening, die hij en de zijnen steeds van de familie Versijde hadden ondervonden.

Van Alkemade heeft, bij de zamenstelling zijner beschrijving, gebruik gemaakt van vele autenthieke akten, die hij in originali of bij afschrift in het archief der Hofstede gevonden had, en van enkele eigenhandige aanteekeningen van oude Heeren van Zijl of Zijlhof, zoodat zijn werk niet onbelangrijke, en, naar ik meen, nog onbekende bijzonderheden bevat omtrent eene reeds in de 13e eeuw niet meer bestaande kerk, nabij Leiderdorp, en omtrent eene, in de latere parochiekerk aldaar gestichte vicary, genaamd de kapellany van de Zijl [1]).

Zijlhof of de Zijl was een leen van het Burggraafschap van Leijden, gelegen in de ambachtsheerlijkheid van Leiderdorp, aan den zamenloop van den Rijn en de Zijl, dat, na het uitsterven der oude Heeren van de Zijl, achtereenvolgens in verschillende geslachten overging en eindelijk door koop aan mr Johan Versijde gekomen is.

Onmiddelijk grenzend aan de landen, die tot den Zijlhof behoorden, en met die goederen als het ware een geheel uitmakend, lag een stuk gronds, waarop oudtijds een kerk en kerkhof gelegen waren, en dat niet, zooals de goederen van Zijlhof, een leen was van het Burggraafschap van Leijden, maar eerst van de Heeren van Heemskerk en daarna [2]) van de Grafelijkheid van Holland.

---

schappen en Burgemeesters van Rotterdam en de Raden ter admiraliteit van de Maas; zij waren vermaagschapt aan de geslachten van Assendelft, van Zoelen, van Varik, Diert, de Weerdt en anderen.

In de 1e lijst van adelijken, uitgegeven bij Kon. besluit van 25 Julij 1825 (Sb. no 61) komt voor: Jean, Jacques, Victor baron Verseijden de Varik, wonend te Brussel.

1) Zie omtrent die vicary: oudheden van Rijnland, blz. 277 en volgg.

2) Na den dood van Wouter van Heemskerk in 1380 vervielen zijne goederen, daar hij kinderloos overleed aan de Grafelijkheid van Holland (Wagenaar, III blz. 297). De leenbrief van 1355 is uitgegeven door Gerrit

In 1293 beleende Henric, burggraaf van Leijden [1]), Heer Jan van Ammers, ridder, met den Zijlhof en het land, gelegen „twisken die Zile en 't oude kerckhof van den Rine." In 1355 bekomt Jan van de Zijl in leen drie morgen lands, liggende in den ambachte van Leiderdorp, „daer weleer die kercke van Leyderdorp op plach te staen", te verheergewaden met een rooden havik of drie ponden; dezelfde woorden „waar de kerk van Leiderdorp op plag te staan", worden in leenbrieven van 1380, 1390 en 1454 gebruikt; in de volgende tot 1607 heet het weder het oude kerkhof, in 1609 wederom drie morgen, waar de kerk plag te staan.

Latere leenbrieven, dan die van 1609, noemt van Alkemade in zijn werk niet op; evenwel blijkt het, dat het oude kerkhof in 1649 in leen werd bezeten door Diderik van Schagen, heer van Goudriaan en Zijl; later schijnt het land aan de stad Leijden te zijn gekomen, en zijn' naam van oude kerkhof verloren te hebben, ten minste op de kaart, door J. van Werven aan het handschrift toegevoegd, vind ik, tegenover de Zijlbrug, op den hoek, gevormd door den weg langs de Zijl en den *Heerenweg* langs den Rijn, en naast het Stadshek tot afsluiting van eerstbedoelden weg, een, door een gracht omsloten stuk land, vermeld als: „de Stadsplantagie, van ouds het oude kerkhof" [2]).

---

van Heemskerk; die van 1380 door Albrecht Ruwaard van Holland, die daarin zegt: dat het land in leen was gehouden van „Heer Wouter van Eemskercke, ende die manscap nu daerop aan ons gecomen is."

1) Hendrik van Cuijk werd in 1276, na den dood zijner moeder Christina van Wassenaer, burggravin van Leijden, met dat burggraafschap beleend. Zijne dochter Bertha van Cuijk bragt, door haar huwelijk met haren neef Dirk van Wassenaer het burggraafschap van Leijden weder terug in het geslacht van Wassenaer, waarin het sedert steeds is gebleven.

2) F. van Mieris in zijne beschrijving van Leyden maakt van deze stadsplantagie geen gewag: slechts vermeldt hij (II bl. 603): dat de lage

Omtrent de stichting en den ondergang dier oude kerk heeft van Alkemade geene nadere bijzonderheden vermeld: hij betreurt het zelf, dat door 't verloop der tijden, alles, wat op die kerk betrekking had, is verloren gegaan: ja, het heeft hem zelfs vele moeïte en nazoekingen gekost, eer hij de juiste ligging der oude kerk weder konde uitvinden, totdat ze hem bekend werd uit een, door hem in het archief van Zijlhof gevonden biljet van verhuring van warmoeslanden door gemelden Heer van Schagen, als Heer van Zijl, in 1649 gehouden, waarop het oude kerkhof vermeld stond, als warmoesland ter grootte van 369 roeden, en waarop tevens de juiste ligging er van was aangegeven. Opmerkelijk is het evenwel, dat de kerk en het kerkhof gelegen waren tegenover de plaats, waar de Romeinen hun wapenhuis op den Neder-Rijn, Castra Albiniana, gesticht hadden, en waar sedert Roon-, Room- of Rodenburg lag [1]); en deze omstandigheid doet mij vermoeden, dat de stichting der kerk tot de eerste tijden van de verkondiging des Christendoms in Holland opklimt, daar het mij niet onwaarschijnlijk voorkomt, dat onze eerste Apostelen op die plaats een bedehuis hebben opgerigt, dat zoowel de Romeinsche nederzetting als de dorpen Lithorpe en Homa ten goede kwam, die er beide niet ver van verwijderd waren; en ik zoude te eerder gelooven, dat de bedoelde kerk niet bepaald de parochiekerk van Leiderdorp geweest is, daar in de oudste boven vermelde oorkonde van het kerkhof van den Rine gesproken wordt, zonder dat een dorp wordt genoemd, waartoe kerk en kerkhof behoorden.

Rijndijk tot Leiderdorp toe in 1662 werd beplant: welligt heeft het bestuur der stad Leiden, het tot instandhouding dier bepooting noodig geacht, een kweektuin aan den Rijndijk aan te leggen, en heeft het daartoe het oude kerkhof aangekocht.

1) G. van Loon, Aloude Hollandsche Histori, I bl. 176.

De bovenbedoelde vicary of kapellany van de Zijl werd op Hemelvaartsdag 1310 door Heer Jan van de Zijl gesticht.

Volgens den stichtingsbrief hadden reeds zijn grootvader, Jonaes van den Zijle en zijn vader, Jan van Ammers, Heer van de Zijle tot het stichten dier vicary een stuk lands versproken, dat de volghbrake of volgersbruck genoemd werd, en dat op gezegden dag door Heer Jan ten behoeve der vicary werd opgedragen aan Heer Bartholomeese, of den houder des stichtingsbriefs; welke opdragt ten zelfden dage werd geconfirmeerd door den Bisschop van Utrecht, Guido van Henegouwen, die tevens toestond, dat voortaan giften aan deze nieuwe stichting zouden mogen worden vermaakt, en Heer Bartholomeus Jacobszoon, gezegd Goelsmit, priester, tot bedienaar der kapellany instelde. Deze was echter, reeds eenige jaren vroeger, als zoodanig opgetreden, want in 1304 maakte Jan, vrouw Jutten zoon, eene fundatie van 15 Schellingen 'jaars te nemen uit een land, genaamd Sutvenne-land, ten behoeve der kapellany te Leiderdorp, „die Heer Barthelmus besinghet"; en in 1308 gaf Heer Jan Wttenwaerde aan Heer Bartholomeus Jacobszoon, priester, zeven hond lands gelegen te Koudekerk voor 1 pond geld 's jaars, dat zijn vader aan de kappellany te Leiderdorp, door Heer Jan van Ammers gesticht, had beloofd, benevens uit zijn eigen goederen 5 Schellingen 's jaars „voor mijn vader cruijs-gelde, alsoe „lange went iene gemene vaert wert over zee" [1]).

In 1374 vermaakten Dirk van den Zijl en zijne echtgenoote vrouw Badeloge, bij testament, behalve eene

1) De woorden der stichting zijn niet duidelijk; ik meen er echter uit te mogen opmaken, dat de vader van Heer Jan, een pelgrimstogt naar het H. Land had ondernomen, en de zoon, zoolang zijne reis duurde een jaarlijksche gift beloofde, om zijne behoudene terugkeer te verwerven. Ik vind echter Heer Wttenwaerde niet vermeld in de matricule des pèlerins ou voyageurs des Pays-Bas en Terre Sainte, opgenomen in le Héraut d'armes III blz. 242 en volgg.

jaarlijksche uiteering in geld aan den pastoor van Leiderdorp en den kapellaan van de Zijl, voor de voor hunne zielerust te doene jaargetijden, hun aandeel in twee erven, om daaruit voor de kapellany van de Zijl een huis te bouwen, „dat daer eeuwig toe zoude blijven."

Nadat Vrouw Badeloge op den 31 Maart 1374 was overleden, heeft Dirk van de Zijl, bij akte, verleden op St. Pontiaansdag (19 November) daaraanvolgende, den bouw van het Vicarij- of provenhuis nog nader bevestigd en geregeld: hij beloofde op nieuw dat huis te Leiderdorp te doen bouwen en het steeds, — hij en zijne erven — in behoorlijken staat te doen onderhouden: de kapellaan van de Zijl zou er steeds, zoo hij het wenschte, in mogen wonen, maar het nimmer mogen vervreemden. Heer Dirk verbond aan deze stichting evenwel de volgende voorwaarden: zoodra het huis bewoonbaar zoude zijn, zou de kapellaan van de Zijl, of zelf of door een ander bekwaam priester personele residentie moeten doen in de parochie van Leiderdorp; zoo hij weigerde, die verpligting na te komen, of het *verslofte*, dan zou de patroon der vicarij, niettegenstaande verzet van de zijde des kapellaans alle vruchten en inkomsten der vicarij mogen innen en ontvangen, en, telkens voor niet langer dan één jaar, een bekwaam priester aanwijzen, om de aan de vicarij verbonden kerkelijke diensten te verrigten: mogt de kapellaan intusschen goedvinden, binnen de parochie Leiderdorp te komen wonen, dan was hij, na omloop van het jaar, waarvoor de andere priester benoemd was, van zelf wêer in het bezit der vicarij-goederen; en steeds moest, hetgeen er van de inkomsten, na aftrek der vergoeding aan den aangewezen priester, overbleef, voor den waren kapellaan bewaard blijven. Deze beschikkingen werden in hetzelfde jaar door den Bisschop van Utrecht, Arnoud van Hoorn, goedgekeurd en bevestigd.

Het bedoelde provenhuis stond te Leiderdorp tegenover de kerk aan het veer over den Rijn [1]);het is ten tijde der onlusten afgebrand, zoodat er slechts enig muurwerk van overbleef, waarop echter spoedig weerom een nieuw huis werd opgebouwd: in 1615 toch werd het huis, behoorend tot de proven van Leiderdorp verhuurd voor 18 gulden vrij gelds, „onder conditie van de oude ge„rechtigheden, die de Heeren van Zijl daarp gehad hebben, „als gehouden te zijn, telken reijse, als zij tot Leijder„dorp ter kercke komen zellen, een len-stoel met een „kussen in de voorseijde huijzinge te stelen, om aldaar „te rusten, en 't ontbijten te geven en vorts te accomo„deeren van een kleer-bezem, spieghel en een paar „hoosblokken, om droogvoets naar de kerck te gaan of „mogen passeeren"

Deze voorwaarden, zegt v. Alkemade, komen reeds meer dan eene eeuw vroeger (zie lager onder de opgave der vicary-goederen in 1490) in de huurcedulen van het provenhuis voor, waaruit blijkt, dat het huis al spoedig aan zijne oorspronkelijke bestemming is onttrokken en in plaats van den kapellaan tot woning te dienen ten bate der vicarij werd verhuurd. De reden dier veranderde bestemming van het provenhuis zal wel moeten worden gezocht, in het in die dagen meer en meer veldwinnend gebruik, om leeken, en bepaaldelijk jonger zonen der collateuren of hunne natuurlijke bloedverwanten, met de vicarijen te begiftigen, ten einde hun uit de opbrengst der goederen, aan die stichtingen verbonden, een voldoend

1) In de oudheden van Rijnland wordt melding gemaakt van een klooster of priorij van Reguliere Kanunniken, Engelendael genaamd, mede te Leiderdorp aan het veer over den Rijn gelegen; ook dit gesticht werd in de Spaansche onlusten verbrand, doch het werd niet weder opgebouwd: de grond er van werd tot zaai- en weiland gebezigd (Orlers, beschrijving van Leyden, blz. 90).

inkomen te verschaffen. Deze vicarissen in naam, trokken de inkomsten der vicarij en lieten de kerkelijke diensten door een of ander priester verrigten; en wanneer de vicarissen van de Zijl, daartoe den pastoor van Leiderdorp of een ander, daar wonend, priester hebben uitgekozen, dan konde aan de verpligting van persoonlijke residentie worden voldaan, zonder dat het provenhuis voor woning van den vicaris of zijn plaatsvervanger behoefde te dienen.

Aan de kapellanij van de Zijl waren wekelijks twee heilige Missen verbonden, en daarenboven had Heer Dirk van de Zijl in zijn giftbrief van 1374 den kapellaan opgedragen, om op de Heilige dagen devotelijk te bidden voor de zielerust der eerste stichters en der latere weldoeners. Aan deze laatsten schijnt het trouwens der vicarij niet ontbroken te hebben, want reeds in 1400, dus nog geen honderd jaren na de eerste instelling, werd de vicarij gesplitst in twee nieuwe vicarijen; hetgeen zeker niet onder goedkeuring der Hooge Geestelijke overheid had kunnen geschieden, zoo de goederen der vicarij niet voor twee stichtingen voldoende waren geweest. De aanleiding tot de verdeeling der vicarij was de aanspraak, die door twee personen, op de goederen der vicarij gemaakt werd; hoe voor beider beweren gronden konden worden aangevoerd is onbegrijpelijk, daar de Heeren van Zijl den kapellaan benoemden en het ondenkbaar is, dat tegelijk door hen twee vicarissen benoemd zouden zijn. De volgende arbitrale uitspraak vermeldt slechts de aanspraken, zonder de gronden, door partijen aangevoerd, te beoordeelen; doch de door van Alkemade aangehaalde aanteekening van een der Heeren van Zijl, dat Heer Gerrit van Zijl de splitsing zoude hebben verzocht, om twee van zijn kinderen of naasten niet te benadeelen, kan niet juist zijn: het verlangen, om twee kinderen niet te benadeelen, kan voor Heer Gerrit een reden geweest zijn, om in de ver-

deeling toe te stemmen, maar de aanleiding tot de splitsing kan het niet geweest zijn, daar de twee twistende partijen den Heer van Zijl beide vreemd waren.

De uitspraak der splitsing luidt als volgt:

Dit is dat zeggen, dat wij Heer Gijsken van Diepenbrock, als en Overman, Heer Philips Janszoon, Heer Henrik van Broekhoven, Heer Jan Heer Zimonszoon, en Heer Pieter van de Pol gezeit hebben van den scheel, die Dirk Claas Rengerszoon, en Jan Willem Gerritszoon [1]) onderlinge hadden, roerende de proven van Zijl.

Eerst is onse zeggen, datmen die proven te Zijl gelijk deelen zel, des zal Jan Willem Gerritszoon die eene helft hebben, vande renten metten huijse, dat te Leijderdorp staet, ende die ander helft zel hebben vande renten Dirk Claas Rengerszoon, en die zel zelve kiesen zijn prove te verdienen, waer hij wil [2]); en hij zel zijne institutie en proclamatie op zijn zelfs kost verkrijgen; Maar want men nu niewe fundatie moet verkrijgen, dat Jan voors. alle onkost die daer toe gaen zel, gelden, en die onkost, die hij gedaen heeft, om Gijse vanden Zijle [3]) uitte proeven mit Regt te winnen, en om zijn Institutie en proclamatie, die zel hij alleen betalen.

Item so is onse zeggen, dat Gerrit vanden Zijl [4]) geen onkost lijden zel, en dat hij en zijne nacomelingen regt oir te Zijl tot eewigen dage Collateurs zellen blijven, van beijde proven, en dat hij de nieuwe fundatie zel

---

1) De arbiters waren alle priesters: de beide partijen waren leeken.

2) Rengers, na goedkeuring der splitsing tot kapellaan benoemd zijnde, koos de O.L.V. kerk op Marendorp te Leijden, waartoe hij consent van den Aartsdiaken van Utrecht gevraagd en gekregen heeft: de vicarij werd in die kerk gevestigd op het altaar van O.L.V. of St. Magdalena.

3) Heer Dirk van de Zijl heeft in 1375 de prove verleend aan Gijselbert, zoon van Heer Dirk van de Zijl, geen priester, door dood en vrije resignatie van Gerrit, zoon van Willem, mede geen priester.

4) Gerrit van de Zijl, ridder, was in 1400 Heer van Zijlhof.

mogen zetten naer zijnen wille, en goeddunken zijnre Vrienden, die hij bij hem nimt, ende immer, dat die nieuwe proeven zulke last hebben van Missen, als die oude proeve heeft.

Voort is onse zeggen, dat dat geld, dat vande proven gekomen is, en die Juffrou vanden Zijl [1]) onder heur heeft, komen zel op Gijsen vanden Zijl of op zijn erfgenaem, horen wil daer mede te doen, en waer dat zake, dat hier namaels eenig scheel in viele, dat houden wij an onse verklaringe: Ende dit zeggen, zeggen wij te houden, op een peen van vijfhondert oude Frankrijker schilden, die een helft . . . . . . ende die ander helft mijn Heere van Utrecht. In kennisse der waerheijd zoo hebben wij Heere Gijse, Heer Philips, Heer Heinrik en Heere Pieter voor ons, ende voor onse medezegger voorn. Heer Jan dit gezegelt mit onse zegelen int jaer ons Heeren 1400 des Dingsdages na Ste Margrieten dach inde winter.

Op St Catharinen avond, 25 November, 1400, heeft de Aartsdiaken van Utrecht de splitsing der vicarij goedgekeurd; opmerking verdient het echter, dat eene confirmatie van den Bisschop van Utrecht zelf, daarop nimmer is gevolgd.

Slechts enkele vicarissen vind ik vermeld: ik laat ze hier, hoewel de meesten reeds zijn genoemd, alle volgen:

In 1304, 08 en 10	Bartholomeus Jacobszoon gez. Goelsmit, priester.
Voor 1375	Gerrit Willemszoon, geen priester.
In 1375	Gijselbert, zoon van Dirk van Zijl, geen priester.

Na de splitsing, te Leijden:

In 1400	Dirk Claas Rengerszoon, geen priester.
Voor 1555	Heer Wolfert van Noordwijk.
In 1611	Jan de Rek, zoon van Willemijntje.

---

1) Elisabeth, zuster van Heer Gerrit, was gehuwd met Coen van Oosterwijk, gesproten uit de Heeren van Arkel.

Te Leiderdorp:

In 1400 Jan Willem Gerritszoon, geen priester.

Van voor 1542 tot na 1607 Engelbert van Heemstede, proost van Wassenberg, kanunnik van St Jan in Maastricht, bastaardzoon van Heer Engelbert van Heemstede. Hij was benoemd door Roeland van Heemstede, die in 1542 den Zijlhof verkocht aan Jacob van Duivenvoorde: óp grond van de wettigheid dier benoeming, kon de prove niet worden in bezit genomen door Pontus, bastaardbroeder van Geertruid Pijnssen, weduwe van mr Dammas van Drogendyck, vrouwe van Zijl, overleden in 1607, die haar genoemden broeder, op haar sterfbed tot de vicarij benoemde.

1610 Mr Gornelis de Jonge, wonend te 's Hage, priester.

Wat de goederen en inkomsten betreft der beide vicarijen, ik vind eene opgaaf van beider bezittingen in 1490 en eene betreffende de vicarij van Leiderdorp van 1615; volgens deze bezat de prove te Leyden in 1490:

5 morgen op de slage achter Zijl.

4 morgen op de slage gelegen, aan twee kampen, midden doorgedolven.

8 hond in Koudekerk.

2½ morgen in Valkenburg.

½ morgen in Oegstgeest.

3 morgen in Bodegraven gelegen in één kamp van 9 morgen aan de lage zijde.

De prove te Leiderdorp:

5 morgen op de slage;

4 morgen uit de slage, daarbij gebruikt;

Uit de goederen van Zijl, 20 plakken;

Uit de goederen van Zwieten, 2 pond Hollandsch;

Het land te Rodenburg;

Het gastbuis te Leiderdorp geeft jaarlijks tot de prove 9 plakken min één oort;

3 morgen in Voorschoten;

1 akker te Lisse, groot omtrent 1 hond;

1 morgen land in Voorschoten;

1½ morgen in Voorschoten;
Op Heer Willem Venne, alias Dirk de Rovershuis, 's jaars 20 schellingen: dit huis stond te Leijden, op den Middelweg;
Pieter Arendsz. geeft jaarlijks tot het provenhuis te Leiderdorp 5 pond.
Deze prove heeft te Leiderdorp op den Rijn het voorzegde huis: „geaffecteerd mette uitgang, kleerbezem, spiegel, hoolblokken, „en inbijten tot profijt van den Heere en Vrouwe van Zijl, als „die te kerke komen."

In het boven aangehaald koopcontract van 1542 van den Zijlhof en 't oude kerkhof wordt daarenboven vermeld: dat uit die goederen moest worden betaald aan de Zijlproven 20 stuivers per jaar.

Tijdens de reformatie is er wel 't een en ander dier goederen aan zijne bestemming onttrokken, en bepaaldelijk werden de jaarlijksche uitkeeringen niet meer voldaan, maar toch bezat de vicarij te Leiderdorp in 1615 nog de volgende vaste goederen:

9 morgen hooiland, gelegen achter Zijl op de slaak in Leiderdorp;
3 morgen lands bij het huis van den Heer van Benthuyzen onder Voorschoten aan den Papenweg.
1½ morgen in het Hofland.
1 morgen lands gelegen naast het huis van Duivenvoorde;
1 akker lands in Lisse, naast het huis van van der Laan.
De pacht van een huis te Leiden op het Hooglandsche kerkhof.
Het nieuw opgebouwde provenhuis te Leiderdorp.

Het regt van collatie der vicarij, en, na 1400, der beide vicarijen berustte, blijkens de bovengemelde arbitrale uitspraak bij den Heer van de Zijl; herhaaldelijk en op verschillende tijdstippen vind ik, dat zij van dit hun regt gebruik gemaakt hebben: zoo vergaf Roelof van Heemstede de vicarij vóór 1542, en deed Geertruid Pijnssen hetzelfde in 1607; in het begin der 16ᵉ eeuw werd Wolfert van Noordwijk tot de vicarij te Leijden benoemd door Frederik van Zijl; zoo teekent mʳ Dammas van Drogendyck Heer

van Zijl aan: de Heer van Zijl heeft de collatie van twee provens, de eene gefundeerd te Leiderdorp, de andere te Leijden; en Diederik van Schagen schrijft in de akte van benoeming van Heer C. de Jonge in 1610 „also ons het „recht van patronaetschap laïcaal, gifte en provisie is „competeerende van zekere vicary of kapellany, depen- „deerende van onse hofstad van Zijl;" en het volgende jaar vergeeft hij de kapellanij te Leijden, „dependeerende „van mijne Hofstad van Zijl"

Welke waarde moet, met het oog op deze feiten, gehecht worden aan de notariëele akte van 30 October 1483 in de Oudheden van Rijnland vermeld? Bij die akte droegen Gerrit van Zijl, oud 9 jaar en zijne voogden: Adriaan van Boekhorst, Johan van Lokhorst en Thomas Hoigstraet het patronaatschap over de vicarij te Leiderdorp, aan Gerrit opgekomen door den dood van Heer Nicolaas van Zijl, priester [1]), over op Adriaan van Zwieten, schout der stad Leijden; eene overgift, die op 5 November daaraanvolgende door David van Bourgondie, Bisschop van Utrecht werd goedgekeurd. Van Alkemade maakt van die overdragt geene melding, en, zooals wij boven zagen, bleven de Heeren van Zijl steeds voortgaan het collatorschap uit te oefenen. Twee aanmerkingen kunnen wij dan ook reeds dadelijk op de bedoelde akte maken: Gerrit van Zijl werd in 1480, na doode zijns vaders Willem, met den Zijlhof beleend, en had dus zijn regt niet door den dood van Nicolaas verkregen; en ten andere was zoodanige overdragt van regten door een' minderjarige en zijne voogden, in bepaalden strijd zoowel met de bepalingen van het, toen reeds in ons land gevolgde, Romeinsche, als met die van het oud-Hollandsche regt [2]).

1) Nicolaas van Zijl, in 1479 pastoor der Hooglandsche kerk te Leijden werd door de Kabeljaauwschen ter stad uitgejaagd.

2) Lex 22 D. de adm. et per. Donationes autem ab eo (tutore) factae

De eenige reden, die ik voor die overdragt kan vinden, ligt in de verdeeldheid, die toen tusschen de Hoeksche en Kabeljaauwsche partijen bestond, en die juist in die dagen te Leijden tot herhaalde onlusten aanleiding gaf. De Heeren van Zijl nu, behoorden tot de Hoeksche, Adriaan van Zwieten tot de Kabeljaauwsche partij. Willem van Zijl was burgemeester der Hoeksche partij te Leijden, en bleef daar met Jan van Zijl na de overrompeling der stad door de Hoekschen. Floris van Zijl werd toen tot thesaurier der stad aangesteld, en bij de spoedig daarop gevolgde belegering der stad door de Kabeljaauwschen werd de Zijlhof met soldeniers bezet, om den vijand van daar afbreuk te doen. Toen nu Leijden door de Kabeljaauwschen genomen en de Hoekschen uit hunne ambten ontzet waren, zal Adriaan van Zwieten, de schout van Leijden, zijn invloed en dien zijner partij nog hebben willen uitbreiden door zich ook meester te maken van de vicarij te Leiderdorp, die door zijn tegenstanders werd vergeven. En hiertoe was de gelegenheid nu schoon voor hem, daar de Heer van Zijlhof een kind was, en zijne voogden de Kabeljaauwsche partij steeds trouw gediend hadden: Jan van Lokhorst en Adriaan van Boekhorst [1]) toch werden met Adriaan van Zwieten en andere Edelen, na de inname der stad door de Hoekschen gevangen genomen, omdat zij de Kabeljaauwsche partij waren toegedaan; en zij zullen na de zegepraal der hunnen gewis met Adriaan van Zwieten hebben willen medewerken, om hunne tegenpartij ook voor het vervolg een middel te

---

pupillo non nocent. Lex 7 D. de Donat. Filius familias donare non potest, neque si liberam peculii administrationem habeat: non enim ad hoc ei conceditur libera peculii administratio, ut perdat.

Hugo de Groot. Inleydinge boek I deel 8. De minder-jarige weesen mogen geen haerder goederen ook geen geldt bij levende lijve vervreemden ofte bezwaren.

1) Orlers, Beschrijving van Leiden, bl. 312.

ontnemen, om invloed uit te oefenen in de onmiddelijke omgeving der stad Leijden. En Bisschop David, die in den zomer 1483 door zijne Kabeljaauwsche vrienden uit Holland, uit zijne harde gevangenschap te Amersfoort was verlost, maar toch noch steeds van hen afhankelijk was, om niet te zeggen, dat hij zich in hunne magt bevond, zal hun de goedkeuring op de overdragt van het patronaatschap, zoo kort na zijne bevrijding aan hem voorgelegd, niet hebben kunnen en durven weigeren. Maar toen Frederik van Zijl in 1507 den Zijlhof met al de regten daaraan verbonden overdroeg op Roeland le Febure, of de Fevre, Heer van Theemseke en Liesveld, ontvanger-generaal van Vlaanderen, die als warm aanhanger van Keizer Maximiliaan I [1]) de Kabejaauwschen zeer genegen was; toen had alle aanleiding voor Adriaan van Zwieten opgehouden, om zich te willen beroepen op een regt, dat zoo betwistbaar was, als het door hem van den minderjarige gekregene, en daarom moet het ons niet verwonderen, dat, niettegenstaande de overdragt van 1483, de Heeren van Zijl toch onbetwiste collateuren der vicarij gebleven zijn.

Wychen, 24 December 1875.

M[r] J. B. *Ridder* DE VAN DER SCHUEREN.

---

1) Als zoodanig werd zijn gevangenname door de Gentenaars aan de Bruggelingen gevraagd. F. van Mieris. Historie der Ned. Vorsten. I bl. 194.

Nicolaas van Nieuwlandt, bisschop van Hebron i.p.i. bedankt voor het inquisiteurschap in het diœcees van Utrecht. A° 1546.

Magistro doctissimoque Dn̄o Ludovico Schore equiti aurato, secreti Consilii caesareae Majestatis praesidi,

Magnifice ac doctissine Domine praeses. Post debitum ac humilem mei commendationem reddita est mihi Trajecti ipsis Kalendis Junii commissio, de inquirendo et animadvertendo contra Haereticos, cum reliquis inibi contentis una cum litteris illustrissimae Reginae. Quod onus tametsi per se grave admodum et viribus atque eruditionis meae tenuitati impar sit, lubens pro Fide Catholica proque tam pia Majestatis caesareae et reginalis voluntate subirem, quemadmodum hactenus in negotio Fidei nullos recusavi labores. Verum ob tot tantaque negotia, quibus in dies magis ac magis obruor in administrandis obeundisque muneribus pontificalibus, sacramentis, concionibus, consiliis per amplissimam remotissimamque dioecesim Trajectensem, nomine ac vice Reverendissimi Domini mei episcopi Trajectensis, cui ego addictus sum et totus adstrictus, adeo ut vix opera mea vel, ad momentum carere possit; praeter munus illud et quidem arduum pastorale Harlemense per caesaream Majestatem et Dominationis vestrae Excellentiam mihi injunctum, in quo ultra centum retro annos nullus pastorum [1]) praeter me verbum Dei un-

1) De pastoor van Haarlem die in den tijd onzer Graven doorgaans tevens groot aalmoezenier ten Hove was, had voor Haarlem een' vice-cureit, bijgestaan door vier sacellani curati etc; zoodat het voor die dagen althans niets vreemd is, dat hij niet resideerde en bijgevolg niet preekte.

quam administrasse auditus est. Obnixe et cum omni humilitate et qua possum instantia precor, ut apud caesaream Majestatem et illustrissimam Reginam, Dominatio vestra dignetur me habere excusatum, perlibenter alioquin in aliis quibuscunque arduis Ecclesiae negotiis [quatenus haec mea vocatio ferre poterit] obtemperaturum. Novit probe Dominatio vestra magnifica, negotium hoc requirere totum hominem eumque sedatum et nulla functione distractum, quales abunde suppeditare potest academia Lovaniensis ac totus praedicatorum Ordo, qui viros habet in hujusmodi palaestra exercitatissimos. Habet et haec nostra dioecesis viros huic rei satis aptos, qui magno intervallo, eruditione et rerum experientia me antecellunt et qui citra dispendium vacare et intendere negotio poterunt. Inter quos sunt nominatim: D[s]. Hermannus Goudanus, Divae Virginis apud Trajectum decanus ac hujus confrater canonicus M[r]. Nicolaus de Castro, Theologiae Licentiatus, et apud Hagienses M[r]. Cornelius Streijen Theologus itidem, quos cupio Dominationem vestram dissimulare velle a me nominatos. Rogo igitur a Dominatione iterum atque iterum ut pro sua singulari humanitate, quam erga me semper sum expertus hanc justam meam excusationem admittere dignetur, bonique consulere simulque huic meae caussae apud ill[mam] Reginam patrocinetur. Comendaturus sum vicissim pro mea tenuitate excellentissimam Dominationem vestram Christo Domino, quem semper Tibi propitium ex animo optam. Trajecti iij° Junii 1546.

Excellentissimae Dominationis deditissimus servitor ubicumque volet.

Nicolaus à Nova Terra Episcopus Hebronensis.

Belgisch Rijks-Archief: Audience. A. v. L. *S.J.*

BRIEF VAN NICOLAAS VAN NIEUWLANDT, BISSCHOP VAN HAARLEM AAN DE LANDVOOGDES, OVER DEN TOESTAND VAN ZIJN BISDOM. A° 1565.

Genaedighe Vrouwe, naer myne oidtmoedighe ende goedwillighe eerbiedinghe, Ick hebbe op gisteren avont uwer Hoocheyt brieven bij brenger van deesen ontfanghen, in den welcken dieselve uwe Hoochheyt mij te kennen geeft die klachte die de Co. Mat. doende is, overmits die vermenichvulddinghe der secten ende ketteryen die zyne Mat. zeijt verstaen te hebben, te geschieden daeghelicx in deese zyne landen van Harwaersover. Ende dat ghevoucht (gevonden?) 't selve soude schynen te geschieden duer negligencie ende quaet toezicht van die nieuwe bisschoppen, die welcke zyne Mat. met groote costen ende moijten gestelt heeft ende geordonneert; alsoe tot noch toe luttel beteringhe onder die gemeente van zyne Majesteit vernomen wordt maer dat wel dickwil tot zyne kennisse gecomen is, dat een deel van de voirs. nieuwe bisschoppen in t ghune voirschreven is, geen debvoir ofte diligencie met allen doen maer ter contrarie, dat eenighe van henluyden zelfs den luyden quaet exempel gheven ende andere noch goeudt. noch quaet en doen, nyet meer, dan oft zy daer nyet en waeren, daer zy inne geordonneert zyn. Welcke zyne Majesteyts scryven mij zeer hertelicken bedroufft ende verslaegen heeft, dat ick een van de ghenen [die by zyne Majesteyt beschuldicht zyn] mede bedragen ben, maar hope bij die gratie Godts mij alsoo te excuseren op zynen behoirlicken tijt van t ghune bij mij gedaen is geweest naer myn kranck vermogen. Terwylen ick int officie hebbe geweest ende voortsaen myn devoir by die gratie Godts

alsoo volbrengen sal, soo veele mij naer myne outheyt ende moghelick sal zijn, dat ick hope dat zyne Mat. en uwe Hoocheyt gouedt bevinnen zullen. Ende soo veele mij geoorloft is, myne excusen te doen ende t selve int goede genoomen mach worden, soo en weet ick nyet aengaende mijn persoon, dat ick yemandt openbaerlick enich quaet exempel van leven, van brassen ofte houeren ofte enighe uuijtstyken maecken, oirzaecke gegheven hebben, mij mit recht tot last te legghen; hoewel nochtans in deese booze tijden nyemandt voir quaetghunstighe herten en feninighe tonghen hem can ofte mach wachten; besunder die in eenighe overheyt gesteldt is, daer alle die weerelt lachteringhe [lasteringhe?] op zouckt, om den staet van dien te verarghen.

Aengaende het ryzen van de ketterije, sal uwe Hoocheyt gelieven te weten, dat op veel plaetsen van mijn bisdom die zelve meer verzwindt ende vergaet dan zy ryst; alsoo dat ick bewizen mach op veel plaetsen te Paeschen laestleden ende oick nu te Korsmisse meer menschen in kennelicke getaele te biecht ende ten heylichen weerdighen Sacramente te hebben geweest, dan in den voirleden jaere. Van de schoolen, wadt oorden daerop gesteldt is, Ick hebbe inde zoomer laetsleden duer uwe Hoocheyts bevel gescreven myne advys op 't stuck van de voirschreven schoolen, doen ick schreef op die reformatie van t Concilium van Trente. Ende alsoo ick daerop van uwe Hoocheyt gheen antwoorde en hebbe ontfanghen noch gestijft geweest omme zekere ordonnancie der schoolen generaelicken te maeken, bysonder dat die kleijne schoolen noch in esse blyven, die zeer schaedelyck zyn, hebbe daerop verwacht die selve uwe Hoocheyts bevel; nochtans nyet en hebbe gelaeten dairomme te belasten die pastoiren ende wethouderen tot hoir schoolen te zien ende hoir kinderen welvaeren, als genouch blijckt bij mijne Statuta synodalia die ick 't jaer voirleden uuytgegeven hebbe.

Soo veel aenghaet mijne predicatie ende visitacie, hebbe deesen voorleden zoomer in Maio selve gevisiteert Waeterlandt, daer mij dachte meest noot zijnde, t welck te reduceren van herdooperysche secten: als te Monnickendam, Edam, Purmerende ende hebbe dair oick selve gepredickt, geconfirmeert, processie mit den heylichen Sacramente solennelicken doen houden, die Borgemeesteren ende Schepenen van verscheyden vlecken, daer ick quaem, vermaent ende ernstelick te kennen gegeven die goede wille ende meeninghen van zijne Majesteijt ende die perickelen hoir naekende, indien zij hoir devoir nyet en deden, in 't ghune hoirluyden van zijne Majesteyts weghen belast hadde, op 't welcke zij andtwoorden goede ghehoorzaeme onderzaeten te willen wezen aen zijne Mat. ende hoiren Bisschop.

Ende hebbe noch in September laetsleden over Dmeersdiep int Eylandt van Texel geweest, omme aldair zommighen ten rechten weghe te brengen, die van herdooperye beschuldicht wairen: diezelfde bij mij roepende in presentie van den gerechte aldair ende hebbe gepresenteert hoir onderrechtinge te doen, hoir tijts genouch ghevende om te willen gehoir geven, indien zij van alzulcken zinne geweest hadden, alst blijcken zal bij die acten dair van zijnde. Ende wandt zij gheen gehoor tot bekeeringhe gheven en wilden, hebben bevoolen den schout aldaer, omme teghens hoirlieden te procederen naer die placaten van zijne Mat. Ende hebbe oick 't selfde, mij daer vervaeren was, den president van Hollandt bij monde ende oick schriftelic te kennen gegheven. Ende doe noch daegelix deligencie omme te extirperen ende int heymelick te vernemen hoe dat int bisdom gestelt is; alsoe datter bij nachte zommighe verzocht worden bij die weerlicke officieren dair suspicie mochte wezen van enighe heymelicke schoolen, bij brieve hoir wairschouwende ende bevel doende. Dan die zommighe klachten doen, nyet genouch

gegagieert te wezen, om onderhout van volck tot hoir hulp ende naemenlick den baillu van Beverwyck. Ick hebbe oick zelve uuyt Waeterlandt verdreven zommighe verloopen monnicken, die pastorien regeerden ende noch binnen XIV daeghen eenen regulier monnick, snachts bij mijnen fiscael, uuyt zijn bedde laeten haelen, die in een dorp genompt Oudenwyck [Oudendyk?] voir vice-cureyt hem uuyt gegeven hadde ende daeromtrent, noch eenen verjaecht. Dan nu zijn wij alhier in last omme pastooren te krijghen, wandt zeer weinigh die luyden hoire kinderen ter schoolen houden, omme priesters te worden. Waire dairomme gheen groote moijtsel quade pastooren te verjaegen, wist men terstont goede in die plaetse te stellen. Daer grootelicx toe te verzien staet dat die Universiteyt van Loven van hoire suppooste wadt herrewaerts over wilde zenden; wandt die hem ijedt vermach en wil in Waeterlandt noch in eylanden nyet woonen. In de groote steden en zijn zonderlinghe gheen predicanten gebreck; immers zinder zommighe die hoir te vrouch voir predicanten willen uuytgeven ende meesters wezen, eer zij wel geleert hebben, die ickt nyet toelaeten en wille. Ten eynde: aengaende die gheestelicke jurisdictie, hebbe ick voortijts gescreven aen mijn heer den President van den secreten Raedt om die impedimenten die ons geschieden duer die ghehuerde ende gestichte [toegeschikte?] Deeckens, die ons worden gesteldt bij den archidiacono, Domproost van Utrecht.

Hiermede bidde ick ende versoucke aen uwe Hoocheyt oidtmoedelich, op dit pas te vreden gesteldt te willen wezen. Ick zal ende God wil, corteliughe breeder bescheet van alles overzenden, als men sal moghen over en weder reyzen, mij dienstelicken gebiedende in die selve uwe Hoochheyts goede gracie, begheerende te moghen wezen ontfanckbair onder uwe protectie als uwe goeudtwillighe onderdaanichste diender. God die Heere wil uwe Hoocheyt

gespaeren in een zaelich, langh, goeudt leven tot alle zijne Majesteyts onderzaten welvaeren, gouedt regiment. Uijt onze godtshuyzen van Egmondt den 28 January a° 1565.

Uwer Hoocheyt onderdanighe dienaar,
NICOLAES VAN NIEUWLANDT.
Biscop tot Haerlem, onwaerdich.

Het adres is:

Aan mijn Genade Vrouwe,
Mijn Vrouwe die Hertoochinne van Parma ende Piacenca Gouvernante ende Regente van de Landen van haerwaertsover.

Belgisch Rijks-Archief: Audience. A. v. L. *S.J.*

HOE HET VOLK VAN DEN GRAAF HENDRIK VAN BREDERODE HUISHIELD TEN JARE 1567: BIJ AMSTERDAM, TE BEVERWIJK, IN DE ABDIJ VAN EGMOND, IN PURMERLAND, IN WATERLAND, ETC.

—

Aan den President en Raden des Konings in 't Hof van Holland.

Moegende, eedele, zeer wijse, voirzieninge, gunstige Heeren. Wij en kunnen U. Mo. E. nijet verbergen boven 't geene U. E. wel vernomen hebben uyten monden van Cornelis Jacobsz. onsen gedeputeerden van 't geene alhier op eergisteren geschiet es te weten, dat die Heere van Brederoede hier ter stede, zijnder vier ofte vyff sterck inne gecommen es met een schuyt den boemen van der Aemstel inne, omtrent tusschen vier ende vyff uren naer middaege, onverziens ende buijten ijemants kennissen; dwellck wij verstaen hebbende, omme hem nyet dan goet gelaet te verthoenen, hebben hem in sijnen logiese ver-

willecoempt ende uyt hem verstaen, dat zijn stadt van Vijanen belegert zoude wesen met dertich vaendel knechten, dairoff hoofden zouden zijn hertoge Erich ende grave van Megen ende dat die grave van Aremberghe aldaer mede soude commen met vijff vaendel knechten, elck tot vijffhondert man. Dat oick hij binnen Vijanen hadde 1000 man, omme zijn stadt te bewaren; ende hij alsulcx omtrent een ure in den voirgaende nacht uuyt Vijanen gescheyden was met vier paerden deur die wacht van zijnen vijanden; alsoe hier ter stede innecommende. Sulcx dat wij metter zake beladen zijn. Ende wij niet en hebben willen laeten U. E. hieraff t' adverteren omme hierop verdacht te wesen. Ende onse Heere God zij U. E. behoeder. Gescrev. met haeste dezen 27 Febr. a° 1567. — Onder stont gescreven: Wij en hadden oeck van t voers beleggen van nyemant ter werelt gehoort, dan hebben 't selve eerst nu uyt zijnen eygen mont verstaen.

Noch stont onder gescreven: Burgermeesteren ende Raiden der stede van Amsterdamme.

Die supscriptie was deze: Moegende, eedele zeer wijze Heeren den President ende Raiden Co. Mat. in den Hoeve van Hollandt, onsen waerde, gunstige Heeren.

Genadige Vrouwe. [Margriet van Parma] — Op huyden omtrent negen uuijren voor noen, hebben wij van de Burgemeesters ende Regeerders der stede van Amsterdam ontfangen zeeckere missive van date den 27en deser jegenwoordiger maendt Febr., daerbij zij ons adverteren, dat die Heere van Brederoede op ghister avont mithen vier oft vyffven binnen Amsterdam gearriveert zoude zijn. Duerdien dat zijne stadt van Vijanen bij den hertoech van Brunswyck ende die grave van Megen belegen zoude zijn, als uwe Hoocheyt t zelve breeder verstaen moegen uuijt copie van de voorscr. missive hierbij gevoucht. Daervan wij den voors. hertoch van

Brunswyck ende den grave van Megen geadverteert hebben. Ende wij zijn althans met eenige gecomitteerden van Amsterdam besich, hoe men best in desen zoude moegen handelen, ende t gundt wij metten anderen besoigneren zullen, sullen uwer Hoocheyt daervan terstont adverteren; t welcke wij bij dezen gedaen zouden hebben, hadde ons die tijdt niet overloepen. Ende wij zouden wel begheeren dat uwe Hoocheyt ons wilde toeschicken die Ex^{ce} van de Prince van Orangien, onsen stadthouder; alsoe wij niet en zijen, hoe wij 't landt zou moegen best behouden zonder presentie van zijnder Excell^{ce} als onse hooft.

Gen. Vrouwe, wij bidden den almoegenden Godt uw Hooch. te willen spaeren in gezontheyt ende salige regimente. Gescreven in den Hage, den laetsten Febr. a° 1566. Stylo Curiae Hollandiae [1567].

Uwer Hoocheyts goedtwillende dienaren,
die President ende Raeden des Conincxs
over Holl. Zeelandt ende Vrieslandt.

Hoochgeboorne deurluchtige grootmogende furstinne. Genadige, lieve Vrouwe. Wij gebieden ons in aller dienst tot uwe furstlicke genaden ende grootmogende Hoocheijt. Die gelieve te wetene, dat wij zekere besloten brieve bij uwe Hoocheyt an ons binnen der stadt Antwerpen den lesten aprilis als op eergisteren gescreven, inhoudende van de provisie van crychsvolck die uwe Hoocheyt den graven van Meghen tot deser stede ende ganssen Lande van Hollandt secours ende bescherminghe toeseynden, mit wyderen inhouden, op huijden ontfangen ende guetlicken verstaen hebben. Waerop wij uwe M. Hoocheyt nyet en konnen verswigen, hoedat de Heer van Brederode uuyt deser stede vertrocken es op sonnendage lestleden den xxvii Aprile voors. in den avondt. Dairomme wij wel blijde waren. Dan bedroefden ons dat sondaeghs dairan op manendagse

goetstijts in den morgenstondt, zijne knechten tot an deser stede quamen, meenende, als wij nijet anders en konnen verstaen noch vereyschen, den voorsz. Heere alhier nochpresent te wesen ende deur zijn hulpe in deser stede te geraicken, hebbende alvoren in eenige dorpen den kercken gepilleert ende den beelden gebrant etc. als zij oick 't convent van den Chartroysen buyten deser stede veel beschadicht ende eenigen conventualen qualicken gehandelt hebben, zoe wij hieraff onsen gedeputeerden tot Antwerpen breder gescreven hebben. Ende zoe de voorsz. grave van Meghen mit zijn crijchsvolck op woensdache voir middaghe herwaerts gecomen is om de voorsz. quaetdoenders te crencken, zijn dezelve den selven voirmiddage van hier overgevaren naer Waterlandt, aldair oick als mede tot Beverwyck ende in den convente oft abdie van Egmondt groote pilleringe in kercken ende in de voorsz. abdie doende. Ende zijn voirts deur Waterlandt getrocken nae Purmerlant, dair wij verstaen, mede groote schade gedaen te zijn ende tusschen wegen eenigen dorpen gebrantschat oft in verdinge genomen te hebben om ghelt te gecrigen; ende nae ons de tijdinghe op huyden gecomen es, zijn vertrocken verbij der stede van Hoorn naer Enckhuysen waer deur de voors. grave gedelibereert is, henluyden te volgen. Tot welcken eynde wij zijne Edelheyt deur zijn E. begeerte zekere schepen hebben bestelt ende oick zijn E. hier omtrent leggende mit zijn volcke, middeler tijt gevictailleert alles vermogens, omme zijne G. te vorderen, verhoopende dat zijn crychsvolck noch desen avont hoere reyse vorderen zullen omme den voors. hoop te vervolgen. Heeft oick zijn E. zoe wij verstaen, zijn rosvolck geschickt nae t Noerderlandt opt vastelandt, omme den voors. hoop aldaer te vervolgen ofte wair te neemen. De predicatien van den nyeuwen religie zijn lestmael alhier gedaen op sonnendage lestleden ende als wij nyet anders

en konnen vereyschen, zijn alle hoere, predicanten uuyt deser stede gewecken; soedat daer duer hier ter stede God danck goede tranquilliteijt teser tijt es, hoopende dat deselve geduerich blijfven zal. Daertoe wij alle onse vlijte keeren willen opdat de Negotiatie ende welvaert deser stede weder verwect mochte werden, die anders apparentelicken nyet alleen hier maer overall desen Lande van Hollandt, to nyet gaen sal; besondert indien t selve Landt mit crijchvolck vervult werdt, dair onder de coopman nyet en begeert te frequenteren. Ende zijn alsulcx (zoe wij verstaen) al eenighe scepen van Oosten int Vlie oft havene deser landen gecomen wesende, om hier ter stede te arriveren, deur de voorsz. tijdinghe van knechten ende beruerten, weder uuyt geseylt naer Emden, omme aldair haere negociatie te doen. Waeraf wij uwe Grootmogende Hoocheyt in aller dienst wel hebben willen adverteren. Biddende dat 't selve ende andere onse guetwillige besoigne ons int goede afgenomen mach werden. Ende wes U. M. Hoocheyt te gevalle vermogen, zullen gaerne bereyt zijn te kennen. God Uwe grootmogende Hoocheyt bewaren wille in lange salighe gesontheyt ende gelucksaligen regeringhe. Gescreven desen ii maij a° XV^c^LXVII.

Uwer F. G. onderdanighe dieneren Burgemeesteren ende Raede der stede Amstelredamme.

Madame. Comme les six bateaux de guerre qu'avoij renvoyé vers monsieur le comte de Meghen, retournarent icij hier soir j'aij ce jourdhuij faict visiter en ma presence le coffre que mes gens avoient prins en la navire des capitaines et soldats de Monsr de Brederode, prisonniers sur ceste maison [1]) et ij trouve dedens certains excens, calices dorez, cyboires, patines et aultres choses d'ar-

1) Dat is het Blockhuis van Harlingen.

gent tant cassées que par piecès, exsemble chasules et tapisserie, comme inventaire qu en ay faict faire [du quel le double est icy joinct] le speciffie particulierement. Et combienque le butin doibt competer audit capitaine et au commun pieton, touttesfois veullant tenir le tout en estre et bonne garde, mesmes pour aultant que concerne les biens et ornemens d'eglise spoliez; afinque en cas vostre Alteze soit intentionnée les faire restituer aux lieux ou il appatient l'on enpuisse donner tant meilleur compte, j'aij faict peser et estiner par deux orfelvres de ceste ville lesdicts calices, cijboires et aultres choses d'argent en l'estat qu'ils estoient audict coffre, comprins audict inventaire; et quel debvoir j'aye faict faire pour scavoir, s'il n'ij avoit encoires quelqu' aultre chose cachée et detenue soubz main il n'a este possible de recouvrer d'avantaige, dont n'ay voulu faillir d'advertir votre Alteze et luy remonstrer de la part desdicts capitaine et pietons, que si Icelle soit deliberée de faire la restitution desdicts biens d'eglise, il me semble soubz bien humble correction, que au regard du bon debvoir qu'ils out faict à la prinsce susdict et afin de les animer et encourager de continuer, quant telle et semblable occasion s'offrera; mesmes qu'ils out esté si discretz que de mectre en mes mains ledict coffre sans ij toucher, non obstant que selon ledict des soldats dudict sire, de Brederode ils scavoient tels biens ij estre dedens; l'on les pourroit recompenser à l'advenant de la valeur dudict butin ou a peu prez comme votre Alteze trouvera mieulx convenir pour en faire le reptisement en general; attendu singulierement que le surpls dudict butin est de nulle ou bien petite importance. Et pour avoir certitude à qui estoit le dict coffre en ayant faict prendre l'information par le conseiller Achelen, se trouvant icij, n'ay sceu entendre aultre chose, sinon ce que porte la copie de son besoigne, aussy cij joinct.

Quant à la dicte tapisserie, Madame je pense, quelle vient de l'abbaye d'Egmont, parcequ'il m'a semblé l'avoir veu pendre illecq et n'ay eu le moyen de la povoir faire estimer, parce qu'il n'ij à icij personne se ij entendant.

Madame j'ay icy joinct l'original inventaire, ensemble le besoigne dudit Achelen au lieu des copies cy dessus mentionées, pour point tant retarder ceste depesche... [1])

De Harlinge ce ix de May 1567.

DE LIGNE.

—

Confessien ghedaen bij de naebescreven gevangens opt blockhuys te Harlingen den IX *May* a° 1567 *ende dat, op zeeckere interrogatorien, bij den edelen welgeboren Heere Heere Johan van Ligne, stadthouder ende capiteijn generael van wegen Co. Mat. over Vrieslandt enz, mij onderschreven mondelinck verclaert.*

Suyret [Sjoerd] van Beyema gevraecht zijnde, wij het gevonden coffer in het scip daer bij mette andere gevangens in beloopen is, toecompt, heeft verclaert dat hij confessant eerst bij den hoop van mijn Heer van Brederode gecomen is tot Medenblyck, sonder dat hij te voren eenighe handelinghe ofte communicatie mette hoopluyden van denzelven hoope gehadt heeft ende daerom int zeeckeren nyet te weeten, wij tselfve coffer toecompt; anders dan dat grootelijck te presumeren staet ende hij die spreeckt hem oick laet duncken, alsoo zeeckere vijftich knechten van het vendel van capiteyn Cock weesende bij Amsterdam liepen moestkoppen, dat hetselve coffer den voors. Cock ende welsche hoopluyden moet toecomen.

---

1) In dezen brief zegt verder d'Arembergh dat hij verschillende der gevangenen te Harlingen; eerstelijk heeft willen executeeren [le gibet deja erigé] „maar dat hij om de zuiveringe van sommige etc." is weerhouden. Hij verzoekt ze naar het zuiden te mogen zenden: Ruppelmonde, Vilvorde etc.

Maximiliaen de Bloys, Cock, gevraecht zijnde als boven, seght dat hetselve coffer met gecomen van Vianen, weesende een van de coffers van mijnh. van Brederode; van welcke coffer, een genaempt Leefdael de sluytel heeft ende is bij de hoopluyden ende onder andere mede van hem confessant de plonderinge in 't selve coffer weesende gelecht geweest, ende dat om dezelve te bewaren; alsoo de gemeijne soldaten die geroeft hebbende, deselve anders mochten verbrocht ende verduystert hebben; in meyninge synde om deselve plonderinge voers. weders nae 't cloester van Egmont te scicken, ende sou deselve gedaen hebben, indien hij die spreeckt niet verrast hadde geweest, gelijck van deselve sijne meyninge tuyghenisse geven sal de prior van 't convente voirscreven.

Verclaert dat den vergulden poingnaert int selve coffer liggende, zijns die spreect poingnaert is ende de muylen, schoenen ende pantoffelen daerin weesende komen hem ende Leefdael voors. toe.

Heer Diedrick van Batenborch seght, int seeckers nijet te weeten; wij t voorscr. coffer toecompt; dan seght wel gesien te hebben dat een genoempt Leefdael 't selve coffer geopent ende wederomme toegesloten heeft ende heeft oick wel hooren zeggen, dat in hetselve coffer diverse plonderingen van kercken zouden zijn, welcke plonderingen hij die spreeckt gesyen heeft, dat de hoopluyden de soldaten fortselijck affgenomen hebben.

Heer Gijsbert Bronckhorst van Batenborch seght van t coffer voorscr. nyet te weetenende; daeromme nyet te kunnen zeggen, wij 't selve coffer toecompt. Dan seght dat zijns die spreeckt coffers in de andere schepen zijn, sonder dat hij confessant in t selve voors. coffer ofte zijn broeder ijt hebben, dat henluyden toecompt. Aldus gedaen ter ordinantie voerscreven.

In kennisse van mij

J. van Achelen.

Au conte d'Arenberghe.

Mon cousin, j'ay receu votre lettre du IX de ce present mois avec l'inventaire des biens d'eglise, trouvé au coffre, qui estant au batteau des capitaines et soldats du Sr. de Brederode prins á Harlingen, ensemble la confession d'auluns d'iceulx touchant le dict coffre a quelques advertences, dont vous remercie et quant à la recompense qu' estes d'advis se debvroit faire de sesdicts biens d'eglise á vos soldats ayans faict l'exploict, combienque de droict raison, telz biens se debvraient restituer à ceulx à qui ils appatienent, toutesfois attendu le travail des soldats et leur bon departement en cest endroict et que sans eulx lesdicts biens estoient perdus à jamais, ils meritent certes qu' envers eulx soit usé de courtoisie à l'advenant de la moictie de la valeur desdicts biens, par ou en pourres advertir l'abbé d'Egmond pour en estre faict aijnsy en droict les biens qui pourroient appartenir à son abbaye. Et pareillement à des aultres dont vous adviseres ij avoir des biens.

Marguerite 15 May 1567, d'Anvers.

Beschrijvinge van dat silverwerck op de buyt gewonnen ende bij Balthasar en Joachim Pot, goltsmeden ende burgers der stede Harlingen, geweghen ende geestimeert op huyden den IX *Maij* 1567.

In den eersten een silveren wiroockvatt, weeght 5 mercken 4 loot.

Item een silveren gebroken monstrantij, weeght 6 merck, 8 loot.

Item een silveren voet van dezelve monstrantii, weeght 4 merck.

Somma, beloopt dat silveren wit werck 15 mercken, twelff

loot; yder loot geestimeert op 15 stuyvers ende zestien loot maken een merck.

Item eenen silveren vergulden gebrokenen kelck mitten onderste voet, weght 1 merck. 7 loot.

Item eenen vergulden kelck met eenen zilveren voet, weght 2 merck. 3 loot.

Item vier zilveren vergulden pateenen, wegende 2 mercken, 4 loot.

Item eenen geheelen vergulden kelck, weeght 2 merchen min 1 loot.

Noch eenen gebrooken zilveren vergulden kelck met eenen voet, weeght 2 mercken min 3/4 deel loot.

Noch eenen silveren vergulden gebroken kelck met eenen voet, weeght 1 merck, 6 loot en 1/4 loots.

Item een zilveren vergulden kelck zonder voet ende een zilveren pateen, binnen vergult, weeght 2 mercken 2 loot.

Noch een silveren vergulden voet van eenen kelck, weght 15 loot.

Somma van t silveren vergult werck, twaelff mercken danderhalff loot, dat loot geestimeert op 16 stuijvers.

Item een stuck tapisserie, waerop dat nachtmael Christi, gewerckt van goltzyde ende andere toebehorende materie gemaeckt.

Item dergelycken een stuck daeraen d'affneminge Christi.

Item dergelycken een stuck der Verrijssenisse Christi.

Item aen misgewant van golt ende fyolen, verwe flauweel, durch een ander gemaeckt.

Item twee Epistelen ende Evangelienrecken van rooden fluweel ende vergulden borduyren handtsbreet, waerop dat Engelsche Wapen.

Ick George van Espelbach, drost tot Harlingen, certifficere ende bekenne midts desen ter ordinnantie ende

bevel des welgeboren Heeren, Heeren Johan van Ligne, grave tot Aremberghe, stadtholder. alle boven gescreven stucken, cleynoden ende buten in mijne [praesentie en?] oyck der erntfeste ende manhafften Ernst Mulart en Hopmans Hendricken van Appelloe lieutenant ende der vier verordende buetmeesters tegenwoordich geinventarizeert ende geestimeerd wordden. Daernae oyck in mijn bewaer ende bethalt gelevert ende tot op wijdere ordonnantie verblieven te zijn.

Orcoinden mijn onderscreven [hand?] hieronder gestelt den IXe Maij 1567.

GEORGIUS VAN ESPELBACH.

Belg. Rijks-Arch. Corresp.

A. V. L. *S. J.*

KETTERIJE TE MEDEMBLIK Aº 1564.

Genaedighe Vrouwe. 1) Wij hebben op ten 29 Dec. laetsleden van uwer Hooch. ontfangen zeeckere missive van date den 20 der voorscr. maendt vermeldende diezelve, dat int quartier van Noort-Hollandt zeer groot gebreck es van wederdoperije, ende besonder binnen der stadt van Medemblick. Ons daerom ordinerende, dat wij terstont daer naer zouden doen informeren ende daerinne te stellen dezulcke provisie gelijck wij bevinden zouden te behoren uwer Hooch. voorts adverterende, wat wij desen aengaende bevonden ende gedaen zouden mogen hebben. Vougen uwer Hooch. voor andworde, dat wij terstont nae de receptie van die voorscr. uwer Hoochs. missive gescreven hebben aen schout, burgemeesters ende regeerders der stede van Medemblick, diezelve verhaelende 't effect van

1) De Landvoogdes Margareta van Parma.

de voors. uwer Hoocheyts missive ende dat het een zeer zorgelicke saecke is, alzulcke sectarissen als wesende perturbateurs van t gemeene welvaeren in een provincie toe te laeten, henluyden daerom wel ernstelicken belastende dat zij terstont naer de voorscreven sectarissen behoorlicken souden doen informeren ende tegens diezelve alzulcke provisie te stellen ende te versien dat die voorscr. Majesteyt, die de religie zeer ter herten neempt, als wij oock al schuldich zijn te doen, daerinne een goedt behagen mach hebben ende dat zij voorts zouden procederen jegens die voorscr. ketters ende verdomde secte naer vermoegen die placaten van der Majesteyt. Ende zoe verre die voorscrev. sectarissen zoe menichfuldich ende in grooten getaele waeren dat het niet doenelick en zoude zijn met justicie daer jegens te procederen; dat zij in zulcken gevallen ons in deligencie zouden adverteren, omme alsdan daerinne geremedieert te worden als naer behooren. Welcke voorscreven missive bij den voors. schout ende regeerders gerescribeert ontfangen zijnde, hebben ons dieselve regeerders gerescribeert, dat zij den inhouden van de voors. missive met den anderen gecommuniceert hebben ende en hebben niet connen bevinden dat daer tot Medemblick ofte daeromtrent yemant besmet zoude mogen zijn met de voorscreven secte van herdoperye, als uwer Hoocheyt t selve breeder verstaen mogen uuijt copie van den brieff van de voors. regeerders hierbij gevoucht. Wij hebben niettemin andermael gescreven aen den schout van Medemblick, ten eijnde hij dagelicx goede ende zorchfuldige toesicht neme jegens die voors. herdoopers ende voirts andere quaede secten, als Menonisten ende diergelycke perturbateurs van t gemeyne welvaeren; opdat die voorscreven verdomde secte zoude mogen worden gedempt ende uuytgeroeyt ende zoe waere hij over die voorsz. sectarissen [die zelve met justicie aengesproecken hebbende] egeene

meester en zoude connen geworden, dat hij in zulcken gevalle ons daervan zoude adverteren, ten eynde alsdan daer inne geremedieert zoude mogen worden als naer behooren.

Genadige Vrouwe. — Wij bidden den almoegenden God uwer Hooch. te willen sparen in gezontheyt ende zalige regimente Gescreven in den Haghe den xv Jan. 1564. Stijl. Cur. Holl. (1565).

Uwer Hoochts. goetwillige dienaers die president ende raeden des Conincxs over Hollant, Zeelant enz.

Brief van die van Medemblick aan den President de van 't Hoff van Holland.

Edele moegende hoochgeleerde heeren. Wij hebben op gisteren den xi Jan. 1565 Stilo communi ontfangen zeeckere missive, bij uwer E. aen ons gesonden, inhoudende van de wederdoperye die alhier soude wesen, naer t scrijven van de Hoocheyt van de hertoginne van Parma, gouvernante van deze Landen, lastende ons bij dezelve naer sulcke sectarissen te vernemen ende daer jegens te procederen ende alsulcke provisie te stellen dat die Co. Mat. daerinne een goet behagen mach hebben, sonder daervan in gebreecke te weesen, mitsgaders over te scrijven 't gene wij desen aengaende bevonden ende gedaen zullen hebben. Soe ist dat wij uwer E. bij desen adverteren, dat wij burgemeesteren metten regeerders deser stede van Medemblick hiervan gecommunicoeert hebben mitten anderen, nijet connende bevinden, datter ijemant in onsen bedrijve dien aengaende besmet soude wesen te deser tijde. Ende soe verre wij nae deesen eenigen sullen moegen verneemen van alsulcker sectarissen van wederdoperije zullen uwer E. daervan laeten weeten; omme alsdan daerinne gedaen te worden soe 't behoiren sal. Edele moegende hoochgeleerde. Hiermede den genade des Heeren bevolen

die U moegende Heeren lanck wil sparen in goeder prosperiteijt. Gescreven uuyt Medemblick desen xii Jan. 1565, naer gemeen schrijven. Onder stont gescreven. Die al uwer E. burgemeesters ende regeerders der stede van Medemblick.

Die superscriptie was deze: Edele wijze ende moegende Heeren den president ende raeden van den Hove van Hollant.

—

Den Praesident etc. des Conincx in Hollant.

Margareta.

Lieve besundere. Wij hebben ontfangen uwen brieff van den xv dach dezer maent met ingeslotenen copie der antwoerdt van de burgermeesteren ende regeerders der stede van Medenblick, op t gene ghij henlieden gescreven hadt, aengaende t gebreck van sectarissen ende sunderlicke van de anabaptisten, soe wij U hadden laeten weten, verstaen te hebben, aldaer te sijne. Ende wij souden ons zeer verhoegen dattet aldaer soe claer ende suyver waer, als sij scrijven; maer aengesien de advertencien, die wij dagelijcx ter contrarien vercrijgen, konnen sullicx qualick gelooven oft dyen aengaende gerust sijn waeromme nochmaels van wegen sijner Majesteyt belasten, dat ghij noch alle moegelijcke diligencie doet doen, om beter eygentlijck ende met der waerheyt te vernemen ende weten, watter schuylt ende hoe 't daer gestelt is, ende orden ende provisie te stellen int ghene ghij bevinden sult sullicx uijt te heysschen ende ons int lange over te scrijven wat ghij desen aengaende bevonden sult hebben. Lieve besundere God sije met U.

Gescr. te Brusselle den 24 Jan. 1564. [1565].

Belg. Rijks-Arch., Corresp. A. V. L. *S. J.*

OPVOLGING DER JESUIETEN EN VAN HUNNE OPVOLGERS IN EENIGE STEDEN EN DORPEN VAN HET TEGENWOORDIG BISDOM VAN HAARLEM.

De pp. Jesuieten hebben oudtijds, op het grondgebied van het tegenwoordig bisdom van Haarlem, in twee en twintig steden of dorpen, korteren of langeren tijd, zes en twintig standplaatsen, onder de benaming van Statien bediend. De opvolging dier Statien-priesters, of missionarissen wil ik in de „Bijdragen van Haarlem" behandelen gelijkerwijze en uit dezelfde bronnen [1]) puttende, als in het „Archief van Utrecht", tot nu toe mocht plaats hebben.

Wanneer de lezer fouten, mistellingen enz. zal bespeuren, hij gelieve zich te herinneren, dat ik in een doolhof van namen en cijfers, op eenige toegevendheid heb gerekend.

Alkmaar (1608).

Sedert 1592, het jaar waarin de „Missio Hollandica S.J." gesticht werd tot 1608 bezochten bij wijlen Alkmaar, en boden den katholieken aldaar aanwezig, geestelijke hulp aan de Jesuieten: Cornelius Duystius, Guilielmus Leo, Joannes Bargius, Nicolaus Romæus, Arnoldus Bylerius, Livinæs Wouterius, Adrianus Arboræus en welligt nog anderen.

In het straks genoemd jaar 1608 werd Gerardus Florentii, gezonden als grondlegger der Jesuieten-statie te Alkmaar; de naburige steden en dorpen zou hij des gevraagd mede helpen.

1) Die bronnen zijn: de Albums novitiorum, de Catalogi personarum et officiorum, de Chronica Stationum en de Necrologia [S.J.] en voorts parochiale Doopboeken, Plaatsbeschrijvingen, Naamlijsten van pastoors etc. Doodprentjes, Hand- en Jaarboeken voor de R. Katholieken, R. C. Tijdschriften en welwillende mededeelingen.

Over Gerardus Florentii, zijne opvolgers en de Statie zelve, zij het volgende medegedeeld.

GERARDUS FLORENTII, geb. te Gouda, op St. Jacob van 1568. Na tot den graad van licentiaat in de beide rechten te zijn bevorderd is hij Jesuiet geworden te Doornik op 7 Mei 1596; pr. gew. a° 1599 en was alhier te Alkmaar missionaris 1608. — † 21 Maart 1616 te Antwerpen, alwaar hij destijds zijne jaarlijksche afzondering hield.

PETRUS PLEMPIUS, geb. tè Amsterdam 15 Maart 1581; Jes. gew. 13 Mei 1603. Hij verliet de Societeit om ziekte op 10 Sept. 1604 en begaf zich naar Leuven, alwaar hij in de rechten promoveerde. Vervolgens andermaal te Doornik aangenomen als novitius S. J. op 16 April 1608, thans priester zijnde sedert 21 Maart van laatstgen. jaar. Hij kwam alhier te Alkmaar 1616 en bleef alhier tot zijn † 15 Nov. 1640.

ISACUS VAN DER MEIJE, geb. te Delft in Dec. 1602; Jes. gew. 15 Sept. 1623 te Mechelen; pr. gew. 12 April 1637. Missionaris te Alkmaar 1639–42, te Harlingen 1642–43, te Bodegraven 1643–44, te Rhoon 1645–50, te Delft 1650. — † 6 Jun. 1656.

GERARDUS MARTINI, geb. te Hoorn 4 Oct 1588; Jes. gew. te Antwerpen 5 Oct. 1609; pr. gew. 4 April 1620. Nadat hij werkzaam was geweest te Amsterdam 1624–25, te Gouda 1625–38, in de zuidelijke Nederlanden 1638–42, werd hij naar Alkmaar gezonden, alwaar hij ongeveer een jaar verbleef, daar hij in 1643 naar Hoorn moest vertrekken. Sints 1657, wanneer hij Hoorn verliet, verbleef hij in de collegiën van Zuid-Nederland en † 18 Mei 1672 te Aalst.

THEODORUS KIEVIT, geb. te Rotterdam 28 Dec. 1597; Jes. gew. 11 Oct. 1618; pr. gew. 11 April 1626; alhier 1643–49; † te Antwerpen 7 Sept. 1652.

JOANNES VAN ALCKEMADE, geb. te Amsterdam 17 Sept.

1617, Jes. gew. 15 Oct. 1634; pr. gew. 17 Maart 1646; alhier 1949–51; voorts op verschillende plaatsen in de Hollandsche Missie. Hij † te Amsterdam 28 Jan. 1683.

THEODORUS VAN ALCKEMADE. Hij, een volle broeder van den voorgaande, was geb. te Amsterdam 21 Sept. 1616; Jes. en pr. gew. op den zelfden dag als Joannes; alhier 1651. — † 12 Oct. 1666.

CHRISTOPHORUS VAN DOLRE, geb. te Amersfoort 11 Jan. 1636. Toen hij Jes. werd op 18 Nov. 1656 was hij reeds art. et philos. D[r]. et S. Th. Bacc. Form. Coloniensis. Hij is pr. gew. 20 Sept. 1664 en alhier geweest 1666–69 en sedert tot † 20 Aug. 1686 te 's Bosch.

REMYGIUS SIBOONS, geb. te Brugge in Febr. 1609. Hij was priester sedert Paschen van 1635 en S. Th. Bac. Form. Lovaniensis toen hij Jes. is gew. 1636 1 Oct. Hij is te Alkmaar werkzaam geweest 1669. — † 7 April 1672.

PETRUS VAN STOMPWIJK, geb. te Gouda 26 Sept. 1632. Hij werd Jes. naar het voorbeeld van twee andere zijner broeders, op 25 Sept. 1657; is pr. gew. 10 Maart 1663 en alhier van 1672. — † 16 Jun. 1678.

HERMANUS VIS, geb. te Amsterdam 20 Jun. 1641; Jes. gew. 28 Sept. 1659; pr. gew. 19 Sept. 1671. Hij was slechts één jaar alhier werkzaam, van 1678–79 en vervolgens twaalf jaren te Rotterdam; alwaar hij verschillende vluchtschriften uitgaf tegen Andreas Verschuer en dezes geestverwanten onder den pseudoniem van Barent van Drijfland en ook onder de vijf grieksche vokalen. Sedert 1687 was hij werkzaam in Zuid-Nederland onder den naam van Frans van Ens. Zijn overlijden viel in op 6 Nov. 1731, wanneer hij ruim sedert 22 jaren jubilarius in de Orde en elf jaren de senior Provinciae Flandro-Belgicae was.

FLORENTIUS VAN MONTFOORT, geb. op het kasteel Vredestein bij Ravensway in de Betuwe 5 Jul. 1638; Jes.

gew. 31 Dec. 1657; pr. gew. 20 Sept. 1670; alhier 1679. † 4 Jul. 1706,

MARTINUS VAN SUSTEREN, geb. te Amsterdam 15 Nov. 1672; Jes. gew. 27 Sept. 1691; pr. gew. 22 Sept. 1703; alhier 1706–07, wanneer hij werd gebannen. Hij † te Kortrijk 2 Aug. 1727. Hij had nog twee broeders in de Societeit en een' derde was bisschop van Brugge.

JACOBUS MARQUIS, geb. te Gent 17 Nov. 1672; Jes. gew. 28 Sept. 1692; pr. gew. 22 Sept. 1704; alhier bij tusschenpozingen van 1710 tot 1718. Hij † te Kortrijk 24 Maart 1738.

SERVAETIUS SWAENEN, geb. te Maastricht 2 Aug. 1667; Jes. gew. 18 Oct. 1685; pr. gew. 10 Sept. 1699; alhier 1718–19. Gebannen in Maart van laatstgenoemd jaar vertrok hij naar Rotterdam, van waar hij na achtjarig verblijf eveneens is verjaagd. Hij † in zijne geboortestad 15 Jul. 1735.

De werkkring der Jesuieten te Alkmaar mocht steeds nog al beduidend blijven, wanneer men in aanmerking neemt, dat door minstens vier andere priesters, te Alkmaar standplaatsen zijn opgericht [1]), en het uitloopen naar na-

1) De Statie [St. Matthias] wier kerk gelegen was in de Langestraat en sints 1673 in de St. Jacobstraat, had volgens de Relatio Romana van den Vicaris de la Torre in 1656 opgemaakt, in het jaar 1609 tot stichter den seculieren priester Henricus Loeff. A° 1758 telde de Statie: 446 en a° 1845, 646 communicanten.

Quirinus Coster, ook een seculier priester, was a° 1613 de grondlegger der Statie [St. Laurentius] die haar bedehuis had in de Deglaarsteeg. Hier waren a° 1758: 830 en a° 1855, 700 comm.

Dirck Harmensz, een Preekheer stichtte a° 1619 de Statie van St. Dominicus die meer dan twee eeuwen haar bedehuis had op de Baangracht. A° 1758 telde de Statie: 464 en a° 1855, 710 comm.

De Statie der Franciscanen [St. Franciscus] heeft ten jare 1622 tot stichter gehad p^r Henricus Hubertus Buitendijk. Hare kerk was sints 1674 gelegen in de Schoutestraat. Zij telde a° 1758: 400 en a° 1855, 960 communicanten.

A° 1856 zijn de vier aangeduide Statien opgeheven en werd Alkmaar door de kerkelijke Overheid in twee parochien ingedeeld: St. Laurentius telt thans 1550, en St. Dominicus 1600 communicanten.

burige steden en dorpen, bij de vestiging aldaar van Statien, allengs geheel en al moest ophouden. Nog in het jaar 1685 was in het kerkje van pr. v. Montfoort tienmalen gedoopt, viermalen het huwelijk gesloten en werden er zesduizend sacrae Species uitgedeeld; in 1692 was het: tincti 13; juncti 6; conversi 6; Hostiae distributae 6000".

Jesuieten als kapellanen of socii te Alkmaar werkzaam, ken ik slechts drie: Bartholomeus Pleunius dien men echter van zijne aankomst af, in 1610, eerder als eersten missionaris S J. van Hoorn hebbe te beschouwen; Isacus v. d. Mije, die in 1639 gekomen in het volgende jaar zijnen primarius opvolgde en Nicolaus Loenesius van 1641-43. Over de twee laatsten zal elders nog sprake wezen.

Na de uitzetting van pr. Swaenen deden niet weinige katholieken en niet minder de Jesuieten zelve, meermalen pogingen om van den magistraat van Alkmaar, bij oogluiking een' anderen pater te bekomen; doch alle pogingen mislukten teenemaal, zoodat de Societeit op het einde van 1739 de vaste panden deed verkoopen. Het waren: huizen en huisjes, acht in getal, die van 1642 af door aankooping of schenking allengs eigendom waren geworden, en gelegen waren in of belend aan de Magdalenastraat of het Schapensteegje, niet verre van de Waag; in een dier huizen was tevens het bedehuis of kerkje, dat een goeden voorraad van zilverwerk en andere kostbare sieraden bezat, die sedert 1720 in bewaring gebracht waren van een' Heer de Wael.

De eigenaar, bij name, der vaste panden en daarom de lasthebbende verkooper in 1739, was een H^r de Graef. De huizen, in 1681 nog geschat op circa 13000 gls, brachten geringen prijs op, om reden dat zij zeer bouwvallig waren geworden.

A. V. L. *S. J.*

UIT DE AKTEN
VAN HET HAARLEMSCHE KAPITTEL.

(Vervolg van het III^de Deel bl. 448.)

DEKENAAT BEVERWIJK [1]).

1632, 20 April. Art. 16. Actum est de coöperario Pastori in *Assendelft* assignato, diacono jam consecrato, D^o. CORNELIO SIMONIS LAGHERACK, de quo v. infra n. 19.

— — Art. 19. Relatum M. NICOLAUM past. in *Assendelft* petere adjutorem in Assendelf, eique assignatus est M. Cornelius Simonis Lagherack; aget cum Amp. D. Vicario.

— 7 Julii. Art. 18. Proposita est a D. Costerio causa

De voortzetting onzer mededeelingen uit de Akten van het Haarlemsche Kapittel geeft ons eene welkome gelegenheid, om ons jegens den HoogEerw. HoogGel. recensent in „De Katholiek" (December 1875: Kerkgeschiedenis. Geschied. van het tegenw. Bisdom van Roermond, enz. door D^r Th. Borret) van een' dubbelen pligt te kwijten. Vooreerst gevoelen wij behoefte, een woord van hartelijke dankbetuiging te spreken voor de warme belangstelling en ingenomenheid, waarmede de uitgave der Bijdragen door Zijn HoogE. besproken is. Ten andere rekenen wij ons gehouden tot een woord van toelichting en geruststelling. Immers, al schrijven wij aan het hoofd onzer mededeelingen „*Uit* de Akten van het Haarlemsche Kapittel": wij verzekeren het gernstelijk en gaarne, dat er toch in niets te kort gebleven wordt aan volledigheid, en zelfs „diplomatische getrouwheid". Wij hebben slechts aan eene mededeeling in *plaatselijke* orde den voorkeur gegeven, boven een afschrift van den *doorloopenden* tekst. Het laatste had ons voorzeker minder moeite en zorg gekost; doch wij meenen te mogen betwijfelen, of zoowel „de toekomstige geschiedschrijver" als de tegenwoordige medewerkers daarmede inderdaad meer gebaat zouden zijn. Of zou het bij eene uitgave als die der Bijdragen, — waarin Aktestukken zoowel als opstellen, wanneer zij groot van omvang zijn, slechts bij gedeelten kunnen worden opgenomen —, niet te verkiezen zijn, dat wij nu reeds zooveel mogelijk bij elkander voegen, wat men anders uit vele afleveringen niet zonder veel last bijeen zou moeten

cooperarii *Assendelfensis*, de qua supra N. 19, qui ob conciones diaconales diebus dominicis et festis neque audit Sacrum neque accipit Communionem sacram. Et conclusum, ut congruo modo cum ordinario de negotio disponat D. Costerus et in feriis communicet.

1633, 27 Julij. Art. 13. Exhibuit D. Blommartius scripto historiam *Akerslootani* aedificii quoad habitationem pastoralem. Petitum est, ut similis descriptio fiat de aedificio *Aelsmeriano*.

1634, 26 Apr. Art. 4. NICOLAUS *Gispensis* [1]) etiam huc evocabitur in feriam 6 proximam cum Joanna Virgine ipsi cohabitante, per D. JOANNEM COETIUM [2]) pro concordia laborandi in *Assendelft* et *Jispa*.

— 10 Oct. Art. 6. *Assendelfii* sunt quieti cum *Jispa*, ea conditione, ut D. NICOLAUS aliquot diebus permaneat in Jispa et D. J. COETIUS assistat aegris in necessitatibus.

1636, 9 Apr. Art. 6. *Assendelphiae* omnia sunt pacata;

---

zoeken? Om geene andere reden dan deze besloten we dus, „de bijzonderheden die in het „Liber Capituli Harlemensis" voor de geschiedenis van vele parochiën van ons Bisdom bewaard zijn, in chronologische orde uit te schrijven *naar de tegenwoordige indeeling der Dekenaten*", met het plan, om na afhandeling daarvan, evenzoo de mededeelingen af te schrijven die van algemeener aard zijn, en Bisdom, kapittel, missie enz. aangaan.

Nu zal voorwaar de meer *intieme* geschiedenis van het Haarlemsche Kapittel, vóór en tijdens de inwendige kerkberoerten der achttiende eeuw, hare bijzondere aantrekkelijkheid hebben: — wij wisten echter te goed, dat zeer velen, zoo niet de meesten onzer lezers vóór alles belang stelden in mededeelingen die hunne bijzondere parochiën en kerken raken; zoodat het niet lang de vraag bleef, wáármede te beginnen was. Wanneer echter de Acta Capituli op de door ons gevolgde wijze zullen zijn medegedeeld, zal de geschiedschrijver een *volledig afschrift* vinden, hetwelk alleen ten bate der grootere bruikbaarheid naar zekere orde gerangschikt is. Overigens behoeft niemand, om „de groote leemten die tusschen sommige datums bestaan", te vreezen, dat den lezer slechts willekeurige Extracten worden aangeboden; immers die leemten laten zich door het bovengezegde voldoende verklaren, en daarbij, niet *iedere* parochie kwam op *elke* kapittelvergadering ter sprake.

1) Pastoor te Assendelft. 2) Pastoor van Wormer.

nam post obitum R D. NICOLAI p. m., dum viveret istic ordinarii, sanctissime in Domino defuncti 16 Apr. A° 1635, successit ei M. CORNELIUS SIMONIS, qui pacate omnia regit.

1642, 3 Apr. Art 5. Quandoquidem dissidia illa *Velsena* indies gliscant ac augeantur magis, itemque Mr PETRUS loci pastor, qui ab Ampl. D. Vicario Harlemensi ad Capitulum appellaverat, ad condictum Capitulo diem non comparuerit, nec integrum sit quotidie confratribus convenire: negotium illud D' Seniori ac confratri Catzio saltem quoad praeparationem est commissum.

1643, 10 Mart. Art. 8. Quoad negotium autem *Velsenum* hactenus nihil ibi videtur agi posse.

— 15 Apr. Art. 10. Articulus quintus reservatur praesentiae Illustriss. Vicarii Apostolici, cui similiter ultra illa quae notantur, anno sequente proponenda sunt negotia *Velsenum*, [etc.].

— 7 Julij. Art. 7. Negotium *Velsenum* in se recepit Beenius [1]); nunc ejus aegrotantis vices Eenhusius [1]).

— — Acta pomeridiana. Art. 3. Actum deinde de *Assendelf*, cujus pastor GUILIELMUS BEIJER machinatur ejectionem sororis D. CORNELII p. m. praedecessoris sui, et in loco illo cum alia Virgine (quam etiam mallet discedere) domus et templi fundatoris. At cum nullam ipse contra eas adferre possit legitimam excusationem, et earum et Angeli cujusdam nomine domus tota Capitulo hactenus vendicetur: visum fuit, pastorem in ista voluntate impediendum, dictasque filias pacifice ab eo, imo honorifice retinendas.

Art. 4. Ex pagis 12 *Kenemariae*, qui per menses fere 10 malignitate Ballivi omni exercitio carere coacti sunt, *Wormaria* et *Kalf* defecerunt contra consilium Superiorum suadentium, nihil nisi communibus et collatis consiliis

---

1) Haarlemsch kanunnik.

tentandum; aliisque inconsultis cum Ballivo de novo convenerunt, totum quod exigebat praestantes, adeoque placuit Amplissimis DD, convocatis pastoribus, negotium Kenemariae matura deliberatione expendere in *Akersloot* feria vj proxime sequente.

1645, 3 Julij. Art. 6. Videndum an *Velsa* quiescat.

Quoad Sextum [articulum] D. Decanus omnia ibi cum Dno WIJNINGEN bono fore loco sperat, si Dno LATUVIO *Velsam* relinquenti aliquousque lautius provideatur; quo fine D. Decanus syncere cum illo aget, ut optimo id modo executioni detur.

— 3 Oct. Articulus sextus planus est.

1646, 3 Julij. Visitatores retulerunt quid a se actum fuerit, ac inprimis D. Decanus: ... Secundo, *Velsenos* illos qui pastori suo adversantur, ad obedientiam adduci omnino non posse. Tertio, M JOANNEM LATUVIUM ducentos dumtaxat annue florenos accipere, de quo accuratius inquirendum. Denique, Toparcham *Assendelphensem* pagi illius pastori secundum velle superinduci LEONARDUM; quod ei D. Decanus omnino conabitur dissuadere.

1646, 25 Sept. Art. 5. [Conventum est], Toparcham *Assendelphium*, pastoris illius pagi expulsionem, nisi ibi et P. LEONARDUS in communionem curae admittatur, minitantem, contemnendum, et si forte ad meliorem induci sententiam queat, per occasionem, ab Amplissimis Dominis conveniendum.

1647, 15 Jan. Quietis *Velsenae*, referente D. Decano spes melior affulget.

Dominum *Assendelphium* Amplissimi DD. convenerunt; non moverunt, cum tamen honestissima, ut negotium illud facilius succederet, LEONARDO monacho esset oblata vivendi apud D. Praepositum conditio; quam uti et *Kalslaganum* pastoratum renuit; cujus ad Ampliss. D. Praepositum litterae in archivo servantur.

1647, 29 Aprilis. Art. 2. Retulit Ampliss. D. Decanus pacata modo esse *Velsae* omnia.

— — Art. 7. Toparcha *Assendelphensis* injustum illud juris patronatus, quod usurpare sibi nititur, negotium ad Nuntium Apost. retulit; cujus argumentis, missis Monasterium litteris Reverendissimus Torrius obviavit. Eventus rei ulteriora diriget consilia.

— 23 Oct. Articulus 7 [praeced. Capituli] quiescit.

1648, 14 Januar. Art. 4. Domino in *Assendelft* traditae sunt litterae Illmi D. Nuntii, in causa juris patronatus abrogatoriae.

— 21 April. Ad 4 et 5 refert. Amp. D. Decanus, uti Pater LEONARDUS sponte suam operam Superioribus offerens, in *Calslaeghen* missus, cum inquilinis agere coeperit seseque eis addixerit, ac deinde subduxerit, causando quasi non sit sibi integrum ab D. Assendelphio invito discedere. Itaque per paschalia festa deservivit illic TEMPELIUS, videturque placere, ac denuo istuc destinandus.

— 7 Julij. Art. 4us et 5us concernunt P. LEONARDUM Benedict, qui post vanas ostentationes iterum Capitulum decepit; dum autem sumus in Capitulo, adferuntur litterae ad Amp. D. Decanum, quibus significatur: 1° quod Leonardus iverit Monasterium, 2° quod ab Illmo Nuntio petierit sibi dari locum Dni BEIJER, 3° quod Illmus illum remiserit, ende niet met allen heeft toegestaen. [sic].

1648, 13 Octob. Art. 4. Ampliss. D. Decanus scribet ad Ultrajectenses pro resolutione casuum conscientiae; item pro sententia de jure patronatus [in Assendelft?].

Art. 5. In negotio D^{ni} BEIER in Capitulo comparentis, refert Ampliss. D. Praepositus, se jam ante statuisse convenire D. Assendelffium, sed, eo nunc longius absente, non esse sibi integrum hoc tempore ipsum adire; caeterum negotium nunc non esse aut suum aut Capituli, sed Illustriss. Dominum istud sibi reservare.

1649, 19 Januar. Art. 5. De *Assendelfia* idem erit, id est monebitur Illustrissimus ut Patri Leonardo prohibeat strictissime congregationes publicas.

Art. 6. Sententia doctorum Lovaniensium de jure patronatus requiretur tam eximiorum quam jurisperitorum. Casum Ampliss. D. Praepositus exhibebit in forma, transmittendum a Decano.

— 13 Apr. Art. 4. De jure patronatus litterae mittentur Lovanium.

— 7 Julij Art. 3. De omnibus tribus causis [Schagensi, Purmerendana et *Assendelfensi*] iterum scribetur ad Ephesinum, qui jam Romam scripsit, ne quid transeat propter appellationem Dni de Assendelff.

Art. 4. De jure patronatus non est scriptum huc usque Lovanium.

Art. 6. In *Wormerveer* ibunt Marius, Copallius.

De novo. Art 4. Auditus est Beierus, qui inter caetera refert Dominum [de Assendelft?] paratum esse ut quiescat, si Illustriss. Nuntius declaret sententiam suam de jure patronatus, eumque in Domino moneat ne tam enormiter procedat.

1649, 12 Octob. Art. 3. Scripsit Ill. Ephesinus Romam, ne inaudita parte Congregatio Cardinalium quid statuat, si res ad ipsos deferatur.

Art. 4. De jure patronatus scripsit Decanus Lovaniensibus. Expectatur responsum.

Novi articuli erant: Art 4. Cum *Assendelfensibus* Gerbrando Petri et Gerardo Koninck egerunt tres a Capitulo deputati, et ex illis intellexerunt, convenisse Ampl. D. Praepositum cum Dinasta Assendelphio, ut negotium submitteretur determinationi alicujus universitatis vel curiae Romanae, si placeret Illustrissimo, atque interim tam Leonardus quam Beierus in Assendelf laboraret, nisi Illustriss. improbaret. Quibus responsi loco dictum

est, rem totam esse in manu Illustrissimi. Petenti deinde Gerrebrando, an posset scribere Toparchae Assendelffio pro amotione tam BEIERI quam LEONARDI, et substitutione alicujus tertii, responsum, in manu ejus esse, quid vellet Domino suo scribere; caeterum ipsum negotium esse in manu Illustrissimi, cum quo agendum.

1650, 8 Febr. Art. 4. De jure patronatus expectatur responsum Lovanio. Interim Illustr. Rovenius manet in jure suo.

De novo. Art. 2. De *Assendelff* nihil novum, nisi quod Decanus habeat responsum ab Illustrissimo, ut procedamus in causa; ad quod offerat operam suam etiam usque ad censuras.

— 27 April. Art. 4. Expectatur responsum Lovaniensium de jure patronatus.

His finitis occurrit... Art. 2. Causa *Assendelffensis* adhuc pendet: interim insinuata religiosis epistola Illustr. Nuntii, qua nominatim mandat ut P[r] Vivarius, Carolus, Martinus van der Venne ex provintiis nostris discedant, idque vi decreti congregationis cardinalium; quae epistola una cum decreto jam tum ante biennium fuit eis insinuata per Illustr. Ephesinum.

De novo Art. 1. Comparuit D. JOANNES NOIUS. In *Crommenie* est ipsi pax; in *Wormerveer* quidam Nicolaus Appel, qui evocabitur Amstelodamum ut audiatur et informetur. Petiit quoque scribi sibi articulos in ultima loci visitatione concussos, ac insuper adjudicari festum Assumptionis Crommeniensibus certo, cum Wormerverii certo habeant festum Nativitatis.

Art. 5. Domino VERHERENT [1]) insinuabit Decanus, uti bene res suas deliberet; quodsi omnino non velit deservire, sciat omnem sibi facultatem ab Illustrissimo adimendam.

---

1) Op 29 Maart 1672 stierf „Antonius Verherent pastoor in Heemskerk in senectute bona". (Necrolog. Harlem.).

1650, 6 Julii. Art. 2. Continuabit D. Decanus urgere advocatos ad landum [laborandum?].

Art. 4. De jure patronatus expectatur responsum Lovanio.

Art. 8. Negotium D^ni^ Noij expedietur Amstelodami.

De novo. Art. 2. Providendum quoque *Limmen.*

A prandio. Actum cum *Limmensibus*, *Castricomensibus* et *Heemskerkianis*, quibus omnibus injunctum, ut cum pagis suis respective agant et deliberent, quid sibi expedire existiment, ac deinde ad Superiores redeant. *Wtgeestanis* Mr. Petrus Isbrandi addictus.

— 11 Octob. Art. 4. Responsum est (in causa juris patronatus) a quatuor primariis Lovaniensibus juris antecessoribus in favorem Domini Beier et Cleri totius, contra praetendentes juspatronatus; Beierque ad Illustr. Nuntium profectus est. Sententia est in Archivo.

Art. 10. *Limmensibus* deserviet D. Vincentius Palestijn.

Art. 11. *Castricum* et *Heemskerck* expectabunt reditum Domini Beier.

1651, 18 April. Art. 4. de *Assendelft:* expectatur responsum Roma.

Ad 11. de *Castricom:* Antonius Verherent serio rogabitur, quid intendat, an deservire, an penitus resignare.

De novo. Art. 3. Difficultatem *Uytgeestanorum* examinabunt Catzii.

— 10 Octob. Ad 4. In *Assendelff* videntur jam omnia quieta.

— — Ad 11. Antonium Verherent jussit balivus pago excedere; manet tamen suo periculo.

A prandio. Comparuit D. Twischius pro negotiis *Crommenie* et *Wormerveer*. Resolutum ut Amstelodami videat, quid possit fieri per Secretarium Coolen.

1652, 23 Maji. De novo. Art. 1. Antonius Verherent dicitur administrare pastoralia. Inquiret D. Decanus quid sit in negotio.

— 29 Octob. Art. 4. Cum D° VERHERENT serio aget D. Decanus.

Art. 8. Auditae *Uytgeestanorum* contra D^m^ ENGELIUM querelae maximae de duritia in regimine et conversatione cum domesticis. Erant autem Pieter Gerbrandsen, Cornelis Bruynssen, Isbrandt Dirixen, Gerrit Isbrantsz, quibus responsum, quod evocabitur D. ENGELIUS a D. Decano, ut et ipse audiatur. Scripsitque Ampliss. Dominus Engelio, ut prima opportunitate huc excurrat.

1653, 16 Januarii. Art. 4. Pro *Uytgeestanis* aliqui expectantur Lovanio.

Art. 9. Quod BARTHOLDUS ENGELIUS reversus sit in Anckeveen, et REGNERUS ENGELIUS [1]) domum Amstelodami conduxerit: sit felix et faustum.

— 22 April. Art. 4. *Wiringae* et *Uytgeest* est provisum.

1654, 7 Julii. Art. 4. Resolutum quoad causam in *Crommenierdyck*, quod eo sint ituri D. Corn. Catzius, Copallius, Beier.

— 17 Sept. Art. 3. Res in *Crommenierdijck* peracta utcumque.

1655, 6 April. De novo. Art. 1. Comparuit D^nus^ TESSMAN cum Cornelio Joannis van Wormen, queruli de Wilhelmo Miessen, qui videtur ecclesiae *Wijckanae* [2]) magis obesse quam prodesse. Videbunt D^ni^ Catzii in loco quid expediat.

Art. 2. Venit Mr HARAEUS *Crommenierdijckanus* [3]). Resolutum quod D. Copallius cum Stenio et Beiero adibunt Merianos ut negotium componant.

— 6 Julij. Art. 2. TESMANNUS auditus. Resolutum quod in loco res agetur per D. Decanum et Beierum.

---

1) Een van deze beiden schijnt de bovenbedoelde *Engelius* [pastoor?] van *Uitgeest* te zijn.

2) Beverwijk.

3) Waarschijnlijk *Gisbertus Verhaer*, die volgens het Necrologium als pastoor van Crommeniedijck in 1677 overleed.

1656, 18 Januar. Art. 3. *Crommenierdyckanus* [pastor] auditus, in cujus negotio resolutum, posse componi cum Cornelio rustico et sorore ejus per D^nos^ Catzios et Wielium.

1657, 9 Octob. D^o^ TESMANNO petenti licentiam deserviendi Hoflandensibus, utpote qui sub eodem *Beverwijcano* balivo in vicinia agunt, responsum quod per modum provisionis juvabit eos, qui sua opera volent uti.

1658, 15 Octob. Ad voluntatem pastoris in *Crommenierdijck* (ut nobis indicavit eam D. Beier) deputantur eruditiss. D. Beier et D. Nicolaus Stenius, ut cum haeredibus M^ri^ BOBELDIJCK [1]) transigant.

1670, 15 April. Art. 4. Propositi varii casus de Baljuvis. et aliis, praecipue circa loca *Beverwikium*, *Velsen*, *Heemskerck* etc.

1671, 6 Octob. Art. 7. Actum de tricis *Beverwikanis*. et resolutum, quod RD. TESMAN manu tenebitur, cum charitativa tamen et paterna admonitione.

1673, 3 Febr. Excogitatum est etiam remedium, quo modo provideri posset egestati Catholicorum in *Santfort* et *Wijck op zee.*

— 4 Octob. Inter alia id actum, ut BEJERUS ob scandalosam et vitam minus castam pastoratu suo in *Assendelft* ab Illustriss. Castoriensi juste sit privatus; in cujus locum suffectus est Dnus VAN CUIJL.

1675, 4 Octob. Sopitae sunt aliquae differentiae inter pastorem in *Assendelft* et illius subditos.

DEKENATEN DELFT, GOUDA, EN 'S GRAVENHAGE.

Aangezien deze Dekenaten van ouds onder Utrecht behoorden, hebben wij in de Akten slechts weinig gevonden, wat op hen betrekking heeft. Wij behandelen ze

---

1) A° 1651 [obiit] RD. m^r^ Petrus Bobbeldicius pastor in Crommenijer-dijck, 9 Martii (Necrol. Harlem).

daarom ook gevoegelijk te zamen, en wel te meer, omdat de hieronder eerstvolgende bijzonderheden juist het gebied dezer Zuid-Hollandsche streken gezamenlijk betreffen.

1645, 3 Julij. Art. 8. Reverendiss. Dominus de la Torre transegit cum Landdrossardo Geesdorpio, petitque ab Episcopatu Harlemensi partem expensarum.

Quoad octavum: habita certa cognitione, quousque se potestas Geesdorpii illius se extendat, convocari possent pastores, quibus ab illo timetur, ut suam quisque pro rata summam conferat ad periculum redimendum; quae cura D. Decano committitur.

1645, 3 Octob. Art. 8. Intellexit D. Praepositus Landdrossardum *Goudanum* habere commissionem a Mosa, Wahali et Rhino usque ad mare australe, per omnem dioecesin Ultrajectinam et Harlemensem, quatenus ea Amstelandia continetur; Geestdorpium vero per omnem Hollandiam australem, quatenus ea complectitur *Delfland, Schieland* et *Kermerlandiam*, usque ad partes Hollandiae septentrionalis stricte dictae. Quicquid sit, inquiret D. Decanus plenissime qua fieri potest, de illorum facultatibus et si res exigat, pastores sibi subditos ad consilium evocabit.

1646, 10 Jan. Videndum.... 5° Quam sit ampla Landdrossardorum potestas.

Quoad 5^{m}, Ampl. D. Praepositus habet copiam facultatis illius quae Land-drossardo *Goudano* data est. De Geesdorpii potestate nihil adhuc certi, D. Decanus cum hactenus van der Meer, quaesita tamen studiose occasione, non sit ei locutus. Interim Rmo Dno Torrio data est potestas agendi etiam ex parte Harlemensium quod expediet, ad onus sacerdotum illius jurisdictioni subditorum.

1773, 5 Octob. Resolutum est ut dentur 300 floreni pastori in *Pijnakker* pro reaedificanda domo pastorali et ecclesia nuper in cineres redacta.

DEKENAAT HOORN.

1631, 12 Martii. Art. 2. Nominavit Amp. D. Praepositus quatuor loca praecipue, in quibus Visitatio, nomine Capituli et Vicarii, pro hoc anno quamprimum necessaria erat ob causas infrascriptas.

Primus locus est *tractus Strekae* prope Enchusam. Ex quo D. FRANCISCUS illius loci administrator post diuturnam contentionem sedecim annorum contra Capitulum nostrum et Vicarium p. m. D. Sibrandum, (V. Chronologiam et acta Capituli nostri) jam pridem cum Amp. D. Mario successore ejus reconciliatus fuerat; promittens etiam scripto manus suae reverentiam et obedientiam Illustrissimo D° Vic. Apostolico et Vicario et Capitulo Harlemensi; coram quo quia necdum comparuit: — conclusum fuit, ipsum citandum et in obedientiam et fraternitatem dioecesis nostrae a Capitulo recipiendum. (Item de JOANNE ALTIO faciendum).

Deinde declaravit idem Ampliss. D. propter querelas confratris nostri WOLFFII contra dictum FRANCISCUM (instituentem [1]) congregationes fidelium *Enchusanorum* extra oppidum, contra promissum, et jungentem [1]) matrimonio subditos *Enchusanos* sine facultate) se in *Strekam* [recipere] cogitare ad sopiendas contentiones; effecturumque sperabat, ut idem FRANCISCUS coram populo declararet, se nolle imposterum fideles *Enchusanos* vel alios de *Streka* ad congregationes suas venire, prout ipsi ab Illmo. V. A. et Vicario nostro mandatum fuit, et habitationem suam extra Strekam electurum [2]), et sese in officiis sacerdotalibus judicio Superiorum accommodaturum. Quod si praestiterit, judicatum est a Capitulo, satisfacturum pro parte sua Franciscum, neque necesse fore, ut acta praeterita expresse revocet, quandoquidem hoc modo tacite, satis revo-

1) Er staat instituen*tis* en jungen*tis*, doch is blijkbaar een schrijffout.

2) Naderhand is bijgeschreven: prout de facto fecerat Amstelodami aedes locans.

cata erunt; neque eum tali infamia onerandum, nisi ex consilio sponte hoc facere elegerit.

1631, 28 Apr. Art. 9. Propositum suum quoque declaravit Apl. D. Vicarius edere decretum prohibitorium, ne quis matrimonio jungat sibi non subditos habentes ordinarium sacerdotem, sub poena quod contrafaciens ipso facto suspensus erit ab officiis sacerdotalibus saltem ad sex hebdomadas; idque conformiter ad Conc. Trid. Sess. 24 de reform. matrim.; contra quam regulam peccasse nuper relatus est D. MEYNARDUS, pastor in *Broeck*, qui a Vicario monendus erit.

1631, 20 Maji. Art. 5. Introductus fuit D. JOANNES ALTIUS et lecto subsignatoque scripto, quod ei per Illustrissimum proponebatur, restitutus fuit fraternae societati et a censuris omnibus absolutis. Scriptum autem erat tale.

Copia.

Ego Joannes Altius sacerdos dioecesis Harlemensis, promitto, quod ex nunc et deinceps ero obediens Rmo D. Archiepiscopo Philippensi, Vicario Apostolico Hollandiae, et Superioribus sub ipso constitutis, et fideliter in gradu meo et officio mihi designando vel designato pro salute animarum coöperabor. Peto mihi propter Deum ignosci, quod aliquando mala consilia secutus, contra voluntatem Rmi Vicarii Apostolici aut Superiorum sub ipso laborantium egerim, favorem, consilium vel auxilium inobedientibus dederim, aut aliter debitos meos Superiores offenderim. Promitto deinceps emendàtionem, et renuncio omnibus praetensionibus super pastoratu *Enchusano*, aliisve beneficiis vel officiis quae praeter concessionem vel admissionem Rmi Domini Vicarii Apostolici mihi vendicare praesumpsi. Polliceor deinceps Rmo D. Vicario Apostolico et successoribus ejus legitimis omnem reverentiam et obedientiam. In quorum omnium fidem scriptum hoc manu propria subsignavi.

Actum Harlemi die 20 Maji A° 1631.

Et erat subscriptum: Johannes Altius ut supra.

Hanc copiam cum suo principali per omnia concordare testor ego. Joannes Buggaeus Sec.

1631, 26 Maji. Art. 5. Occasione Sacerdotum 17 *Hornanorum*, qui per libellum supplicem et deputatos duos, videl. D. Ubium et Petrum conquesti sunt Illustrissimo de facta Episcopatus Harlemensis divisione in 4 Archipresbyteros, eo quod ex iis nullus Hornae resideret, sicut antiquitus solet: renovavit Illustrissimus statutum et placitum suum de illa divisione, uti supra 20 Maji N. 2, imo et dedit D. Wolffio et Costero litteras commissorias desuper.

— 8 Julij. Art. 4. Narravit nobis D. Poenitentiarius et Archipresbyter D. Wolffius, praeparasse se viam visitationi a se instituendae propediem cum D. Bannio, et locutum fere omnibus sui districtus sacerdotibus, et gratum fuisse suum adventum et cum desiderio visitationem ab ipsis expectari.

— 14 Oct. Art. 3. 1°) Circa articulum 4 de visitatione districtus *Enchusani*, quoad loca visitata, 1m) exposuit nobis D. Wolffius querelas de D. Francisco Petri, quod excurrerit nuper in *Strekam* tempore Indulgentiarum, conciones aliquoties habuerit et confessiones audiverit cum offensione pastoris loci Mri Paludani et scandalo fidelium, inter quos quasi ex nomine Superiorum spargitur, quod facultatem habet quater in anno loco *Strekae* invisendi et officia pastoralia requirentibus administrandi. Ad quod respondit D. Vicarius, D. Franciscum facultates nullas a se habere quidpiam sacerdotale exercendi in locis *Strekae*, neque consultum sibi videri ut tale quid ei concedatur, ne antiquae contentiones recrudescant; proinde nec se illi concessurum. Quod vero nuper actum refertur, culpabile esse si a pastore loci facultatem agendi non habuerit, ad quem ipsum remiserat D. Vicarius, tantum scribens ut amice illum exciperet tamquam confratrem et unum ex admissis sacerdotibus: non requisivisse illum facultates; sed tantum litteras commendatitias per tertium ad Palu-

DANUM misisse, asserebat D. WOLFFIUS et alii confratres quibus id retulerat D. Paludanus.

2m) Exposuit nobis Adm. D. WOLFF, querelas fidelium *Hornanae* civitatis, de ornamentis sacri altaris sine consensu suo avectis et delatis per Patres Societatis Mechliniam, ubi publice illis in templo utuntur; petunt dicti fideles, ut per authoritatem Capituli vel Illustr. D. Vicarii Apost. repetantur a Patribus sibique restituantur. De quo statutum, ut dicti fideles libellum supplicem exhibeant de hac re Illustr. Vicario Apost. qui majore authoritate et efficacia ipsis recuperationem bonorum suorum procurare poterit quam Capitulum nostrum. Hujus occasione narravit nobis D. COSTERUS, fideles Parochiae suae *Alcmarianae* repetere similiter a Patribus Societatis *Hornae* agentibus ornamenta altaris quibus iidem utuntur in *monasterio S. Ceciliae* quod est 3ae regulae S. Francisci virginum, eo quod pertineant ad *monasterium Alcmarianum* virginum defunctarum. Responsumque ipsi, quod si virgines illae Alcmarianae fuerint similiter 3ae regulae S. Francisci, nulli ordini subjectae, dispositionem bonorum ipsorum uti et regimen ipsarum pertinere ad Illum D. Vicarium Apostolicum, ad cujus manus bona defunctarum devolvuntur.

4m) Retulit D. WOLFFIUS Sacerdotes districtus sui exigere a Capitulo nostro et Vicario generali, dari sibi litteras facultatum suarum et praesertim quod tamquam ordinarii saltem, si non ut pastores, agnosci debeant a sacerdotibus extrinsecus advenientibus, quibus missionis suae testimonia exhibere debeant, quales ab Amp. D. Sixtio p.m. acceperat Mr POMPEIUS ordinarius *Medenblickanus*. Et conclusum, ut similes illis procuret Amp. D. Vicarius.

1632, 15 Jan. Art. 7. Propositi sunt a D. Buggaeo articuli tractandi cum Illustrissimo:

2° Libellus *Hornanorum* sacerdotum pro Archipresbyteratu suo.

1632, 20 April. Art. 5. In reconciliatione D. FRANCISCI PETRI placuit, ut Capitulo prima opportunitate sistatur et eadem formula reconcilietur qua D. ALTIUS; v. supra fol. 17 vso et 21 vso. [1]). Assumpsit curam ei hoc persuadendi Ampl. D. Vicarius.

— 6 Juli. Art. 5. Suscepit D. Vicarius in se curam monendi D^m^ FRANCISCUM de factis in *Streca* aliquot congregationibus, ex relatu D^i^ WOLFFII, sine venia pastoris, et sistendi eum capitulo.

— 12 Octob. Art. 3. De D. FRANCISCO PETRI narravit D. Wolffius, ipsum adhuc nuper in *Strekam* excurrisse et congregationes ibi habuisse, sed Amp. D. Praepositum de eo monitum addixisse, quod serio eum corriperet, etiam poenis juris canonici eum coacturus desistere. Narratumque de eodem, quod conqueratur de inopia, et quod subsidia ipsi addicta sunt et non praestita. Amp. [2]) D. Marius annue ei tribuit 280 fl., et querelae ejus non intelliguntur.

— 26 Oct. Art. 3. D. FRANCISCUS PETRI propositus ad missionem, asserebatur inidoneus ad labores ob molestias asthmatis, quibus etiam ab incessu impeditur, et sollicitat habitationem figere *Enchusae* propter subsidium doctoris medici, qui magno ipsi est levamini; sed visum fuit periculosam fore habitationem istam ad fovendas dissensiones antiquas *Streekanorum*.

Art. 4. Petivit Amp. D. Praepositus assignari sibi in societatem consultiss. Dnum J. A. Bannium ob visitandam *Enchusam*, *Streeckam* et *Monnikedamum*, ratione contentionum quae ibi sunt de propietate quorumdam bonorum ecclesiasticorum, quae sopiri non possunt nisi auditis utrimque partibus. Et consensit D. Bannius, statueruntque tempus in 2^am^ Novem. eo excurrere.

---

1) Hierboven bl. 446.

2) Deze zin is later aan den kant bijgeschreven.

1633, 26 Januar. Art. 2. De Domino FRANCISCO PETRI; providet ipsi Amp. D. Marius de 280 fl. annue pro habitatione, neque de querelis inopiae quidquam intellexit.

— — Art. 25. Ad art. 4m [1]), *Enchusa* visitata est, et ob novam quaestionem de P. THEOD. DE JONGHE Societatis, petente illuc admitti, varia relata sunt Ultrajecti hoc mense, quae ibi notata sunt; et relectae sunt litterae Illustrissimi Vicarii Aplici ad Enchusanos datae 21 Jan.

— — Art. 27. Advocatus est ad Capitulum R. D. FRANCISCUS PETRI, factaque propositione pro plena sua reconciliatione subsignandi praescriptam ei formulam, subscripsit et in osculo pacis susceptus est. Petivit pro eodem Amp. D. Praepositus, ut daretur ipsi testimonium reconciliationis propter aversionem quorumdam ab eo, nolentium cum ipso communicare vel opera illius uti; quod hoc tempore datum non fuit. Formula obedientiae ipsius erat similis ei quam supra subsignavit D. J. ALTIUS fol. 21, paucis verbis mutatis. Vide archivum.

— 27 Jan. Art. 29. Narratum fuit, quomodo *Hornae* P. TIRASSIUS Minorita conatus fuerit allicere ad se subditos aliorum sacerdotum etiam extra Hornam, ac speciatim sub Dominis UBIO, CORNELIO DIGNUM ac J. MEERIO; quibus deinde coepit proponere contributiones in solutionem aedificatae a se novae ecclesiae. Moneri debet in Visitatione aut per litteras Vicarii.

— — Art. 31. Rogabitur Illustriss. D. Vicarius Apost. ut communicet nobis acta *Amersfortiana* in causa P. WENKUM, quae nobis servient in causa *Enchusana;* suscepit id praestare Amp. D. Decanus.

— 19 Febr. Art. 4. Quaesitum est in causa *Enchusana,* de qua supra [2]), an non scribendum sit Dno WOLFFIO pro copia litterarum Patris THEODORI, et 8 curatoribus illius

---

1) Van 26 Oct. 1632. 2) Zie 26 Jan. 1633 Art. 25.

ecclesiae. Et placuit expectari responsum Illustriss. Dni Nuncii ad litteras A. D. Decani 10 hujus ad eum datas.

1633, 5 April. Art. 5. In articulo 29° [26 Jan 1633] de causa pagorum *Hornae* vicinorum, relatum est quod D. UBIUS ob multitudinem pagorum non sufficiat omnibus laboribus et locis, ita ut in *Swaech* ad 6 vel 7 septimanas non habeat exercitia; unde recurrunt ad Religiosos. Provideri debebit per adjunctum ei sacerdotem.

— — Art. 6. Ex articulo 25° [26 Jan. 1633] et 4° extraordinariae [19 Febr. 1633] propositum est negotium *Enchusanum*, in quo post plures turbas manifestum schisma civium exortum est; adque ad Capituli requisitionem Amp. D. Marius et consultiss. D. Bannius susceperunt iter in Brabantiam ad Illustr. D. Nuntium, sub silentio consciorum.

De quo statim tempore Congregationis scripsit ad Illustr. Vicarium Apost. D. Decanus, petens etiam alia forma fieri prohibitionem Patri THEODORO *Enchusae*, quia in priore continebatur quod conciones habuisset, quod probari non poterat. Iisdem Dominis Commissariis (die 7 Apr. ituris) datum est scriptum 30 circiter articulorum, in quo exponitur summarium actorum in hac causa. Addidit aliud monitorium D. Blommerus pro iisdem, in quo per 18 articulos exaggerantur et exponuntur enormitates partis adversae pro P[re] THEODORO agentis.

— — Art. 11. Statutum, ut nomine Capituli scribatur ad quatuor curatores *Enchusanos*, qui stant pro D. WOLFFIO eos collaudando de fidelitate et exhortandos ad constantiam, spe melioris successus, ad quod Capitulum invigilat.

Art. 12. Denique narravit D. Poenitentiarius Wolffius matrimonium quoddam dispar [1]) in procinctu esse in pago *Hem*, ob quod fidelium quidam recusent venire ad Sacrum D[ni] Pastoris.

---

1) Er is later tusschen geschreven „molitoris cum virgine recusante."

1633, 27 Julij. Art. 5. In 5° articulo [5 April 1633] vid. D. UBII et pagorum extra *Hornam* monitus est Pr TYRAS ab Ubio et sacerdotibus ibi laborantibus, ne se immisceat curis ipsorum; qui promisit se pariturum, et de facto paret. De sacerdote adjungendo D. Ubio in *Swaeg* et aliis locis, monitus est D. Ubius; nutat et variat. Res examinanda erit per Dnos Visitatores; et magis placet ut pro initio detur illi auxiliarius, ut opportuno tempore ordinarius aliquis constitui possit.

Art. 6. De 6° [articulo], profectione scilicet ad Illustr. nuncium in causa *Enchusana*, viva voce relatum a D. Praeposito, quatenus ipse cum ipso D. Bannio iter instituerint Bruxellas, et redierint spatio 21 dierum; egeruntque cum Illmo Nuncio apost. qui illis dedit litteras inhibitorias ad P. TYRINUM [1]). Insuper de novo a Societate et quibusdam Enchusanis per libellos supplices sollicitatum fuit apud Illustr. Nuncium; quibus Capitulum nostrum rescripsit et respondit 7 hujus; expectamus felicem exitum. Lectae item sunt litterae Illmi Vicarii Apost. scribentis de Pre Tyrino, quod neget se sollicitasse per libellum apud Nuncium; sed discimus hinc, Sociis quantumcunque asseverantibus non facile credendum esse.

D. WOLFFIUS explicuit nobis acta recenter a P. DE JONGHE, quomodo congregationes aliquot *Enchusae* habuerit sine concionibus. Item testimonium exhibuit M. Herm. Vossii quomodo Elizabetha Theodori filia, custos Pris DE JONGHE et Cornelia Frederici dixerunt, casu quo Patri THEODORO nihil concedatur, adhaerentes ipsius litteras Capituli non tradituros magistratui; de quibus tradidit nobis scripta authentica. Et statutum, ut de his scribat

1) Terzijde is bijgeschreven: Itineris etiam descriptionem exhibuerunt Domini, cum computu expensarum D. Decanus nomine Capituli egit duobus gratias pro itinere et laboribus. Paucis verbis omnia ad acta publica referenda.

Ampl. D. Decanus Caleno et Illmo Vicario Apost.; quod postridie fecit [1]).

Art. 11. *Enchusani* curatores litteris Apl. D. Decani animati sunt ad constanter agendum in negotio et resistendum P[ri] THEODORO, cujus exemplar retromittet Capitulo D. Wolffius [2]).

1633, 11 Octob. Art. 6. De 5° [articulo praeced. Capituli] statutum, ut D. UBIUS diligentius aut per se, aut per adjutorem laboret; ne detur subditis occasio quaerendi foris quod domi non habent. Monebit eum D. Decanus.

Art. 7. In 6° [articulo] petitur descriptio itineris Bruxellensis; quam faciet D. Bannius.

Art. 15. De 6ª causa videlicet *Enchusana*, proposita et lecta sunt ea quae *Enchusae* acta fuerunt per D. Praepositum et Buggaeum die 21 et 22 Sept. in insinuatione sententiae Illustr. Nuntii pro Capitulo nostro lata; litterae item recentes Coggemanni de constantia ejusdem contra sollicitationem iteratam curatorum quorumdam pro P[re] THEODORO; et allegare Illustr. Nuncium, ita sibi mandatum a Sanctissimo [3]). Denique lectae litterae D. WOLFFII, quibus absentiam suam a Capitulo excusat, et indicat P[rem] THEODORUM ipso festo S. Michaëlis habuisse congregationem et multis Eucharistiam praebuisse.

Art. 17. D. Bannius relegit acta visitationis suae Hornanae et in his Jesuitarum *Hornae* exceptiones contra Capitulum et missos ab eo, imo ipso Illustr. Vicario Apost. visitatores. Res haec ab Illustrissimo perscripta est Romam. Corrigenda aliqua notavit D. Praepositus.

1634, 7 Febr. Art. 1. De articulo 5° controvertunt Ban-

---

1) Ter zijde is bijgeschreven: P. Tyras Hornae testatur, Patrem Theodorum dixisse sibi, quod Generalis Societatis nolit subscribere Concordatis, et dicat Provincialem male fecisse subscribendo.

2) Ter zijde is aangeteekend: Fecit.

3) Wij schrijven hier letterlijk af. De zinnen zijn incorrect. Het laatste gedeelte, van *et allegare* af, schijnt iets later bijgeschreven.

nius et Buggeus, an descriptio itineris Bruxellensis in causa *Enchusana* sit exhibita, an non. Bannius de novo spopondit.

Art. 17. De exceptione Patrum Societatis *Hornae* adversus Visitatores Hornae, scriptum est ad urbem ab Illustrissimo; qui etiam offert se ad visitationem personaliter faciendam.

— 26 April. Art. 7^{mus} de itinere Brabantico expedietur per Consultiss. D. Ban.

Ad Art. 15^{m}. De negotio *Enchusano* relatio facta est per D. Poenitentiarium WOLFFIUM, qui dabit scriptum eorum quae novissime acta sunt.

Art. 3. Archipresbyteratum *Enchusanum* visitabunt D. Poenitentiarius WOLFFIUS cum D^{no} J. A. Bannio, nisi quod in visitatione *Hornana* prius scribetur ad Illustriss. Dnum, quid de ea placeat ipsi fieri, praesertim cum Illustriss. Sua Gratia nuper articulo 17mo obtulerit se paratum ut pro hac vice in propria persona visitet. Quodsi vero visitatio ea Illustriss. Domino futura sit omnino incommoda: rogabit Capitulum, sibi ab Illustrissimo concedi duplices litteras, nempe generales, quibus Illmus declaret visitatores Capituli etiam visitare nomine suo tamquam qui sit caput Capituli, 2° speciales quibus hoc anno constituat Visitatores Hornanos DD^{nos} Wolffium et Bannium, una cum instructione articulorum secundum quos visitabunt, et mandato parendi. His relectis placuit, petitionem priorum litterarum generalium differri, usque dum Illustriss. in persona nobis praesens sit.

— 10 Octob. Art. 7. Lectae sunt litterae D. WOLFFII de *Enchusa*, ultimae erant scriptae 2 Oct., de proposito civium exhibendi libellum supplicem ad Illustr. D. Vicarium Ap. pro habendo Religioso non de Societate in auxilium D. Pastoris; sed necdum scitur exhibitus. Scripsit et exposuit de hoc mentem suam Illustr. Dominus ad Decanum, quod pendente lite et sollicitatione Sociorum apud suam Sanctitatem, nihil esset innovandum contra

Concordata; item quod Socii aliis locis idem moliantur quod *Enchusae*, videlicet *Wesopiae*, *Rotterodami* et *Goudae*.

1634, 10 Oct. Art. 9. Visitatio districtus *Enchusani* decreta est, et petita ut fieret per Amp. D. Praepositum et Consult. D. J. A. Bannium, eo quod legitime se excusaverit D. WOLFFIUS. Judicatum quoque expedire, ut hoc anno non visitetur oppidum *Hornanum*, propter contradictiones Sociorum.

1636, 10 April. Ad 7m. In oppido *Enchusano* obiit R. adm. D. AUGUSTINUS WOLFFIUS, ejus loci dum viveret pastor et Canonicus Harlemensis, A° 1635 die 19 Octob. Ab eo tempore missus fuit eo Mr CORNELIUS BENTHEMIUS, qui usque nunc ibi fideliter laborat et habuit in Paschate ultra 400 communicantes.

Destinati eo erant ad visitandum Amp. D. Praepositus et D. Bannius junior; sed ob diversa impedimenta ex parte ipsorum *Enchusanorum* saepius absentium, nihil hucusque factum est. Ibunt eidem illuc prima opportunitate; et simul agent cum Patribus Societatis qui sunt *Hornae*, inquirentque num Enchusanis Sacramenta ministrent vel administraverint. Deinde praelegit Illustrissimus [1]) articulos quos Enchusani obtulerant ad obtinendam concordiam. Quae habentur inter acta.

Ad. 9. De *Horna* putat Illustrissimus eam debere visitari. Quod in Capitulo ordinario plenius quoad personas visitatorum expedietur.

1636, 9 April. Art. 3. *Swaghenses* obtulerunt Amp. Dno Praeposito libellum pro usu provisionali Mri CORNELII DIGNOMS. Res ea remissa est ad directionem Mr Gerardi [Eenhusii].

(Wordt vervolgd.) J. J. GRAAF.

1) De Vicarius Apostolicus, die op deze kapittel-vergadering tegenwoordig was.

DE VOETWASSING OP WITTE-DONDERDAG.

Het mandatum of de voetwassching op Witte-donderdag, gevolgd door een eenvoudigen maaltijd in het koor of door liefdegaven aan de armen, waarvan Binterim [1]), Schmid [2]), Buchegger [3]), Moll [4]) en anderen gewagen, werd ook in de collegiale kerk van Veere zeer zeker van 1547 tot 1567 op de door genoemde schrijvers aangegevene wijze gedaan. Immers in de kerkrekeningen dier jaren, welke op het stedelijk archief aldaar bewaard worden, komt onder anderen voor:

„Vant mandaet wat jaerlicx cost

„Opten witten donderdach zoo moet de kercke besorgen tmandaet inden manieren naervolgende.

„Eerst betaelt den apotheker tot middelburch voor vyf pont dragie oft gewrochte confituren tot xxiij gr. vls tpondt, die gedistribueert zyn naar ouder costume hiernaervolcht. comt — ix sch. vij gr.

„Deese dragie wordt gedaen in acht dooskens, waeraff de kerckmeesters elc een gehadt hebben, ende ander viere zyn gedeelt in twee siluere schalen ende gestelt op de tafelen daermen tbroot wydede ende die handen waschte, ende in elcke schale een silvere lepele, waermede de Canonicken onder malcander gedeelt hebben, den capellanen ende andere dienaers des choors; Ende als dat broot geconsacreert [5]) es, zoe ganen twee kerckmeesters met een stadtbode met een mande broots aen deen zyde, ende dander twee kerckmeesters met een stadtbode aen dander zyde. Ende deelen alsoe tcleene broot den gene, die dagelick der kercke aelmoessen geven.

„Betaelt Jooris de backer voor twee hondert acht en tsestich kerspet brooden tot een groot tstuk die den Canonicken, Bailliu, Burgmeester, Scepenen, Kerckmrs, Rentmeesters, fortificatiemrs ende andere notabele persoonen gedeelt zyn. comt — xxij sch. iij gr.

„Betaelt den seluen voor hondert en vijftich brooden van twaelf mythen tstuck, die den capellanen, officieren ende andere notabele persoonen, mannen ende vrouwen gedeelt zyn geweest, comt — vj sch. iij gr.” V. D. HORST, *Pr.*

1) V. I, 203. 2) Kultus der Christkatholischen Kirche, II, 512. 3) Kirchen-lexikon von Wetzer und Welte, IV, 264. 4) Kerkgeschiedenis II, 3, blz. 226. 5) gewijd.

ALPHABETISCH REGISTER.

C.

D.

F.

G.

H.

K.

L.

N.

O.

P.

Q.

S.

C. ZANDVLIET, *Rector.*

EINDE VAN HET VIERDE DEEL.

VERBETERINGEN.

Bl.	130	reg.	13	v. b.	staat	Guilelmus;	lees:	Gerardus.
„	130	„	15	„	„	Werfershoef;	„	Delfshaven.
„	194	„	5	„	„	undecin;	„	undecim.
„	212	„	15	v. o.	„	dekende;	„	bekende.
„	219	„	4	„	„	Reginem;	„	Regimen.
„	243	„	2	v. b.	„	qnelle;	„	quelle.

Op bl. 431 moet de opgaaf der bedieningsjaren van Pater Hermanus Vis gewijzigd worden als volgt: Hij kwam in 1673 in de Hollandsche Missie, en was werkzaam te:

Geertruidenberg	A°	1673 als „suppleus"
Rotterdam	„	1674 „ „
Amsterdam (Verwersgracht)	„	1674—78.
Alkmaar	„	1678—79.
Rotterdam	„	1679—1688.